

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Doktori disszertáció

Horváth Krisztián György

**Nemzeti elemek a nemzetközi nyelvben –
a magyar specifikum megjelenése a hazai eszperantó
tankönyvekben 1898-1989**

DOI: 10.15476/ELTE.2023.109

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Dr. Tolcsvai Nagy Gábor

Interkulturális Nyelvészeti Doktori Program

Dr. Brdar-Szabó Rita

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Elnök: Dr. Bárdosi Vilmos, CSc, professor emeritus

Bírálok: Dr. Wacha Balázs CSc, ny. tudományos főmunkatárs és

Dr. habil. Koutny Ilona

Titkár: Dr. Huszthy Alma PhD, egyetemi adjunktus

Tag: Kendeh-Kirchknopfné Dr. Farkis Tímea PhD, egyetemi adjunktus

Póttagok: Számelyné Dr. Jámbor Emőke PhD, egyetemi docens és

Dr. Albert Ágnes PhD, egyetemi adjunktus

Témavezető: Dr. Vladár Zsuzsa PhD, habilitált egyetemi docens

Budapest, 2023

Tartalomjegyzék	1
Táblázatok és térképek jegyzéke	3
1. Bevezetés	5
1.1 A dolgozat témája, célja, indoklása	5
1.2 A vizsgálat anyaga és módszere	5
1.3 A kutatási kérdések	5
1.4 A dolgozat felépítése	6
2. Fogalmi keretek	7
2.1 Az eszperantó és a nemzeti kultúrák közti interkulturális kommunikáció	7
2.2 Hazai szerzők, hazai tankönyvek	9
2.3 Időbeli elhatárolás	11
2.3.1 Előzmények és az első történelmi korszak	12
2.3.2 A második történelmi korszak	14
2.3.3 A harmadik történelmi korszak	15
2.4 Nemzeti és nemzetközi kulturális elemek a tankönyvekben	16
2.4.1 A kultúra	16
2.4.2 Eszperantó kultúra és a tankönyvek	19
2.4.3 Magyar kultúra és a tankönyvek	21
2.5 Tankönyvek, tankönyvírók és a célközönség	22
2.5.1 Tankönyv és nyelvkönyv	22
2.5.2 A tankönyvek szerzői, a tankönyvek célközönsége	26
2.6 A kutatási kérdésekről	27
2.7 Kutatási módszerek és nehézségek	28
2.8 Elemzési módszer	30
3. A Monarchia idejének hazai eszperantó tankönyvei	33
3.1 A tankönyvek és a szerzők	33
3.2 A tankönyvek geopolitikai képe	42
3.2.1 Az Európán kívüli világ a tankönyvekben	42
3.2.2 A Monarchián kívüli Európa a tankönyvekben	51
3.2.3 A Magyarországon túli Osztrák–Magyar Monarchia a tankönyvekben	64
3.2.4 Magyarország a tankönyvekben	69
3.3 A nemzetközi és hazai eszperantó mozgalom a tankönyvek tükrében	75
3.3.1 Magyarság és eszperantó	96

3.4 A tankönyvek társadalomképe	100
3.4.1 Férfi szerepek	100
3.4.2 Női szerepek	110
4. A két világháború közötti korszak eszperantó tankönyvei	113
4.1 A tankönyvek és a szerzők	113
4.2 A tankönyvek geopolitikai képe	123
4.2.1 Az Európán kívüli világ a tankönyvekben	123
4.2.2 A Magyarországon kívüli Európa a tankönyvekben	129
4.2.3 Magyarország a tankönyvekben	142
4.3 A nemzetközi és hazai eszperantó mozgalom a tankönyvek tükrében	153
4.3.1 Magyarság és eszperantó	162
4.4 A tankönyvek társadalomképe	166
4.4.1 Férfi szerepek	166
4.4.2 Női szerepek	176
5. Az 1945–1989 közötti időszak eszperantó tankönyvei	183
5.1 A tankönyvek és a szerzők	183
5.2 A tankönyvek geopolitikai képe	200
5.2.1 Az Európán kívüli világ a tankönyvekben	200
5.2.2 A Magyarországon kívüli Európa a tankönyvekben	204
5.2.3 Magyarország a tankönyvekben	214
5.3 A nemzetközi és hazai eszperantó mozgalom a tankönyvek tükrében	229
5.3.1 Magyarság és eszperantó	243
5.4 A tankönyvek társadalomképe	247
5.4.1 Férfi szerepek	247
5.4.2 Női szerepek	255
6. Összegzés	260
Bibliográfia	267

Táblázatok és térképek jegyzéke

1. táblázat: Az Európán kívüli világ az első világháború előtt	43
2. táblázat: Az első világháború előtti Európán kívüli világ áttekintő táblázata	44
1. térkép: Az Európán kívüli világ az első világháború előtt	44
3. táblázat: A Monarchián kívüli Európa az első világháború előtt	53
4. táblázat: Az első világháború előtt, a Monarchián kívüli Európa áttekintő táblázata	54
2. térkép: A Monarchián kívüli világ az első világháború előtt	55
5. táblázat: Az Osztrák Császárság az első világháború előtt	65
3. térkép: Az Osztrák Császárság az első világháború előtt	65
6. táblázat: Magyarország az első világháború előtt	70
4. térkép: Magyarország az első világháború előtt	71
7. táblázat: Férfi szerepek a tankönyvekben az első világháború előtt	102
8. táblázat: Áttekintő táblázat az első világháború előtti férfi szerepekről	103
9. táblázat: Női szerepek az első világháború előtt	111
10. táblázat: Áttekintő táblázat az első világháború előtti női szerepekről	111
11. táblázat: Az Európán kívüli világ a két világháború között	124
12. táblázat: Áttekintő táblázat a két világháború közötti, Európán kívüli világról	124
5. térkép: Az Európán kívüli világ a két világháború között	125
13. táblázat: A Magyarországon kívüli Európa a két világháború között	131
14. táblázat: Áttekintő táblázat a két világháború Magyarországon kívüli Európájához	132
6. térkép: A Magyarországon kívüli Európa a két világháború között	132
15. táblázat: Magyarország a két világháború között	144
7. térkép: Magyarország a két világháború között	144
16. táblázat: Férfi szerepek a két világháború között	168
17. táblázat: Áttekintő táblázat a két világháború közötti férfi szerepekről	169
18. táblázat: Női szerepek a két világháború között	176
19. táblázat: Áttekintő táblázat a két világháború közötti női szerepekről	177
20. táblázat: Az Európán kívüli világ a második világháború után	201
21. táblázat: Áttekintő táblázat a második világháború Európán kívüli világáról	202
8. térkép: Az Európán kívüli világ a második világháború után	202
22. táblázat: A Magyarországon kívüli Európa a második világháború után	207
23. táblázat: Áttekintő táblázat a második világháború utáni Európáról	207
9. térkép: A Magyarországon kívüli Európa a második világháború után	207
24. táblázat: Magyarország a második világháború utáni tankönyvekben	216

10. térkép: Magyarország a második világháború után	217
25. táblázat: Férfi szerepek a tankönyvekben a második világháború után	250
26. táblázat: Áttekintő táblázat a második világháború utáni férfi szerepekről	250
27. táblázat: Női szerepek a tankönyvekben a második világháború után	255
28. táblázat: Áttekintő táblázat a második világháború utáni női szerepekről	255

1. Bevezetés

1.1 A dolgozat témája, célja, indoklása

Dolgozatomban 1898 és 1989 között megjelent hazai eszperantó tankönyveket vizsgálom a bennünk fellelhető interkulturális adalékokra fókuszálva.

A hazai eszperantó tankönyvek vizsgálatakor azt vizsgáltam, az eszperantó nemzetközi nyelv hazai szerzők által írt tankönyveiben hogyan jelenik meg az a sajátosan magyar kulturális közeg, melyben e tankönyvek születtek.

A vizsgálat a hazai eszperantó tankönyvkiadás első bő kilencven évére irányul, nyitva hagyva a lehetőséget az azóta eltelt időszak hazai eszperantó tankönyveinek esetleges későbbi vizsgálata előtt. A vizsgálat ugyanakkor az egyéb nyelvű hazai nyelvkönyvkiadás számára is jelenthet érdekes és hasznos tanulságokat.

A hazai eszperantó tankönyvekkel kapcsolatban ilyen, korszakokon átívelő és összehasonlító jellegű vizsgálat még nem volt. A kutatás ebből a szempontból azért is érdekes lehet, mert támpontot adhat egy, a tankönyvelemzésen alapuló szélesebb, interdiszciplináris megközelítéshez. Az első hazai eszperantó tankönyv megjelenésének 125. évében ez talán a vártnál is idősebb kérdéseket, szempontokat és lehetőségeket vet fel.

1.2 A vizsgálat anyaga és módszere

A vizsgálat során a legnagyobb hazai eszperantó nyelvű gyűjteményben, az Országos Idegennyelvű Könyvtár Fajsi-gyűjteményében fellelhető köteteket vizsgáltam. Az egyes korszakok köteteiről a későbbiekben részletesen lesz még szó.

A vizsgálat során a tankönyvelemzés módszerét alkalmaztam. A kutatási kérdések szempontjából releváns fogalmakat manuálisan kigyűjtöttem és osztályoztam, majd ezek alapján igyekeztem választ adni a korábban megfogalmazott kérdésekre. A módszer részletes bemutatásáról, a kategóriák kialakításáról, a fogalmak beazonosításáról és besorolásuk kérdéseiről a módszertani fejezetben részletesen szólok.

1.3 A kutatási kérdések

A kutatási kérdések a következők voltak:

- 1) Milyen geopolitikai kép jellemzi az egyes történelmi korokban született hazai eszperantó tankönyveket, különös tekintettel a Kárpát-medence és Magyarország helyzetére?
- 2) Hogyan jelenik meg a hazai (és összehasonlításban: a nemzetközi) eszperantó mozgalom a hazai eszperantó tankönyvekben?
- 3) Hogyan jelenik meg az egyes történelmi korok magyar társadalma a hazai eszperantó tankönyvekben?

1.4 A dolgozat felépítése

A Bevezetést követő, 2. fejezetben az alapfogalmak tisztázására vállalkozom. Itt kerül sor az eszperantó rövid bemutatására, a kultúra fogalmának különböző lehetséges értelmezéseire, a tankönyv és nyelvkönyv fogalmának elemzésére, az egyes történelmi korszakok elhatárolásának kérdéseire, valamint a kutatási módszerek részletes bemutatására.

A 3. fejezet mutatja be részletesen a vizsgálandó első történelmi korszak, az 1898-tól, az első hazai eszperantó tankönyv megjelenésétől kezdve egészen az első világháborúig tartó időszak tankönyveit és szerzőit.

A fejezet részletesen foglalkozik a kor tankönyvekben kirajzolódó geopolitikai képével, az egy- más mellett kibontakozó nemzetközi és hazai eszperantó mozgalomnak a tankönyvekben ábrázolt fejlődésével. Külön rész foglalkozik a magyarság és az eszperantó kapcsolatával, valamint a korabeli magyar társadalom (teljesség igénye nélküli) tankönyvi reprezentációjával: a terjedelmi korlátok miatt itt csupán a férfi és női szerepeket vettem szemügyre.

E fejezet gondolatmenetét követi a 4. fejezet is, mely a két világháború közötti hazai eszperantó tankönyveket veszi szemügyre, a fentebb ismertetett szempontok alapján.

Az 5. fejezet – ugyanilyen logikai rend mentén – a második világháborút követő és a rendszerváltásig terjedő időszak hazai eszperantó tankönyveit elemzi.

Végül a befejező és összefoglaló 6. fejezetben igyekszem választ adni a kutatási kérdésekre.

2. Fogalmi keretek

2.1 Az eszperantó és a nemzeti kultúrák közti interkulturális kommunikáció

Lazar Markovics Zamenhof (hagyományosan és talán legelterjedtebb eszperantó megnevezéssel Lazaro Ludoviko Zamenhof) Nyikolaj Afrikanovics Borovkónak, az eszperantó egyik korai úttörőjének kérdésére válaszolva egy 1895 körül írt levelében részletesen beszámol az eszperantó keletkezésének körülményeiről. Az 1859. december 15-én a cári Oroszország Grodnói kormányzóságban, Białystok (Белосток/ Беласток) városában (Horváth 2015j) született Zamenhof azt írja Borovkónak, hogy szülővárosának lakossága négy elemből állt: oroszokból, lengyelekből, németekből és zsidókból. Zamenhof elmondása szerint ezek mindegyike saját nyelvét beszélte és ellenséges viszonyban állt a többivel: ez vezette arra a gondolatra az eszperantó szerzőjét,

„ke la diverseco de la lingvoj estas la sola, aŭ almenaŭ la ĉefa, kaŭzo, kiu disigas la homan familion kaj dividas ĝin en malamikaj partoj”

„hogy a nyelvek különbözősége az egyedüli, vagy legalábbis a fő ok, mely szétválasztja az emberek családját és azt ellenséges részekre osztja”. (Blanke (red.) 1977: 93).¹

A folytatásban Zamenhof arról ír Borovkónak, hogy idealistaként a megoldást egy közös emberi nyelvben vélte felfedezni, s apránként eljutott arra a gondolatra, hogy az egyedüli ilyen nyelv

„povas esti nur ia neŭtrala, apartenanta al neniŭ el la nun vivantaj nacioj”

„csak valamely semleges nyelv lehet, mely semelyik ma élő néphez nem tartozik” (Detlev (red.) 1977: 93).

Azzal pedig, hogy Zamenhof az *Unua Libro* 1887-es megjelenésével egyidőben lemond „a nyelvre vonatkozó minden személyes jogáról és kiváltságáról”, az eszperantó valóban az eszperantó nyelvű közösség közös tulajdonává válik: egyrészt valóban „senkinek nem tulajdona”, másrészt bizonyos értelemben gazdája az egész világ (ill. a használók közössége). Fenti gon-

¹ A kötetben szereplő eszperantó nyelvű idézetek fordítását – ha erre más nem utal – én készítettem [H.K.].

dolatok az 1905-ös *Nyilatkozat az eszperantizmus lényegéről* című dokumentumban is megfogalmazódnak. Ennek első pontja az eszperantó interkulturális kommunikációs eszközként való használatát fogalmazza meg:

„Az eszperantizmus olyan törekvés, amely igyekszik elterjeszteni az egész világon egy semleges nyelv használatát, amely anélkül, hogy »beleavatkozna a népek belső életébe és egyáltalán kizorítaná a létező nemzeti nyelveket«, lehetővé tenné különböző nemzetekhez tartozó emberek kölcsönös megértését, a közintézményekben békítő nyelvként szolgálhatna azon országokban, ahol a nyelv miatt különböző nemzetek harcolnak egymás ellen, és amelyen ki lehetne adni a minden nép érdeklődésére számot tartó műveket” (Zamenhof 2006: 133).

Az idézett *Nyilatkozat* harmadik pontjában pedig azt – a jelen értekezés szempontjából a későbbiekben még igen fontos – megállapítást olvashatjuk, hogy „bárki szabadon kiadhat bármilyen művet ezen a nyelven vagy erről a nyelvről, és használhatja ezt a nyelvet minden lehetséges célra [...]” (Zamenhof 2006: 134).

Ferdinand de Saussure 1916-ban megjelent *Bevezetés az általános nyelvészetbe* c. kötetében – a nyelvi jelek változása kapcsán – maga is elmélkedik az eszperantó további sorsáról. Ebből az alábbiakat érdemes kiemelni:

„Az az ember, aki olyan változatlan nyelv megalkotására törekednék, amelyet az utókornak úgy kellene elfogadni, ahogy van, ahhoz a tyúkhöz hasonlítana, amely kacsoját költött ki: a tőle alkotott nyelvet – ha tetszik, ha nem – magával ragadná a valamennyi nyelvet sodró áradat” (Saussure 1997: 100).

A szabadon fejlődő nyelv gondolatát Victor Klemperer megállapítása némileg tovább is viszi:

„Minden nyelv, amelyik szabadon tevékenykedhet, képes kiszolgálni minden emberi igényt, szolgálhatja mind az értelmet, mind az érzelmet, lehet közlemény és beszélgetés, töprengés és ima, kérés, parancs és esküvés” (Klemperer 1984: 27).

Az interkulturális kommunikáció nyelvi eszközeként az eszperantót és egyúttal az első eszperantó tankönyvet megalkotó Zamenhof tehát olyan – az eszperantót beszélő és használó – közösség kezébe tette le a nemzetközi nyelv további sorsát (Horváth 2013a), mely közösség maga is több szempontból heterogén:

„Esperantistoj formas heterogenan grupon, sed certa komuneco observeblas”

„Az eszperantisták heterogén csoportot alkotnak, de bizonyos közösség mégis megfigyelhető” (Koutny 2022a: 11).

Az eszperantót használó közösség az eszperantó 1887-től kezdődő története során időben és térben is sokat változott (és változik napjainkban is). Csupán kis százalékról mondható el, hogy anyanyelvi beszélő – döntő többségük az eszperantó története során magával hozta e közösségbe saját – szintén változó – nemzeti nyelvét és kultúráját:

„La esperantista komunumo estas heterogena, ĝiaj membroj estas influataj de la gepatralingva kulturo”

„Az eszperantista közösség heterogén, tagjait anyanyelvi kultúrájuk befolyásolja” (Koutny 2022b: 45).

Az eszperantó interkulturális vonatkozásai után vegyük szemügyre a hazai eszperantó tankönyvek kérdését is.

2.2 Hazai szerzők, hazai tankönyvek

Fenti gondolatmenethez kapcsolódva felidézhetjük Madách *Az ember tragédiája* című művének első színét, ahol az Úr – miután megteremti a világot – a teremtés tökéletességének biztos tudatában szinte hátradőlni látszik – ám a „nagy mű”, a „megtestesült”, „örökös nagy eszme” történelmi koroktól és szereplőktől függően egyre újabb és újabb változásokon megy át:

„Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Év-millióig eljár tengelyén,
Míg egy kerékfogát újítani kell.” (Madách 2014: 17).

Ismét egyet kell értenünk Victor Klemperer megállapításával: „Mert ahogy szokás egy kor vagy egy ország arculatáról beszélni, egy korszak jellegét a nyelve ugyanúgy megmutatja” (Klemperer 1984: 14).

Az eszperantó megjelenését követően nem kellett sokat várni: 1898-ben Magyarországon is megjelent az első hazai kiadású eszperantó tankönyv. A tankönyvírók, a célközönség és az eszperantót használók hazai köre természetesen ugyanúgy nem homogén közeg, ahogy a nemzetközi eszperantó közösség sem az.

A Nemzeti elemek a nemzetközi nyelvben – a magyar specifikum megjelenése a hazai eszperantó tankönyvekben 1898-1989 című értekezés fogalmi kereteinek meghatározásakor az alábbiakat igyekeztem szem előtt tartani.

A témához kapcsolódóan korábban a hazai eszperantó tankönyvek történetét tárgyaló rövidebb írásaimban az *eszperantó* kifejezés mellett már eddig is használtam bizonyos jelzőket, melyekkel a nemzetközi nyelv sajátosan hazai, egy adott korszakra jellemző magyar specifikumát igyekeztem kiemelni (Horváth 2015a; Horváth 2015b; Horváth 2016d; Horváth 2017).

A Zamenhof által megálmodott semleges közvetítő nyelv, az interkulturális kommunikáció eszközeként szolgáló eszperantó tankönyvei a történelmi korok és helyek szerint is változnak. Egyet kell értenünk az alábbi megállapítással:

„A tankönyvek az adott kor társadalmának (szellemiségének, ideológiájának, fejlettségi szintjének, gazdasági viszonyainak, technikájának stb.) akarva-akaratlanul is meglehetősen hű tükörképét adják.

A tankönyvek – még a »nem politizáló« tankönyvek is – ideológiai, (oktatás)politikai, korszellemet, stílusjegyeket is magukon viselnek” (Karlovitc 2001: 15).

Jelen értekezés szempontjából ez jelenti egyrészt azt, hogy a hazai eszperantó tankönyvek írói az eszperantó nyelvet sajátosan magyar szempontok érvényesítésére (is) használták. Másrészt viszont azt is, hogy a tankönyvek a szerzők szándékától akár teljesen függetlenül, pusztán annak a ténynek köszönhetően, hogy magyar szerzők által Magyarországon (vagy az Osztrák–Magyar Monarchiában) magyar (osztrák–magyar) célközönség számára írt tankönyvekben óhatatlanul is felbukkan a magyar közeg, a magyar jelleg, a sajátosan magyar miliő. Ezért használtam korábbi írásaimban az *irredenta* (Horváth 2015a), *munkásmozgalmi* (Horváth 2015b), *szocialista* (Horváth 2015o), *helyi*, *nemzeti és nemzetközi* (Horváth 2016d), de ugyanígy a *kommunista-szabadkőműves*, a *keresztény-nemzeti és a semleges* (Horváth 2017) stb. jelzőket is az eszperantó mellett: utalva ezzel arra a kulturális háttérre, mely áthatja az adott tankönyveket.

Ahogy korábbi írásaimban, úgy jelen értekezésben is azt kívánom szemléltetni, hogyan jelenik meg a – különféle jelzőkkel árnyalható – sajátosan magyar közeg az általam vizsgált eszperantó tankönyvekben.

Mivel az általam vizsgált időszakon belül az első hazai eszperantó tankönyv megjelenésétől (1898) a rendszerváltás évéig (1989) három nagyobb történelmi korszakon átívelő időszak produktumait tekintem át (az időbeli keretek ilyen jellegű kijelölésével kapcsolatos problémákról az alábbiakban még lesz szó), a *hazai* jelző értelmezése is némi magyarázatra szorul.

A hazai eszperantó tankönyvek történetében alább vizsgálandó első történelmi korszak, a dualista Monarchia idejére (1898–1918) esik, így a vizsgálat értelemszerűen az akkori történelmi Magyarország határain belül született összes ilyen jellegű kiadványra kiterjed. Ezen túlmenően azonban a korszak sajátóságaként nem zártam ki a vizsgálat köréből azokat a köteteket sem, melyek történetesen a Monarchia Lajtán túli felében, de (legalább részben) magyar szerző közreműködésével kerültek kiadásra (ha nem is magyar nyelven). Ennek magyarázata természetesen abban rejlik, hogy a kérdéses időszakban Magyarország egy nagyobb politikai egység, az Osztrák–Magyar Monarchia szerves részeként létezett. A korszak tankönyvei között így találunk eszperantó–magyar kétnyelvű, eszperantó–német kétnyelvű, eszperantó–magyar–német háromnyelvű és csak eszperantó nyelvű kiadványokat is.

A vizsgálat tárgyát képező második történelmi korszakban, a két világháború közötti hazai eszperantó tankönyvkiadásban az immáron trianoni határokon belül született kötetek mellett szintén vannak olyan esetek, melyeket nem hagyhattam figyelmen kívül. Ekkor is találunk olyan műveket, melyeknek szerzője magyar ugyan, de nem az immáron trianoni határok közé szorított Magyarországon keletkeztek. A korszak tankönyvei között a többség szintén eszperantó–magyar kétnyelvű kiadvány, de vannak eszperantó–német, eszperantó–angol, eszperantó–dán, eszperantó–svéd, eszperantó–francia kétnyelvű és eszperantó egynyelvű kötetek is.

Végezetül a vizsgált harmadik történelmi korszakban is találunk olyan könyveket, melyek a határokon kívül, de magyar szerzők neve alatt jelentek meg. Itt már csak jobbra eszperantó–magyar kétnyelvű, ill. eszperantó egynyelvű kötetek bukkannak fel, bár találunk eszperantó és más idegen nyelvű köteteket is.

A vizsgálat köréből kizártam a külföldi szerzők neve alatt, de Magyarországon – annak bármilyen korszakra jellemző határain belül – megjelent köteteket – ezek vizsgálata egy későbbi kutatás célja lehet. A vizsgálat köréből kizártam azokat a szótárakat, szójegyzékeket is, melyeket nem vettem bele a legszélesebb körben értelmezett tankönyv fogalmába (Horváth 2015e).

2.3 Időbeli elhatárolás

Jelen értekezés tehát az 1898–1989 közti időszakot vizsgálja, bár Magyarországon az eszperantó már nem sokkal az *Unua Libro* 1887-es megjelenése után, de még az első hazai eszperantó tankönyv megjelenése előtt bekerült a köztudatba.

2.3.1 Előzmények és az első történelmi korszak

Zamenhof 1887. július 26-án jelentette meg az eszperantó nemzetközi nyelv első tankönyvét – az esemény azóta is szimbolikus jelentőségű az eszperantisták körében: az *Unua Libro* megjelenésének napját azóta is az eszperantó születésnapjaként tartják számon.

Hogy az első eszperantó tankönyv megjelenése mennyire is fontos dátum az eszperantó történetében, talán mi sem jelzi jobban, hogy a világ eszperantistái számára az egyik legnagyobb, legfontosabb és meglehetősen régi hagyományokkal rendelkező rendezvénye, az eszperantó világkongresszus hagyományosan általában nyáron, az *Unua Libro* megjelenésének dátumához közeli időpontban kerül megrendezésre.

Az első eszperantó világkongresszusra az eszperantó „nagykorúságának” évében, 1905 augusztusában a franciaországi Boulogne-sur-Mer városkában került sor. A nagy sikerre való tekintettel ettől kezdve a világ eszperantistái lehetőség szerint minden évben, más-más helyszínen tartanak hasonló jellegű rendezvényeket: pl. a 100. eszperantó világkongresszusra 2015-ben a szintén franciaországi Lille városában került sor (Horváth 2015m). Az, hogy az 1905 és 2015 között eltelt 110 évben csupán 100 eszperantó világkongresszus megrendezésére nyílt lehetőség, valóban és messzemenően nem csak az eszperantistákon múltott. Ha azt vizsgáljuk, miért is maradt ki tíz év az eszperantó világkongresszusok történetéből, egyúttal közelebb jutunk a jelen értekezés egyik fontos kérdéséhez: az eszperantó történeti kronológia kereteinek megállapításához.

Az eszperantó világkongresszusok története kellően biztos keretet biztosít az eszperantó egyetemes történetének értelmezéséhez, így az eszperantó világkongresszusok elmaradása az 1905-öt követő időszakban teljes joggal értelmezhető olyan eseményként, mely az eszperantó egyetemes történetére is hatással bírt. Ennek megfelelően, ha azt vizsgáljuk, az 1905–2015 közti időszakban miért is került sor mindössze száz alkalommal eszperantó világkongresszus megrendezésére 110 év alatt, könnyen megtalálhatjuk a kérdésre a választ: eszperantó világkongresszusok kivétel nélkül két, a világ egészének sorsát is kataklizmaként megrázó eseményhez köthetően maradtak csak el – a két világháború miatt. Ennek megfelelően – a világkongresszusok tükrében – az eszperantó egyetemes történetét három, egymástól jól elkülöníthető szakaszra oszthatjuk (Altenburger 1904; Marich 1909; Matolcsy 1925; Støp-Bowitz – Isbrucker 1948; Blanke (red.) 1978; Blanke (red.) 1979; Bárczi 1987).

Az eszperantó 1887-es megjelenését követően egészen napjainkig terjedő több mint 130 éves történetében az első 18 év, mely megelőzte a Boulogne-sur-Mer-ben rendezett első világkong-

resszust, szorosan illeszkedik ahhoz az időszakhoz, mely 1905-től egészen az első világháborúig terjed. Párizsban 1914-ben augusztus 2–9. között került volna megrendezésre a 10. világkongresszus (a szervezők mintegy 3700 fővel számoltak), ám az első világháború kitörése durván közbeszólt: a kongresszus helyszínére addigra már megérkezett eszperantisták maguk is láthatták, hogy Párizs az éppen kitörő első világháború (*La Grande Guerre*) tüzeiben ég. Akik még nem jutottak el a helyszínre (pl. maga Zamenhof), azok később nem is jutottak el oda: a háború napokon belül valóban világméretűvé eszkalálódott. Az 1914-es eszperantó világkongresszus így *de facto* elmaradt, ám 1915-ben még – háború ide vagy oda – sor került a 11. eszperantó világkongresszusra: az eredeti helyszín (a skóciai Edinburgh) helyett a kongresszust az akkor még nem hadviselő Egyesült Államokban, San Franciscóban rendezik meg. A résztvevők csekély száma (163 fő) világosan jelezte a törést az eszperantó addigi közel 30 éves történetében. Ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy az 1915-ös kongresszus volt minden idők legkisebb létszámú eszperantó világkongresszusa, ill. a kongresszus fő témája az volt, hogyan is kellene újjászervezni az eszperantóval kapcsolatos tevékenységeket a háború után, könnyű megérteni, miért is nevezhetjük az első világháborút az eszperantó történetének első igazi töréspontjának. Az 1887-től az első világháborúig tartó szakasz az eszperantó egyetemes történetében is két, jól elkülöníthető periódusból áll: az 1905 előtti, s az 1905 utáni időszakból. Az 1905-ös év (az első világkongresszus éve) viszont egyáltalán nem töréspont, cezúra: sokkal inkább foghatjuk fel az eszperantó korai történelmének újabb lépcsőfokaként – úgy is fogalmazhatunk, az eszperantó születése után 18 évvel voltaképpen az első világkongresszussal vált nagykorúvá. Ebből a szempontból tehát helyesen járunk el, ha az első világháború előtti korszakot egy kétfázisú, egységes egészként kezeljük. Még egy adalék: Zamenhof 1917-ben hal meg, ami – az első világháborúval egyetemben – szintén határozottan kijelöli az eszperantó első egyetemes történeti korszakának végét.

A hazai eszperantó tankönyvek korszakolása is illeszkedik a fenti keretekbe: az első történeti korszak így Barabás Ábel első hazai eszperantó tankönyvének megjelenésétől (1898) gyakorlatilag csupán 1914-ig (Polgár Izsó tankönyvének megjelenéséig) tart: nem tudunk arról, hogy a világháború alatt Magyarországon megjelent volna eszperantó tankönyv.

Az is igaz, hogy a hazai közvélemény már az első hazai eszperantó tankönyv megjelenése előtt tudomást szerzett az eszperantó létezéséről. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy a hazai eszperantó életnek végig a háború során van nyoma: a hazai közönség történetesen éppen 1918. október 31-én olvashatott arról, hogy a „budapesti egyetem elfogadta és engedélyezte az eszperantó világnyelv tanítását a hallgatóság számára” (Eszperantó a budapesti egyetemen 1918).

Újabb tankönyvek megjelenésére azonban már csak a következő történelmi korszakban kerül sor. Polgár Izsó tankönyvének harmadik kiadása már 1919-ben látott napvilágot. Érdekes, hogy 1919 elején a *Pécsi Napló* hír ad egy eszperantó tankönyv küszöbön álló megjelenéséről, magáról a tankönyvről és a szerzőről (Tóth Aladár) azonban a Fajsi-gyűjteményben semmilyen információt nem találtam (Eszperanto tankönyv 1919).

Az első világháborúval véget ér egy történelmi korszak – nem csupán az eszperantó, de Magyarország és a világ történelmében is.

2.3.2 A második történelmi korszak

Az első világháborút követően az egyetemes és hazai eszperantó mozgalom egészen más közegben kezdi újra és próbálja megtalálni helyét a jelentősen átrendeződött világban: a második világháborúig terjedő időszak pedig nagyjából ki is jelöli azt az intervallumot, mely az eszperantó egyetemes történetének második nagyobb korszakát jelenti.

E korszak kereteit az 1920-as, sorrendben tizenkettedik hágai, egyben az első világháborút követő első eszperantó világkongresszus és az 1939-ben megrendezésre került, a második világháború küszöbén tartott 31. berni eszperantó világkongresszus jelölik ki. Ezt követően ismét nagy cezúra fedezhető fel az eszperantó világkongresszusok (és így az eszperantó egyetemes) történetében is: a következő megújulás csak a második világháború után következik el.

Ami a hazai eszperantó tankönyvek korszakolását illeti: az első világháború után néhány évig Polgár Izsó voltaképpen változatlan utánnyomású, először 1914-ben megjelent kötetei jelentik a hazai eszperantó tankönyvpiac újjáéledését. 1921-től kezdődően egyre újabb kötetek látnak napvilágot. Az első igazán új tankönyv szerzője szintén olyan szerző, akinek nevével már az eszperantó első hazai korszakában is találkozhattunk, úgy nemzetközi, mint hazai szinten: Lengyel Pál. Ugyanígy érdemes megemlíteni a szintén az első világháború előtt már megismert Glück–Sós szerzőpáros (némileg átszerkesztett) kötetit is – ezek a húszas és harmincas években természetesen már a független Ausztriában látnak napvilágot, nem az Osztrák–Magyar Monarchia nyugati felében.

Az őket követő újabb tankönyvírók egy újabb hazai eszperantista szerzőgárdát alkotnak; a hazai eszperantó tankönyviadás pedig egészen 1940-ig töretlen – az utolsó hazai tankönyvek ebben a korszakban már a javában zajló második világháború idején, de még Magyarország hadba lépése előtt, 1940-ben jelennek meg.

A második világháború alatt szünetel a hazai eszperantó tankönyvkiadás, noha a hazai eszperantista életnek nyomai még egészen 1944. június elejéig nyomon követhetőek a magyar sajtóban (Feloszlatták a Magyar Országos Eszperanto Egyesület hódmezővásárhelyi csoportját 1944), hogy aztán az újjáéledésre az első jelek a sajtóban 1945. február közepén tűnjenek fel (Mozgalmi hírek 1945).

Az eszperantó harmadik nagyobb történelmi korszaka így – hazánkban is – a második világháború utáni korszakra tehető.

2.3.3 A harmadik történelmi korszak

Az 1947-ben megtartott, a második világháborút követő első, a szintén a svájci Bernben megrendezett (sorrendben 32.) eszperantó világkongresszus óta olyan jellegű hatalmas töréspontokra, mint az első vagy a második világháború kataklizmái, nem bukkanhatunk az eszperantó egyetemes történetében.

Más a helyzet persze, ha szűkebb hazánk történetét vesszük szemügyre: ekkor talán indokoltabbnak tűnik a második világháború óta eltelt időszakot két nagyobb részre osztani.

A határkö kijelölése ebből a szempontból természetesnek tűnik: ez 1989, a rendszerváltás éve. A választás oka leginkább az, hogy ettől a pillanattól kezdve a hazai eszperantó tankönyvpiac is új viszonyok közé kerül. A korábbi, szocialista, állampárti, központosított helyzettel szemben a hazai eszperantó mozgalomnak és tankönyviadásnak ezt követően ismét a szabadpiaci viszonyok között kell és lehet megtalálnia a helyét. Fenti megállapítás természetesen nem csak a hazai eszperantó tankönyvkiadásra, de általában véve a hazai mozgalom egészére, így a hazai eszperantó lapkiadásra is igaz:

„Post la kolapso de la socialisma sistemo kaj ŝtata financado de Esperanta agado, *Hungara Vivo* finiĝis en la jaro 1990”

„A szocialista rendszer és az eszperantó tevékenység állami finanszírozásának összeomlása után a *Hungara Vivo* is megszűnt 1990-ben” (Pietiläinen 2022: 173).

Így, bár a világ egyik felén 1989 nem okozott törést az eszperantó mozgalom életében, hazai körülményeket figyelembe véve mégis indokolt, hogy vizsgálódásainknak 1989-et jelöljük ki felső határként.

Nyilvánvaló, hogy az azóta eltelt időszak – pusztán a hazai eszperantó tankönyvek életét tekintve is – kellő figyelemre tarthat igényt, de jelen dolgozat kereteit ez a – történelmi – szűkségszerűség is korlátozza.

A kérdéses időszakban a hazai eszperantó tankönyvek piacán először fordul elő, hogy az állam – a Tankönyvkiadó vállalat révén – maga is részt vesz a hazai eszperantó tankönyvek kiadásában. A második világháború utáni gyors újjáéledés az eszperantó tankönyvpiacra nem csupán a két háború közötti szerzőket szólaltat meg ismét a tankönyveken keresztül, de még az első világháború előttről ismert szerző is felbukkan egy újabb kötettel.

A Rákosi-korszak kényszerű szünetet jelent az eszperantó mozgalom hazai életében: a mozgalom polgári és munkásmozgalmi szárnyának egyesülése után nem sokkal – felsőbb nyomásra – az immáron egységes magyarországi eszperantó szervezet beszűnteti tevékenységét. 1956 után azonban a hazai eszperantó tankönyvkiadásban – az állami szerepvállalás megjelenésével párhuzamosan – nem áll be szünet.

Egészen nagy általánosságban tehát azt állapíthatjuk meg, hogy egyetemes és hazai szinten az eszperantó történetében három nagyobb – bár intervallumát tekintve eltérő hosszúságú – korszakot különíthetünk el. Az első az 1887-től az első világháborúig terjedő (tankönyvtörténeti szempontból Magyarországon ez csupán 1898-ban veszi kezdetét), a második a két világháború közé eső és a harmadik a második világháborút követő korszakot (utóbbi felső határát magyarországi viszonyok között 1989-ben jelölve ki, noha a mozgalom fejlődése – bár más körülmények között, de – azóta is töretlen).

2.4 Nemzeti és nemzetközi kulturális elemek a tankönyvekben

2.4.1 A kultúra

A kultúrát – mely önmagában is egy igen összetett jelenség és fogalom – meghatározni nem egyszerű feladat; a múltban már számos megközelítésből született definíció:

„Mi a kultúra? Meghatározásáról [...] könyvtárakat írtak össze; több százra tehető a »kultúra« meghatározásainak száma” (Szabolcsi 1980: 41).; „A kultúra fogalma nagyon átfogó és számos meghatározása ismert” (Falkné 2008: 18).; „Sok társadalomkutató próbálta meg szavakba önteni ezt a nehezen meghatározható és igen összetett fogalmat, hiszen egy jelenség elemzéséhez először is egyértelműen meg kell határozni a vizsgálat tárgyát” (Holló 2008: 14).

Érdekességképp az általam vizsgált három történelmi korszakból is idézek itt egy-egy példát az adott korszakok lexikonjaiból, enciklopédiáiból.

A Monarchia idejéből származó definíció szerint: „**Kultúra** (cultura, lat.). a. m. művelés; tenyésztés, termesztés; művelődés, műveltség” (*Révai Nagy Lexikona* 1915: 342) meglehetősen röviden intézi el a kérdést. Ugyanez a lexikon viszont egy számunkra érdekes meghatározást ad a „néplélek” definíciója kapcsán:

„[...] Mint nagyobb közösség (család, törzs, nép) tagjai, az egyének bizonyos tekintetben közös lélekkel is bírnak, mely közös lélek sajátosságai a közösség nyelvében, vallási felfogásában, mítoszaiban, mondáiban, érzés- és cselekvésmódjában, szokásaiban, intézményeiben nyilvánulnak. [...] A *nemzeti szellem* a N.-ben gyökerezik, de ennek kultúrai továbbfejlesztése, melyhez a nemzetközi kultúrai hatás hozzájárult. A nemzeti szellem történeti produktum, csak a nép felső rétegeiben jut kifejezésre, változékony, van virágzása és hervadása, emelkedése és süllyedése. Míg a N. a nyelvben, az ősi vallásban, az ősi szokásokban és intézményekben jut kifejezésre, a nemzeti szellem a nemzet fejlett kultúrájában s e kultúra alkotásaiban nyilvánul” (*Révai Nagy Lexikona* 1916: 417)

Egy meghatározás a két világháború közötti időszakból:

„**Kultúra** (lat. *cultura*) a. m. művelés; eredeti jelentésében a növények, állatok tenyésztése. Átvitt és ma általánosan használt jelentése a tudás, a műveltség terjedése, művelődés (*Tolnai Új Világlexikona* 1927: 261).

S végül egy második világháború utáni definíció:

„**Kultúra** (lat.) 1. Eredetileg a föld művelését jelentette. 2. Műveltség. A K. főbb formái: a tud., a műv., az erkölcs. 3. Termesztés, bacillusok, sejtfélék tenyésztete táptalajban.” (*Révai Kétkötetes Lexikona* 1948: 98).

Franz Boas egyebek közt ezt írja a kultúráról:

„A kultúrát úgy határozhatjuk meg, mint azoknak a szellemi és fizikai reakcióknak és tetteknek az összességét, amelyek egy társadalmi csoport egyedeinek kollektív és egyéni magatartását jellemzik természeti környezetükkel, más csoportokkal, a saját csoport tagjaival és minden egyénnek önmagával szemben” (Boas 1975: 63).

Edward Sapir a kulturális változások – a mi szempontunkból igencsak fontos – gyorsaságára hívja fel a figyelmet:

„A kultúra elemei nemcsak gyorsabban változtak, mint a nyelv, hanem a kultúra formája is mindig újra alkotja önmagát, s az egyes elemek új összefüggésekbe illeszkednek be. A kultúra elemei ugyanis közvetlenebbül szolgálják a társadalom szükségleteit és tudatosabbak is, mint a nyelvi elemek” (Sapir 1971: 111).

Falkné Bánó Klára az interkulturális kutatások olyan nagynevű képviselőinek, mint Hofstede, Trompenaars és mások megállapításait elemezve úgy fogalmaz e megállapításokról, hogy azok

„részben vagy egészben tartalmazzák minden **kultúra közös vonásait**, amelyek közül a legfontosabbak a következők:

- **a kultúra tanult, nem örökölt, nem veleszületett**
- **a kultúra kollektív, az adott közösség tagjaira jellemző, ebből következik, hogy**
- **a kultúra csoportspecifikus**
- **a kultúra relatív”** (Falkné 2008: 20).

Hidasi Judit könyvében kiemeli, hogy magának a kultúrának a kultúrára vonatkozó kutatások kezdete óta eltelt évtizedekben minden várakozás ellenére sem alakult ki egységes és jól működő definíciója: Kroeber és Kluckhohn vizsgálatai szerint „1952-ben már 164 kultúra-definíciót ismert a szakirodalom” (Hidasi 2008: 12).

A számos modell, felfogás, definíciós kísérlet mellett el kell fogadnunk az alábbiakat is:

„Egy adott kultúra ismerete rendkívül összetett és bonyolult tudáshalmazt tételez föl. Kell, hogy ismerjük a kultúrát alkotó tárgyakat (pl. berendezési tárgyak, ruhadarabok) avagy tárgyasult jelzéseket (pl. jegygyűrű), rendszereket (pl. városképek stb.)” (Hidasi 2008: 13).

Fentieket kiegészítve Holló Dorottya alábbi megállapításával is egyet kell értenünk:

„Minden kultúrának vannak szimbolikus, kultikus tárgyai. Ilyenek például a Túró Rudi, a svájci bicska, a londoni emeletes buszok, a párizsi Eiffel-torony, a különféle mindennapos tárgyak és látványosságok, épületek a világ minden részén. Ezek a tárgyakon keresztül sokat meg lehet tudni az adott országról, jó beszélgetési témával szolgálnak. Vannak olyan közhasználatú tárgyak, amelyekhez fontos viselkedési szabályok is párosulnak. Ilyen például az étkezés és a közlekedés. Az étkezés nemcsak akkor jelenthet gondot, ha ismeretlen ételeket szolgálnak fel, vagy szokatlan és nehezen használható evőeszközöket kapunk, de még megszokott evőeszközöinket is másként használjuk sok helyen” (Holló 2008: 135).

Összegezve a fentieket, egy – az elemzés szempontjából igen hasznos és praktikus álláspontot fogadtam el kiindulásként:

„Ekzistas multaj difinoj por kulturo, ĉi tie la plej larĝa kompreno estas aplikata, do apartenas al ĝi ĉio kion homoj kreis, uzas kaj kio ĉirkaŭas ilin”

„Sok definíció létezik a kultúrára, itt a legszélesebb értelemben alkalmazzuk, azaz hozzátartozik minden, amit az emberek alkottak, használnak és ami körülveszi őket” (Koutny 2022a: 10).

Tekintve, hogy három különböző történelmi korszakot átívelő vizsgálatról van szó, teljes mértékben egyet kell értenem a kultúra egyik legfontosabb jellegzetességével kapcsolatos megállapítással: „A kultúra minden aspektusa változik” (Holló 2008: 179).

A továbbiakban vessünk egy pillantást a célnyelvi (eszperantó) kultúra és a nemzeti (magyar) kultúra kérdéseire is a hazai tankönyvek tükrében.

2.4.2 Eszperantó kultúra és a tankönyvek

Azon túlmenően, hogy máig számos tévhit kering magáról az eszperantóról és az eszperantó kultúráról, egyesek még az eszperantó kultúra létét is megkérdőjelezzik:

„Luj ne-esperantistoj kontestas la ekziston de Esperanta kulturo, ne konante ĝiajn atingaĵojn el la pasinta 135-jara funkciado en parolkomunumo”

„Egyes nem eszperantisták megkérdőjelezzik az eszperantó kultúra létét, nem ismerve annak az elmúlt 135 éves nyelvi közösségben való működésének eredményeit” (Koutny 2022a: 9).

Le kell szögeznünk, hogy az eszperantó közösség a nyelv fennállásának több mint 130 éve alatt olyan kulturális sikereket ért el, melyet két határozatában még az UNESCO is elismert (Unesco 1954/1985 E-Euroscola 2003).

Fontos megemlíteni, hogy az eszperantónak története során számos nemzetközi intézménye is kialakult. A teljesség igénye nélkül itt megemlíteném az Eszperantó Akadémiát (Akademio de Esperanto) és az Eszperantó Világszövetséget (Universala Esperanto-Asocio), de nem szabad figyelmen kívül hagyni a számtalan kongresszust, melyet részben vagy egészben eszperantóul tartanak, közülük is első helyen az Eszperantó Világkongresszust (Universala Kongreso de Esperanto) (Koutny 2022a). Ahogy azt korábban már láthattuk, az eszperantó hazai és nemzetközi

történetében ezeknek a szervezeteknek kulcsfontosságú szerepe van az eszperantó történetének korszakolása szempontjából is.

A hazai szervezetekkel és kongresszusokkal a továbbiakban részletesen fogunk még foglalkozni, itt csupán annyit említenék meg előljáróban, hogy a tankönyvekben – válaszolva egyben a második kutatási kérdésekre is – részletesen fogjuk látni ezek létrejöttét, alakulását, fejlődését, történetét.

Mivel olyan állam, ahol az eszperantó hivatalos nyelv lenne, nincsen, így az Eszperantóország, Eszperancia (avagy eszperantóul Esperantio vagy Esperantujo) elnevezés (Fortes 2022: 36). nem egy földrajzi értelemben vett, országhatárokkal határolt területre utal, hanem sokkal inkább egy olyan „képzeletbeli”, mentálisan létező alakulatra, melynek képletesen minden eszperantista a „polgára”: az eszperantisták közössége ez. Itt érdemes megemlíteni, hogy még az első világháború előtt volt egy halvány kísérlet arra, hogy egy Semleges Moresnet nevű területen (a belga–német–holland hármashatáron) egy eszperantó nyelvű miniállam létesüljön, de az első világháború és az azt követő békerendszer teljesen felszámolta ennek lehetőségét (Az Esperanto országa 1908; Mica republică Moresnet... 1908; Fortes 2022: 39).

Talán még különösebb az 1968-ban „létrejött” és aztán az olasz hatóságoknak köszönhetően még ugyanabban az évben meg is szűnt miniállam, a Riminitől alig 11 km-re, a tengerben álló mesterséges emelvényen létrehozott Rózsa-szigeti Köztársaság sorsa, ahol – az „állam” fennállásának rövid ideje alatt az eszperantó annak hivatalos nyelveként szolgált (Miniállamot alapít a bártulajdonos? 1968; Államocska a vízen 1968; Fortes 2022: 40).

A fenti – efemer jellegű és teljesen atipikus – esetek kivételével általánosságban elmondható, hogy az eszperantó története alatt nem köthető semmilyen államhoz, országhoz.

Ilyen értelemben tehát alapvetően érdekes problémával állnak szemben az eszperantó tankönyvek, hiszen az eszperantó kultúra bemutatása kapcsán az oktatásból – legalábbis részben – óhatatlanul kimarad egy nagyon is látványos elem: az országismeret.

„Az országismeret a kultúrának azon területe, amely talán leginkább része idegennyelv-tanítási hagyományainknak. Sok tankönyv tartalmaz idevágó fejezeteket, a tanárok pedig gyakran használják saját élményeiket és külföldről hozott tárgyaikat is, hogy a tanulókat megismertessék a célországok történelmével, földrajzával, érdekes hagyományaival, ünnepeivel, látványosságaival, intézményrendszerével stb.” (Holló 2008:17)

Ha a fenti meghatározást nézzük, értelemszerűen az eszperantó tankönyvek „országismeretnek” szánt része így földrajzi értelemben nem foglalkozhat a „célországok történelmével, földrajzával, érdekes hagyományaival, ünnepeivel, látványosságaival, intézményrendszerével”, de az eszperantó mozgalom történetével, szervezeteivel, ünnepeivel, hagyományaival és intézményrendszerével mindenképp. Jelen értekezésben ezért is vettem vizsgálat alá annak a kérdését, hogyan jelennek meg az eszperantó hazai és nemzetközi intézményrendszerei a tankönyvekben.

2.4.3 Magyar kultúra és a tankönyvek

Természetesen egy adott nyelvkönyv, egy bizonyos nyelvet (jelen esetben az eszperantót) oktatni szándékozó tankönyv legfontosabb feladata a célnyelv és a célnyelvi közeg bemutatása, a tankönyv lapjain történő tanítható és tanulható szerepeltetése. A nyelvtanítás és -tanulás volta képpen mindenkor interkulturális jellegű: a célnyelv és kultúrája mellett figyelembe kell venni a tanulók eltérő nyelvi és kulturális háttérét is (Dockhorn 2005).

Ezért igen fontos lehet a hazai közeg kulturális elemeinek feltüntetése is: a célnyelvet tanulni kívánó hazai közönség számára ugyanis adott esetben elengedhetetlenül fontos lehet, hogy saját országáról és kultúrájáról a célnyelven külföldi partnerekkel folytatott kommunikációjában megfelelő szinten tudjon értekezni:

„A célnyelvet beszélő országokon kívül azonban nagy hangsúlyt kell fektetni **a Magyarországgal kapcsolatos országismereti témákra.** Gondoljunk csak arra, hányféle helyzetben kell országunkról idegen nyelven beszélni” (Holló 2008:17).

Ennél a kérdésnél – ahogy látni fogjuk – fontos az alábbiakat is szem előtt tartani:

„Ha megvizsgálunk néhány fontos nyelvoktatási áramlatot, láthatjuk, hogy a kultúrának nem jutott benne nagy szerep, így a különböző korokban készült tankönyvek sem igen foglalkoznak vele. A nyelvtani-fordításos módszer ugyan használt irodalmi és kultúrával kapcsolatos szövegeket, de ezek csak mint a fordítás tárgyai voltak jelen; jelentésükkel, interpretációjukkal a tankönyvek nem foglalkoztak. A direkt módszer a nyelvtanuló számára sokkal használhatóbb tartalmú szövegekkel dolgozott, de a kultúra ennek az irányzatnak nem volt része. Az audiolingvális módszer a szituációkhoz kötött nyelvgyakorlással tudatosabban foglalkozott, de a kultúrának itt is csak rendkívül felszínes szerep jutott. Az 1980 után elterjedt kommunikatív nyelvoktatás kezdetben szintén nem helyezett nagy hangsúlyt a kultúrára, annak ellenére sem, hogy a nyelv és kultúra elválaszthatatlan a sikeres kommunikációban” (Holló 2008:199).

Vizsgálatom során így arra voltam kíváncsi, a tankönyvek lapjain hogyan is jelenik meg a sajátosan magyar közeg, melyben ezek az eszperantó tankönyvek születtek. Érdekesnek tűnt szemügyre venni a tankönyvekben felbukkanó hazai helyneveket, a hazai eszperantó mozgalmi életet, és a hazai társadalom néhány aspektusát. Az első két esetben a hazai vonatkozások mellett összehasonlító jelleggel mindig odatettem a nemzetközi oldalt is. Ahogy azt látni fogjuk, a tankönyvek születési helyének tudatos ábrázolása teljesen esetleges, minden szándékot nélkülöző, máskor a szerző tapasztalatain, preferenciáin múlik, olykor pedig egészen tudatos és propagandisztikus jellegűnek tűnik. Ehhez képest a hazai és nemzetközi eszperantó mozgalom bemutatása jóval tendenciózusabbnak és tudatosabbnak tűnik. Igyekeztem arra is példákat találni, milyen az eszperantó és a magyarság viszonya. A társadalom vizsgálatakor pedig a tankönyvek szereplőire koncentráltam. A szereplők vizsgálatakor arra voltam leginkább kíváncsi, a három eltérő történelmi korban hogyan változnak a tankönyvek férfi és női szereplői.

2.5 Tankönyvek, tankönyvírók és a célközönség

2.5.1 Tankönyv és nyelvkönyv

Jelen értekezésnek nem célja, hogy az 1898–1989 között megjelent hazai eszperantó tankönyvek nyelvtanítási módszereivel foglalkozzon – ezt csupán esetlegesen, érintőleges jelleggel teszem meg. Elég előjáróban annyi, hogy az első hazai tankönyvek abban a korban jelentek meg, amikor a nyelvtani-fordító módszer általánosan jellemző volt, de már megjelent a direkt módszer is – az általam vizsgált időszak végére pedig megjelenik egyebek mellett már az audiolingvális és audiovizuális módszer is (Szerdahelyi 1975; Bárdos 1988; Bárdos 2000; Bárdos 2005). Az értekezés során az eszperantó tankönyv és eszperantó nyelvkönyv fogalmakat felváltva, szinonimaként használom: a fogalmakba nem értem bele az eszperantó nyelven íródott, más tudományterülethez kapcsolható tankönyveket. A következőkben tehát az eszperantó tankönyv eszperantó nyelvkönyv értelemben használatos. A nyelvtanítás esetében – úgy tűnik – a két kifejezés (tankönyv és nyelvkönyv) ilyen jellegű, szinonim értelemben történő használata teljesen elfogadott.

„A tankönyv egyike azon tényezőknek, amelyek jelentős szerepet játszanak abban, hogy tanítunk idegen nyelveket” (Zalánné–Petneki 1997:9). Ugyanebben a kötetben definíciót is kapunk a tankönyvre:

„Tankönyvnek nevezzük azt a didaktikai és metodikai koncepcióval rendelkező, országismereti és nyelvi anyagot nyújtó kiadványokat, melyekben a tanuláshoz szükséges valamennyi eszköz (szövegek, gyakorlatok, nyelvtan, szókincs stb.) megtalálható. Továbbá fontos jellemzője még egy bizonyos progresszió, a nyelvtan, szókincs, a beszédszándékok és országismereti információk bizonyos sorrendje” (Zalánné–Petneki 1997: 57).

Mielőtt részletesen elemeznénk e meghatározást, álljon itt egy másik példa is a nyelvkönyv-tankönyv szinonimaként történő használatára:

„Azt mondja, »tankönyv«. Tulajdonképpen mit takar ez a szó?

Elnézést a pongyola szóhasználatért. Hol csupán a tanulói könyvet, hol pedig a teljes oktatócsomagot értettem rajta.

Oktatócsomag: nagyon tudományosan hangzik.

Hajdanában csak tanulói könyv létezett. Az ötvenes évektől fokozatosan született meg az oktatócsomag, amely a tanulói könyvön kívül szintenként tartalmaz egy-egy munkafüzetet és tanári kézikönyvet, továbbá – az audiovizuális technika fejlődésének köszönhetően – hangszalagokat, olykor videokazettákat” (Medgyes 1997: 89-90).

Fontos szem előtt tartani, hogy a hazai eszperantó tankönyvek a vizsgált időszak nagy részében nem iskolai tankönyvek voltak, ezért kiadásuk jóval szabadabb keretek között zajlott, kevesebb kötöttséggel. Talán ez is oka lehet annak a sokszínűségnek, mely a hazai eszperantó tankönyveket jellemzi – úgy szerkezet, méret, terjedelem tekintetében, mint célcsoportját illetően. Mivel a hivatalos állami tankönyvkiadás csak a második világháború utáni időszakban emeli be az eszperantót az iskolai tankönyvek közé, ill. ez az az időszak, amikor az eszperantó tankönyvkiadás piacán megjelenik az állami Tankönyvkiadó, érdeklődésre tarthat számot Karlovitz alábbi megállapítása is:

„A második világháborút követő időig hazánkban is az általános európai rendszer szerint zajlott a tankönyvek kiadása, jóváhagyása, iskolai megrendelése és terjesztése. Vagyis a hivatásos és alkalmi (iskolai, szerzői) kiadók tarka választékot kínáltak az iskolák pedagógusainak és diákjainak, akik némiképp korlátozott szabadsággal, tantestületi megállapodás szerint dönthettek abban, hogy mely tankönyvet használják. Ám egy könyv csak úgy válhatott tankönyvvé, ha hatósági – minisztériumi vagy bizottsági – jóváhagyást nyert, ha fölkerült a hivatalos tankönyvlistára” (Karlovitz 2001: 140).

Mivel az eszperantó tankönyvek egészen a második világháború utáni időszakig nem szerepeltek az iskolai oktatás keretein belül, a fenti jellegű procedúrán sokáig nem is kellett átesniük. Éppen ezért elmondható, hogy az általunk az alábbiakban vizsgált eszperantó tankönyvek szigorúan törvényi és jogi szempontból, ahol a minisztériumi, bizottsági stb. jóváhagyás is feltétele a megjelenésnek, nem is minősülnek tankönyvnek.

Mégis, akkor mi is az a voltaképpeni „eszperantó tankönyv”, mely vizsgálatunk tárgyát képezi? Visszatérve Zaláné–Petneki (1987) fentebb idézett meghatározásra, az általam vizsgált tankönyvekre sokkal inkább a sokszínűség a jellemző, semmint a szigorúan egységes kép. Nem mondhatjuk el, hogy minden tankönyvben szerepel pl. olvasmány, gyakorlat, szöveget, nyelvtani magyarázat stb., ahogy az sem, hogy ezek ugyanolyan arányban szerepelnének – bár ezek különböző arányú kombiációja megfigyelhető (Szerdahelyi 1975). Tekintve, hogy a tankönyvek három különböző korszakban, három különböző történelmi helyzetben, eltérő körülmények között születtek, a tankönyv meghatározásánál a legtágabb definíciót fogadtam el:

„A tankönyv fogalmát különféleképpen lehet megadni: mondhatjuk azt, hogy minden olyan könyv, amely ismeretgyarapításra szolgál, tankönyv. Az értelmezés igen tág...” (Ábrahám István: A tankönyv funkciói, szerkezeti elemei. Tankönyvműfajok. In: Kiadói Ismeretek. Útmutató a tankönyvszerzők és -szerkesztők számára. Korona Kiadó, Budapest, 1993. 3. p. Idézi: Karlovitz 2001: 8).

Ha az egyes történelmi korokat vizsgáljuk, érdemes szemügyre venni Karlovitz alábbi állítását is – nem elfeledkezve arról, hogy az általunk vizsgált első két történelmi korszakban ugyan az egyház és a vallás szerepe kétségtelenül jóval fontosabb volt a társadalomban, mint a második világháború utániban, az eszperantó tankönyvek az első két történelmi korszakban viszont az iskolán kívüli oktatásban vannak csupán jelen:

„Nyilvánvaló és szükségszerű, hogy a keresztény Európában, így Magyarországon is, ahol hosszú évszázadokig az egyház és papsága volt az iskolázás letéteményese, az iskolai tankönyveket is átitatta a kereszténység szellemisége, mint ahogy a távolabbi országokban, kontinenseken az ottani vallások, kultúrszok, normák hatása érezhető az iskolai tananyagokban” (Karlovitz 2001: 61).

Nem sokkal később Karlovitz így folytatja:

„A személyi kultusz idején [...] külön témát jelentett a pártállami vezetés magasztalása. A korábbi Horthy-rendszer tankönyveit viszont az irredentizmus, a háborús készülődés nyugtalansága itatta” (Karlovitz 2001: 61).

Nos, mindkét jelenségre bőven találunk példákat az eszperantó tankönyvekben is, még akkor is, ha azok nem iskolai tankönyvek.

Karlovitz nagyon találóan jegyzi meg:

„Az egyes országokban – és időszakokban – eltérő a nemzeti jelleg, nemzeti szellemiség. A tankönyvek az adott ország szellemi kincseiből meríthetnek a legkézenfekvőbben, nagyobb arányban kiemelik saját nemzetük kiválóságait, alkotásait” (Karlovitz 2001: 61).

Ahogy azt látni fogjuk, az egyes korszakok és egyes szerzők adott esetben teljesen eltérő szempontból írják tankönyveiket, s miközben így tesznek, egy további fontos szempontot is szem előtt tartanak:

„A tankönyvíróknak folyamatosan követniük kell a tudományok fejlődését, ismerniük kell újabb eredményeit” (Karlovitz 2001: 63).

Az általános tudományos igény (s ez már a legkorábbi eszperantó tankönyvekben tetten érhető szándék, igazolásul arra, hogy az eszperantó valóban alkalmas a tudományos nyelvezet visszaadására) újabb keletű folyamánként a szociológiának is egyre nagyobb szerep jut a tankönyv-írásban:

„Mióta a XX. század második felében kedvelt tankönyvelemzési témává vált az olvasókönyvek szociológiai szempontú vizsgálata (például társadalomképe, családképe, a férfi és női szerepek modellje), a tankönyvírók eleve figyelnek a szociológusok kritikájára, elvárásaira” (Karlovitz 2001: 62).

Azt sem szabad elfelejteni, hogy annak magyarázata, miért is jelent meg ennyi – és ilyen változatos – tankönyv, egy további, igen gyakorlati szempont is figyelembeveendő:

„Sajnálatos módon, a térbeli és kulturális korlátokon túl, még a legsikeresebb tankönyvnek is erős időbeli meghatározottsága van. Így azok a politikusok, filmsztárok, sőt manapság országhatárok és történelmi események, amelyek egy öt-tíz évvel ezelőtt megjelent sorozatban szerepelnek, ma már használhatatlanul elavultak.” (Holló et al. 1996: 44).

A tankönyvek tehát igen-igen változatos képet mutatnak – nem árt egy pillantást vetni a tankönyvek íróira és célközönségére sem.

2.5.2 A tankönyvek szerzői, a tankönyvek célközönsége

Ha csupán az első általam vizsgált korszak hazai eszperantó tankönyveit vesszük figyelembe, azt látjuk, hogy az itt megvizsgált 28 kötethez valamivel kevesebb szerző neve társul.

„A tankönyvkutatók megdöbbentően kevés teret szentelnek általában a szerzők személyének. Mintha valahogy a tankönyvi műfajnál nem lenne érdekes, hogy ki az író, holott ez nagy tévedés. Mennél messzebb megyünk vissza az időben, annál több híres tankönyvszerzőre bukkanunk, akiknek neve már szinte egygyé vált tárgyukkal.” (Johnsen, E. B. *Amateurs Crossing Prairies of Oblivion: Textbook Writers and Textbook Research* = *Journal of Curriculum Studies*, 1994/3. sz. 297–311. p. Idézi: Karlovitz 2001: 130).

Ahogy a továbbiakban látni fogjuk, az egyes szerzők olykor valóban korszakalkotók – nem csupán a hazai eszperantó tankönyvek történetében, de a hazai és nemzetközi eszperantó mozgalom életében is.

A tankönyvek célközönsége – nagy általánosságban – a hazai magyar (és eleinte csaknem kizárólag felnőtt) közönség: a kifejezetten gyermekeknek szánt tankönyvek csak a második világháború után jelennek meg. Találunk természetesen olyan tankönyveket is, melynek célközönsége nem (feltétlenül) magyar anyanyelvű, vagy nem is éppen magyarországi – viszont e kötetek szerzőinek legalábbi egyike (társzerzők esetén is) magyar.

A célközönség így a nyelvet tanfolyami keretek között vagy egyedül megtanulni szándékozó egyének összessége, de ahogy azt látni fogjuk, egyes könyvek ennél szűkebb célcsoportot szólnak meg.

Az első világháború vége és a második világháború vége között megjelent hazai (illetve magyar szerzőhöz köthető) tankönyvek döntő többsége immáron az új, trianoni országhatárokon belül lát napvilágot.

A vizsgálat körébe bevontam olyan köteteket is, melyek idehaza is aktív szerző tollából láttak napvilágot, de történetesen a határokon kívül jelentek meg: így jártam el Szilágyi Ferenc tankönyvei esetében.

Érdekességgént megvizsgáltam azokat a tankönyveket is, melyek az első világháború előtt ugyan Bécsben láttak napvilágot, ahogy a két háború közötti – átszerkesztett kiadásai is –, de szerzőik között hiába van ott Sós Edmund, a tankönyvek bizony már egészen más világképet mutatnak a dualizmus korában ábrázolt képhez képest: ezekből már teljesen hiányzik a magyar elem.

A vizsgálatot kiterjesztettem azokra a tankönyvekre is, melyek első világháború előtti kiadásukhoz képest voltaképpen változatlan formában több utánnymást is megérnek a két világháború között (ezek Polgár Izsó tankönyvei) – itt a magyarázat az, hogy a borítókön található hirdetések esetleg érdekes adalékokkal szolgálhatnak a közben lezajlott társadalmi, mozgalmi stb. változásokhoz.

Végezetül nem foglalkoztam azokkal az esetlegesen meglevő, a trianoni határokon kívül, az elcsatolt magyar területeket magában foglaló utódállamok területén született tankönyvekkel sem, melyek – a trianoni határokon túli – magyar szerzőhöz lennének köthetőek; csupán zárójelben jegyzem meg, ilyenekkel a könyvtárban nem is találkoztam.

2.6 A kutatási kérdésekről

A jelen kutatás során – a lehetőségek és terjedelmi korlátok figyelembevételével mellett – a kultúra bizonyos aspektusaira fókuszáltam. Ezek a tankönyvekben előforduló földrajzi helyek, helyszínek és ezekkel szoros összefüggésben nemzetiségek és népnevek; az eszperantó nemzetközi és hazai mozgalmi élete, a magyarság és az eszperantó kapcsolata, valamint a tankönyvekben felbukkanó férfi és női szereplők.

E szempontokat – korábbi írásaim alapján – azért választottam, mert mindhárom történelmi korszak tankönyveiben kellő adatmennyiséggel szolgálnak a közben felmerült kutatási kérdések megválaszolására.

Az első kérdés megválaszolása során, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, a tankönyvekben található hely- és népnevek, közterületi megnevezések előfordulását állítottam a vizsgálat középpontjába.

A három korszak tankönyveiben fellelhető hely- és népnevek, közterületi megnevezések egymáshoz való arányaiból és változásaiból pedig egyrészt a magyar kultúra tankönyvekben is nyomon követhető változásaira, másrészt az eszperantó kultúra tankönyvekben való jelenlétére igyekeztem rámutatni.

A második kérdés megválaszolása során azt vizsgáltam, miként olvasható ki a tankönyvekből a hazai és nemzetközi eszperantó mozgalmi élet alakulása. Ennél a pontnál külön érdekes a tankönyvek szerzőinek kiléte: ők ugyanis a hazai eszperantó mozgalom igen fontos képviselői (nem csupán tankönyvszerzői mivoltukban). Hasonló figyelmet szenteltem annak a kérdésnek is, hogy a tankönyvekben hogyan is jelenik meg annak a gondolatnak a támogatása és védelmezése, hogy a magyar tanulóközönségnek miért is éppen az eszperantót kellene tanulnia.

A harmadik kutatási kérdés megválaszolása során a fentieket kiegészítő jelleggel a hazai kultúra azon ábrázolását vettem szemügyre, ahogy az a tankönyvek szereplőin keresztül látható: itt a férfi és női szerepek megjelenése került a vizsgálat látókörébe.

2.7 Kutatási módszerek és nehézségek

A kutatási módszerek így kvantitatív és kvalitatív jellegűek voltak (Fóris 2008).

Először is sorba vettem a Fajszí-gyűjteményben fellelhető összes tankönyvet. Ezek egy részében – a konkrét megjelenési időpont hiányában – kénytelen voltam némi „nyomozást” lefolytatni a datálás közelebbi meghatározása érdekében. Igyekeztem azonosítani más forrásokban az egyes szerzőket és köteteket, így próbálva meghatározni a kötetek megjelenésének pontos idejét, ha az nem volt ismert.

Az első kérdés megválaszolása során manuálisan kigyűjtöttem az egyes kötetekben szereplő hely- és népneveket, közterületek elnevezését – még ha ezek fikatív, mitológiai (Hádész) helyek is, vagy olyan nevek, melyek csupán nyelvek elnevezései (pl. volapük), de nem népeké, ill. már rég kihalt népek elnevezése (pl. akháj). Nem kizárva az emberi tévedés lehetőségét, a felesleges ismétlődéseket igyekeztem elkerülni: ilyen felesleges ismétlődésnek vettem, ha ugyanaz az elnevezés szerepel pl. az eszperantó eredetiben és magyar fordításában (vagy fordítva) ugyanazon az oldalon. Remélem, a kvantitatív adatok, ha – a tévedés lehetőségét nem zárjuk ki – nem is 100% pontosak, de legalább az arányokat sikerült velük érzékeltetnem. A manuális adatfeldolgozás nehézségeivel kapcsolatban álljon itt egy értékes észrevétel: „A teljes egészében manuálisan végzett tartalomelemzés gyakran bizony unalmas” (Krippendorff 1995: 129).

Az így kinyert adatokat igyekeztem osztályokba csoportosítani: az első történelmi korszakban így született az Európán kívüli világ, a Monarchián kívüli Európa, a Magyarországon kívüli Osztrák–Magyar Monarchia és a Magyarország kategória. Az Európán kívüli világba belevettem a tágabb világegyetem tankönyvekben szereplő elemeit is. Az Európán kívüli világ és Európa elhatárolásánál nem volt egyszerű az antikvitás (leginkább görög) elemeinek osztályozása, ahogy Törökország és Oroszország egészének, ill. részeinek besorolása. Hasonlóan nehéz volt az olyan fogalmak osztályozása földrajzilag, mint volapük, spelin, vagy éppen a Monarchiában és azon kívül is honos nemzetiségek elhatárolása (pl. lengyel, ukrán). Hasonlóan jártam el a zsidó, cigány és izraelita népnevek besorolásánál.

A második és harmadik történelmi korszak hely- és népnevei csoportosítása során azzal az újabb akadállyal szembesültem, hogy az első világháború után megszűnt a Monarchia, így a

Magyarországon kívüli Osztrák–Magyar Monarchia kategória megszűnt, ill. beleolvadt a Magyarországon kívüli Európa egységes kategóriájába. Az országhatárok módosulása pedig azt is jelentette a további vizsgálat szempontjából, hogy pl. korábban Magyarországon levő helyek egy csapásra a Magyarországon kívüli Európa osztályába kerültek.

Az adatokat minden esetben táblázatba foglaltam és igyekeztem (amikor ez lehetséges volt) térképre is felvinni. Utóbbi esetben fontos kiemelni, hogy az általam használt térképalkotó program (Google My Maps) bizonyos történelmi földrajzi neveket nem képes azonosítani (pl. Mandzsúria, Poroszország) – ezért itt alternatív megoldáshoz folyamodtam, igyekeztem olyan adatokkal helyettesíteni a vizualizáció érdekében, melyek az adott helyekre utalnak. Hasonlóan nem került térképes ábrázolásra a Földön kívüli világ.

A második kérdés megválaszolásakor a fenti eljárásnak megfelelően igyekeztem kigyűjteni minden adatot az eszperantó mozgalmi életre vonatkozólag: ezeket szintén kategóriákba szerveztem (nemzetközi és hazai vonatkozásból). Nehézség inkább annál a kérdésnél merült fel, hogyan is próbálják meg az egyes tankönyvek „rávenni” a célközönséget az eszperantó tanulására: mivel itt nem is egyes kifejezésekre volt lehetőségem rákeresni, kénytelen voltam a tartalomelemzés módszeréhez fordulni.

„Tartalomelemzésnek nevezünk minden olyan eljárást, amelynek során közlemények, üzenetek törvényszerűen visszatérő sajátosságai alapján módszeres és objektív eljárással olyan következtetéseket vonunk le, amelyek a közleményekben nyíltan kimondva nincsenek, e az üzenet megszerkesztettségének, azaz a kódolásnak módjából kiolvashatók, s esetleg más eszközökkel, más módon (nem tartalomelemzéssel) nyert adatok segítségével megerősíthetők, igazolhatók” (Antal 1976: 15).

A harmadik kérdés megválaszolása során az első kérdésnél leírt módszerekkel gyűjtöttem ki a tankönyvek szereplőit, majd csoportosítottam ezeket.

A tankönyvek társadalomképének elemzésekor egyrészt praktikusnak tűnt a tankönyvekben különböző társadalmi szerepekben működő férfiak és nők számának meghatározása szakmánként, tevékenységi körönként, másrészt célszerűnek találtam, hogy olyan példákat keresek a tankönyvekben, ahol az adott szakmában szereplő figurák nem csupán önmagukban, felsorolásokban szerepelnek, hanem mondatokban, szövegekbe ágyazottan valamilyen tevékenységet végeznek (Horváth–Andor 1980).

2.8 Elemzési módszer

Az elemzés során – az idézett szövegekben mindenképp – igyekeztem az eredeti helyesírást követni, az automata helyesírás-javító program ellenére is.

Az 1898–1918 között megjelent hazai eszperantó tankönyvek döntő többsége a Trianon előtti határokon belüli Nagy-Magyarország területén jelent meg. Egyetlen esetben vettem figyelembe olyan tankönyvet, mely ugyan nem a korabeli Magyarország határain belül, hanem Bécsben látta meg a napvilágot: ez a Julius Glück és Sós Edmund szerzőpáros több kiadást is megért kötete. Így elmondható, hogy a vizsgált tankönyvek mindegyike az Osztrák–Magyar Monarchia határain belül jelent meg; abban a dualista monarchiában, mely az akkori világpolitika színpadán igen előkelő helyet foglalt el. Elég csupán arra gondolni, hogy Ausztria–Magyarország a maga több mint 621 ezer km² összterületével Oroszország után Európa második, (az 1914-es adatok szerinti) közel 53 milliós lakosságával pedig Oroszország és Németország után a harmadik helyen állt a kontinensen. A Monarchiának területe és lakosságszáma mellett hatalmas politikai súlya is volt: noha gyarmatai gyakorlatilag nem voltak, önnön jelentősége miatt és nem utolsósorban a hármas szövetség tagjaként nem csupán Európa, de a világ vezető hatalmai közé tartozott (Magyarország története 1890–1918, I–II 1988; Merényi 1978; Romsics 2010).

Az 1898–1918 közötti időszak geopolitikai képét főként néhány európai nagyhatalom versengése és összeütközése, ezek gyarmatosítási törekvései határozták meg. A kérdéses időszakban a világ térképének jelentős részén ezen európai államok osztoztak (Európa, Afrika, Ázsia, Ausztrália). Európa peremvidékei a nagyhatalmi versengésben egyre inkább háttérbe szorultak (pl. Spanyolország, Oszmán Birodalom), de olyan nagy múltú kultúrák és államok sem voltak versenyképesek az európai nagyhatalmakkal szemben, mint Kína. Az Egyesült Államok és Japán ekkoriban még távoli, bár annál erősebb versenyzőnek számított a nagyhatalmi versengésben. Latin-Amerika pedig jobbra független, de a világpolitika alakításának szempontjából súlytalan országokból állt.

Kutatásom kezdetén az egyik kutatási kérdés éppen ezért az, hogyan is tükröződik ez a világtérkép, ez a geopolitikai helyzet a hazai eszperantó tankönyvekben.

A vizsgálat során a nép- és helynevekre, a helynevekből származó melléknevekre és a kötetekben előforduló közterületek elnevezésére koncentráltam. Ezeket az alábbiak szerint csoportosítottam: 1) Az Európán kívüli világra, 2) a Monarchián kívüli Európára, 3) Ciszlajtániára, 4) Transzlajtániára (azaz Magyarországra) utaló adatok.

Törökország (az Oszmán Birodalom) és Oroszország (az Orosz Birodalom) esetében az alábbiak szerint jártam el: ugyan a két ország nem kizárólag Európában terül el, megnevezésüket, a

földrajzilag európai részükön található helyeket, valamint az *orosz* és *török* népvét a Monarchián kívüli Európa címszó alatt, a földrajzilag viszont Európán kívül elhelyezkedő részeit az Európán kívüli világ címszó alatt tárgyalom. Törökország esetében ezt leginkább az indokolja a kérdéses időszakban, hogy a kortársak maguk is „Európa beteg emberként” tekintettek a hanyatló Oszmán Birodalomra, melynek az 1912–1913-as Balkán-háborúig Európában is tekintélyes területei voltak. Oroszország esetében pedig nem szabad elfelejteni, hogy az első világháborút megelőzően az európai Oroszország Közép-Európa szívében is jelen volt (a Visztula-menti Kormányzóság, tkp. az egykori Kongresszusi Lengyelország birtoklása révén), arról nem is szólva, hogy a területileg jóval nagyobb ázsiai orosz birtokoknál ez európai Oroszország mindig is nagyobb jelentőségű volt.

Az ókori antikvitas kötetekben előforduló helyeit és az ókori népvéket – amennyiben azok létezőek és beazonosíthatók, de ugyanígy a fiktív, mitológiai helyszíneket (mint Léthé és Hádész) a Monarchián kívüli Európa címszó alatt tárgyalom.

Az eszperantó mellett a tankönyvekben esetleg megjelenő mesterséges nyelveket (pl. volapük) szintén a Monarchián kívüli Európa címszó alatt tárgyalom.

Nehéz kérdés az *Izrael*, *izraelita*, *zsidó*, *héber* elnevezések kérdése. Itt a gond leginkább az volt, hogy a korabeli terminológia nem igazán választja el egymástól a *héber* és a *zsidó* kifejezést (Schatz 1910: 162), ugyanakkor az *Izrael* és *izraelita* kifejezéseket csaknem teljes egészében bibliai értelemben használja – hiszen ekkor a modern Izrael még nem létezett. E fogalmak tárgyalása így az Európán kívüli világ címszó alatt történik.

Ugyanakkor a *cigány* elnevezést a Magyarország címszó alatt tárgyalom; teszem ezt azért, mert leggyakrabban – és beazonosítható jelleggel – Magyarországhoz köthető szövegkörnyezetben bukkan elő.

A két világháború közötti időszakban alaposan megváltozik az akkor ismert világ geopolitikai képe (Gergely 1998; Magyarország története 1918–1919, 1919–1945, I–II. 1988; Romsics 2010; Berend 1983).

Az első világháború végén felbomlik az Osztrák–Magyar Monarchia, mely folyamatot az azt követő békeszerződések szentesítenek. A közös államiság megszűnik, így Ausztria is immáron ugyanolyan külföldnek minősül, mint az utódállamok, vagy az azokon túli világ. Így nincs értelme külön foglalkozni az egykori Osztrák Császárság helyneveinek felbukkanásával a két háború közötti időszakban; a trianoni határokon túli Európát immáron egységes egészként vizsgálom.

Ebben az időszakban így – értelemszerűen – a korábban az Osztrák Császárságon belül, vagy a trianoni határokon kívüli Magyarországon vizsgált települések, területek stb. átkerülnek ebbe a

kategóriába. Így pl. míg az előző fejezetben Kolozsvár Magyarországhoz, Bécs az Magyarországon kívüli Monarchiához, ezúttal mindkét település a trianoni határokon túli Európához került a vizsgálat szempontjából. Hasonlóan kellett eljárnom Zamenhof szülővárosa esetében is: ez az első világháború előtt egyértelműen Oroszország része, a másik két történelmi korban pedig – szempontunkból – Lengyelországhoz került.

A második világháború után ismét változik a világ képe: Európát és a világot vasfüggöny választja ketté, Magyarország a keleti tömbhöz tartozik; Afrika és a gyarmatok felszabadulnak (Fischer 1993; Romsics 2010). A merev, kétpólusú világ új kérdéseket vet fel: a tankönyvek beszélnek csehekről, szlovákokról, de Csehszlovákiáról is, beszélnek németekről és Németországról, de NDK-ról és NSZK-ról is, szó esik – főleg a reprint kötetekben, melyeket a két világháború között adtak ki – oroszokról és Oroszországról is, de immáron nagyon is létező valóság a Szovjetunió. Éppen ezért ezekben az esetekben ezeket az adatokat külön tüntettem fel, hiszen jelentőségük van: az új elem előfordulása a régihez képest mindenkor beszédes adat.

Jelen dolgozatban nem vállalkoztam arra, hogy az eszperantó mozgalmi élet teljességét bemutassam; sokkal inkább azt szerettem volna ábrázolni, hogyan jelenik meg mindaz, ami az eszperantó mozgalomhoz, rendezvényeihez, annak résztvevőihez, szereplőihez, kiadványaihoz, sajtótermékeihez köthető. Nem adtam a hazai és nemzetközi mozgalom történetének egészét, csupán olyan jeleneteket, epizódokat, momentumokat és szereplőket igyekeztem felvillantani, melyek/akik a tankönyvekben előfordulnak.

3. A Monarchia idejének hazai eszperantó tankönyvei

3.1 A tankönyvek és a szerzők

A Monarchia idejéből származó tankönyvek közül az alábbiakat elemeztem:

1. Barabás Ábel (1898): *Esperanto világnyelv. Gyakorlati és elméleti módszer a Zamenhof-féle világnyelv néhány nap alatt való megtanulására. Nyelvtannal, gyakorlatokkal és szótárral.* A szerző kiadása, Kolozsvár

A 8+206 oldalas kötet előszavát az első magyar eszperantista, Bálint Gábor írta: ebben a szerző a korabeli hazai sajtó eszperantóval kapcsolatos megjegyzéseire is reflektál. Bálint Gábor 1897-ben egyetemisták számára tartott Kolozsváron eszperantó nyelvtanfolyamot (Ŝirjaev 1986: 38). A mű az egyetlen 19. századi hazai eszperantó tankönyv. Szerzője a mű születésekor Kolozsváron újságíró, később középiskolai tanár (Ŝirjaev 1986: 39). A nyelvtani összefoglaló összesen 20 oldal, ezt követi az *Eszperantó gyakorlókönyv* c. rész 56 oldalon, majd a *Szemelvények az Esperanto irodalomból* c. fejezet az 57–94. oldalakon. Esperanto-magyar (95–138.) és Magyar-Esperanto szótár (139–186. oldal). A folytatásban 187–192. Barabás Ábel egy rövid cikkét olvashatjuk *Volapük-e vagy Esperanto* címmel. Ezt követi az *Egy levél nyolcz nyelven* és a *Néhány szó a könyv használatáról* c. rész, valamint a *Sajtóhibák*. A kötet utolsó oldalain a *Tudni-valók* című részben a nemzetközi eszperantó élet legfrissebb újdonságairól tájékozódhatunk, majd egy pályázati felhívással és egy *Esperanto évkönyv* c. rövid fejezettel zárul a kötet, melynek hátsó belső borítóján egy *Bejelentő lap* található (Horváth 2013e).

2. Lengyel Pál et al. (1903): *Esperanto nyelvtan és szótár. Zamenhof után összeáll. Lengyel Pál, Schwörer József, Miletz József; előszóval ellátta Altenburger Adolf.* Nagy Sándor könyvnyomdája, Budapest

A kötet a 20. század elején megjelent első eszperantó nyelvkönyv. Az összesen 80+8 oldalas könyv 8 oldalas előszavát Altenburger Adolf írta, szegedi középiskolai tanár (Ŝirjaev 1986: 18; Lengyel et al. 1903: B4). A kötet összeállítói között találjuk Lengyel Pál nevét, aki a hazai és nemzetközi eszperantó mozgalmi élet egyik meghatározó alakja. Lengyel 1900-tól Szekszárdon, saját nyomdájában adta ki (és terjesztette) az 1895-től időnként megjelenő *Lingvo Internacia* c. lapot, a korai nemzetközi sajtó egyik legfontosabb orgánumát. Rövid időre Lengyel maga is szerkeszti a lapot, majd 1904-ben Párizsba költözik (Szilágyi 1988: 18–21; Ŝirjaev 1986: 334–345. és 344). Nevével az első világháború utáni tankönyvek kapcsán is találkozunk.

Miletz József postatakarékpénztári tanácsos a 20. század elején Budapesten alapítja meg az első hazai eszperantista kört, a kötet megjelenésekor a „»Magyar esperanto egyes.« elnöke” (Lengyel et al. 1903: B4); később több hazai eszperantó sajtóterméket is szerkeszt (Altenburger 1906: 42; Kökény 1928: 10; Širjaev 1986: 371). A harmadik szerző, Schwörer József könyvkereskedő volt Budapesten (*Jegyzőkönyv ...* 1901), a kötet megjelenésekor a Franklin Társulat tisztviselőjeként említik (Lengyel et al. 1903: B4).

A kötet 5–24. oldalán az eszperantó nyelvtant foglalja össze, ennek végén egy részlet is olvasható Zamenhof fordításában a Hamletből. A 25–54. oldalon magyar-eszperantó, az 55–77. oldalon eszperantó–magyar szótár található, a könyv végén pedig egy fordítási gyakorlat.

3. Láng Jenő (1905): *Beszéli már az Esperantót? Nyelvtan és gyakorlókönyv*. Sachs Frigyes kiadása, Budapest

A 22 oldalas kötet első hat oldala a szerző saját előszava, majd az eszperantó nyelvtan összefoglalása következik a 14. oldalig; ezt követik az I–VI. sorszámú gyakorlatok (fordítási gyakorlatok, szószedettel) – a VI. gyakorlat amúgy a hátsó belső borítón (B3) található, ehhez szószedet sem található (Horváth 2013f).

4. Altenburger Adolf (1906): *A nemzetközi nyelv kérdése és az eszperanto mint e kérdés legjobb megoldása. (Függelékül: Az eszperanto nyelvtan áttekintése szemelvényekkel és szótárral.)*

Traub B. és társa, Szeged

Altenburger e kötete összesen 60 oldal; ebből nagyjából a 44. oldal közepéig különféle, az eszperantóval kapcsolatos cikkek, írások olvashatóak, s csupán innen kezdődik a nyelvtani összefoglaló, az 50. oldal elejéig. Ezt követi néhány eszperantó nyelvű szemelvény (eredeti eszperantó levél, magyar és nemzetközi irodalmi fordítások), majd az 53. oldal közepétől az ezek megértéséhez kapcsolódó szószedet.

5. Altenburger Adolf (1907): *Gyakorlati Eszperanto nyelvtan. Cart Teofil parisi tanár francia műve nyomán szerkesztette Altenburger Adolf*. Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest

Altenburger 1907-es, 74+2 oldalas kötete (címéhez hűen) Théophile Cart francia eszperantista eredetileg 1902-ben megjelent, később számos nyelvre lefordított (és átalakított) *L’Esperanto en dix leçons* c. kiadványának (Širjaev 1986: 80-81) átdolgozása magyarra. Altenburger már 1906-os kötetében beharangozta Cart művének magyar nyelvű fordítását: „Hachette kiadásában jelent meg többi közt Cart Teofil párisi tanár híres, teljesen kimerítő, páratlan módszerű nyelvtana, mely azóta angol, német, olasz, spanyol, portugál, bolgár és flandriai nyelven is megjelent.

(E sorok írója most készítette el e mű magyar fordítását, mely nemsokára megjelenik.)” (Altenburger 1906: 25–26). A 10 leckére osztott voltaképpeni tananyag az ajánlást és Altenburger előszavát követően a kötet 7. oldalán kezdődik. A leckék felépítése egységes: a nyelvtani magyarázatokat szöszedet, fordítási gyakorlatok, olvasmány és jobbra a hozzá kapcsolódó kérdések követik. A 70–74. oldalon összefoglaló nyelvtan következik, ezt zárja a tartalomjegyzék (Horváth 2013h).

6. Marich Ágoston (1908): *Teljes Esperanto nyelvtan szótárral*. Szerzői kiadás, Budapest
Marich Ágoston posta- és rendőrtisztviselő igazán aktív eszperantista volt; legalább tíz különféle eszperantó sajtóterméket indított útjára munkássága során, bár ezek közül több csupán egy-egy számot élt meg. A leghíresebbek a *La Verda Standardo*, melyet 1907-ben alapított, ill. az 1922-es alapítású *La Polico*. Eszperantista tevékenységét a Miletz József által alapított egyesület titkárságaként kezdte. Ernest Drezen egyfajta eszperantista kalandorként jellemzi Marichot, aki sokféle tevékenységbe belekezd ugyan, de aztán semmit nem fejez be – ráadásul a pénzügyek kezelése terén is erős kritikával illeti (Ŝirjaev 1986: 359–360; Drezen 1972: 63–64 és 73).

A 48 oldalas kötet Marich által írt előszavát az I. fejezetben az eszperantó 16 pontba foglalt nyelvtana követi az 5–12. oldalon; ezt követi a II. fejezet (*Szóképzés*, 13–18. oldal), majd a III. fejezet (*Szótár*, 19–36. oldal – csak eszperantó-magyar rész van). A kötetet a IV. fejezet (*Olvasmányok*) zárja: ebben egy eszperantó nyelvű írás mellett olvasható magyarul Marich két korábbi, magyarul megjelent cikke az eszperantóról. A kötet 47. oldalán egy előfizetői ív található: ez a *La Verda Standardo* c. újságra való előfizetésre buzdít (Horváth 2013h).

7. Török Péter (1909): *Az Esperanto nemzetközi segédnyelv nyelvtana olvasmányokkal és szótárral a magyar nyelvhez alkalmazva*. Szerzői kiadás, Debrecen

Török Péter a debreceni Református Kollégium professzora (foglalkozott ásvány-, rovar- és növénytanal is). Eszperantó tankönyve mellett más kiadványokkal is hozzájárult az eszperantó terjesztéséhez; írt szótárt is (Ŝirjaev 1986: 541). Az itt vizsgált tankönyve 8+134 oldalas. Az előszó (I–VIII.) Török saját alkotása, ezt követi maga a tankönyv: az eszperantó nyelvtan részletes taglalása az 1–58. oldalon történik (ehhez vannak már gyakorlatok is, szöszedettel). Ezt követik az Olvasmányok c. rész (59–80. oldal), majd a *Szótár* (első fele a 81–108. oldalon eszperantó-magyar, a második rész a 109–128. oldalon magyar-eszperantó rész). Az utolsó néhány oldalon található egy rövid utószó, tartalomjegyzék, a sajtóhibák jegyzéke (Horváth 2013i).

8. Mezei Károly (1909): *Az Esperanto nemzetközi nyelv vezérfonala*. Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest

Mezei (vagy Mezey) Károly orvos volt, 1909-es kötete 42 oldalas. A szerző által jegyzett előszóból kiderül, hogy a kötet szerkezete és felépítése Jean Borel svájci esperantista *Esperanto Leitfaden* c. kötetét követve annak átdolgozása. Az 5–29. oldalon 9 szakaszra osztva tárgyalja az esperantó nyelvtan (olvasmányokkal), ezt követi egy kétoldalas frazeológiai gyűjtemény, majd egy esperantó–magyar szójegyzék. 1923 és 1925 között ő volt az *Internacia Medicina Revuo* – azóta is folyamatosan megjelenő – esperantó orvosi szaklap első szerkesztője (Ŝirjaev 1986: 369). Nevével a második világháború utáni tankönyvek történetében is találkozni fogunk (Horváth 2013i).

9. Schatz Róbert, dr. (1909): *Esperanta-hungara frazlibro. Magyar–Esperanto beszélgetések*. Budapest, Kókai Lajos könyvkereskedése

Schatz Róbert budapesti orvos kötete 52 oldalon, (rövid előszó után) 16 témakörbe csoportosítva, kétnyelvű mondatokkal valóban úttörő kezdeményezés a hazai esperantó tankönyvpiacra: az első igazán részletes társalgási zsebkönyv (Horváth 2013j). Schatz Róbert amúgy magyar–esperantó szótárat is kiadott (Schatz 1910), s 1909-ben aktív részese volt a Budapesten rendezett orvoskongresszus esperantó szekciójának (Ŝirjaev 1986: 479–480).

10. Kakas F.–Tholt Pál (1909): *Az összetett igeidők az esperantóban – Az esperanto mondat szórendje*. In: *Kolekto de Hungara Esperantisto*. No 1-a, Budapest

A *Kolekto de Hungara Esperantisto* első számaként kötet két tanulmányt tartalmaz: Kakas F(erenc) értekezését az összetett igeidőkről (3–10. oldal) és Tholt Pál írását az esperantó mondat szórendjéről (11–16. oldal) (Horváth 2013j). A *Hungara Esperantisto* Marich egyik lapja volt – azt követően hozta létre, hogy összetűzésbe került a *La Verda Standardo* kiadójával. Kakas Ferencről e kötetén kívül csupán annyit sikerül kiderítenem, hogy a VII. (antwerpeni) esperantó világkongresszus idején a „külföldön tartózkodó” esperantisták közül ő is részt vett a kongresszuson Düsseldorfból (Nemzetközi esperanto-Kongresszus [sic!] 1911). A verseci tanár, Tholt Pál jelen kötetben szereplő írása mellett más értekezéseket is kiadott az esperantóról, ill. fordított is esperantóra (Ŝirjaev 1986: 539).

11. Mezei Károly (1910): *Az Esperanto nemzetközi nyelv vezérfonala*. Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest

Az 1909-es kiadás második kiadása. Az új és hosszabb előszó után a tankönyv teljesen azonos az első kiadással, bár az addig „szakasz” néven szereplő egyes részeket itt a szerző már átnevezte: a tankönyv egyes részei így „lecke” néven jelennek meg (Horváth 2013i).

12. Schatz Róbert, dr. (1910): *Esperanta-hungara frazlibro. Magyar–Esperanto beszélgetések*. Budapest, Kókai Lajos könyvkereskedése

Az előző évi második, javított kiadása. Került bele egy rövid előszó a második kiadáshoz, de a szerkezet és terjedelem ugyanaz.

13. Varga Nándor (é.n. a): *Esperanto nyelvtan és szótár. Az Esperanto nemzetközi nyelv elsajátítására. Olvasmányokkal és levélmintákkal*. Pfeifer Manó kiadása, Budapest

Varga Nándorról viszonylag keveset lehet tudni. Az bizonyos, hogy az 1910 tavaszán megalakult első, *Laboro* nevű munkáseszperantista csoportnak ő volt a titkára, Medgyesi János, akiről hamarosan szó lesz, pedig az elnöke (Barna 1986: 16). Varga jelen kötete az Ilosvai Hugó által szerkesztett *Közhasznú könyvtár* sorozatának 114–115. számaként jelent meg. A megjelenés pontos dátuma nem ismert, a szövegben foglaltak arra engednek következtetni, hogy a kötet valamikor 1910 körül jelenhetett meg. A 3–5. oldalon található előszó után a 6–21. oldalon az eszperantó nyelvtana következik, majd a 22–47. oldalon az eszperantó–magyar szótári rész. Ezt a 48–53. oldalon eszperantó nyelvű olvasmányok követik. Az 54–56. oldalon az eszperantó pénzegységről, a spesmilórol találhatunk összefoglalót. Az 57–58. oldalon levélminták, az 59–62. oldalon a névmások összefoglaló táblázata, a 63–64. oldalon pedig a tartalomjegyzék és a sorozat 116. kötetének beharangozása következik (Horváth 2014b).

14. Varga Nándor (é.n. b): *Esperanto gyakorlatok*. Pfeifer Manó kiadása, Budapest

A kötet megjelenési idejére a fentiekben elmondottak az érvényesek; ez egyúttal a *Közhasznú könyvtár* 116. része. Az előszó után a 4–10. oldalon eszperantó frazeológia következik, a 11–16. oldalon eszperantó nyelvű szemelvények. A 16–26. oldalon Zamenhof – fentebb már idézett – Borovkóhoz írt leveléből találunk magyar nyelvű részeket, a 27. oldalon egy lefordítandó eszperantó nyelvű szöveget és eszperantó közmondásokat találhatunk. A 28–32. oldalon pedig az eszperantó sajtóból szemezgethet az olvasó (2014b).

15. Medgyesi János (1910): *Esperanto nyelvgyakorló-olvasókönyv és szótár*. Löblovitz Zsigmond könyvnyomdája, Budapest

A hódmezővásárhelyi Medgyesi János eleinte szülővárosában működött tanítóként, majd 1901 és 1912 között a siketnémák budapesti iskolájában oktatott – 1905-ben *A játék a siketnémák beszédtanítása szolgálatában* címmel könyvet is jelentetett meg. Eszperantista újságok szerkesztőjeként is működött és a Magyar Eszperantista Egyesület (Hungara Esperanto-Societo; HES) vezetőségi tagja és főtitkára is volt (Ŝirjaev 1986: 364). Az itt megvizsgált 88+103 oldalas kötetének első része (*Nyelvgyakorló*) tartalmazza a szerző rövid előszavát is, majd 10, szószerdetet és a tanulást segítő észrevételeket is tartalmazó leckében tanítja a nyelvet (1–44. oldal). Ugyanebben az első részben kapott helyet a nyelvtani összefoglaló (45–56. oldal). Ezt követi a második rész (*Olvasókönyv*), eszperantó nyelvű szemelvényekkel (57–88. oldal). A kötetet második felében magyar-eszperantó (1–50. oldal) és eszperantó-magyar szótár (51–100. oldal). A kötet utolsó oldalain hibajegyzék és a nemzetközi eszperantó társaságokról szóló rövid összefoglaló található (Horváth 2014b).

16. *Esperanto. Gyakorlati esperanto-magyar-német beszélgetésekkel, a kiejtés pontos feltüntetésével és esperanto-magyar szótárral. Rozsnyai Gyors Nyelvmenterei bármely nyelv alapos elsajátítására tanár nélkül.* Rozsnyai Károly antikvár, könyv- és zenemű-kereskedése, Budapest (é.n.)

Schatz Róbert társalgási zsebkönyvéhez képest a Rozsnyai Károly kötet a maga 44 oldalán német, magyar és eszperantó nyelven, 34 témakörben (7–26. oldal) szavak, szószerkezetek és rövid mondatok példáin keresztül nyújtja a hétköznapi beszédhelyzetekhez szükséges túlélési minimumot. A kötet elején (1–6. oldal) található egy rövid nyelvtani összefoglaló is. A kötet végén pedig eszperantó–magyar és magyar–eszperantó szótár található oly módon, hogy abc-rendben szerepel az összes szó, legyen az magyar vagy eszperantó. 1910 körül jelenhetett meg.

17. Glück, Julius–Sós Edmund, dr. (1910): *Vollständiges Lehrbuch der internationalen Hilfssprache Esperanto.* Verlag Paul Knepler, Wien

A csehországi születésű, német anyanyelvű Julius Glück (Ŝirjaev 1986: 197) és a sátoraljai születésű Sós Edmund (Ŝirjaev 1986: 499) mindketten igen aktív tagjai voltak a nemzetközi és a német (osztrák) eszperantista mozgalomnak. Az eredetileg orvos végzettségű Sós 1891-től praktizál Bécsben. Közös – a későbbiekben részben átdolgozott – tankönyve Glückkel mintegy hét kiadást is megért. A 80 oldalas, gót betűs kötet egy előszó és a tartalomjegyzék után az 5–78. oldalon ismerteti az eszperantó nyelvtant, melyet egy levélminta és a *La Espero* szövege követ egy-egy oldalon (Horváth 2014c).

18. Kovács J. (1910): *Praktika metodo por instrui la lingvon Esperantan*. La Verda Standardo, Budapest

Dr. Kovács József kötete úttörő abból a szempontból, hogy a direkt módszer használatával az anyanyelv kizárása mellett csak eszperantóul tanít a maga 32 oldalán. A kötet a *Biblioteko de La Verda Standardo* harmadik számaként jelent meg. A szerzőről viszonylag keveset tudni: ő is egyike volt a Giesswein Sándor elnöklete alatti Magyar Országos Eszperantó Egyesületnek (Eszperantó mozgalom 1911). A kötet az oktatók számára szóló figyelmeztetéssel kezdődik (*Avertigo por la instruantoj*), majd az 5–32. oldalon 10 részben kerül sor a tananyag fokozatosan nehezedő felépítésére (ezek egynyelvű, eszperantó példamondatok, ill. szavak, kifejezések). Az utolsó „lecke” voltaképpen egy eszperantó nyelvű nyelvtani összefoglaló.

19. Mezei Károly (1911a): *Az Esperanto nemzetközi nyelv vezérfonala*. Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest

Az 1910-es második kiadást, úgy tűnik, 1911-ben további 4 (!) kiadás követte: ebből a Fajszígyűjteményben a negyedik, ötödik és hatodik kiadás van meg. A negyedik kiadás teljesen megegyezik az 1910-es változattal.

20. Mezei Károly (1911b): *Az Esperanto nemzetközi nyelv vezérfonala*. Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest

Az 1911-ben megjelent ötödik kiadás. Teljesen megegyezik a negyedikkel.

21. Mezei Károly (1911c): *Az Esperanto nemzetközi nyelv vezérfonala*. Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest

Az 1911-ben megjelent hatodik kiadás. Teljesen megegyezik az ötödikkel.

22. Glück, Julius–Sós Edmund, dr. (1911): *Vollständiges Lehrbuch der internationalen Hilfssprache Esperanto. Zum Selbstunterricht vorzüglich geeignet*. Verlag Paul Knepler, Wien
Az 1910-es kötet második, javított és bővített kiadása. A mintegy 100 oldalas könyv az előszó és a tartalomjegyzék után az eszperantó fundamentumát jelentő 16 alapszabályt ismerteti (6–9. oldal). Ezt követi – immáron gyakorlatokkal – a részletesebb kifejtés a 10–93. oldalon, melyet olvasmányok követnek (többségében eszperantó, részben német nyelven), szöszedettel (Horváth 2013j).

23. Ĉefeĉ, E. (Höveler, Herbert F.) (é.n.). *Esperanto Kulcs*.

Herbert F. Höveler német születésű kémikus, kohász, bankár 1905-ben kisméretű, olcsó és borítékban is elférő eszperantó nyelvkönyvet tervezett: az ötlet az volt, hogy amennyiben egy eszperantista olyan országba ír levelet eszperantóul, melynek nyelvét nem ismeri, a borítékba beteszi kísérőnek a „kulcsot” (*ŝlosilo*), mely tartalmazza az eszperantó nyelvtanának és legfontosabb szavainak foglalatát. A módszer hihetetlen népszerűségnek örvendett, 1912-ig összesen 12 nyelven adták ki, magyarul is (az első világháború után is folytatódott a sikerszéria: 1933-ban már 26 nyelven léteztek eszperantó „kulcsok” (Ŝirjaev 1986: 534). A magyar változat Lengyel Pál munkája (Ŝirjaev 1986: 334–345). A valóban kisméretű (5 gramm!) kötet még a külső és belső borítóoldalakon is fontos információkat tartalmaz az eszperantóval és az eszperantó mozgalommal kapcsolatban. A kötet 1–7. oldalán szerepel egy rövid nyelvtani összefoglaló, a 8. oldalon gyakorlatok találhatók, a 9–24. oldalak pedig a szótári részt tartalmazzák. A magyar változat 1911 körül készülhetett (Horváth 2013k). Höveler írói álneve (Ĉefeĉ) nevének kezdőbetűiből származik, azok angol kiejtése alapján. Höveler ugyanis Angliában élt, bár tevékenysége valóban nemzetközi volt: amellet, hogy ő volt a Brit Eszperantó Szövetség alelnöke, alapított csoportokat Madeirán, Palesztinában, Szicíliában is. Saját vagyonából 1907-ben megalapította a *Ĉekbanko Esperantista* nevű bankot, ez a fizetések alapjául a spesmilót használta (Ŝirjaev 1986: 224).

24. Robicsek Pál (szerk.) (é.n.): *Teljes, új kiadású Esperanto-kulcs*. Eger

Robicsek Pál állami tisztviselő volt, 1911–1913 között pedig ő szerkesztette a *La Verda Standardo* c. lapot (ill. mellékletét, a *Magyar Esperanto-Ujság* c. lapot is) (Ŝirjaev 1986: 467–468). Az általa szerkesztett, vélhetőleg 1911–1912 körül megjelent kötet az eredeti *Kulcs*hoz képest valóban hosszabb: 64 oldal. Az eredeti *Kulcs*hoz hasonlóan a külső és belső borítóoldalak is rengeteg hasznos információt tartalmaznak az eszperantóval és az eszperantó mozgalommal kapcsolatban. Az eszperantó nyelvtanának ismertetése a 26. oldalig tart, melyet egy rövid fordítási gyakorlat és a szótár használatához kapcsolódó utasítás követ. Az eszperantó-magyar szótár a 28–64. oldalon található (Horváth 2014a).

25. Manglitz K. (szerk.) (1912): *La Verda Standardo bővített és javított tanfolyama kezdők számára*. La Verda Standardo, Eger

Manglitz Karola egészen bizonyosan már 1912 tavaszától a Magyar Országos Eszperantó Egyesület egyik titkára, később pedig Robicsek Pál felesége (a Tanácsköztársaság bukása után mind-

ketten a későbbi Szovjetunióba emigráltak). Ez a kötete is (az immáron Robicsek Pál szerkesztése alatti) *Biblioteko de La Verda Standardo* sorozatában jelenik meg (noha egészen más formátumban, mint a korábbi számok). A tankönyv 3–8. oldalán rövid írásokat olvashatunk az eszperantóval kapcsolatban, a 9–42. oldalon kilenc leckében dolgozza fel a tananyagot. Ez követi a 43–39. oldalon egy rövid nyelvtani összefoglaló, majd az 50–55. oldalon hétköznapi beszédfordulatok. A kötetet törökből eszperantóra fordított közmondások (56–61. oldal – a fordító Bárczy (Bárczi) Géza), szentenciák és az eszperantó himnusz szövege zárja (Bánó Miklós, alias Ĉuvi magyar fordításában is). Az utolsó, 64. oldalon egy rövid levélminta alapján kérheti az olvasó felvételét a Magyar Országos Eszperantó Egyesületbe (Horváth 2014a).

26. Bulyovszky Gyula (szerk.) (1913): *Kulcs Altenburger Adolf Gyakorlati Esperanto nyelvtanához*. Kiadja Kókai Lajos, Budapest

A Budapesten született Bulyovszky Kiskunmajsán működött orvosként, e 32 oldalas tankönyve pedig valóban nem más, mint Altenburger 1907-es tankönyvének megoldókulcsa.

Bulyovszky szerkesztője volt a *La Pioniro* c. lapnak, ő kezdeményezte az *Universala Studenta Unio* alapítását is 1909-ben. 1912-ben a *Hungara Esperanto Societo* főtitkára volt. Számos írása jelent meg különböző eszperantó lapokban (Ŝirjaev 1986: 76-77).

27. Glück, Julius–Sós Edmund, dr. (1914): *Vollständiges Lehrbuch der internationalen Hilfssprache Esperanto. Für Kurse und Selbstunterricht*. Verlag Paul Knepler, Wien

A szerzőpáros eredeti művének jócskán átdolgozott és bővített harmadik kiadása (Horváth 2014c). Az immáron 140 oldalas kötet tartalmazza az eredeti első kiadás előszavának egy részét, ill. a harmadik kiadás előszavát, majd a tartalomjegyzék után az eszperantó 16 alapszabálya következik. Ezt követi a 9–131. oldalon a nyelvtan feldolgozása számos gyakorlattal. A kötetet eszperantó nyelvű szemelvények zárják.

28. Polgár Izsó (1914): *Esperanto tanfolyam husz leckében teljes nyelvtannal, olvasmányokkal és szótárakkal*. Kókai Lajos Esperanto Könyvkereskedése, Budapest

A temesvári születésű, egyébként nyomdász végzettségű Polgár Izsó volt 1913-ban a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének (HESL) megalapítója is (Ŝirjaev 1986: 441). 128 oldalas tankönyve 1914-ben, nem sokkal az első világháború előtt jelent meg, de még a háború után is több kiadást ért meg. A rövid szerzői előszó után az 5–90. oldalon összesen husz leckében tárgyalja a szerző az eszperantó nyelvtant, majd ezt követi egy rövid nyelvtani összefoglaló (91–96. oldal) és a 97. oldalon két eszperantó nyelvű vers. A 98. oldalon Schatz Róbert

magyar–eszperantó és Török Péter eszperantó–magyar szótárának hirdetését láthatjuk fénykép formájában. A kötet 99–110. oldalán eszperantó–magyar, a 111–122. oldalon magyar–eszperantó szótár található. A kötet végén a tartalomjegyzék és eszperantó tankönyveket, hazai szerzők eszperantóra fordított műveit és külföldi eszperantista kiadványokat tartalmazó listát talál az olvasó (Horváth 2014c).

A korszak tankönyveit szemügyre véve érdemes megjegyezni, hogy ami a kiadókat és a kiadás helyeit illeti, igen nagy a sokszínűség. Az általam vizsgált 28 kötet többsége ugyan Budapesten jelent meg, de vannak kötetek Bécsből, Kolozsvárról, Debrecenből, Szegedről és Egerből is.

A kötetek között találunk eszperantó egynyelvű, eszperantó–magyar kétnyelvű, de német–eszperantó kétnyelvű, sőt, eszperantó–magyar–német háromnyelvű kötetet is.

További érdekesség a kiadók változatossága: vannak egyműves kiadók (ahogy egyműves szerzők is), de ahogy vannak olyan szerzők, akik már ebben a korban több kiadást megéltek, vannak olyan kiadók is, melyek nem csupán a Monarchia idején, de később is fontos szerepet játszanak a hazai eszperantó könyv- és tankönyvkiadás történetében: ilyen Kókai Lajos kiadója.

A szerzők között ki kell emelni azokat, akik adott esetben a későbbi időszakokban is felbukkannak szerzőként: Polgár Izsó reprintben többször is, Lengyel Pál – háborús internálása és hazatérése után – új kötettel jelentkezik, de Robicsek és Mezei nevével is találkozunk még.

Azt is fontos megemlíteni, hogy a szerzők közül többen igen fontos szerepet játszottak nem csupán tankönyvíróként, de a hazai és nemzetközi eszperantó mozgalomban is.

3.2 A tankönyvek geopolitikai képe

3.2.1 Az Európán kívüli világ a tankönyvekben

Az alábbi táblázatban az Európán kívüli a korszak köteteiben előforduló hely- és népneveket foglaltam össze, előfordulásuk gyakoriságának feltüntetése mellett. A könyvekben fellelhető helyesírási variánsokkal szemben – melyeket az idézetekben mindenkor igyekeztem megtartani – az alábbi táblázatban a mai helyesírásnak megfelelő alakok állnak (vonatkozik ez a későbbi korokra is):

Izrael, izraelita, zsidó, héber	20
Japán, japán	14

Amerikai Egyesült Államok, amerikai egyesült államokbeli	13
Amerika, amerikai	11

Kanada, kanadai	10
Kína, Kelet-Kína, kínai	8
Peru	7
Mandzsúria, mandzsúriai	6
Afrika, afrikai	5
Mexikó, mexikói	5
Bábel, bábeli	4
Föld	4
India, indiai	4
néger	4
Ázsia, ázsiai	3
Brazília, brazil	3
Chile, chilei	3
Dél-Amerika	3
Szibéria	3
New York	3
Algír	2
arab	2
Ausztrália, ausztrál	2
Boston	2
Észak-Amerika, észak-amerikai	2
Jupiter	2
Közép-Amerika, közép-amerikai	2
Lima	2
Perzsia, perzsa	2
Saint Louis	2
Tokió	2
Uruguay	2
205 Lucerne Building	1
404 Security Building	1
Atlanti-óceán	1
Bagdad	1
Beas folyó	1

Csendes-óceán	1
Egyiptom, egyiptomi	1
Francia Guyana	1
Gangesz	1
Guatemala	1
Júdea	1
Karthágó	1
Kiotó	1
maláj	1
Mars	1
Merkúr	1
Montreal	1
Nap	1
Neptunusz	1
Nílus	1
Orizaba	1
Palesztina, palesztin	1
Philadelphia	1
Rio de Janeiro	1
Santa Rosa, Necoxtla	1
Santiago	1
Szturnusz	1
Tacoma	1
Tasmánia	1
Tomszk	1
Transvaal	1
Új-Kaledónia	1
Új-Zéland	1
Uránusz	1
Vénusz	1
világ	1
Vörös-tenger	1
Washington	1

1. táblázat: Az Európán kívüli világ az első világháború előtt

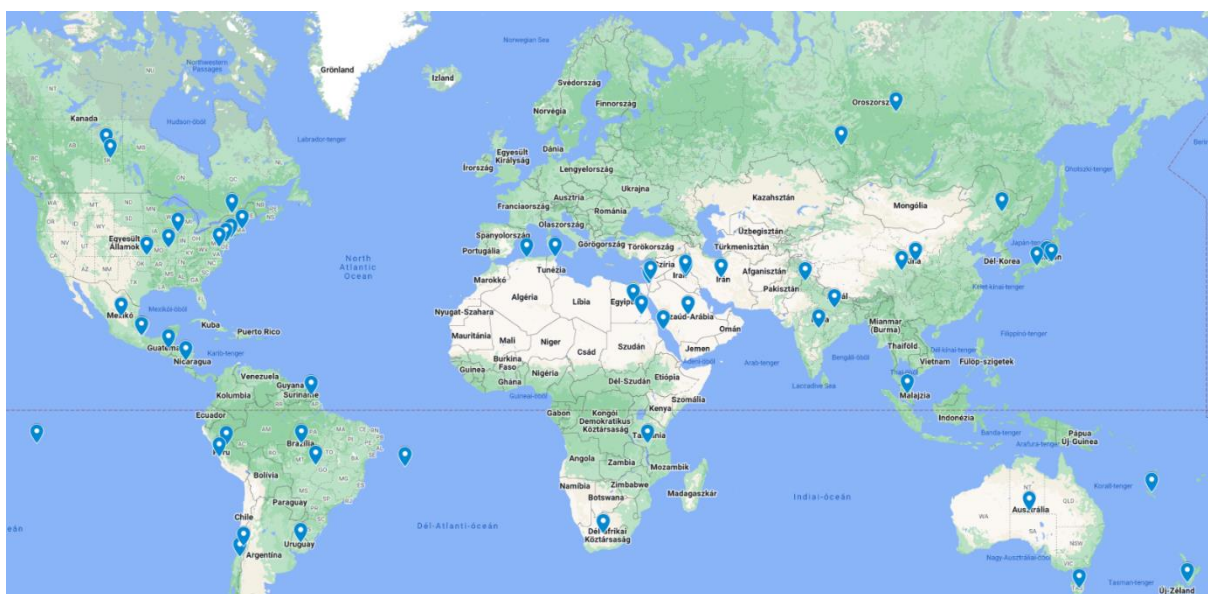
A jobb áttekinthetőség érdekében a fenti táblázatot az alábbiakban némileg egyszerűsítettem: nagyobb egységekbe vontam össze az adatokat. Itt még látványosabb, hogy az amerikai és ázsiai kontinens messze a leggyakrabban előforduló helyek a tankönyvekben:

Afrika	16			
Amerika	82	ebből	USA	24
			Kanada	11

			Dél- és Közép-Amerika, Mexikó	34
Ausztrália és Óceánia	5			
Ázsia	76	ebből	India	6
			Japán	17
			Kína	14
			Közel- és Közép-Kelet	31
egyéb	15			

2. táblázat: Az első világháború előtti Európán kívüli világ áttekintő táblázata

Ha a fenti adatokat térképre vetítjük, az alábbi képet kapjuk:

1. térkép: Az Európán kívüli világ az első világháború előtt

Az első világháború előtti hazai eszperantó tankönyveket tanulmányozva az Európán kívüli világ ábrázolásáról az alábbiakat mondhatjuk el.

Polgár Izsó igazán messzire tekintő tankönyvének segítségével egészen naprendszerünk utolsó bolygójáig is ellátunk: ebben külön olvasmány foglalkozik a bolygókkal. Az olvasmányból megtudjuk, hogy naprendszerünk bolygói olyan, a Nap körül keringő égitestek, melyeknek nincs saját fényük. Polgár készségesen fel is sorolja mind a nyolc bolygót a Merkúrtól a Neptunuszig:

„Ni konas ok planedojn: Merkuro, Venuso, Tero, Marso, Jupitero, Saturno, Urano kaj Neptuno.”

„Nyolc bolygót ismerünk: Merkúr, Vénusz, Föld, Mars, Jupiter, Szaturnusz, Uránusz és Neptunusz” (Polgár 1914: 78).

A tudomány mai állása szerint a Plútó, melyet 1930-ban fedeztek fel csupán, 2006-tól csupán törpebolygónak minősül: bárhog is van, létezéséről és besorolásáról a tankönyv születése idején Polgár és kortársai nem tudhattak.

Az már persze szinte sci-fibe illő történet, ahogy pl. a Marsról ír a szerző:

„Marso estas tiu, kiun ni konas plej bone. [...] Tre kredeble ĝi posedas loĝantojn”

„A Mars az, melyet legjobban ismerünk. [...] Nagyon is hihetőleg lakosai is vannak” (Polgár 1914: 78).

Ami saját bolygónk Európán kívüli részeit illeti, a kontinensek – az Antarktisz kivételével –, ha más nem, felsorolás jelleggel említést nyernek a tankönyvek lapjain (így pl. Barabás 1898: 19). Ami az Európától legtávolabbi (és legkisebb) kontinenst, Ausztráliát (és Óceániát) illeti, viszonylag szerényen, s pusztán nevek felsorolása szintjén szerepel egy-két adat a térségről.

„A nemzetközi szók osztályába sorozhatók azon országok nevei, melyek nem a bennük lakó nép nyelvéből származnak, hanem saját külön tulajdonnevek. Ilyenek pld. [...] *Tasmanio, Nova-Zelando* [...]” – olvasható pl. Tasmánia és Új-Zéland kapcsán (Polgár 1914: 90).

Új-Kaledónia ehhez képest egy olyan hosszú listán szerepel, mely az eszperantó széles e világon való elterjedését van hivatva szemléltetni (Lengyel et al. 1903: VII).

Afrika (nevének említése mellett) szintén nem túlságosan sokat szerepel az első világháború előtti tankönyvekben. Egyes részei is (és abból sem sok) pusztán említés szintjén, eszperantó helyesírásuk szemléltetésére bukkannak fel a tankönyvekben: így pl. *Egiptujo* ’Egyiptom’ (Barabás 1898: 19) és *Transval* ’Transvaal’ (Polgár 1914: 90). Algír egy olyan listán található, mely az akkor szerte a világon megjelent eszperantó nyelvű lapokat sorolja fel (a sorban 29.-ként): „29. *La Algera Stelo*, szerk. Capé A., Algir, Afrika, 3 frank” (Altenburger 1906: 32).

Szinte földrajzkönyvbe illő leírásra is bukkanhatunk. A leírás egyúttal sokat elárul az 1914 előtti világról:

„Sur la terglobo vivas la homoj, la bestoj kaj la plantoj. La tero, akvo kaj aero estas senvivaj korpoj. Ni konas kvin terpartojn. Ĉi tiuj estas; Eŭropo, Ameriko, Azio, Afriko kaj Aŭstralio. Ili estas dividitaj en diversaj pli-malpli grandaj ŝtatoj kaj landoj. Ĉi tiuj estas parte imperioj kaj reĝlandoj, parte respublikoj.

Sed ankaŭ ekzistas multe da popoloj, kiuj ankoraŭ ne havas ŝtatajn organizojn. Ĉiu lando havas ĉefurbojn, urbojn, vilaĝojn, kaj kampojn”

„A földgolyón élnek emberek, állatok és növények. A föld, víz és levegő élettelen testek. Öt világrészt ismerünk. Ezek Európa, Amerika, Ázsia, Afrika, és Ausztrália. Ezek különféle kisebb-nagyobb államokra és országokra oszlanak. Ezek részben birodalmak és királyságok, részben köztársaságok. De sok olyan nép is létezik, melyeknek még nincs államszervezete” (Glück–Sós 1910: 48).

Kartago 'Karthágó', az ókori történelemből jól ismert afrikai helyszín is megtalálható a tankönyvekben egy közmondás erejéig:

„Ne en unu tago elkreskis Kartago”

„Karthágó sem egy nap alatt épült” (Török 1909: 80).

Ehhez képest az Afrika lakosságának megjelölésére használt 'néger' szóval is találkozhatunk a tankönyvekben. A legérdekesebb példa a ma már talán politikailag kevésbé korrektnek minősülő közmondás idézése egy korabeli tankönyvben, melyet Bárczi Géza fordított törökről eszperantóra és magyarra (itt csak utóbbit idézem): „A négernek szappan, a bolondnak tanács hiábavaló” (Manglitz 1912: 59).

Az amerikai kontinensről már jóval több adattal rendelkezünk. Az itt szereplő adatok nagy része szintén csak listákon, felsorolásokban fordul elő, eseti jelleggel. Így pl. Altenburger korábbi, az akkoriban szerte a világon megjelenő eszperantó lapokat felsoroló, Algírt is megemlítő listájának folytatásában bőségesen találhatunk ilyen adatokat:

„30. *La Meksika Lumturo*, szerk. dr. Vargas A., Santa Rosa, Necoxtla, Mexiko, Középamerika, 3 frank.

31. *Antauen Esperantistoj*, szerk. dr. Villareal F., Lima, Peru, Délamerika, 3 frank.

32. *Cilio Esperantista*, szerk. Sepulveda Cuadra L., Santjago, Chile, Délamerika, 1.50 frank.

33. *Centrameriko Esperantista*, szerk. Goyzueta Abril F., Guatemala. Középamerika, 3 fr.” (Altenburger 1906: 32).

Kanada említésére ellenben már találunk olyan példát is, ami nem egyszerű felsorolás. Altenburger szerint pl. a nemzetközi utazások megcáfolják azt a korábbi félelmet, hogy a nemzetközi nyelv hangjait az egyes országok lakói másként ejtik ki, emiatt a kölcsönös megértés ellehetetlenül:

„Ennek megcáfolására a kanadai (Északamerika) eszperantisták 1902 végén dr. *Zamenhof*-nak, az eszperantó szerzőjének egy fonografot küldtek, hogy megtudják, vajjon dr. Zamenhof kiejtése s az övék közt van-e különbség, s íme a visszaküldött fonográf hengerei bebizonyították, hogy a kiejtés teljesen azonos” (Altenburger 1906: 17-18).

Philadelphia város nevének felbukkanása az interlingvisztika szempontjából nem kevésbé érdekes szövegkörnyezetben történik:

„Az *amerikai filozofiai társulat* Philadelphiában 1887-ben külön bizottságot küldött ki e három kérdés tanulmányozására: Szükséges-e a nemzetközi nyelv? Lehetséges-e? Mily tulajdonságokkal kell bírnia?” (Altenburger 1906: 19).

Az eszperantó – már az első eszperantó világkongresszust megelőző – világtalálkozókon történő használatára utaló példában bukkan fel a Missouri állambeli Saint Louis (St. Louis) város neve is: „Az eszperanto, mely már az 1900.-i párisi nemzetközi kiállításon is résztvett, az 1904.-i st.-louisi világkiállításon ezüstérmet nyert” (Altenburger 1906: 27).

Az amerikai szárazföld részei, országai, városai mellett az első világháború előtti tankönyvekben találunk még a földrésről származó utcanéveket is, házszámmal: ezek szintén felsorolásban szerepelnek. A két példa közül álljon itt az egyik, az akkoriban megjelent eszperantó nyelvű lapok listájáról:

„**La Simbolo**, monata. Administrejo: Symbol Publishing Co., 205, Lucerne Bldg, Tacoma, Wash. (U. S. A.)”

„La Simbolo, havilap. Adminisztratív központja: Symbol Publishing Co., 205, Lucerne Bldg, Tacoma, Wash. (USA)” (Varga é.n. b: 30).

A kérdéses havilap éves előfizetési ára egyébként 2,5 spesmilo volt.

Végezetül Ázsia és annak különféle részei is szerepelnek a korabeli eszperantó tankönyvekben. Olyan bibliai helynevek is megemlítődnek a könyvek lapjain, mint pl. Bábel. Varga Nándor egyik kötetében olyan szövegkörnyezetben olvashatunk Bábel tornyáról, amikor a szerző az eszperantó nemzetközi pénzegységről, a spesmilőről értekezik. „[...] mikor arra kerül a sor, hogy valami pénzügyet intézzен el egyik nemzetbeli a másikkal, újból előtte áll a Bábel tornya, összezavarodik s azt sem tudja, hogy fogjon hozzá a kiszámításhoz, hogyan számítsa ki ő azt, hogy öt magyar korona hány japán jen vagy egy német márka hány mexikói peso” (Varga é.n. a: 54).

Bábel mellett felsorolás jelleggel *Palestinujo* 'Palesztina' is előkerül (Barabás 1898: 19). *Judeo* 'Júdea' egy fordítási gyakorlatban fordul elő: „A hófehér százszorszépek tündökölnek a zöld fűben és a szegény pásztorok Judeából (a judeai szegény pásztorok) mennek (az ő) nyájaikkal Isten csillaga által adott irány szerint” (Lengyel et al. 1903: 80). Izrael és az izraeliták tipikusan az *-id-* képző tárgyalása során bukkannak elő példaként a kötetek lapjain: „**-ido** = utód, leszármazott. Pl. reĝo (király) reĝido (királyfi; Izraelo (Izrael), izraelidoj (Izrael nemzetsége) [...]” (Robicsek é.n.: 22). Egy másik példa:

„Kiel oni nomas la idon de Napoleono, de Izraelo, de la homo kiu loĝas en la urbo, de la reĝo k. t. p.”

„Hogy nevezik Napóleon, Izrael, az városban lakó ember, a király utódját stb.” (Kovács: 1910: 17).

Polgárnál önálló példaként is megjelenik: „Az izraeliták átkeltek a Vörös-tengeren” (Polgár 1914: 75). Szintén érdekes, hogy a különböző népek felsorolásakor a *hebreo* 'héber' szó fordítása pl. Robicseknél 'zsidó' (Robicsek é.n.: 64). Hasonló értelemben bukkan fel a szó Medgyesinél is:

„En Bjelostoko la loĝantaro konsistas el kvar diversaj elementoj: rusoj, poloj, germanoj kaj hebreoj”

„Białystokban a lakosság négy különféle elemből állt: oroszok, lengyelek, németek és zsidók (héber)ek” (Medgyesi 1910: 34).

További érdekes példa a *zsidó* és *héber* elnevezések használatának kérdésben:

„Kian religion vi havas? Protestanto, hebreo, judo, k. t. p.”

„Milyen vallású vagy? Protestáns, héber, zsidó stb.” (Kovács 1910: 22).

Még mindig a Közel- és Közép-Keleten maradvá érdemes megemlíteni Bagdad városának említését. A városnév Bárczi korábban már említett közmondásfordításai között: „Szerelmesnek még Bagdad sincs messze” (Manglitz 1912: 61).

Persujo 'Perzsia' is többször előfordul a tankönyvek lapjain; az egyik legérdekesebb említése történetesen Varga Nándor a csodaszarvas legendájáról szóló saját eszperantó nyelvű fordításában olvasható.

„Migradante en sorĉaj lokoj de Azio – ni ripozas sur la desertoj de Persujo – kaj aŭskultas la murmureton de l’vento [...]”

„Ázsia varázslatos helyein kóborolva – megpihenünk Perzsia sivatagjain – és hallgatjuk a szél zúgását...”
(Varga é.n. b: 11).

A Távolságon Japán és a japánok többször is előfordulnak a kötetek lapjain, sokszor felsorolásokban. Ennél érdekesebb példamondattal találkozhatunk Medgyesi János tankönyvében, mely a határokon túli kapcsolattartás lehetőségeit szemlélteti: „Május tizedikén írtam egy képes lapot egy japán esperantistának Tokióba s csak szeptemberben kaptam választ tőle” (Medgyesi 1910: 19).

Kína is számos alkalommal bukkan elő a tankönyvek lapjain. Említése – a listákon való előfordulástól eltekintve – igen sokrétű. Előfordul, hogy a szerzők kínai meséket fordítanak esperantóra (Varga é.n. a: 49). Nem egyszer viszont Kína és a kínaiak nem éppen pozitív színben tűnnek fel. Maga Bálint Gábor, az első magyar esperantista is negatív színben példálózik a kínaiakkal akkor, amikor a korabeli magyar sajtóban az esperantót illető kritikára válaszol, mely kritika szerint az esperantó csupán egy „hóbort”.

„Szerintem hóbort az, ha valaki jobbnak találja a kását más kezével enni, vagy olyan két pálczikával szedni a szájba, mint a minővel a varkocsos kínai szedegeti a rizsszemeket, hóbortnak tartva a kanalat és villát használni európai módon. Ilyen más kezével való evés az, mikor az ember gondolatát, eszméjét embertársával fordító által közleti vagy maga közli azt, törve egy megtanúlhatatlan idegen nyelvet. S hóbortos az, a ki nem hisz az emberiség haladásában s a ki jobbnak látja az egyes nemzeteknek kínai fallal való elkülönzését” (Barabás 1898: VI).

A kínaiakkal kapcsolatban hasonlóan – kifejezetten negatív – sztereotípiaként értelmezhető az alábbi anekdota is, melynek – terjedelmére való tekintettel – nem esperantó nyelvű eredetijét, hanem magyar fordítását (Horváth 2014a) közlöm:

„Egy spanyol, egy angol, egy francia, egy német, egy orosz és egy kínai ül egy asztal körül.
Az asztalon poharak vannak.
A poharakban sör.
A spanyol, az angol, a francia, a német, az orosz és a kínai beszélgetnek – természetesen esperantóul!
Hirtelen a nyitott ablakon keresztül – zzzz – egy légy repül a szobába.
A légy repdes a szobában, a plafonnak, a falnak repül, majd egyszer csak beleesik a spanyol poharába.
Egy második légy repül be az ablakon és beleesik az angol poharába.
Egy harmadik légy – zzzz – a francia poharába esik.

Egy negyedik a német poharába, egy ötödik az orosz poharába, egy hatodik a kínai poharába.
 A spanyol felkel, fogja a kalapját és büszkén távozik.
 Az angol hidegvérrel megfogja a poharát, kiönti a sört a földre és felkiált: »Pincér, még egy pohárral!«
 A francia nagyon elégedetlenkedik: beszél, magyaráz, kiabál, hangoskodik, zajong, lármázik; dühöng...,
 de az asztalnál marad.
 A német lassan, nyugodtan kiveszi a legyet a pohárból, a földre dobja és ... megissza a sört.
 Az orosz nézi a kis, sörben úszó állatkát és megissza a sört ... a léggel együtt.
 A kínai pedig, igen vidám arccal kiveszi a legyet a pohárból ..., megeszi..., a sört pedig megissza!” (Ró-
 bicsek é.n.: 26-27; Horváth 2014a).

Kínában 1899–1901 között zajlott le az ún. bokszerlázadás, melynek leverésében az európai nagyhatalmak (Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Olaszország, Oroszország és a Monarchia) csapatai mellett Japán és az Egyesült Államok expedíciós erői is részt vettek. Az akkor egyértelműen aktuálpolitikai esemény az eszperantó vonatkozásában is megjelenik a korabeli tankönyvek lapjain:

„Az európai nagyhatalmak legutóbbi kínai expedíciója idején Bailloud tábornok, a francia seregek főparancsnoka és több tiszt Franciaországba írott leveleikben sajnálatukat fejezik ki afölött, hogy az eszperanto-nyelv még nem terjedt el a művelt nemzetek tisztjei körében, amely körülmény nagyban nehezítette az európai hatalmak seregeinek közös vezetését” (Altenburger 1906: 35).

Az akkor és napjainkban is Kína részét képező Mandzsúria is számos alkalommal fordul elő a szövegekben. Így pl. akkor, amikor Altenburger az eszperantó nemzetközi utazások során való használatának lehetőségéről szól. „Az eszperantó lapok számos ily útleírást közöltek, különösen érdekesek [...] Kazi-Girej mandzsúriai orosz vasúti mérnöknek [...] útleírásai” (Altenburger 1906: 38). Altenburger másik mandzsúriai példája hálálkodás a szerző részéről a tankönyv megjelenését támogató mecénás felé:

„A művecske kiadását Evstifeieff N. P. úrnak, a keletkínai-mandzsúriai vasutak kereskedelmi főnökének áldozatkészsége tette lehetővé. Nevezett orosz férfiúnak, kit a magyarság iránt való rokonérzése vitt ezen áldozatkészségre, az eszperanto magyar barátainak nevében ezennel nyilvánosan is hálás köszönetet mondok” (Altenburger 1907: 5).

Az Európán kívüli világ (a térképen természetesen a Földön kívüli helyszínek nem szerepelnek) esetében elmondható, hogy legnagyobb részük vagy azért került be a listába, mert valami köze

van az eszperantó korabeli elterjedtségéhez, vagy esetleg azért, mert valamilyen általános kulturális vonatkozása van. Számos adat egész egyszerűen listákban és felsorolásokban szerepel, ritkábban találunk olyan Európán kívüli helyszíneket, melyek a tankönyvi szövegekben nem valamely más megközelítésben bukkannának fel. Ahogy a térképen és a táblázatban is látszik, az amerikai szárazföld talán az, mely az Európán kívüli világból előfordul a tankönyvekben. Ázsia – részben az eszperantóhoz köthető hírek, részben az egyetemes kultúrához köthető vonásai miatt – szintén gyakran fordul elő a szövegekben. Ázsián belül érdekes, hogy annak északi része – mely jobbára Oroszország fennhatósága alatt áll, egyúttal jóval ritkábban lakott, a világtörténelem szempontjából is kevésbé jelentős helyszín – alig fordul elő a tankönyvekben. Az 1914-ben szinte teljesen gyarmati uralom alatt álló Afrika nagy része említés szintjén sem bukkan fel a tankönyvekben.

Érdekes, hogy olyan nagy és távoli területek lakói, mint Kína és Afrika, azon kevés alkalommal, ha egyáltalán felbukkannak említés szintjén a tankönyvekben, gyakorta negatív konnotációban, negatív sztereotípiákban fordulnak elő.

Fontos, hogy bizonyos helynevek már az Európán kívüli világ esetében azért fordulnak elő adott tankönyvekben, mert a tankönyvírónak valamilyen személyes érintettsége, kötődése van az adott helyszínhez.

A fenti adatok persze még érdekesebbek lesznek akkor, ha összehasonlítjuk őket az európai, a Monarchiára és azon belül Magyarországra vonatkozó adatokkal.

3.2.2 A Monarchián kívüli Európa a tankönyvekben

Az alábbi listán a Monarchián kívüli európai hely- és népneveket gyűjtöttem össze:

Franciaország, francia	76
Oroszország, orosz	55
Párizs	54
Anglia, angol	53
Németország, német	49
Olaszország, olasz	28
Svédország, svéd	26
Spanyolország, spanyol	25
Berlin	21
London	20
Belgium, belga	18
Lengyelország, lengyel	17
Boulogne-sur-Mer	16

Varsó	15
Hollandia, holland	14
volapük	14
Svájc, svájci	13
Bulgária, bolgár	13
Dánia, dán	10
Európa, európai	10
latin	10
Szerbia, szerb	10
Genf	9
Törökország, török	9
Róma	8
Drezda	7

Görögország, görög	7
Norvégia, norvég	7
Portugália, portugál	7
Białystok	6
Finnország, finn	6
Lipcse	5
Románia, román	5
Stockholm	5
Cambridge	4
Dijon	4
Pétervár, Szentpétervár	4
Brüsszel	3
Szófia	3
Uppsala	3
Nürnberg	3
Tenedosz	3
22 rue Lacépede	2
33 Rue Lacépede	2
51 rue de Clichy	2
Amiens	2
Barcelona	2
Besancon	2
Grodno	2
Hilversum	2
Katalónia, katalán	2
Le Havre	2
Lyon	2
Monaco	2
Moszkva	2
Nápoly	2
Odessza	2
Oxford	2
Poroszország, porosz	2
Prinzenstrasse 95	2
10 rue Béranger	1
10 rue de la Bourse	1
12 rue Soufflot	1
27 Boulevard Arago	1
7 Rue Nicole	1
76 boulevard St-Germain	1
79 Boulevard St-Germain	1
8 rue Bovy-Lysberg	1
9 ul. Dzika	1
Aberdeen	1
akháj	1

Annecy	1
Anvers	1
Argosz	1
Athén	1
Auxerre	1
Baden	1
Bajorország, bajorok	1
Beune	1
Béziers	1
Bourg	1
Brighton	1
brit	1
Brixton Hill 304	1
Bukarest	1
Calais	1
Capitolium	1
Chaumont	1
Dover	1
Druten	1
Eiffel-torony	1
Epernay	1
Észtország, észt	1
flamand/flandriai	1
Grenoble	1
Hádész	1
Hága	1
Hörnerstrasse 31	1
Hull	1
Írország, ír	1
Itália	1
Izland	1
Jalta	1
Karlstad	1
Kelet-Európa	1
Kepplerstraat 170	1
Khrúsza	1
Kolkhisz	1
Konstantinápoly	1
Koppenhága	1
Köln	1
König von England	1
Krím	1
Laufon	1
Les Roches	1
Léthé	1

Lille	1
Limoges	1
Liszaon	1
London Bridge	1
Louviers	1
Luxembourg-kert	1
Madrid	1
makedón	1
Marianenlund	1
Merstham	1
Mont Blanc	1
Murcia	1
München	1
Nagy-Britannia	1
Nancy	1
Nantes	1
Narbonne	1
Neully-sur-Seine	1
Notre-Dame	1
Nyugat-Európa	1
ógörög	1
Olimposz	1
Orosz-Lengyelország	1
Örményország, örmény	1
Palermo	1
Panthéon	1
pasilingva	1
Preston Park	1
Purley	1
Rajna	1
Redhill	1

Riolunato	1
Rotterdam	1
Rubikon	1
Rudolstadt	1
rue de la Cité 4,	1
rutén, ukrán	1
Santander	1
Saumur	1
Sens	1
Skandinávia, skandináv	1
Skócia, skót	1
Sorbonne	1
Södertelge	1
spelin	1
St. Mandé	1
St. Omer	1
Stuttgart	1
szárd	1
Szászország	1
Taurisz	1
Torino	1
Tournon	1
Tours	1
Trója	1
újgörög	1
Valencia	1
Velence	1
Vevey	1
Vincennes	1
Wasserturmstrasse 29	1

3. táblázat: A Monarchián kívüli Európa az első világháború előtt

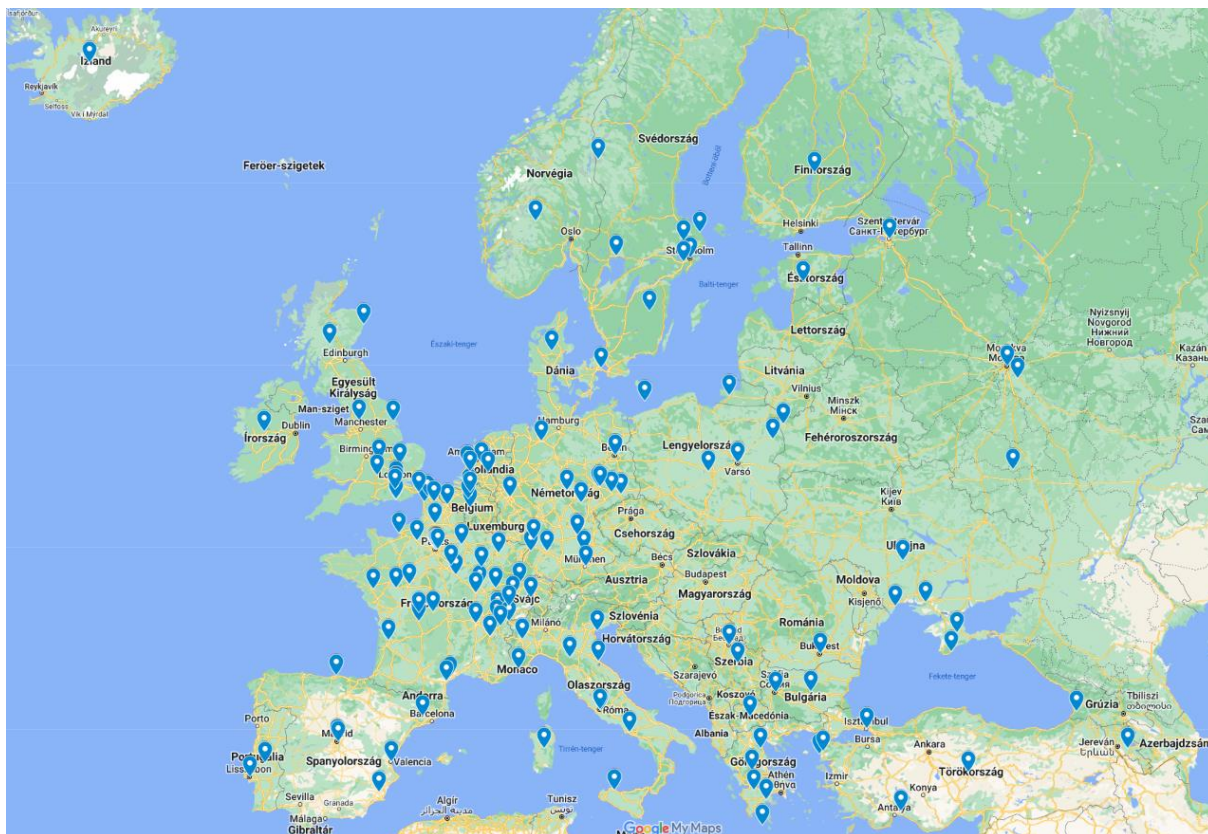
Az egyedi adatokat a jobb áttekinthetőség érdekében az alábbi táblázatban országokra lebontva is közlöm – jelen esetben azzal a megszorítással, hogy a görög antikvitáshoz kapcsolható összes nevet Görögország címszó alatt tárgyalom, Oroszországon belül pedig külön is részletezem az akkor az Orosz Birodalom részét képező Lengyelországra, Finnországra és Észtországra utaló adatokat. Ahogy azt korábban már említettem, Zamenhof szülővárosa ebben az időszakban nem az orosz uralom alatti Lengyelországhoz tartozott, ezért nem is oda soroltam statisztikailag (Horváth 2015j). Fontos megjegyezni, hogy Norvégia és Svédország között a perszónalunió csak 1905-ben szűnt meg, Izland a kérdéses időszakban végig Dániához tartozott, Bulgária pe-

dig véglegesen csak 1908-ban mondta ki önállóságát a Török Birodalomtól, Írország pedig teljes egészében Nagy-Britanniához tartozott. Elmondható tehát, hogy egy-két miniállam kivételével a térség szinte valamennyi önálló állama megtalálható a korabeli hazai eszperantó tan-
könyvekben – sőt, olyanok is, melyek ekkoriban még nem voltak önállóak.

Franciaország	206			
Oroszország	116	ebből	Lengyelország	34
			Finnország	6
			Észtország	1
Németország	100			
Nagy-Britannia	93			
Olaszország	47			
Svédország	37			
Spanyolország	33			
Görögország	23			
Belgium	22			
Svájc	22			
Hollandia	20			
Bulgária	16			
Dánia	12			
Szerbia	10			
Törökország	10			
Portugália	8			
Norvégia	7			
Románia	6			
egyéb	41			

4. táblázat: Az első világháború előtti, a Monarchián kívüli Európa áttekintő táblázata

A fenti adatok térképre vetítve:

2. térkép: A Monarchián kívüli Európa az első világháború előtt

Az első világháború előtti tankönyvekben a legnagyobb figyelmet vitathatatlanul a Monarchián kívüli Európa kapja. Az európai nagyhatalmak fontosságát igen szépen példázza a tankönyvekben való megjelenésük gyakorisága: az első hat leggyakrabban előforduló név között ott van az antant (Franciaország, Anglia, Oroszország) és a hármasszövetség két másik tagja is (Németország és Olaszország). A helyzetet mi sem szemlélteti jobban, mint az alábbi idézet:

„Eŭropo estas dividita en multajn landojn; la plej granda estas Rusujo, sekvas poste Anglujo, Germanujo, Francujo, Aŭstrujo-Hungarujo, Italujo, Hispanujo kaj aliaj”

„Európa sok országra oszlik; a legnagyobb Oroszország, aztán következik Anglia, Németország, Franciaország, Ausztria–Magyarország, Olaszország, Spanyolország és mások” (Polgár 1914: 64).

A fenti országoknak az eszperantó történetében elfoglalt kiemelkedő szerepére bőven találunk példákat a korszak tankönyveiben. Franciaország számos körülmény miatt a csoportvezető – ebben az eszperantó története és egyéni kulturális kötődések is szerepet játszanak.

Tudjuk, hogy az eszperantó a cári Oroszország területén született, az első tankönyv is orosz nyelven jelent meg: „A nyelv először – természetesen – Oroszországban terjedt el. Első hívei,

terjesztői és írói közül még ma is köztiszteletnek örvendenek *Kofman, Ostrovski, Grabowski*, stb. [...]” (Altenburger 1906: 22). „Németország hamarosan az eszperanto második hazájává lett” (Altenburger 1906: 22). Nem mellesleg Nürnberg város nevének előfordulására is az eszperanto történetében kell keresni a megoldást: „[...] Nürnbergben (Oroszországban a politikai viszonyok miatt nem volt lehetséges) indult meg 1889. szept. 1-jén Schmidt K. szerkesztésében az első eszperanto lap, az *Esperantista* [...]” (Altenburger 1906: 22). A *La Esperantisto* (1892-től csak *Esperantisto*) volt az első havilap, mely 1889–1895 között működött (Pietiläinen 2022: 165)

A folytatás is magyarázza, miért is ezek az országok és népek szerepelnek a leggyakrabban előforduló hely- és népnevek között a korabeli eszperanto tankönyvekben:

„Nagyban ártott az eszperanto ügyének az orosz cenzura, mely abban (különösen mióta Tolsztoj Leo is munkatársává szegődött) nemzetközi nihilista törekvéseket látva, a lap [a *La Esperantisto* – H.K.] behozatalát Oroszországba betiltotta” (Altenburger 1906: 23).

A történet innentől kezdve arra is rávilágít, miért is kerül be Svédország (és a svédek) az első 10 leggyakrabban előforduló ország- és népnév közé a korabeli tankönyvekben, ill. miért is szerepel a listán Uppsala városa. Miután a *La Esperantisto* 1895-ben megszűnik, „ugyanazon év végén »Lingvo Internacia« címmel Upsalában (Svédország) újra megindult s azóta mindig erősödve, maiglan az eszperantisták központi lapja” (Altenburger 1906: 23). 1895–1901 között a svéd Paul Nylén szerkeszti a lapot, majd Lengyel Pál veszi át a szerkesztést (Pietiläinen 2022: 165–166).

A *Lingvo Internacia* c. lap népszerűsítésére máshol is sor kerül. Egy helyen nagyon pontos európai címet is olvashatunk: a lap szerkesztőjének, Paul Fruictier párizsi címét:

„A világ összes Esperantistáinak központi lapja a „LINGVO INTERNACIA” havi közlöny Esperanto nyelven, – több európai, ázsiai és amerikai Esperanto-egylet hivatalos lapja. Szerkesztője: Dr. Fruictier Pál, 27 Boulevard Arago, Paris” (Lengyel et al. 1903: VIII).

A svéd jelenlét az eszperanto korai történetében indokolja a svéd vonatkozású nevek használatát más kötetekben is: „Dr. *Etsel* a stockholmi munkásegyletben tartott Esperanto-kurzusokat s a munkások minden nehézség nélkül megtanulták az Esperantót” (Lengyel et al. 1903: IV). Ez az Etsel minden bizonnyal az az Etsel, aki az egyik svéd eszperantista úttörő, Valdemar Langlet társaságában európai utazást tett, az eszperantót pedig az út során tanulta meg. Mindketten az uppsalai eszperanto körhöz köthetők, mely a második volt a világon a maga nemében: 1895-től

itt adták ki a *La Esperantisto* után a második eszperantó folyóiratot *Lingvo Internacia* címmel, melynek nyomtatását és szerkesztését 1900-tól Lengyel Pál végezte Szekszárdon.

Ugyanitt, kicsivel később ezt olvashatjuk: „Most tesz nagy európai utat *Selezniov* orosz tanár és a két *Langlet* testvér (svéd), kik a budapesti esperantistákat is felkeresték s ezek egyikével, ifj. *Seper* Kajetánnal a Hortobágyon is töltöttek 9 felejthetetlen napot.” (Lengyel et al. 1903: V).

Altenburger 1906-ban már korszakokat állít fel az eszperantó történetében, ami egyúttal részben indokolja is az adott ország- és népnevek elsőségét a korabeli tankönyvekben: „Ezen korszakot – bár, mint láttuk, németek és svédek is szerepelnek benne – első apostolairól az orosz korszaknak (1887–1897) nevezzük” (Altenburger 1906: 23). Az orosz korszakot egy újabb követi a nyelv életében: „Az eszperantó történetének második korszaka a francia korszak (1898–1902)” (Altenburger 1906: 23).

A skandináv vonal kétségtelenül erős jelenléttel bír a korai eszperantó tankönyvekben. Barabás Ábel tankönyvében a szemelvények között olvashatjuk Józef Waśniewski lengyel eszperantista egyik, a *Lingvo Internacia* c. lapban megjelent írását (ill. abból egy részletet). A szerző itt a skandináv országokban – az eszperantó közvetítő nyelvként való használatával – tett látogatásáról ír, mely természetesen Közép-Európából indul, így találkozunk Európa, Ausztria, Koppenhága, Dánia, sőt, a dán fennhatóság alatti Izland nevével is; a népnevek között pedig ott találjuk a németet, a dánt, az izlandit és a svédet is. (Barabás 1898: 63–64).

Dánia és a dánok a szemelvények sorában más alkalommal – nem kevésbé motivált okból – is előfordulnak: részleteket olvashatunk eszperantó nyelven Shakespeare *Hamlet* c. darabjából (Barabás 1898: 73, 82).

Altenburger további korszakolásából kiderül, hogy a francia korszakot követi az eszperantó történetének nemzetközi korszaka (1902–1905), ahol számos más országnév mellett találkozunk a volapük említésével is:

„E korszak elején az eszperanto Angol- és Németországot hódította meg, mi nem kicsinylendő dolog; a higgadt angolok s németek a volapük balsikere után nem egyhamar tudtak az eszperantóért lelkesedni, de megismervén annak gyakorlati hasznát és óriási fölényét a volapük fölött, azt – mint praktikus népek – lelkesen fölkarolták” (Altenburger 1906: 26).

Az eszperantónak a negatív ellenpéldaként álló volapükkel való összehasonlítására később is sor kerül. Manglitz Karola 1912-ben arról ír, hogy a számos, eszperantót megelőző „műnyelv” – így a volapük – kudarca után bukkant fel végül az ideális megoldás: az eszperantó.

„A sok ezer kísérlet és a volapük kudarca meghozták a fejlődés gyümölcsét – a sikert. (Érdekes, hogy Schleyer páter e nevű műnyelvét, melylyel ki akarta szorítani az anyanyelveket, senki sem beszélt – még maga az alkotó sem. Az első és egyetlen volapük kongresszus kínos meglepetést hozott. Mindenki más-képen beszélt.)” (Manglitz 1912: 4)

Számos településnév is azért kerül a tankönyvekbe, mert az eszperantó történetében valami fontos szerepet játszott: így pl. Párizs és Saint Louis: „Az eszperanto, mely már az 1900.-i párisi nemzetközi kiállításon is résztvett, az 1904.-i st.-louisi világkiállításon ezüstérmet nyert” (Altenburger 1906: 27). A párizsi világkiállításról Altenburger már korábban is megemlékezett: a Lengyel Pál, Schwörer József és Miletz József által írt, Altenburger Adolf előszavával ellátott tankönyv előszavában Altenburger Adolf a modern kor vívmányairól értekezik és a technikai haladás fejlődése mellett sajnálattal állapítja meg, hogy az emberiség minden civilizációs eredménye ellenére a kölcsönös megértés – közös nyelv hiányában – még hiányzik: itt bukkan elő ismét Párizs neve:

„Az érintkezés eme kellemetlen és zavaró akadályának szembeszökő bizonyosságai az ujabban (különösen 1900-ban Párisban) megtartott nemzetközi tudományos és társadalmi irányu kongresszusok, melyeken a több nyelven való tárgyalás nagyon megnehezítette az eszmecserét.” (Lengyel et al. 1903: I–II).

Az 1900. április 14.–november 12. között Párizsban megtartott világkiállításon 80 ezer kiállító mellett a becslések szerint 50 millió látogató is megfordult, messze túlszárnyalva a várakozásokat.

Altenburger 1906-ban már az eszperantó új korszakáról is értekezik, mely az 1905-ös első eszperantó világkongresszussal vette kezdetét; itt ismét olyan helynevekkel találkozhatunk, melyek fontosak az eszperantó egyetemes történetében:

„Miután a különböző nemzetek eszperantistái már 1900-ban a párisi kiállítás alkalmával, majd 1904. augusztus 7. és 8. napjain Calaisban és Doverban találkoztak, végre 1905. augusztus 5.-én Boulogneban (Franciaország) megnyilhatott az első tervszerűen előkészített nemzetközi eszperantista-kongresszus, melyen 1200 eszperantista vett részt Európa és Amerika 12 államából” (Altenburger 1906: 26).

A Monarchián kívüli Európából származó hely- és népnevek (ahogy az Európán kívüli világ nagy része tehát olyan felsorolásokban és listákban szerepelnek, melyek az eszperantó terjedésének szemléltetésével kapcsolatosak. Álljon itt csupán még egy példa, a francia településnevek tankönyvi reprezentációjának magyarázataként:

„Mint igen fontos és az eszperanto jövőjét biztosító tény – hiszen az ifjúságé a jövő – említjük meg, hogy jelenleg a következő francia iskolákban szerepel az eszperanto-nyelv mint rendkívüli tantárgy: az ami-ensi, annyecyi, beaune-i, boulogne-i, bourgi, dijoni, nantesi, narbonne-i, st-omeri, les-roches-i, és tournoni gimnáziumokban, Limoges, Lyon és Nancy kereskedelmi iskoláiban, az auxerre-i és saumuri leányiskolákban és a chaumonti tanítóképzőben. A nancy-i, lille-i és bezaucóni filozófiai fakultáson is rendszeresítettek eszperanto-tanfolyamokat” (Altenburger 1906: 34-35).

Törökország, „Európa beteg embere” is megjelenik a korabeli tankönyvek lapjain. Álljon itt egy olyan példa, ahol éppen az eszperantóhoz köthetően, de negatív kontextusban: Barabás Ábel kötetének előszavában Bálint Gábor – a kötet előszavának szerzője – az egységes világnyelv és a számos nemzeti nyelvre tagozódott emberiség problémáit állítja szembe:

„Persze mindig lesznek, a kiknek tolvaj nyelvre szükségük van s a kikre nézve az előnyös, okos állapot az, ha minden megyében különböző mérleg, különböző pénz volna forgalomban, mint Törökországban” (Barabás 1898: VI).

A fenti idézet magyarázataként szolgálhat, hogy az Oszmán Birodalomban a 19. században valószínűleg pénzügyi káosz bontakozott ki a használatban levő pénzek terén: mivel a kormányzat nem vonta be a korábban forgalomba került érmeiket, a papírpénz mellett a kettős (arany- és ezüstalapú) pénzrendszer, valamint pl. a helyi ortodox egyházak saját veretei (!) a forgalomban levő pénzermék és bankjegyek elképesztő változatosságát mutatta.

Törökország (és Konstantinápoly) – és ahogy az alábbiakban látjuk: Románia és Bukarest – más összefüggésben, de később is szóba kerül a tankönyvekben. A Höveler-féle *Kulcs* hátsó borítóján pl. „Hogyan lettem Esperantistává?” címmel H[enriko] Fischer-Galați román eszperantista leírását olvashatjuk egy teljes oldalon át arról, hogyan is lett eszperantista: a szöveg részlet Fischer-Galați az 1908-as drezdai eszperantó világkongresszuson elmondott beszédéből. Itt nem csupán Törökország, Románia, Konstantinápoly és Bukarest nevével találkozunk, de még egy sor népnévvel is, felsorolás jelleggel. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy először itt találkozunk Románia nevével:

„Egyik keleti utazásom alkalmával 1903-ban, egy Bukarestből Konstantinápolyba menő vonat étkező kocsijában foglaltam helyet. Ott egy idegen urat vettem észre, a ki hiába igyekezett kívánságát a pincérrel megértetni. Ez utóbbi elővette teljes nyelvismeretét: beszélt románul, szerbül, törökül, bolgárul és oroszul. Sajnos, eredmény nélkül; az idegen nem értette. Szolgálatkészen feléje közeledtem, s minthogy a románon kívül még hét nyelven beszélek, megkérdeztem őt németül, franciául, angolul, olaszul, magyarul, spanyolul, és görögül, hogy talán lehetnék valamiben a segítségére? Mindhiába! Az idegen e 12 nyelv egyikét sem értette. Ekkor eszembe jutott egy újságcikk az Esperantóról, melyet nemrég olvastam, s az idegen felé fordulva, kérdeztem tőle: »Ĉu vi parolas Esperante?« (Beszél ön Esperantóul?) Az idegen örömkialtással válaszolta: »Jes, mi parolas!« (Igen, beszélek). S aztán beszélt ezen általam nem értett nyelven, mert hát akkor még a fent mondott frázison kívül egyebet nem tudtam Esperanto nyelven. Midőn utitársam ezt észrevette, kezembe nyomott egy kis »Esperanto Kulcsot«, mely immár a legtöbb művelt nyelven megjelent, s mely dacára csekély súlyának (5 gramm), az Esperanto teljes nyelvtanát és kellő búségű szótárát magában foglalja. Rögtön hozzáfogtam tanulásához, s tiz óra múlva, midőn egy hajófedélzeten találkoztunk, már képes voltam magamat vele megértetni Esperanto nyelven. Itt aztán megtudtam, hogy az én idegenem svéd és hogy négy nyelven beszél: svédül, dánul, norvégul és finnül.. Tehát mi hárman, az idegen, a pincér és én, összesen 16 nyelven beszéltünk, a nélkül, hogy egymást megértettük volna.

E naptól kezdve lelkes Esperantista vagyok, s ámbár Romániából egyedül jelentem meg e kongresszuson, 900 román Esperantistát képviselek itt, kik hívei a nemzetközi nyelvnek, mely kell, hogy az általa nyújtott kiszámíthatatlan előnyöknél fogva, – mint a minő az imént elmondott eset is, - előbb-utóbb az egész világot meghódítsa” (Ĉefeĉ é.n. B4).

Hely- és népnevekkel persze akkor is találkozhatunk a tankönyvekben, ha nem az esperanto terjedésével kapcsolatos szöveggörnyezetben, hanem valamely nyelvtani rész ismertetése és gyakoroltatása során bukkannak fel.

Barabás Ábel könyvében az *-uj-* képző tárgyalásánál pl. (Magyarország nevén kívül) csak más, a Monarchián kívüli európai országok elnevezéseivel találkozunk: összesen hét európai országot sorol itt fel a szerző:

„Germanujo, Francujo, Anglujo, Prusujo, Rusujo, Hispanujo, Turkujo”

„Németország, Franciaország, Anglia, Poroszország, Oroszország, Spanyolország, Törökország” (Barabás 1898: 17).

Külön figyelmet érdemel Porsorsország előfordulása a tankönyvekben – ugyan 1871 óta a Porsosz Királyság is az egyesült Német Császárság része, de a kérdéses időszakban nagyon is létező entitás.

Barabás az *-an-* képző taglalása során az alábbi példamondatot hozza:

„Germanoj kaj francoj, kiuj loĝas en Rusujo, estas Rusujanoj, kvankam ili ne estas rusoj”

„A németek és franciák, akik Oroszországban laknak, oroszországiak, de nem oroszok” (Barabás 1898: 50).

A melléknevek fokozására találjuk az alábbi példát Láng Jenő kötetében: „Róma nagy és gazdag város, Páris nagyobb és gazdagabb, de London, Angolország fővárosa (ĉefurbo) [sic!] a leggazdagabb város a világon (urbo)” (Láng 1905: 20)

Végezetül olyan – a tankönyvekben összességében ritkán (1–1 alkalommal) előforduló hely- és népneveket (Krím, szárd) is találunk, melyek a közelmúlt, a 19. század második felének háborús eseményeit idézi fel. Történik mindez szintén didaktikai környezetben, a melléknevek egyeztetéséről írt megállapításra adott példaként:

„Ha [...] egy gyűjtő értelemben vett többes szám ragjával ellátott főnévhez több melléknévi jelző tartozik, melyek külön-külön egyenként vonatkoznak a jelzett főnévre, ilyenkor a jelzők egyes számban állanak. Pl. Oni vidis en Krimeo la militistarojn anglan, francan, turkan, sardan kaj rusan: Krímben látták az angol, francia, török, szárd és orosz katonaságot” (Török 1909: 14).

Érdekesnek találom, hogy az 1857-ben született Török Péter tankönyvi példaként 1909-ben a fél évszázaddal korábbi krími háborúra (1853–1856) utal.

Párizssal kapcsolatban a legtöbb tájékoztatást a korábban Párizsban élő Polgár Izsó szolgáltatja. Kötete hatodik leckéjében egy Párizsból érkezett levélben az *en* prepozíció tárgyesettel való használatára és így az irány érzékeltetésére szolgáló példákat ad („irányt mutató tárgyeset”), miközben meglehetősen részletesen ábrázolja a francia fővárost:

„Mi alvenis hieraŭ matene en Parizon. [...] De Budapeŝto mi iris vaporŝipe ĝis Vieno, de tie fervoje al Parizo. [...] Hieraŭ mi vizitis, kune kun aliaj amikoj, kelkajn monumentojn, muzeojn kaj iris sur la faman turon Eiffel, de kie oni bone vidas la tutan urbon. Vespere ni iris en la operdomon; oni ludis la operon Walküre de Wagner. Hodiaŭ ni iros en la Panthéon’on kaj en la faman preĝejon Notre-Dame; vespere ni verŝajne ĉeestos koncerton de hungaraj ciganoj. Parizo tre plaĉas al mi kaj mi bedaŭras ke mi ne povas resti longatempe tie ĉi”

„Tegnap reggel érkeztem Párizsba [...] Budapesttől gőzhajóval mentem Bécsig, onnan vasúton Párizsba. [...] Tegnap más barátaimmal együtt meglátogattam néhány emlékművet, múzeumot és elmentem a híres Eiffel-toronyhoz, ahonnan jól belátni az egész várost. Este az operaházba mentünk; Wagner A walkür c.

operáját játszották. Ma el fogunk menni a Panthéonba és a híres Notre-Dame templomába; este valószínűleg magyar cigányok koncertjén leszünk jelen. Párizs nagyon tetszik nekem és sajnálom, hogy nem tudok sokáig itt maradni” (Polgár 1914: 28).

Barabás Ábel kötetében előfordul egyrészt a görög mitológiából vett folyónév is (*Leto* 'Léthé') (Barabás 1898: 75), ahogy a római antikvitásra is találunk utalást az ókori Itálián belüli helyszíne (*Kapitolo* 'Capitolium') (Barabás 1898: 78).

A kötet egyik későbbi szemelvényében Abram Kofman oroszországi zsidó eszperantista fordításában olvashatunk egy részletet Homérosz *Iliász* c. művéből, ahol a görög mitológiához kapcsolódó más helyszínt is találhatunk: *Aido* 'Hádész' (Barabás 1898: 87). A szemelvényben az ókori Görögország helyszíneit is fellelhetjük (*Olimpo* 'Olimposz'; *Argo* 'Argosz'; *Tenedoso* 'Tenedosz'; *Trojo* 'Trója'; *Ĥrizourbo* 'Khrúsza') (Barabás 1898: 87-89), ahogy találkozhatunk egy – szintén a görög antikvitásból ismert – népnévvel is (*aĥaĵoj* 'akhájok') (Barabás 1898: 87). A helyszínek közül egyesek földrajzilag Európában, mások viszont már Ázsiában találhatók: ezeket az ókori Hellaszt egységként tekintve mind Európához soroltam.

Találkozhatunk persze olyan felsorolásokkal, melyek látszólag mindenféle összefüggés nélkül, pusztán az eszperantó lexikális tartalom bővítése érdekében kerülnek bemutatásra. Barabás Ábel kötetében, a *Függelek* című részben a „*Nemzetek*” kategóriában 24 európai etnonimával is találkozhatunk: ezek nagy része a Monarchia területén kívüli népcsoportokat jelöl. Tekintve, hogy a Monarchia maga is soknemzetiségű állam volt, ill. olyan nemzetiségei is voltak, melyeknek a határokon is túl is éltek tagjai (adott esetben önálló nemzetállamot alkotva, vagy, mint a lengyelek esetében, legalábbis többségük a Monarchia határain túl élt), ezeket a Monarchián kívüli földrajzi nevek csoportjába soroltam. Így összesen 22 olyan etnonima szerepel itt, melyek főként a Monarchia határain túl élő népekre utalnak:

„Amerikanoj, Angloj, Araboj, Bavaroj, Belgaj, Bohemoj, Bulgaroj, Danoj, Francoj, Germanoj, Grekoj, Holandoj, Hindoj, Hispanoj, Hungaroj, Irlandanoj, Italoj, Japanoj, Norvegoj, Poloj, Portugoloj [sic!], Persoj, Prusoj, Rusoj, Serboj, Skotlandanoj, Svedoj, Svisoj, Turkoj stb.”

„amerikaiak, angolok, arabok, bajorok, csehek, bolgárok, dánok, franciák, németek, görögök, hollandok, hinduk, spanyolok, magyarok, írek, olaszok, japánok, norvégek, lengyelek, portugálok, perzsák, poroszok, oroszok, szerbek, skótok, svédok, svájciak, törökök stb.” (Barabás 1898: 19).

Itt csupán néhány érdekességre hívnám fel a figyelmet: 1898-ban, a tankönyv megjelenésekor Bulgária még csupán a szultán fősege alatti fejedelemség volt, mely eddigre ugyan már egyesült

az 1885-ig az Oszmán Birodalom autonóm tartományaként létező Kelet-Ruméliával, de még így is jelentős bolgár etnikum élt közvetlen török uralom alatt. Hasonló a helyzet a görögökkel kapcsolatban: ugyan a független Görögország már jóval korábban megszületett, 1897-ben egy vesztes, törökök elleni háború és Kréta 1898-as oszmán főség alatti autonómiájának megszerzése után még mindig jelentős görög lakosság élt közvetlen török uralom alatt. Norvégia 1898-ban még a svéd-norvég unió tagja volt, Írország pedig teljes egészében az Egyesült Királyság részét alkotta (akárcsak Skócia). A Monarchia területén jelentős olasz és szerb kisebbség is élt, bár mindkét nemzet ekkor saját önálló nemzetállammal is rendelkezett. A lengyel területek – minden önálló államiság nélkül – viszont a kérdéses időszakban három nagyobb birodalom között voltak szétszórva: Németország, Oroszország és a Monarchia egyaránt jelentős lengyel lakossággal bírt (noha kétségtelenül a Monarchián kívül élt a lengyel népesség döntő többsége). Végezetül érdemes megemlíteni, hogy a felsorolásban a németek mellett szerepelnek a bajorok és a poroszok is: az egykor önálló, de 1871-től a Német Császárságban egyesült német államok etnonimái ebben a korszakban még igen használatosak voltak.

Ugyanitt, a „*Városok*” kategóriában 13 olyan település nevét találjuk, melyek a Monarchián kívüli Európában helyezkednek el:

„Berlino, Konstanlinopolo [sic!], Lisabono, Londono, Madrido, Moskvo, Munheno, Napolo, Odeso, Parizo, Romo, Sankt-Petersburgo, Varsovio”

„Berlin, Konstantinápoly, Lisszabon, London, Madrid, Moszkva, München, Nápoly, Odessza, Párizs, Róma, Szentpétervár, Varsó” (Barabás 1898: 19).

Ezek közül nyolc önálló állam fővárosa, a felsorolt települések pedig összesen nyolc különböző európai országban találhatóak: Oroszország 4, Németország és Olaszország 2-2, Nagy-Britannia, Portugália, Törökország, Spanyolország és Franciaország egy-egy településsel képviselteti magát a listán. Érdemes megjegyezni, hogy Isztambul esetében a Konstantinápoly elnevezés a 20. század elejéig teljesen általános az Oszmán Birodalmon (Törökországon) kívül, Szentpétervár pedig egészen az első világháborúig Oroszországban is hivatalos elnevezés volt (az azt követő Petrogradot megelőzően).

Végezetül érdemes megemlíteni, hogy Białystok és Varsó, Zamenhof életének e két fő állomása szintén nagy számban szerepel a kötetekben. Török Péter 1909-es tankönyvéből ráadásul a Mester varsói lakcímét is megtudjuk:

„Végre óhajtható, hogy mindenki, ki az esperanto nemzetközi segédnyelvet megtanulta, nevét a dr. Zamenhof L. által évente kiadott névtárba (Adresaro) közöltesse, mi végre olvashatóan írott nevét és címét egy rövid esperanto levélben (melyhez két nemzetközi válaszszerződés is mellékelendő) közölje e nyelv megalkotójával, Dr. Zamenhof Lajos orvossal. (Lakik Warszawa, 9. ul. Dzika, Orosz-Lengyelország.) (Török 1909: 129)

Ugyanígy máshol:

„Dro L. Zamenhof naskiĝis en Bjelostoko, gubernio de Grodno (en Rusujo)

„Dr. L. Zamenhof Białystokban, a Grodnói kormányzóságban született” (Medgyesi 1910: 34).

A Monarchián kívüli Európa helyneveit vizsgálva elmondható, hogy számos alkalommal e helyek azért kerülnek be a tankönyvi példák közé, mert valamilyen közülük van az eszperantóhoz: Zamenhofhoz, az eszperantó e korai szakaszának más képviselőihez, az eszperantó szervezeteihez, e korszakra első eszperantó világkongresszusaihoz – szemléltetve egyúttal az eszperantó térbeli terjedését is.

Számos hely- és népnév természetesen önnön értékén is bekerül a tankönyvekbe: ezek alapján az látható, milyen is volt a korabeli Európa Monarchián kívüli része: Közép-Európa jelentős részén – pl. az önálló Lengyelország stb. hiányában – három nagy birodalom osztozott (Németország, Oroszország és a Monarchia). A Balkánon láthatjuk a modern nemzetállamok megszületését, mely a 19. század végét és a 20. század elejét is jellemezte: létrejött (és terjeszkedik) Románia, Bulgária, Szerbia. Ezzel párhuzamosan bepillantást nyerhetünk „Európa beteg emberének”, Törökországnak a gondjaiba is.

Ugyanígy látjuk nyomát a nem sokkal az eszperantó születését megelőzően létrejött német és olasz egységet jellemző állapotoknak: olvashatunk itt bajorokról, poroszokról, de még a Szárd Királyság katonáiról is.

Elmondható, hogy a Monarchián kívüli Európa esetében is van jelentősége a tankönyvírók személyes tapasztalatainak, élményeinek.

3.2.3 A Magyarországon túli Osztrák–Magyar Monarchia a tankönyvekben

Lássuk először is az összefoglaló táblázatot a Magyarországon kívüli Osztrák–Magyar Monarchia, azaz az Osztrák Császárság helyneveit illetően. A viszonylag csekély mennyiségű adat

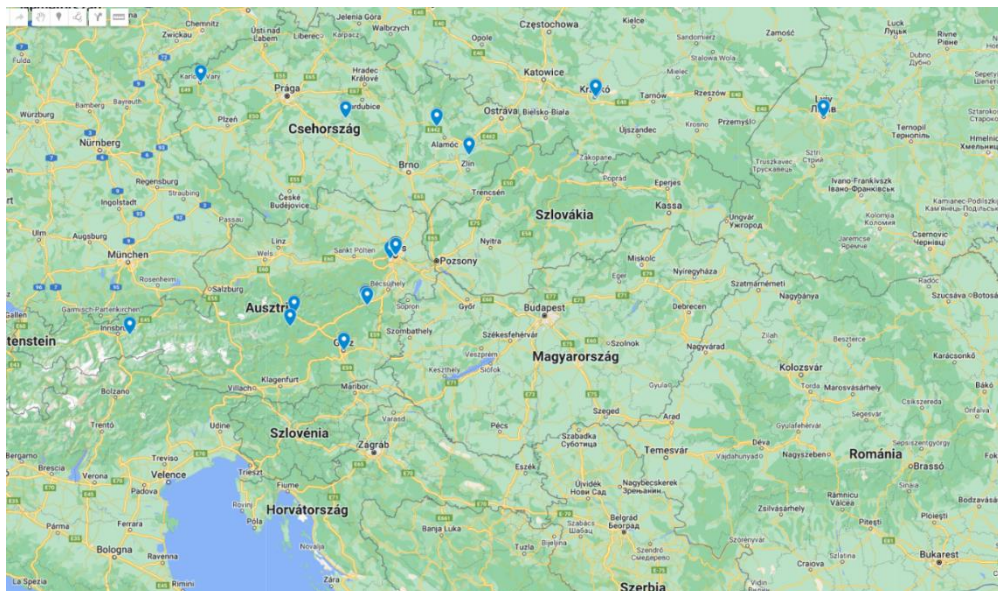
miatt Ausztria esetében nem éreztem szükségét külön áttekintő táblázatnak (pl. tartományok szerint).

Bécs	15
Ausztria, osztrák	15
Csehország, cseh	9
Bystrice-Hostyn	3
Morvaország	3
Ausztria-Magyarország, osztrák-magyar	2
Bécsi Városháza (Rathaus)	2
Burgplatz	2
Burgtheater	2
Grand Hotel Erzherzog Johann am Semmering	2
Galícia, osztrák Galícia	2
Goethestrasse 42 (Wien)	2
Graz	2
Hoher Markt 1	2
Karlsbad	2
Krakkó	2

Parlament (Bécs)	2
Prága	2
Ringstrasse	2
Semmering	2
Sonnwendstein	2
Volksgarten	2
Hietzing	1
6 Sniadekich	1
Eckhaus Rotenturmstrasse 13	1
Lichtensteg I	1
Lwow (Lemberg)	1
Sonnwendstein	1
Stájerország	1
Stephansdom (Szent István székes-egyház)	1
Stubenring	1
Tirol	1
Tuchlauben 18	1

5. táblázat: Az Osztrák Császárság az első világháború előtt

Ha a fenti adatokat térképre visszük:

3. térkép: Az Osztrák Császárság az első világháború előtt

Ciszlajtánia, azaz a Monarchia Osztrák Császárságot jelentő fele szerényebb mértékben szintén megjelenik a korabeli tankönyvek lapjain, bár – ahogy azt látni fogjuk – itt is van érdekesség.

Leggyakrabban Bécs, a Budapest melletti társfőváros és Ausztria (ill. az osztrák népnév) szerepel a tankönyvekben:

„Budapeŝto-Vieno estas ĉefurboj”

„Budapest-Bécs fővárosok” (Kovács 1910: 22).

Ugyanígy: „A nagybátyja halála miatt Bécsbe utazott” (Polgár 1914: 33). Illetve:

„De Wien Budapest-on oni povas veturi per vaporŝipo”

„Bécsből Budapestet gőzhajóval lehet elérni” (Glück-Sós 1914: 73).

Csehország és a csehek kapcsán érdekes, hogy pl. Barabás a népnévnek eszperantóul nem a ma inkább használatos *ĉeĥo* 'cseh' alakot adja meg: „Bohemoj” 'ua.' (Barabás 1898: 19). A ma jóval gyakoribb és minden bizonnyal tágabb jelentésben használt *ĉeĥo* 'cseh' alakhoz képest ugyanis a *bohemo* kifejezés a latin *Bohemia* (eszperantó *Bohemio* vagy *Bohemujo*) elnevezésre megy vissza, mely csupán a történelmi Csehországra utal, a mai Cseh Köztársaság részét képező Morvaországra és Sziléziára nem.

Az Osztrák Császárság más tartományai is előfordulnak itt-ott a tankönyvek lapjain. Olykor büszke lokálpatriotizmust is felfedezhetünk:

„Ĉu ekzistas en Ameriko belaj pejzaĝoj? Jes, tamen multaj amerikanoj venas Aŭstrion, precipe en la belajn regionojn de Tirolio”

„Léteznek Amerikában szép tájak? Igen, mégis sok amerikai jön Ausztriába, főleg Tirol szép régióiba” (Glück-Sós 1914: 74).

Máskor felsorolásokban találkozhatunk egyes tartományok neveivel: „A nemzetközi szók osztályába sorozhatók azon országok nevei is, melyek nem a bennük lakó nép nyelvéből származnak, hanem saját külön tulajdonnevek. Ilyenek pld.: *Galicio* [...] 'Galícia' (Polgár 1914: 90). Varga Nándor a korabeli eszperantó lapok felsorolásakor említ osztrák tartományokat és településeket:

„**Internacia Pedagogia Revuo** Por membroj de I. A. I. senpage (membra kotizo 4 Sm) – Por nemembroj, 1.50 Sm. *Th Ĉejka, Bystrice-Hostyn* (Moravio-Austrio)” és „**Voĉo de Kuracistoj**, *Dro Stefan Mikolajski*, strato Sniadekich, 6, Lwow, (Austrio-Galicio)”

„Internacia Pedagogia Revuo [Nemzetközi Pedagógiai Folyóirat] Az I. A. I. tagjainak ingyenes (tagdíjn 4 Sm) – Külsősök számára 1,50 Sm. *Th Ĉejka, Bystrice-Hostyn* (Morvaország-Ausztria)” és „Voĉo de Kuracistoj [Orvosok Hangja], dr. Stefan Mikolajski, Sniadekich utca 6, Lwów (Ausztria-Galícia)” (Varga é.n. b: 29 és 32).

Utóbbi példából az is látható, hogy itt még konkrét utca és házszám is szerepel a korabeli Lemberg-ből. Morvaországot, Bystrice-Hostynt (Bystřce pod Hostýnem, Bistritz am Hostein) és az itt említett *Internacia Pedagogia Revuo* c. lapot szerkesztő Theodor Ĉejkát már csak azért is érdemes megemlíteni, mert az Osztrák Császárságon belül egyrészt Ĉejka volt az első eszperantista, másrészt az első eszperantó csoport, az eszperantó ausztriai mozgalmi élete is Morvaországban, Bystrice-Hostynban vette kezdetét (Ŝirjaev 1986: 26 és 97).

Kár lenne azonban tagadni azt a tényt, hogy a legtöbb, Ausztriával kapcsolatos példa, a legrészletesebb leírások azokból a tankönyvekből származnak, melyek a Glück–Sós szerzőpáros tollából születtek. Bécs leírására álljon itt az alábbi részlet:

„Mi promenas en la ĉefurbo »Wien«. Ni trapaŝas la stratojn, placojn kaj stratetojn. Grandaj palacoj, domegoj kaj preĝejoj staras en longaj vicoj antaŭ niaj okuloj. Jen unu teatro, jen la muzeoj, la belega urbdomo kaj la klasike konstruita parlamento. Inter tiuj ĝardenoj kaj publikaj parkoj, sur liberaj placoj staras diversaj monumentoj de poetoj, herooj kaj aliaj historie famaj personoj. En la publika kortega-ĝardeno (nomata popolĝardeno) staras la grandioza monumento de la neforgesebla imperiestrino kaj reĝino »Elizabeth«. Tra la ĝardeno oni venas al la Burgplaco, kie troviĝas monumentoj de du grandaj herooj, nome arĥiduko Karolo V. kaj princo Eŭgeno de Savojo”

„Sétálok Bécsben, a fővárosban. Átmegyünk utcákon, tereken, utcácskákon. Nagy paloták és templomok állnak hosszú sorokban szemeink előtt. Íme, egy színház, íme, egy múzeum, a gyönyörű városháza és a klasszikus stílusban épült parlament. Azok között a kertek és közparkok között, szabad tereken költők, hősök és más történelmi hírességek emlékművei állnak. Az udvari közkertben (Volksgartennek nevezik) áll a feledhetlen Erzsébet császárnő és királynő nagyszabású emlékműve. A kerten át el lehet jutni a Burgplatzra, ahol két nagy hős emlékműve található, nevezetesen V. Károly főhercege és Savoyai Jenőé” (Glück–Sós 1910: 48-49).

Az alábbi szövegben is tapasztalható némi büszke elfogultság az osztrák birodalmi főváros és nevezetességei iránt:

„Vi skribis al mi, ke vi venos printempe, dum la monato Majo, Wien-on. [...] Ĝis nun vi ja neniam estis en nia belega urbo, kiu certe plaĉos al vi pli bone, ol iu alia urbego. Ĉie estas belegaj stratoj kaj placoj. Mi montros al vi la grandiozan katedralon de St. Stefano. Ni promenos sur la Ringstrato, kie vi vidos la faman »Burgteatron«, la novan urbodomon, la parlamentejon, la universitatejon kaj la du imperiestrajn muzeojn. De tie ni iros en la Popolĝardenon, kie staras monumento de nia kara imperiestrino reĝino Elizabeto”

„Azt írtad nekem, hogy tavasszal, májusban Bécsbe jössz. [...] Mostanáig még nem voltál a mi szép városunkban, mely bizonyára jobban fog neked tetszeni, mint bármely más nagyváros. Mindenhol gyönyörű utcák és paloták vannak. Megmutatom neked a nagyszabású Szent István székesegyházat. Sétálni fogunk a Ringen, ahol meglátod majd a híres Burgtheatert, az új városházát, a parlament épületét, az egyetemeket és a két birodalmi múzeumot. Onnan átmegyünk a Volksgartenbe, ahol a mi kedves császárnők és királynők, Erzsébet emlékműve áll” (Glück–Sós 1911: 62–63).

A szöveg az 1914-es kiadásban kissé átdolgozva, de már német fordítással is elérhető (Glück–Sós 1914: 94–95).

Az már persze más kérdés, hogy Bécs neve eszperantóul helyesen vajon Wien-e, vagy esetleg Vieno:

„La korekta esperanta elparolado de la vorto Wien, estas Vieno”

„A Wien szó helyes eszperantó kiejtése Vieno” (Kovács 1910: 19).

Bécsben sétálgatva persze az egyik olvasmányban a helyi eszperantó szervezet meglátogatására is nyílik lehetőség:

„Hieraŭ, kiam ni estis promenantaj sur »Stubenring«, ni eniris la klubejon de Unua Esperanto-Unuiĝo, kie ni renkontis kelkajn samideanojn”

„Tegnap, amikor a Stubenringen sétáltunk, bementünk az Első Eszperantó Egyesület klubhelyiségébe, ahol találkoztunk néhány eszmetársunkkal” (Glück–Sós 1914: 119).

A csehországi születésű Glück és a magyarországi születésű Sós Bécs mellett a Császárság más részeiről is hasonló lelkesedéssel ír:

„Veturante Semmering-on, mi renkontis en la vagonaro tre agrablan societon. Alveninte tie, mi enloĝiĝis en la hotelo »Arĥiduko Johano« kaj restadis en la belega regiono du tagojn. La sekvintan tagon mi faris ekskurson kun unu el miaj konatuloj, kiun mi renkontis. Ni iris sur la pinton de la monto »Sonnwendstein«”

„A Semmeringre utazva nagyon kellemes társasággal találkoztam. Odaérve a »János főherceg« szállodában szálltam meg, s két napot maradtam a gyönyörű vidéken. A következő nap kirándulást tettem egy ismerőssémmel, akivel találkoztam. Felmentünk a »Sonnwendstein« hegycsúcsára” (Glück–Sós 1914: 124).

Ausztriával kapcsolatban így leginkább az elmondható, hogy az első világháború előtt Magyarország határain belül keletkezett tankönyvekben nem kap kiemelt helyet; figyelem leginkább abban az egy esetben terelődik rá, amikor a tankönyv egyik társszerzője történetesen magyar ugyan (Sós Edmund), de maga a tankönyv Bécsben lát napvilágot, közös szerzőségben Julius Glückkel.

Látható, hogy az Osztrák Császárság megjelenése a tankönyvekben részben szintén köthető a korai eszperantista élethez. Az is igaz, hogy a hazai kiadású kötetekben Ausztria önnön értékén viszonylag keveset szerepel a könyvekben, ám a Glück–Sós szerzőpáros kötetei bővelkednek a példákban: ezekben bőven találunk olyan specifikusan Ausztriára vonatkozó helyeket, melyek más könyvekben még véletlenül sem bukkannak elő. Magyarázható ez talán azzal, hogy mind Glück, mind Sós az ausztriai eszperantista élet kimagasló képviselői voltak már az első világháború előtt.

Az viszont biztos, hogy a két szerző tankönyve ugyanolyan büszkeséggel mutatja be Ausztriát és Bécset, ahogy azt az alábbiakban látni fogjuk, a Monarchia keleti felében, a korabeli Magyarországon született tankönyvek teszik saját országukkal és Budapesttel.

Látható tehát, hogy a tankönyvírók saját szűkebb pátrájához való kötődésének is igen kiemelt szerepe van abban, hogy egyes helyszínek miért is bukkannak fel a korabeli tankönyvek lapjain.

3.2.4 Magyarország a tankönyvekben

Vegyük szemügyre a magyarországi adatokat – itt sem éreztem szükségét annak, hogy külön táblázatban válasszam szét pl. a Budapestre és a vidéki Magyarországra utaló adatokat. Az alábbi táblázatból egyértelműen kiderül a tankönyvek Budapest-központúsága:

Budapest, budapesti	71
Magyarország, magyar	48

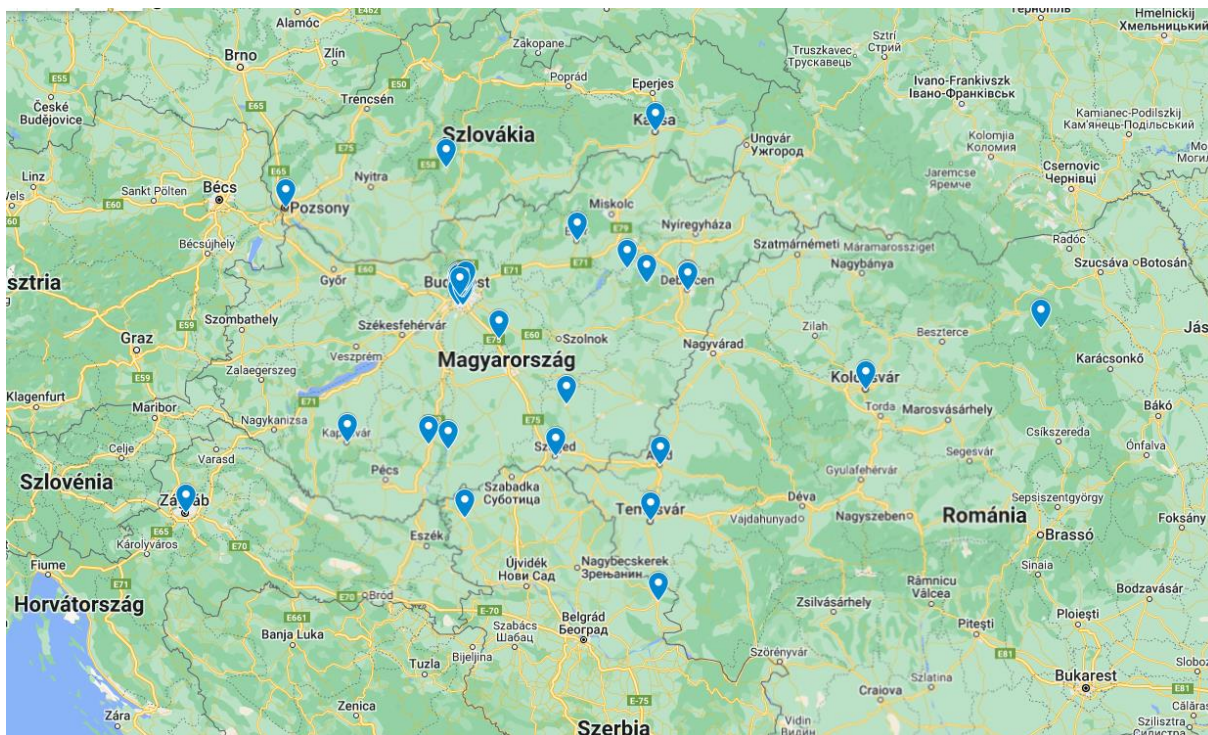
Üllői út 59. (IV. 8.)	12
Debrecen	9

Kolozsvár	9
Viola utca 7	7
Duna	7
Károly utca 1	6
Horvátország, horvát	5
Múzeum körút 15.	5
Szeged	5
Szekszárd	5
cigány	4
Eger	4
Versec	3
tót (szlovák)	3
Városliget	3
Alpár utca 8	2
Erzsébet híd	2
Ferenc József híd (ma: Szabadság híd)	2
Király utca	2
Lánchíd	2
Országház tér (ma: Kossuth Lajos tér)	2
Margitsziget	2
Margit híd	2
Múzeum körút 39	2
Nemzeti Színház	2
Papnevelde utca 6	2
Szent Gellért hegy	2

Üllői út 18.	2
Vasúti híd (Budapest)	2
Arad	1
Csokonai u. 13., Debrecen	1
Erzsébet krt. 15., Budapest	1
Gyár utca 10. I. 10., Budapest	1
Hajós utca 14., Budapest	1
Hortobágy	1
Kaposvár	1
Kárpátok	1
Kassa	1
Lipót körút 10. (ma: Szent István körút)	1
Népliget	1
Pozsony	1
Selmezbánya	1
Szentes	1
Szvetenay utca 13. (ma Lenhossek utca)	1
Temesvár	1
Thököly út 40., Budapest	1
Tisza	1
Üllői út 15., Budapest	1
Zágráb	1
Zombor	1

6. táblázat: Magyarország az első világháború előtt

A fenti adatokat térképre vetítve:

4. térkép: Magyarország az első világháború előtt

Evidenciaként hat, hogy a hazai, első világháború előtti hazai eszperantó tankönyvekben Budapest, Magyarország és a belőlük képzett melléknevek jelennek meg a leggyakrabban. Ha csupán arra gondolunk, hogy a korszakban kiadott tankönyvek nagy része Budapesten jelent meg, ez nem is meglepő.

A századforduló Budapestje valóságos metropoliszként jelenik meg a tankönyvek lapjain. Altenburger 1907-es tankönyvében egy leckében a vidékről Pestre került levélíró így áradozik a székesfővárosról, ill. egy nagyáruház árukínálatáról:

„Hierau mi iris kun mia avino en bazaron. Kia vastega magazeno! Kiaj ĉarmaj objektoj en ĉiu angulo. Ion pli belan mi neniam vidis. [...] Vi trovas ĉion, nenio mankas en tiuj oportunaj Budapeŝtaj magazenoj”

„Tegnap a nagymamámmal a piacra mentem. Micsoda hatalmas üzlet! Micsoda bájos tárgyak minden sarokban! Soha nem láttam ennél szebbet. [...] Megtalálsz mindent, semmi nem hiányzik ezekben a kiváló budapesti üzletekben” (Altenburger 1907: 50).

Talán az sem véletlen, hogy Rozsnyai nyelvmentere a *Város* c. részben *la ĉefa urbo* 'főváros' szó után rögtön a *monda urbo* 'világváros' kifejeést találjuk – a szituációból fakadólag Budapest vonatkozásában (Rozsnyai é.n.: 24).

Budapestet a korszak tankönyvei közül talán Schatz Róbert társalgási zsebkönyve mutatja be legrészletesebben. Megtudjuk azt is, hogy a székesfőváros lakossága akkoriban 800 ezer fő lehetett – egy korabeli cikkből kiderül, hogy az 1910-es népszámlálás szerint 839 ezer fő (Nagy Bécs, kis Budapest 1911). A kötetből a város képe is kirajzolódik előttünk:

„5. Budapest a Duna folyam partján fekszik. Két részét több híd köti össze: a Margit-, Lánç-, Erzsébet-, Ferenc-József- és a Vasúti híd.

6. Gyönyörű kilátást élvez az ember a Szent-Gellérthegy tetejéről és a várból, a bástyákról.

7. Városunkban több muzeum van: természetrajzi, iparművészeti, szépművészeti, kereskedelmi, történelmi stb.” (Schatz 1909: 41).

Medgyesi Péter tankönyvében is szerepel Budapest:

„La »Urba Ĝardeno« estas granda, dek mil kvadratojn metrojn”

„A Városliget nagy, tízezer négyzetméter” (Medgyesi 1910: 37).

A korabeli Budapest helyszíneire ad kitűnő betekintést Láng Jenő 1905-ben Budapesten, Sachs Frigyes kiadásában megjelent *Beszéli már az Esperantót?* c. kötete. A borítón szereplő kiadóról (Láng 1905: B1) tudjuk, hogy Sachs Frigyesnek (Fritz Sachs) 1905 körül kétségtelenül az Andrássy út 37. alatt működött bejegyzett könyvkereskedése és antikváriuma (Törvényszékileg... 1905). A borító belső oldalán két hirdetést is találunk: az egyik Haas Mór írógép-javító műhelyét reklámozza („Budapest, VI., Hajós-u. 14. telefon 46-75 szám”) (Láng 1905: B2), a másik pedig Hartmann A. Vilmos raktárát az V. kerületi Lipót körút 40. alatt („telefon 44-31. sz.”) (Láng 1905. B2). A tankönyv 2. oldalán aztán megtaláljuk az utalást a könyv nyomdai munkálatait végző cégre is: „Márkus Samu Budapest” (Láng 1905: 2; Törvényszékileg... 1905). Mielőtt a tankönyv érdemi részeinek helyneveire vetnénk egy pillantást, érdemes még szemrevételezni a hátsó borítóoldalt: itt az Erzsébet körút 15. alatti Berlitz nyelviskola hirdetése foglalja el az egész oldalt (Láng 1905: B4).

Különösen érdekes, hogy a magyarországi helynevek gyakorisági listáján az első világháború előtti hazai eszperantó tankönyvekben egy utcanév, a budapesti Üllői út 59. (olykor emelettel és ajtóval: IV./8.) szerepel. Ez nem más, mint a Magyar Országos Eszperantó Egyesület korabeli címe.

A Budapest mellett viszonylag sűrűbben előforduló településnevek (Debrecen, Kolozsvár, Szeged, Szekszárd, Eger, Versec) sem véletlenül kerültek fel a listára. Ezek a helyek mind valamely, a hazai eszperantó mozgalomhoz köthető személyhez vagy szervezethez köthető helyszínek.

Debrecen legsűrűbben Török Péter tankönyvében fordul elő: ahogy azt korábban láthattuk, Török Péter maga is Debrecenben tanított. A település neve így nem csupán a tankönyv címlapján (Török 1909: B1), az előszó végén látható keltezésben (Török 1909: VIII), a nyelvtani szabályok ismertetésekor, így az *-an-* képzőre listaszerűen hozott példák között (Török 1909: 46), de a példamondatokban is, így pl. a tárgyeset használatára adott példák között többször is: „Kien iras vi? Hova megy Ön? Mi iras Debrecenon: Debreczenbe megyek” (Török 1909: 12); „Mi restas dek tagojn en Debreceno: Tíz napig maradok Debrecenben” (Török 1909: 12).

Kolozsvár (többszöri) megjelenése az első hazai eszperantó tankönyvben távolról sem véletlen: a verespataki születésű Barabás Ábel élete jelentős része ehhez a városhoz kötődött; tanulmányait is itt folytatta, ahogy a későbbiekben munkája is ehhez a városhoz kötötte. Talán nem meglepő, ha a korábban említett *-an-* képző taglalásakor Barabás Ábel kötetében ilyen példákat találunk: „[...] *Budapeŝtan*, budapesti lakós; *Kolojvaran*, kolozsvári lakós” (Barabás 1898:12). Az első hazai eszperantó tankönyvnek kijáró tisztelet miatt Kolozsvár a korszak több tankönyvében is felbukkan. Így pl. a Lengyel, Schwörer és Miletz szerzőségében megjelent kötet előszavában – emléket állítva az első hazai eszperantistáknak és az első hazai eszperantó tankönyvnek – Bálint Gábor és Barabás Ábel neve mellett Kolozsvár is megemlítésre kerül (Lengyel et al. 1903: VII).

Szeged és Szekszárd említése sem véletlen, ha tudjuk, hogy az eszperantó hazai történetében kiemelkedő szerepet játszó Altenburger Adolf szegedi tanár volt, Lengyel Pál pedig szekszárdi nyomdász.

Így Szekszárd Lengyel, Schwörer és Miletz már említett kötetének előszavában kerül fel az eszperantó hazai térképére: itt megtudjuk, hogy a század elején Lengyel Pál a *Lingvo Internacia* c. lap „kiadó-tulajdonosa”, ill. Lengyel Pálnak Szekszárdon (*Szegzárdon*) van nyomdája (Lengyel et al. 1903: VIII).

Szeged és Szekszárd említése mellett persze a fenti kötet nem hallgat a szerzőtársakról sem, kiknek esetében ráadásul pontos lakcímmel is rendelkezésünkre áll a kötet; ez egyúttal magyarázat a listán szereplő egyéb nevekre is.

„Az esperanto iránt érdeklődőknek készséggel adnak felvilágosítást szóval vagy levélileg alantiak. Ugyanazoknál kapható az Esperanto nyelvtan és szótár. Altenburger Adolf, középisk. tanár, Szeged. Lengyel Pál, a „Lingvo Internacia” kiadója, Szegzárd. Miletz József, postatakp. tiszt, a „Magyar esperanto egyes.” elnöke, Budapest, IX., Viola-u. 7. Schwörer József, a Franklin Társulat tisztviselője, Budapest, IX. kerület, Szvetenay-utca 13.” (Lengyel et al. 1903: 82).

Ami Eger városát illeti, ez Manglitz Karola 1912-es kötetében fordul elő, a kötet kiadásának helyszínéül (pl. Manglitz 1912: B1).

Versec Tholt Pál nevéhez köthető település az eszperantó hazai történetében:

„Az eszperantonak becses szolgálatokat tett eközben Tholt Pál verseci főreáliskolai tanár is, ki Versecen eszperanto-kört alapított, tanfolyamot vezet, s felnőttek és a középiskolai ifjúság körében terjeszti buzgón a nyelvet. Érdekes, egy ívre terjedő értekezést is írt az eszperanto-mozgalomról, mely a verseci főreáliskola 1904/5.-i értesítőjében (s külön lenyomatban is) jelent meg” (Altenburger 1906: 42).

Érdekes a Hortobágy felbukkanása a tankönyvekben: Altenburger az 1903-as Lengyel, Miletz és Schwörer nevéhez köthető tankönyv előszavában az eszperantó nemzetközi utazás során való használhatóságáról is értekezik: ezt korábban már idéztem fentebb (Lengyel et al. 1903: V).

A cigányok tankönyvekben való ábrázolása mai szemmel nézve aligha minősül politikailag korrektnek.

Medgyesi Péter tankönyvében egy egész szemelvényt találunk J. Lojko (Ivan Markovič Lojko), az eszperantó egyik korai úttörőjének fordításában, melynek címe: A cigány gyónása – *Konfeso de cigano* (Medgyesi 1910: 61); ebben egy lopással kapcsolatos gyónásról olvashatunk, melynek elkövetője a történet cigány főhőse.

Korábban már láttuk, hogy a *néger* szóhoz is viszonylag kevés, ám annál negatívabb konnotáció társul Manglitz tankönyvében. Nincs ez másként a *cigány* szóval sem. A Bárczi által törökből magyarra fordított közmondások esetében ezt olvashatjuk: „Cigányból nem lesz pásztor” (Manglitz 1912: 59).

A sorban szintén érdemes megemlíteni az alábbi tankönyvi példát is:

„Kiam la policianoj eniris en la dometon, la ciganidoj time diskuris”

„Amikor a rendőrök bementek a házikóba, a cigánygyerekek félve szétszaladtak” (Polgár 1914: 67).

Végül számos más településnév olyan listákon található meg, melyek a Magyar Országos Eszperantó Egyesülettel együttműködő vidéki eszperantistákat sorolja fel. Így pl.:

„Arad: dr. Végh Endre; Debrecen: Török Péter és Dr. Rajczy Rudolf; Eger: dr. Szokolay Lajos; Kaposvár: Tihanyi József honvédőrnagy; Kassa dr. Balázs, Tholt Pál és Schultz István; Kolozsvár: Gántán József, a keresk. és Iparkamara titkára, Rákóczy Imre; Pécs: Lajos Gyula prefektus; Pozsony: dr. Dobrovits Mátyás, Nagy Molnár István; Selmechánya: Boleman Géza; Sopron: Zsigmond Antal; Szeged: Tóásó László, Rátkovics Mihály; Szentes:: dr. Sinórosné, Szolnok: dr. Fehér Mihály; Temesvár: dr. Keppich ügyvéd, dr. Pavlovic törv. bíró; Zombor: Lombos Alfréd, stb” (Robicsek é.n.: B3).

Összességében tehát elmondható, hogy a listán szereplő helyek egy része leginkább az eszperantóval való kapcsolata révén, más része viszont saját értékén kerül be a tankönyvi példák közé. Utóbbiak egy része az országimázs építéseként az országismeret részeként szerepel a tankönyvekbe, nyilván azzal a nem titkolt szándékkal, hogy hazai eszperantisták majd kellő szinten tudjanak beszélni hazájuk szépségeiről a külföldi eszperantisták előtt.

Fontos továbbá a tankönyvírók bizonyos helyekhez való személyes kötődése: számos helynév egészen egyértelműen azért szerepel a listán, mert az adott szerzőknek van a helyszínhez többkevesebb köze.

Végezetül elmondható – ahogy azt korábban a kínaiak és a négeres esetében is láthattuk –, a negatív sztereotípiák megléte a hazai cigányság korabeli megítélésében szintén megfigyelhető a tankönyvek lapjain.

3.3 A nemzetközi és hazai eszperantó mozgalom a tankönyvek tükrében

A nemzetközi és hazai eszperantó mozgalom története, annak ellenére, hogy Magyarországon mintegy 10 éves késéssel kezdett elterjedni Zamenhof nyelve, szinte elválaszthatatlanul összefonódva jelenik meg a hazai tankönyvekben.

A nagy magyar eszperantista, Kalocsay Kálmán azt írja egy helyen:

„[...] ĉiuj esperantistoj estas [...] anoj de [...] Esperantujo, kie ja neniam subiras la suno [...]”

„minden eszperantista tagja Eszperantóországnak, ahol soha nem megy le a nap” (Kalocsay é.n.: 47).

Az általam vizsgált első történelmi korszak tankönyveinek szerzőiről mindenképp elmondható, hogy igazán odaadóan munkálkodtak azon, hogy tankönyveikben olyan információkat osszának meg a potenciális nyelvtanulókkal, mely meggyőzi őket arról, miért is érdemes Eszperantóország polgárának lenni.

Az eszperantót a hazai sajtóhírekből a széles nagyközönség már az első hazai nyelvkönyv megjelenése előtt is megismerhette. Az eszperantóról szóló talán egyik első híradás a magyar sajtóban nem sokkal az *Unua Libro* megjelenését követően, 1888. március 9-én lát napvilágot, amikor is a korabeli újságolvasók az alábbiakról értesülhettek:

„Végül egy világhír! Az emberiség, egy új volapük nyelvvel gazdagodott; nyelvtana a lengyel könyvpiacra jelent meg, szótárt is szerkesztett hozzá a dr. Esperanto (álnév) gyára. Valószínűleg a Babel tornyának korát akarják visszaidézni.” (Jaroszevska 1888).

E híradást követően számos cikk foglalkozik – pro és kontra – az eszperantóval, s igen gyakran bukkan elő a sajtóban az eszperantó volapükkel történő összevetése. Vannak, akik ugyanolyan hóbortnak tartják az eszperantót, mint a volapüket: „Minekutána pedig a többé-kevésbé tiszteltreméltó hóbortoknak megvannak a maguk barátai, nyilvánvaló, hogy az esperantó nyelvnek már több híve van” (Esperantó 1897), bár vannak kedvezőbb sajtóvisszhangok is. Ezek után nem meglepő, ha az első hazai eszperantó tankönyv előszavának írója, Bálint Gábor azonnal reflektál ezekre a korai, az eszperantó pozicionálásával kapcsolatos hangokra:

„»Minden hóbortnak akad utánozója«. Körülbelül ilyen értelmű mondattal emlékezett meg egyik magyar hirtlap az Esperanto nevű nemzetközi nyelvről, a melynek nyelvtanát, szótárát és olvasókönyvét veszi ezennel a magyar nemzet tanulni akaró része és pedig olyan alakban, a minőben könyv még e nyelven nem látott napvilágot” (Barabás 1898: V).

Bálint Gábor a továbbiakban a semleges összekötő nyelv mellett érvel az előszóban. A tankönyv eszperantó nyelvű szemelvényei azt is hivatottak szemléltetni, hogy az eszperantó alkalmas irodalmi nyelv szerepének betöltésére. Így olvashatunk pl. egy hosszabb részletet V. Stankiević 1896-ban Nürnbergben eszperantóul megjelent írásából, az *El la vivo de Esperantistoj* c. elbeszélésből. Józef Waśniewski *Letero de vojaĝanto* c. írása, mely szintén eszperantóul jelent meg eredetileg a *Lingvo Internacia* c. folyóiratban, azt példázza, az eszperantó megjelenése után milyen – kisebb-nagyobb – sikerekkel lehet használni az eszperantót a nemzetközi utazás során. A szemelvények között találunk ugyanakkor fordításokat is (a teljesség igénye nélkül: Turgenyev, Shakespeare, Homérosz, Byron műveiből szerepel itt egy kisebb összeállítás). Végül, de nem utolsó sorban szerepel a kötetben az eszperantó himnusz szövege, a *La Espero* c. vers is (Zamenhof saját alkotása) (Barabás 1898: 59-93). A kötet végén pedig egy olyan írást olvashattak a korabeli nyelvtanulók, melynek címe: „Volapük-e vagy Esperanto?” (Barabás 1898: 187-192). Tekintve, hogy a korabeli magyar sajtó is előszeretettel hasonlította

össze a „világnyelveket”, így a volapüköt az eszperantóval, nem meglepő, ha Barabás Ábel külön fejezetet szentelt az volapük és az eszperantó közötti választási kényszer kérdésének. A kötet 187–192. oldalán található fejezet abból a feltételezésből indul ki, hogy egyetemes világnyelvre márpedig szükség van; a kérdés ezek után csupán az, hogy az eszperantó legyen-e ez a nyelv, vagy esetleg a volapük. Fontos, hogy más opció fel sem merül a fejezetben. Barabás Ábel állásfoglalása egyértelmű:

„Azt szokták mondani: cigány is a maga lovát dicséri. Nem szeretném, ha ez a vád érne. De nem is érhetne. Nem vagyok egyedül. Az Esperanto hívei hazánkban ezerekre mennek; többre, mint a Volapükéi, sőt még a Volapük-nyelv hívei is az Esperantóhoz csatlakoztak. Ezelőtt néhány hónappal csak dr. Bálint Gábor és magam, tehát csak ketten voltunk, a kiknek egy ilyen nyelv létezéséről tudomásunk volt; míg a Volapüköt már csaknem két évtizeddel előbb behozták. Az Esperantónak ma már mégis több híve van. Ez azt mutatja, hogy az új világnyelv már első pillanatra hasznosabbnak, praktikusabbnak és életerősebbnek látszott, mint a Volapük” (Barabás 1898: 187).

Fenti sorokban voltaképpen a hazai eszperantó mozgalom kezdeteit láthatjuk leírva, melynek további folytatásáról hamarosan olvashatunk.

Barabás az itt idézett írásában tovább ostromozza a volapüköt annak számos vonását kritizálva, a kötet végén a korabeli nyelvtanulók tájékozódhattak az nemzetközi eszperantó irodalmi élet legfrissebb újdonságairól is. Itt megtudhatjuk, hogy az eszperantisták hivatalos lapja a *Lingvo Internacia*, melynek szerkesztősége Uppsalában van. Az is kiderül, hogy az Egyesült Államokban, Franciaországban, Németországban, Spanyolországban, Portugáliában és Oroszországban hol lehet előfizetni rá (Barabás 1898: 201). A szerző ugyanitt nem kevés büszkeséggel írhatta le, hogy 17 másik nyelv mellett immár magyarul is megjelent eszperantó nyelvtan (Barabás 1898: 201), majd a legfrissebb már megjelent és megjelenés előtt álló eszperantó nyelvű kötekből kap az olvasó egy listát (Barabás 1898: 202–203). Mindez azért érdekes, mert ennél a pontnál jelenik meg először a gondolat, hogy magyar irodalmat is kellene eszperantóra fordítani:

„Az Esperanto nyelven eddig megjelent művek között képviselve van csaknem minden nemzet irodalma. Egyedül a magyar irodalom az, mely egyetlen művel sem szerepel ezek sorában” (Barabás 189: 204).

A kérdés megoldására Barabás nem sajnálja a pénzt: 100 korona pályadíjat tűz ki, „melylyel két magyar író valamelyik kisebb munkájának *legsikerültebb Esperanto fordítása* fog jutalmaztatni” (Barabás 1898: 204). Érdekes, hogy Barabás Ábel már koronában kifejezett értékben írja

ki a pályaművek díjazását, nem forintban. A kiírásban Jókai valamely kisebb elbeszélése, Arany valamelyik balladája, vagy Petőfi 2–3 népdala szerepel a lefordítandó művek között. A pályaművek beadási határideje pedig 1898. december 31. – ezeket Barabás Ábel nevére a kolozsvári *Ellenzék* szerkesztőségi címére kell küldeni. Némileg csatolt árukapcsolásnak hat, hogy a szerző az alábbi feltételt szabja: „Megjegyzendő, hogy csak azok pályázhatnak, kik a könyv utolsó lapján jelzett módon az Esperantisták közé hivatalosan bejelentették magukat” (Barabás 1898: 204). A beérkező pályaművek bírálói pedig személyesen Barabás Ábel, Bálint Gábor és maga Zamenhof lesznek. Az ígéret szerint a pályázat eredménye az összes hazai és a *Lingvo Internacia* című lapban is meg fog jelenni, a pályadíjat és dicséretet nyert, valamint az arra érdemes egyéb beérkezett művek pedig a szerző ígérete szerint nyomtatásban is meg fognak jelenni (Barabás 1898: 205).

A folytatásban a szerző egy, még 1898-ban kiadandó eszperantó évkönyvről is szól (*Magyarországi Esperantisták Évkönyve*), mely a szándék szerint városok szerint tartalmazná csoportosítva az összes magyarországi eszperantistát, foglalkozna az eszperantó magyarországi elterjedésének történetével, ismertetné azon lapok jegyzékét, melyek Barabás eszperantó nyelvtanát megjelenése után ismertették, tartalmazva a szóban forgó lapokban szereplő ismertetések eszperantó nyelvű változatát. Emellett a kötet természetesen bemutatná a Barabás által kiírt pályázat eredményeit és hasznos tudnivalókat eszperantistáknak. Barabás szándéka volt az is, hogy a megjelent kötetet elküldi az öt világrész mindazon országaiba, ahol eszperantisták vannak (Barabás 1898: 205–206).

A Lengyel Pál, Schwörer József és Miletz József által szerkesztett, Altenburger Adolf előszavával ellátott 1903-as tankönyvben Altenburger az előszóban szintén hosszasan érvel a semleges nemzetközi nyelv (az eszperantó) mellett. A nemzetközi nyelv lehetőségei közül eleve kizárja a holt és élő nemzeti nyelveket, ahogy minden más mesterséges nyelvet is (pl. volapük (Lengyel et al. 1903: I–V.)

Ezt követi az eszperantó nemzetközi elterjedtségének szemléltetése (Lengyel et al. 1903: VI.), majd egy rövid összefoglaló az eddigi hazai eredményekről:

„Minálunk még csak kevésbé ismerik az Esperanto nyelvet, mert itt is bizalmatlansággal fogadták az egész mozgalmat, nem ismervén ennek célját és fontosságát. Először dr. *Bálint* Gábor kolozsvári egyetemi tanár és *Barabás* Ábel hírlapíró ismertették (utóbbi írta meg az első magyar Esperanto-nyelvtant és szótárt). Jelen nyelvtannak és e bevezető soroknak épen az a céljuk, hogy szeretett hazánkat is bevonják a művelt világ eme nagy mozgalmába” (Lengyel et al. 1903: VII–VIII).

Az előszó végén tájékoztatásból az is kiderül, hogy a korai eszperantó mozgalom egyik legfontosabb lapját, a *Lingvo Internacia* c. folyóiratot történetesen éppen a kötet egyik szerzője, Lengyel Pál szerkeszti Szekszárdon (Lengyel et al. 1903: VIII).

Egy ideig tehát Szekszárd válik a kor talán legjelentősebb eszperantó nyelvű sajtókiadványának, a *Lingvo Internacia* című lapnak a kiadási és szerkesztési helyszínévé (Szilágyi 1988: 18–20).

A kötet végén olvashatunk egy listát a világ eszperantó nyelvű lapjairól, ill. azokról a lapokról is, melyek közölnek eszperantó nyelvű cikkeket is (Lengyel et al. 1903: 82).

A kötet zárásaként arról is értesülhetünk, hogy a tankönyv megjelenésekor kik azok, akik az eszperantó iránt érdeklődőknek felvilágosítást adhatnak hazánkban. Nem meglepő módon ez a kötet szerkesztőit és Altenburger Adolfot jelenti. Ugyanitt az is kiderül, hogy Miletz József történetesen a „Magyar esperanto egyes.” elnöke (Lengyel et al. 1903: 82)

Kökény Lajos így ír az első magyar eszperantó egyesület létrejöttéről:

„Miletz József postatakarékpénztári tanácsos érdeme, hogy 1901-ben Budapesten megalakult az első magyar eszperantó egyesület, helyesebben csoport, amely a Dob-utca 100. szám alatt lévő »Kecskeméti Borház«-ban jött össze. Marich Ágost, aki néhány év mulva igen széleskörű propagandát indít meg, e csoport titkáráként kezdte meg működését” (Kökény 1928: 10; Rátkay é.n.).

A volapükkel való rivalizálás nem hiányzik Láng Jenő kötetéből sem. Már rögtön a borítón olvasható egy idézet Tolsztoj gróftól:

„Ez nem álom és nem utópia, mert olyan könnyű megtanulni, hogy képes voltam rövid 2 óra alatt folyékonyan olvasni és megérteni a nyelvet. A volapük igen bonyolult, de az esperanto csodásan egyszerű” (Láng 1905: B1; Horváth 2013f).

Később így ír a szerző: „Volt egy volapük egyesület Nürnbergben, mely ép ez időben szűnt meg és mely egyesület tagjai képezték az első Esperanto egyletet (Láng 1905: 5; Horváth 2013f)”

A kötet előszavában Láng előbb Zamenhof életéről, az eszperantó keletkezésének körülményeiről, majd röviden az eszperantó addigi eredményeiről ír. A fent említett első nürnbergi eszperantó egyesületet három évvel később követte egy uppsalai:

„Ezután Oroszország csatlakozott a mozgalomhoz, melyet Franciaország és Dánia követett. Az új század első évében átszármazott Kanadába és 3 évvel ezelőtt Angliában, hol ma több, mint 40 Esperanto egyesület van, magában Londonban körülbelül 8. Ma több mint 150 folyóirat jelenik meg az új nyelven a világ legkülönbözőbb részében. Folyton növekvő irodalma van, egyrészt áttüzetések, másrészt eredetiek” (Láng 1905: 5).

Láng tankönyve az első, mely említést tesz az első eszperantó világkongresszusról:

„Ez évben Boulogneban tartják a világ összes Esperantói kongresszusukat, a mester elnöklete alatt, melyet követni fog az évenkénti kongresszus” (Láng 1905: 5–6). A mozgalommal kapcsolatos jövőbeli tervekről is olvashatunk: „Dr. Zamenhof törekvése alkotni egy nemzetközi Esperanto »ligát«, mely vezeti, összetartja és erőt ad a napról-napra jobban terjedő mozgalomnak” (Láng 1905: 6).

Altenburger Adolf 1906-os tankönyvének nagy részét nem is a voltaképpen nyelvkönyv, hanem a nemzetközi nyelv kérdésével, az eszperantó keletkezésével és akkori helyzetével foglalkozó írások alkotják. Altenburger hosszasan értekezik a nemzetközi nyelv szükségességéről és az eszperantó nyelv előnyeiről (Altenburger 1906: 1–19.) Ezt követi az eszperantó keletkezéséről szóló leírás, majd az eszperantó addigi nemzetközi történetének bemutatása (melyben természetesen szerepet kap a *Lingvo Internacia* és Lengyel Pál is). A 27. oldalon kezdődik az eszperantóval kapcsolatos legfrissebb események leírása. Láthattuk, hogy Láng Jenő könyvében az 1905-ös első eszperantó világkongresszus még leginkább csak egy tervezett esemény, Altenburger 1906-os kötete már a kongresszus sikeréről számol be.

„Miután a különböző nemzetek eszperantistái már 1900-ban a párisi kiállítás alkalmával, majd 1904. augusztus 7. és 8. napjain Calaisban és Doverben találkoztak, végre 1905. augusztus 5.-én Boulogneban (Franciaország) megnyilhatott az első tervszerűen előkészített nemzetközi eszperantista-kongresszus, melyen 1200 eszperantista vett részt Európa és Amerika 12 államából” (Altenburger 1906: 27).

Altenburger szerint a kongresszus bebizonyította,

„hogy az eszperanto csakugyan könnyű és teljesen használható eszköze a különböző nemzetek érintkezésének, hisz 12 nemzet fiai beszéltek egymással akadály nélkül: oroszok, svédek, magyarok, franciák, angolok, spanyolok, lengyelek, csehek, olaszok, norvégek, stb. tökéletesen megértették egymást, akár csak egy nemzetbeliek lettek volna” (Altenbruger 1906: 28).

Mindez azért érdekes, mert a korabeli magyar sajtó is ír az első eszperantó világkongresszusról, de sajnálattal állapítja meg, hogy magyar küldött nem vett részt az eseményen (Világnyelv-kongresszus 1905). Kókény Lajos az első kongresszusról és a magyar eszperantisták feltűnő hiányáról szóló sajtóhírekkel kapcsolatban az alábbiakat írja 1928-ban:

„az első világkongresszus fényesen sikerült, csak a magyarországi eszperantisták bánkódhattak kissé: közülük senki sem volt jelen a kongresszuson. Mindebből Bányai Elemér (Zuboly) egy cikkében akkor azt következtette, hogy másodszor is megbukott az eszperantó Magyarországon, pedig a távolmaradásnak lehettek egyszerűbb okai is: talán senkinek sem volt elég pénze a kiutazáshoz” (Kókény 1928: 11).

Altenburger beszámol a kongresszuson elfogadott döntésekről, annak eseményeiről, ahogy arról is, Zamenhof megkapta a francia becsületrendet, majd büszkén állapítja meg, hogy „az eszperanto már a világ minden részében *gyakorlatilag* használt, *élő* nyelv” (Altenburger 1906: 28–29). Altenburger egy lábjegyzet erejéig arra is kitér, hogy a következő eszperantó világkongresszus 1906-ban Genfben lesz (Uo.). Arról pedig már a korabeli magyar sajtó is beszámolt, hogy a második kongresszuson Marich Ágoston volt hivatva képviselni a magyar eszperantistákat (Svájc 1906).

A folytatásban Altenburger „*Az eszperanto ügyének mai állása. Eszperantó-lapok, kiállítások, egyesületek; az eszperanto az iskolákban*” c. írásában (Altenburger 1906: 30–36) 33 eszperantó folyóiratot sorol fel, s hosszasan taglalja a mozgalom nemzetközi alakulását, eredményeit. Ezt követi az eszperantó kereskedelmi, tudományos és az utazás során történő használatának lehetőségeit és eredményeit részletező írás (Altenburger 1906: 36–40).

A folytatásban a hazai eszperantó mozgalom addigi történetének elbeszélése következik, természetesen Bálint Gábor, Barabás Ábel és Lengyel Pál nevének megemlékezésével. A *Lingvo Internacia* székszárdi korszakáról Altenburger is megemlékezik (Altenburger 1906: 40), s kellő büszkeséggel idézi fel Paul Nylén, a Lingvo Internacia egykori szerkesztőjének (Ŝirjaev 1986: 419) kijelentését: „Magyarország a mienk” (Altenburger 1906: 41). Altenburger beszámol arról is, hogy mindenféle kedvezőtlen hazai kritikák ellenére az eszperantó sikeresen terjed Magyarországon, s a 20. század elején megalakult az első magyar eszperantista egyesület:

„Miletz József 1902 tavaszán Budapesten megalakította az első magyar eszperantista-kört, melyben tanfolyamot is tartott; ugyanő adott ki 1903-ban újabb nyelvtant és rövid szótárt, melyhez az előszót e sorok írója írta” (Altenburger 1906: 41–42).

Könyvében Altenburger a hazai eszperantó mozgalom legújabb eredményeiről: megemlíti Tholt Pál nevét, aki

„Verseceen eszperanto-kört alapított, tanfolyamot vezet, s felnőttek és a középiskolai ifjúság körében terjeszti buzgón a nyelvet. Érdekes, hogy egy ívre terjedő értekezést is írt az eszperano-mozgalomról, mely a verseci főreáliskola 1904/5.-i értesítőjében (s külön lenyomatban is) jelent meg” (Altenburger 1906: 42; ld. még Tholt 1905).

Végül Altenburger méltatja Marich Ágoston munkásságát is, megemlítve, hogy 1905 májusa óta hazánkban is van országos eszperantó havilap (az „*Esperanto*”), melynek Marich a szerkesztője. A mozgalom hazai anyagi gondjairól is szól a szerző:

„A lap jövőjét lelkes hívünk Makay Lajos nagylelkűsége biztosította, aki bőkezű mecénásként lehetővé tette a lap megjelenését” (Altenburger 1906: 42).

Altenburger Marich mozgalmatszervező tevékenységéről is szól: „most alakítja meg az *országos eszperanto-terjesztő egyesületet*, mely szilárd fővárosi középpontjával és vidéki köreivel hivatva van *egész hazánkat az eszperanto-mozgalomba bevonni*” (Altenburger 1906: 43). Ugyanitt olvashatjuk a lelkes munkatársak neveit is: „Varjufalvy V. Endre, Fiedler Rajmond dr. és Brunekker Lajos. Debrecenben Joó István és Sáfár Lajos, Szegeden Jakab Lajos és két lelkes ifjú, Baranyai Zoltán és Tavasz Károly” (Altenburger 1906: 43).

Altenburgertől megtudhatjuk azt is, hogy 1907-ben Szegeden a nemzetközi gyorsíró-kongresszuson már eszperantó szakosztály is képviselteti majd magát (Uo.) – a kongresszust 1907. június 28. és július 21. között rendezték meg (Nemzetközi gyorsíró-kiállítás 1907).

A tankönyv beszámol a hazai eszperantisták és a magyarországi látogatásra érkező első külföldi eszperantisták közti kapcsolatfelvételtől is (így pl. a Langlet-fivérek, Luigi Giambene, vagy egy bizonyos „Evstifeieff mandzsuri ai orosz férfiú”, kinek nevével a korábbiakban már találkozhattunk). Evstifeieff úrral kapcsolatban – ahogy egy korábbi idézetben már olvashattuk – a korabeli hazai mozgalom pénzügyi nehézségeibe is bepillantást nyerhetünk (Altenburger 1907: 5). Olvashatunk egy részletet Luigi Giambene (*Giambene Lajos*) magyarországi látogatásáról is (Altenburger 1906: 50). S ahogy Barabás Ábel 1898-as könyvében még annak igényét veti fel, hogy a hazai irodalom is jelenjen meg eszperantó fordításban, Altenburger már arról számol be, hogy léteznek ilyen fordítások: a kötetben egy Jókai-fordítás részlete is szerepel a szemelvények között (Altenburger 1906: 43–44).

Théophile Cart magyarra átdolgozott tankönyvében Altenburger rögtön a kötet elején megemlékezik a hazai eszperantó mozgalom úttörőiről, Bálint Gáborról és Barabás Ábelről: tankönyvét nekik ajánlja (Altenburger 1907: 3).

Marich Ágoston tankönyvének 1908 novemberében kelt előszavából megtudjuk, hogy az akkori állapot (és Marich) szerint az eszperantónak világszerte több mint ezer egyesülete, száznegyven folyóirata és tizenkétfélmillió híve van (Marich 1908a: 3). Azt is kiderül, hogy a nyelv húsz éves múltja alatt „csak fejlődés mutatható ki a mozgalomban (Marich 1908a: 3)

Marich röviden megemlékezik az addig lezajlott négy eszperantó világkongresszusról (1905: Boulogne-sur-Mer, 1906: Genf, 1907: Cambridge, 1908: Drezda) is:

„Négy világkongresszuson gyűléseztek már eddig az Esperanto hívei és ott a gyakorlat tűzpróbáját is fényesen megállotta; amennyiben a 2-3 ezer résztvevő a legnagyobb könnyedséggel használta ezen igen hajlékony, széphangzású és formagazdag nyelvet” (Marich 1908a: 3.)

Ami ebből a kötetből a hazai eszperantó mozgalmi élet újdonságairól kiderül, az előszó utáni szűkszavú tájékoztatásból, mely szerint az érdeklődők minden az eszperantóval kapcsolatos további információért forduljanak „a magyar Esperanto lap, a »La Verda Standardo« szerkesztőségéhez: **Budapest, IX., Üllői-út 59**” (Marich 1908a: 4); arról korábban már volt szó fentebb, hogy a lap az első világháború előtt a legjelentősebb hazai eszperantó sajtótermék.

Tankönyve végén Marich a kötet VI. fejezetét alkotó „*Olvasmányok*” című részben három cikket is közöl, ezek közül egy eszperantó nyelvű, kettő pedig a szerző korábban, a korabeli sajtóban megjelent cikkei. Az utóbbiak közül az elsőről azt írja a szerző a lábjegyzetben, hogy az „*Esperanto*” címmel a *Pesti Hírlap* 1908. november 21-i számában (Marich 1908b) jelent meg (Marich 1908a: 42–44). Ebben a szerző nem kevés keserűséggel jegyzi meg az alábbiakat:

„Ha tehát semmi másért, úgy nemzeti szempontból kell kultiválni a jelen század legnagyobb alkotását, az eszperantot. Magyarország a világ legizoláltabb kulturállama, s örömmel kellene felkarolnia ezen eszmét. Mi csekély erőnkől is többet tettünk hazánkért, mint aránylag bárminő idegenforgalmi vállalat. Ha a hivatalos körök vagy a közvélemény csak egy kicsit támogatott volna bennünket, 1909-ben nálunk lett volna az a 3000 idegen. No de »*venos tempo, venos konsilo*«!” (Marich 1908a: 44).

A cikk amúgy a valóságban egy nappal később jelent meg. Marich itt vélhetőleg már az 1909-ben Barcelonában megrendezendő következő eszperantó világkongresszusra utalt, ahol ugyan nem 3000, de legalábbis közel 1300 résztvevő volt (Horváth 2013h).

A magyar nemzeti szempontok és az eszperantó kapcsolatának felemlegetése a kötet más pontján is megjelenik:

„Mint teljesen izolált nemzetnek fiai, bizony szeretettel karolhatjuk fel e nyelvet, amelynek segélyével azután az egész világ népével könnyű és közvetlen érintkezést érhetünk el. Tehát nemzeti szempontból és igen nagy fontossággal bír e nyelv” (Marich 1908a: 4).

Egyéb adatok is kiderülnek a tankönyvben közölt szövegekből; így az eszperantó első két évtizedében elért eredményeiről: egy 1907-es adat szerint az eszperantisták becsült száma akkor 13 és fél millió, ebből csak Párizsban 22–24 ezer eszperantista él. A világon ugyankkor már létezett 1700 kötetnyi eszperantó irodalom, sőt: Belgiumban kötelező tantárgy lett, ahogy azt is megtudjuk, hogy világszerte már száznégyszáz folyóirat jelenik meg eszperantó nyelven (Marich 1908a: 44). Ennél a pontnál a cikk és a tankönyv szerzője nem kis büszkességgel említi meg saját tevékenységét is, melyet a hazai és nemzetközi eszperantó mozgalomért végez:

„Az abszolút kormány idejében politikai munkatársa voltam Barcelóna legnagyobb s legelterjedtebb folyóiratának, a Joventutnak, pedig sem nem írom, sem nem beszélem a kataloniai dialektust. Eszperantó nyelven írott cikkeimet ott lefordították, s így közölték. Mikor Nogi tábornok nyilvános eszperantó vizsgát tett, s mikor a japán kultuszminiszter elvállalta a japáni eszperantó-egyesület védnökségét, akkor dolgoztam néhány Arany, Petőfi stb. fordításon; amelyet mostanában igen gyakran szavalgatnak külföldön” (Marich 1908a: 44).

Marich Ágoston 1908-as tankönyvében az olvasmányok között szereplő másik írása a kötetben „A nemzetközi érintkezőnyelv történetéből” címmel szerepel, melynek eredetije a *Budapesti Hírlapban* látott napvilágot (Marich 1908a: 45–46).

Ebben az interlingvisztikai összefoglalóként is kiváló cikkében Marich a nemzetközi interlingvisztikai előzmények, így pl. a solresol (Horváth 2015d) mellett olyan magyar próbálkozásokról is szól, melyek méltó módon kerültek be az interlingvisztika történetébe (Marich 1908a: 46). A könyvben olvashatunk Kalmár Györgyről (Horváth 2015h), Réthy Andrásról (Horváth 2015k) vagy éppen Gáti Istvánról (Horváth 2015n).

A cikk folytatásából megtudjuk, hogy az eszperantónak világszerte immáron 13 millió híve van, illetve 204 újság és folyóirat is megjelenik eszperantó nyelven (Marich 1908a: 46).

A szerző cikkének végén így szól az olvasóhoz:

„Nekünk magyaroknak nagy hasznunkra válnék az Esperantó behatóbb művelése. A magyar nyelv és nemzet teljesen elszigetelten áll Európa kulturnemzetei között. Külföldön alig ismernek bennünket. Azt sem tudják, hogy vagyunk. Milyen könnyű volna esperantóul azzal a tizenhárom millió emberrel megismertetni kulturánkat! A magyar esperantisták már ebből a szempontból is támogatásra méltók. Van nekik egy kis füzetes vállalatuk, az *Universala Esperanta Biblioteko*, a melynek füzetei már több ízben közöltek magyar költeményeket. A magyar esperantó-lap, a *La Verda Standardo* is számos cikkben ismertette hazánk kulturáját” (Marich 1908a: 46).

A kötet utolsó lapja egy előfizetői ív, ahol az ívet kitöltő személy azt vállalhatja, hogy egy évre előfizeti a Marich Ágoston által szerkesztett *La Verda Standardo* című lapot. A négy koronás előfizetési díjjal automatikusan tagjai lesznek „a magyarországi esperanto »Asocio«-nak” – az előfizetői ívet a *La Verda Standardo* szerkesztőségébe, a Budapest, IX., Üllői út 59. alá kell küldeni (Marich 1908a: 47).

Marich *Esperanto* című lapjában már 1905-től elkezdte a magyar irodalom egyes alkotásainak esperantóra való átültetését: a lap két év múlva *La Verda Standardo* cím alatt részben „mint a magyar esperantisták hiradója, részben pedig mint a nemzetközi nyelv állandó propagálója, teljesítette hivatását” (Kökény 1928: 10). Marich az *Esperanta Universala Biblioteko* keretein belül szintén jelentet meg magyar (és más) irodalmat, külön kötetekben (*Morituri vos salutant* 1907).

Tankönyve előszavát Török Péter 1909. január 23-án vetette papírra; ebből megtudjuk, hogy Török szerint egyrészt miért is van szükség az esperantóra mint nemzetközi nyelvre, másrészt az is kiderül, hogy az esperantó sikeresen bizonyított ilyen minőségében: az eddig megtartott négy esperantó világkongresszuson (a barcelonai 1909 nyarán került megrendezésre!) a 29–30 különböző nemzeti nyelven beszélő résztvevők tökéletesen megértették magukat e nyelven. Ugyanitt lábjegyzetben Török az egyes kongresszusokon résztvevők számát is megadja: 1905: 800; 1906: 1000; 1907: 1400; 1908: 1500 résztvevő (Török 1909: VII).

Török az előszó végén szól a kötetben fellelhető esperantó–magyar és magyar–esperantó szószedetről, majd a lábjegyzetben azt is megjegyzi: „Szerző most dolgozik egy teljesebb szótáron, melyet – ha megjelenése kívánatosnak mutatkozik – rövid idő alatt kiadni szándékozik” (Török 1909: VIII).

A tankönyv szemelvényei között olvashatunk részleteket Zamenhof első három világkongresszusi beszédeiből esperantóul (Török 1909: 63–75) és Kabe (Kazimierz Bein) (Ŝirjaev 1986: 275–276) a második világkongresszuson elhangzott tószóját (Török 1909: 79).

Magyar szempontból a legérdekesebb azonban, hogy olvashatjuk eszperantóul Madách *Az ember tragédiája* című művének első színének legelső néhány sorát, az angyalok karának laudációját az Úrhoz (Török 1909: 78).

További érdekesség Török 1909-ben megjelent könyvében, hogy közmondások eszperantóra ültetésével (eszperantó közmondások megalkotásával) is találkozhatunk benne (Török 1909: 79–80). A dolog attól még érdekesebb, hogy Zamenhof csupán 1910-ben jelentette meg apja, Mark Zamenhof már korábban megjelent, eredetileg orosz, német, francia és lengyel nyelvű összehasonlító frazeológiai gyűjteménye alapján a *Proverbaro Esperanta* című munkáját (Horváth 2013c; Horváth 2013d; Horváth 2013g).

A Török által felsorolt mintegy 70 közmondás a szerző szándékai szerint annak a nemes követelménynek hivatottak megfelelni, hogy a fentebb már említett „nationalismus” mellőzésével olyan frazeológiát teremtsen az eszperantó közmondások terén, mely a világ legszélesebb – és adott esetben teljesen más kulturális háttérrel rendelkező – eszperantó nagyközönsége is megértse. Ezek között a közmondások között találhatunk olyanokat, melyek szó szerint egyeznek a Zamenhof 1910-ban találhatókcal. Vannak olyanok is, melyek részben egyeznek. Töröknél találhatunk olyan közmondást is, mely Zamenhofnál ebben a formában egyáltalán nincs meg (Török 1909: 79–80. és Zamenhof 2001: 42, 125, 85 és 43).

A kötet utószavában az alábbiakra hívja fel a figyelmet a szerző:

„Az esperanto irodalomról bővebb tájékozódás szerezhető az esperanto egyesületekben, továbbá ibiznyára szívesen adnak felvilágosítást e könyv szerzője, továbbá Rajczy Rezső debreczeni esperanto-konzul (Csokonai-u. 13. sz.), a La Verda Standardo esperanto magyra lap (előfizetési ára egy évre 4 K) szerkesztője (Budapest, IX. Üllői-út 59. sz. IV. 8.) és a Hungara Esperantista Societo elnöksége Budapesten” (Török 1909: 129).

Mezei (Mezey) Károly 1909-es tankönyve Kókai Lajos könyvkereskedésének gondoskodásában jelent meg. Az új kötetnek hamar hírverése is akad: már a *Budapesti Hírlap* 1909. március 18-i számában rábukkanhatunk olyan hirdetésre, mely *Az Esperanto nyelv vezérfonala* című kötetet is reklámozza, s mely hirdetésből megtudjuk, hogy Barabás Ábel, Altenburger Adolf hasonló témájú művei, ill. az *Esperanto kulcs* című kiadvány is beszerezhető Kókai Lajos könyvkereskedésében (Esperanto 1909).

A *Budapesti Hírlap* fenti reklámja nem csupán Mezei Károly és más eszperantó szerzők műveinek szól, de egyúttal a kiadó, Kókai Lajos (1842–1916) önreklámja is, aki könyvkereskedőként

és kiadóként elsőként állt ki a korabeli Magyarországon az eszperantó mellett – ennek már maga Mezei Károly is hálás szavakkal ad hangot kötete előszavában, ahol ezt írja:

„Hálás köszönetet mondok e helyen is Kókai Lajos úrnak, ki nem tekintve a tetemes kiadási költségeket, lehetővé tette művecském megjelenését” (Mezei 1909: 1).

Az első hazai, eszperantóra szakosodott kiadó – saját kiadványában – természetesen nem csupán a kötet előszavában tűnik fel, hanem a címlapon és a hátlapon is, ahol a kiadó és könyvkereskedés címét is láthatjuk. A címlapon „Kókai Lajos könyvkereskedése,” hátsó borítón büszkén „Kókai Lajos eszperantó könyvkereskedése” szerepel – mindkét esetben a (Budapest) „IV., Károly-utca 1.” címmel (Mezei 1909: B1 és B4). A „Kókai Lajos eszperantó könyvkereskedése” szöveg a címoldal belső oldalán és a hátsó borító belső oldalán is olvasható (Mezei 1909: B2 és B3).

A kiadói önreklám természetesen nem marad el a borító belső oldalain (és a hátoldal maradék részén) sem. A borító címoldalának hátoldalán „*Tankönyvek az eszperantó nyelv megtanulásához*” cím alatt külföldi szerzők művei mellett a már korábban megjelent magyar szerzők műveit is megtaláljuk (Török Péter, Barabás Ábel, Altenburger Adolf, ill. Zamenhof *Fundamento de Esperanto* című művének magyarra fordítójaként Lengyel Pál nevét) (Mezei 1909: B2).

A címlap belső oldalán kezdődik és a hátsó borító belső oldalán ér véget a „*Különösen ajánlható olvasmányok*” című rész; itt azonban nem találkozunk magyar szerző eszperantó nyelvű alkotásával (Mezei 1909: B2 és B3).

A hátsó belső borítóoldalon az „*Egyéb művek*” cím alatt sem találunk magyar vonatkozású tételeket, ellenben a hátsó borítóoldal már ismét kínál magyar vonatkozású termékeket: a „*Propaganda és felvilágosító iratok*” cím alatt megtalálhatjuk Altenburger Adolf *A nemzetközi nyelv kérdése és az eszperantó* című művét, ahogy a (magyarra fordított) *Eszperantó kulcs* című kiadványt is. Végül a hátsó borító alján a „*Folyóiratok*” cím alatt ott találjuk a *Hungara Esperantisto* és a korábban Lengyel Pál által szerkesztett *Lingvo Internacia* című lapokat is (Mezei 1909: B3 és B4).

Az előszóban Mezei Károly arról ír, hogy saját bevallása szerint már régóta foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a nagyközönség számára olyan könyvet adjon, melynek segítségével az „megismerkedhetik az eszperantó nemzetközi nyelv alapelveivel” (Mezei 1909: 1). Ez akkor vált benne igazi elhatározássá, amikor megismerkedett az „*Esperanto Leitfaden*” című kiadvánnyal, melyet Berlinben az Esperanto Verlag Möller & Borel adott ki – Mezei pedig saját

bevallása szerint annak kitűnő beosztása, élvezetes stílusa miatt ezt vette alapul könyve megírásánál. Mezei ezt azzal egészíti ki, hogy „mondataimat a magyar nyelv szelleméhez alkalmaztam, és ahol csak lehetett, bővítettem a könyvecskét” (Mezei 1909: 1). Az elképzelés olyannyira jól sikerült, hogy még Mezei átdolgozott kötetének dizájnya, tipográfiája, vizuális megjelenése is igen-igen emlékeztet az eredetire (Esperanto Leitfaden 1908).

Mezei 1910-ben megjelentette első tankönyve immáron bővített és átdolgozott kiadását. Az eredetileg 42 oldalas mű 48 oldalra bővült; s bár továbbra is többé-kevésbé hűen követi az eredeti német kiadvány szerkezetét és formai jellegzetességeit, vannak újdonságok. A teljesen átírt előszóhoz csatlakozó lábjegyzetében Mezei a következőket írja:

„Az eszperantó elterjedtségére hazánkban eléggé jellemző az is, hogy egy könyvkereskedés (Kókai Lajos Budapest, IV., Károly-utca 1.) kitűnően berendezte raktárát a világ összes eszperantó kiadványaival, sőt maga is több kiváló könyvet adott ki. Az eszperantó irodalom bő jegyzékét díjmentesen küldi meg annak, aki eziránt hozzáfordul. Ugyanott az összes lapokra elő lehet fizetni. (Eszperantó nyelven is levelez)” (Mezei 1910: 5).

Az 1910-es kiadás külső és belső borítóoldalain szintén megjelenik Kókai Lajos könyvkereskedésének címe, ahogy megjelennek az általa forgalmazott nemzetközi és hazai kiadású kötetek is (Mezei 1910: B1, B2, B3, B4). A már az 1909-es kötetben reklámozott hazai kiadványok mellett feltűnik Schatz Róbert *Esperanto–magyar beszélgetések* és a Kakas Ferenc és Tholt Pál szerzőpáros által kiadott *Az összetett igeidők az Esperantóban és az Esperanto szórendje* című kötetek (Mezei 1910: B2), valamint Schatz Róbert magyar–eszperantó és Török Péter eszperantó–magyar szótára is (Mezei 1910: B2).

Az 1910-es Mezei-féle kötet abban is naprakész, hogy a 8. szakasz szövegében az 1908-as drezdai eszperantó világkongresszus után már az 1909-es barcelonait is megemlíti (Mezei 1910: 31–32).

A kötet annyiban egészül még ki az 1909-eshez képest, hogy a frazeológiai példatár után még néhány levélmintát is közöl Mezei, melyek közül kettő Kókai Lajos könyvkereskedéséhez szól: az egyik katalógust kér a rendelhető eszperantó kiadványokról, a másik megrendelést ad le két magyar szerző által publikált eszperantó kiadványra (Mezei 1910: 31–32).

Ahogy arról korábban már olvashattunk, a Kakas Ferenc és Tholt Pál szerzőpáros 1909-es kötete a *Kolekto de Hungara Esperantisto* első számaként jelenik meg, a *Hungara Esperantisto* pedig Marich egyik lapja volt azok után, hogy összeveszett a *La Verda Standardo* kiadójával.

Ebben Tholt Pál (akinek nevével korábban már találkoztunk) *Az esperanto mondat szórendje* c. tanulmánya alapjául Zamenhof 1908-as drezdai kongresszusi beszédét veszi alapul:

„Dr. Zamenhof drezdai kongresszuson mondott beszédének stylizálása mintaszerű, miért is a benne kialakult esperanto szórendet eme beszédből vett példákkal világítjuk meg” (Kakas–Tholt 1909: 12).

Varga Nándor *Esperanto nyelvtan és szótár* c. kötetének előszavában röviden említést tesz Zamenhofról, ahogy arról is, „ma már az Esperanto nyelvet számlálhatatlan ember beszéli, számos azon nemzetközi kongresszus, mely elfogadta a esperantot hivatalos tanácskozási nyelvül” (Varga é.n. a: 4). Varga megemlíti, hogy az eszperantó nyelvtant már 40 nyelvre lefordították, kb. 120 lap jelenik meg világszerte eszperantóul, melyek közül kiemeli egyet, az *Internacia Scienca Revuo* c. tudományos orgánusot (uo.), mely 1904-től jelent meg, s többek közt Fruictier, Saussure szerkesztették (Ŝirjaev 1986: 248). Varga ugyanitt kiemeli, hogy vannak eszperantó nyelvű élclapok, szépirodalmi és más szaklapok is, ahogy nagy mennyiségben jelennek meg eszperantóul „üzleti és gyári katalógusok, prospektusok, plakátok és egyéb reklámok is. Hazánkban is vannak már esperanto egyesületek és folyóiratok is jelennek meg” (uo.).

Az előszó végén Varga arra buzdítja mindazokat, akik szeretnének megtanulni eszperantóul vagy foglalkozni akarnak a nyelvvel, hogy írjanak „a füzet szerzőjéhez: A »Laboro« titkári hivatala Budapest VI. kerület Gyár-utca 10. I. 10. (Válaszbélyeg)” (Varga é.n. a: 5). A kötet megjelenésekor tehát már létezett az első eszperantó munkáscsoport, a *Laboro*, melynek megalakulásáról a hazai sajtó is cikkezett (Eszperanto-tanfolyam munkások részére 1910).

A kötet további érdekessége, hogy olvasmányai között találunk egy-egy rövid részletet a mexikói *La Verda Stelo* c. újságtól, a *Dana Esperantisto* c. dán újságtól, a *Germana Esperantisto* c. német laptól is, és Varga Nándor néhány kisebb saját fordítását is.

Végül ebben a kötetben – terjedelméhez képest – hosszas értekezést találhatunk az eszperantó nemzetközi pénzegységről, a spesmilóról. A spesmilót René de Saussure javasolta bevezetni 1907-ben, s az első világháború előtt eszperantista körökben használták is, főleg, ahogy korábban láttuk, a Höveler által alapított Ĉekbanko Esperantista (Ŝirjaev 1986: 499). Magyar szempontból távolról sem érdektelen, hogy azt is megtudjuk, egy spesmilo 2,4 osztrák–magyar koronát ér (Varga é.n. a: 54–56; Kraus 1914).

Varga Nándor másik, általam itt vizsgált kötetének érdekessége annak végén található, ahol a szerző hosszasan idézi Zamenhof Borovkóhoz írott (és fentebb már idézett) levelét, melyben az eszperantó keletkezésének körülményeiről számol be (Varga é.n. b: 17–26).

Ennek a kötetnek a végén Varga összesen húsz olyan lapot sorol fel, melyek eszperantó nyelven publikálnak szerte a világon – érdekességképp éves előfizetési díjuk spesmilóban van megadva (Varga é.n. b: 26–32).

Medgyesi János tankönyve újabb értékes adalékokkal szolgál a nemzetközi és hazai eszperantó mozgalom további fejlődéséhez. A hazai eszperantista élet a leginkább Miletz és Marich nevéhez köthető, 1902-ben megalapított első hazai eszperantista szervezet megalapítása után kb. 1907 körül, a nemzetközi mozgalom alakulásának láttán kapott újabb erőre: a budapesti szervezet vidékre is egyre jobban kiterjesztette tevékenységét, majd nevét is megváltoztatta: Magyar Eszperantó Társaság (Hungara Esperanto–Societo; HES) (Barna 1986: 14). Ennek vezetője lett Medgyesi János, s maradt is az Marich későbbi kiválása ellenére. A tankönyv megjelenésekor így voltaképp két országosan is működő eszperantista szervezet működött Magyarországon: az egyik Marich, a másik Medgyesi nevéhez köthető: a két csoportnak 14 vidéki konzulátusa és mintegy 32 vidéki csoportja volt (Uo.).

Medgyesi könyvének hatodik gyakorlatában is felbukkan – egy nem nevesített településen – egy képzeletbeli asztaltársaság, mely azután, hogy megtanulja az eszperantót, megalapítja az adott településen a „*Hungara Esperantista Societo*” helyi szervezetét (Medgyesi 1910: 25).

Később, az eszperantó nyelvű olvasmányok között ebben a kötetben is megtaláljuk Zamenhofnak az első három nemzetközi kongresszusi beszédének egy-egy részletét (Medgyesi 1910: 73–83). További nívum, hogy szerepel benne egy részlet Zamenhofnak ez első oroszországi eszperantó kongresszuson (1910, Pétervár) a nemzetközi és hazai eszperantó kongresszusok oktatási és nevelési szempontú jelentőségével kapcsolatban elmondott beszédéből is (Medgyesi 1910: 83–84).

A Glück–Sós szerzőpáros kiadványai viszonylag keveset foglalkoznak a nemzetközi és az osztrák – magyar eszperantó mozgalmi élettel. Így pl. az 1910-es és 1911-es kiadványaik szemelvényei között a *Fundamento* és Zamenhof első világkongresszuson előadott beszédének egy-egy részletét is olvashatjuk (Glück–Sós 1910 és 1911: 96–98). Ehhez képest az 1914-es harmadik kiadás annyival naprakészebb, hogy a *Fundamento* mellett Zamenhof harmadik világkongresszuson elmondott beszédéből szerepel el részlet (Glück–Sós 1914: 137–140).

Dr. Kovács József a *Biblioteko de La Verda Standardo* harmadik számaként megjelent *Praktika metodo* c. kötete első belső borítóoldalán a *Biblioteko de La Verda Standardo* első hat kiadványát reklámozza (Kovács 1910: B2), hátsó belső borítóján egy csatlakozási/előfizetési nyomtatványt tartalmaz a *La Verda Standardo* leendő olvasói számára (Kovács 1910: B3). Hátsó külső borítóoldalán pedig a *La Verda Standardo* újságra való előfizetési felhívást láthatunk (Kovács 1910: B4).

A Höveler-féle *Kulcs* aprócska mérete ellenére is szép betekintést nyújt a századforduló eszperantó mozgalmi életére úgy nemzetközi, mint hazai szinten. A címlapon és a belső borítóoldalon szerepel Ĉefeĉ előszava; ebből rögtön megtudhatja az érdeklődő nyelvtanuló, hogy Zamenhof első tankönyve 1887-ben jelent meg, s nyelvtana „már 40 nyelvre le van fordítva s Esperanto nyelvű lapok (mintegy 200) minden világrészben vannak. 2000-nél több könyv jelent meg Esperanto nyelven” (Ĉefeĉ é.n.: B1).

A borító belső oldalán a hazai eszperantó mozgalom kezdeteiről és akkori állapotáról olvashat az érdeklődő. Olvashatunk Bálint Gáborról, az első magyar eszperantistáról és Barabás Ábelről, aki 1898-ban kiadta az első hazai eszperantó tankönyvet. Ugyanitt az is kiderül, hogy Lengyel Pál („e Kulcs magyarítója”) szekszárdi nyomdatulajdonosként két évvel később átveszi a „most is nagy virágzásnak örvendő »Lingvo Internacia« c. Esperanto lap kiadását, majd szerkesztését, s később (1904) Párizsba költözött” (Ĉefeĉ é.n.: B2).

Ezzel kapcsolatban egy további érdekesség: Lengyel Pál Párizsba történő költözésének egyik oka végül az volt, hogy akkoriban már nem ő végezte a szerkesztői munkákat, csak a nyomdai kivitelezést, ami nem kevés szervezési problémát jelentett (Szilágyi 1988: 25). A másik kérdés a Höveler-féle *Kulcs* magyarításának ideje. Szilágyi Mihály könyvéből az derül ki, hogy Lengyel már 1908-ban (Szilágyi 1988: 29) megjelentette a *Kulcs* magyar fordítását: „Lengyel Pál a magyar eszperantisták számára megszerkesztette és 1908-ban Londonban kiadta a 24 oldalas 7,5x10,5 cm nagyságú Eszperantó-kulcsot. »Londonban és Pesten egyaránt megrendelhető a könyvecske« olvasható a puha borítólap belső oldalán” (Szilágyi 1988: 43). Ugyanezen a belső borítóoldalon a hazai és nemzetközi eszperantó mozgalmi élet további érdekességeire is találunk utalásokat: megtudjuk, hogy Lengyel Párizsba költözvén megalapította a Presa Esperantista Societo nevű könyvnyomdát, melynek ő a műszaki igazgatója lett (Ĉefeĉ é.n. B2).

„Nagy tevékenységet fejtenek ki az Esperanto terjesztésében **Medgyesi János** tanár (a Hungara Esperantista Societo jelenlegi titkára, ifj. **Marich A.**, **Török Péter** debreceni, **Tholt Pál** verseci, **Altenburger Adolf** budapesti tanárok, továbbá **Miletz József**, **Dr. Schatz Róbert**, **Bulyovszky Gyula**, **Mezei Károly**, **Kókai Lajos** kiadó és mások” (Ĉefeĉ é.n.: B2).

A listán szereplő nevek közül eddig csupán Bulyovszky Gyuláéval nem találkoztunk a tankönyvekben (aki később maga is adott ki tankönyvet).

Ĉefeĉ az előszó végén az alábbiakat állapítja meg, hogy „Külföldön az Esperanto jobban el van terjedve. Francia-, Angol-, Német-, Orosz-, Svédországban, ugyszintén Ausztriában (kivált Csehországban). Mind az öt világrészben vannak Esperanto egyletek” (Ĉefeĉ é.n. B2).

Ĉefeĉ előszava után a Kókai Lajos könyvkereskedésében kapható néhány eszperantó tankönyvvvel kapcsolatos ajánló olvasható. Az itt eddig tárgyalt szerzők közül szerepel a listán Altenburger, Mezei, Török, Schatz és természetesen Zamenhof neve is. Szerepel itt még két szótár is, magyar szerzőktől: az egyik Lombos Alfréd „Esperanto–magyar szótár, egy lapon” c., a másik Lukács Ödön „Magyar–esperanto kis szótár” c. alkotása (Ĉefeĉ é.n. B2).

Szilágyi fentebbi datálásához képest az általam a Fajszí-gyűjteményben talált példány egészen biztosan nem azonos az első, 1908-as kiadással: fenti mondat is hiányzik belőle, viszont van benne egy nagyon is pontos időpont-meghatározás: „Jelen Ĉefeĉ-féle Esperanto Kulcs eddig (1911) megjelent 14 nyelven s már több százezer példányban kelt el” (Ĉefeĉ é.n. B2).

A lista a kötet hátsó belső borítóján folytatódik, néhány irodalmi alkotással (ezek közül többhöz Lengyelnek is köze van illusztrátorként ill. fordítóként), valamint megtaláljuk itt hazai és nemzetközi eszperantista lapok felsorolását is (Ĉefeĉ é.n. B3).

A hátsó belső borítóra még eszperantista jelvényekkel kapcsolatos hirdetést is olvashatunk, ill. egy utalást a Ĉekbanko Esperantistára (Ĉefeĉ é.n. B3).

A kötet hátsó borítóoldalán pedig egy részletet olvashatunk H[enriko] Fischer-Galați román eszperantista az 1908-as drezdai eszperantó világkongresszuson elmondott beszédéből arról, hogyan is lett eszperantista (Ĉefeĉ é.n. B4).

Robicsek Pál *Teljes, új kiadású Esperanto-kulcs* c. alkotása újabb adalékokkal szolgál 1911-1912 tájékaról a hazai és nemzetközi eszperantó mozgalmi életről. Rögtön a címlapról megtudjuk, hogy a *La Verda Standardo* mellett immár létezik egy *Magyar Esperanto Ujság* c. lap is, ahogy azt is, hogy a kiadvány a Magyar Országos Eszperantó Egyesület jóváhagyásával született meg (Robicsek é.n.: B1). A Medgyesi-féle *Hungara Esperanto-Societo* (HES) és a Marich-vezette *La Verda Standardo* 1911. május 25-én olvadt egybe (ismét) *Hungara Esperanto-Societo – La Verda Standardo* néven, melynek elnökévé Medgyesi kezdeményezésére már ekkor Giesswein Sándor kereszténydemokrata politikus, országgyűlési képviselő, pápai prelátus vált (Barna 1986: 14; Širjaev 1986: 196 és 227–228). A szervezet végül 1912 augusztus 20–23. közt tartotta első országos kongresszusát Budapesten – ettől kezdve a neve is Magyar Országos Eszperantó Egyesület lett (Barna 1986: 15).

A kötet első belső borítóoldalán a hazai eszperantó mozgalmi élet addigi meghatározó egyéniségeinek listáját olvashatjuk:

„Első terjesztői Zipernowski Károlyné, dr. Bálint Gábor kolozsvári egyetemi tanár, dr. Barabás Ábel, Lengyel Pál, akikhez később csatlakoztak Altenburger Adolf, Marich Ágoston, Medgyesi János, dr. Schatz Róbert, Faludi Erzsike, Manglitz Karola. Nagy érdemeket szerzett az első magyar esperantista könyvkiadó: Kókai Lajos esperanto könyvek kiadásával és terjesztésével” (Robicsek é.n.: B2).

Faludi Erzsikéről pl. a magyar sajtóból is tudjuk, hogy a *La Verda Standardo* titkára volt 1910-ben. Dr. Schwarz Samu dr. Schatz Róberttel egyetemben vett részt az 1909-es budapesti orvosi kongresszus eszperantó szekcióján (Az Esperanto az orvosi kongresszuson 1910). Zipernowski (Zipernowsky, Zipernovszky) Károlyné az ismert egyetemi tanár felesége volt, anyagilag is támogatta a mozgalmat (Ŝirjaev 1986: 587). Giesswein Sándorral (és másokkal) ő is részt vett a magyar eszperantisták képviselőiben az Antwerpenben 1911-ben megrendezett VII. eszperantó világkongresszuson (Magyar esperantisták Antwerpenben 1911).

Az első belső borító alján az is olvasható, hogy a Magyar Országos Eszperantó Egyesület 1911 tavaszán alakult meg Giesswein Sándor elnökle alatt. A hátsó belső borítóoldalon pedig hatalmas felsorolás következik, az egyesület különböző funkcionáriusainak megemlékezésével. A központi bizottság alelnökei „dr. Csury Jenő, a magyar kir. Postatakarék aligazgatója, dr. Patai Samu fővárosi orvos és dr. Rácz Béla, a kir. Kuriánál működő bíró; főtítkár: dr. Loránd Leo (Budapest, IV, Kossuth Lajos-u. 10)” (Robicsek é.n.: B3).

Az egyesület további tagjainak felsorolása folytatódik a hátsó belső borítóoldalon:

„Választmányi tagjai között vannak: dr. Kiss János a kir. Tudomány-egyetem rektora, Zipernowsky Károlyné, Szentmarjai Dezső ny. kuriai bíró, dr. Szalkay Gyula tanár, Spicer Mór honvédőrnagy, dr. Vörös Cyrill tanár, Forster Jenő, Liebner Olga, Buljovszky Gyula, Szécsényi István stb (Robicsek é.n.: B3).

Ezt követi az egyesülettel együttműködő vidék csoportok felsorolása, melyek együttműködnek az eszperantó terjesztésében:

„Arad: dr. Végh Endre; Debrecen: Török Péter és Dr. Rajczy Rudolf; Eger: dr. Szokolay Lajos; Kaposvár: Tihanyi József honvédőrnagy; Kassa dr. Balázs, Tholt Pál és Schultz István; Kolozsvár: Gántán József, a keresk. és Iparkamara titkára, Rákóczy Imre; Pécs: Lajos Gyula prefektus; Pozsony: dr. Dobrovits Máttyás, Nagy Molnár István; Selmezbánya: Boleman Géza; Sopron: Zsigmond Antal; Szeged: Tóásó László, Rátkovics Mihály; Szentes: dr. Sinórosné; Szolnok: dr. Fehér Mihály; Temesvár: dr. Keppich ügyvéd, dr. Pavlovic törv. bíró; Zombor: Lombos Alfréd, stb” (Robicsek é.n.: B3).

Végül ugyanitt olvashatunk arról, hogy az eszperantó terjesztését, a tagok együttérzését és összetartozását az Egyesület hivatalos közlönye, a *La Verda Standardo* (mely teljesen eszperantó nyelvű) és a *Magyar Esperanto-Ujság* (magyar nyelvű) lapok látják el (Robicsek é.n.: B3).

A hátsó borítóoldalról azt is megtudjuk, hogy mindkét lap felelős szerkesztője Robicsek Pál (Robicsek é.n.: B4).

Végül az oldal végén néhány már megjelent és néhány, sajtó alatti eszperantó tankönyvet és szótárat is ajánl az érdeklődőknek a kötet (Robicsek é.n.: B4).

Manglitz Karola 1912-es *La Verda Standardo bővített és javított tanfolyama kezdők számára* c. kötete is megemlíti előszavában a hazai országos szervezetet:

„Az Eszperanto terjesztését hazánkban a Magyar Országos Eszperanto Egyesület vezeti, mely egy lelkes táborba gyűjtötte az egész országban eddig szétszórtnan élő és működő buzgó eszperantistákat s egyöntetűvé tette az egész Eszperanto mozgalmat. A M.O.E.E. központja Budapest (titkári hivatal: IX. Üllői-út 15.)” (Manglitz 1912: 7).

A hat koronás éves tagsági díj fejében a tagok az egyesület hivatalos lapját „a *La Verda Standardo*-t kapják s oly városokban, hol az egyesületnek csoportja van oktatást is, évenként kétszer díjtalanul tehet közzé hirdetést a lapban s élvezi az egyesület egyéb előnyeit is” (Manglitz 1912: 7–8.).

Manglitz kötetében két újabb eszperantista nevével is találkozhatunk: az egyik Bárczy [sic!] Géza, aki törökből eszperantóra és magyarra fordított közmondásokat közöl (Manglitz 1912: 56–61), a másik pedig Bánó Miklós (írói álnevéen Ĉuvi), akinek a *La Espero* c. vers magyarra fordított változatát olvashatjuk (Manglitz 1912: 63).

Érdekes megjegyezni, hogy a MOEE titkári hivatalának címére a kötet alternatívát is kínál: több helyen az Üllői út 59. szerepel megadva a kötetben (Manglitz 1912: 64 és B4). Ugyanakkor az Üllői út 59. egy helyen a kötetben nem a titkári hivatal címenként, hanem a szerkesztőség címenként van feltüntetve (Manglitz 1912: B1).

A kötet szót ejt a spesmilőről is: „Mi pagis 20 spesmilojn, sed la biletoj valoras por rondovojaĝo = 48 koronát fizettem (Spesmilo = eszperanto pénzegység = 2.40 K) de a jegy körutazásra szól (érvényes)” (Manglitz 1912: 54).

Végezetül igen fontos, hogy ebben a kötetben ismét találunk utalást a nemzetközi eszperantó világkongresszusokra. A legutóbb egyrészt még találtunk utalást a tankönyvekben az akkor még csak tervezett ötödik, barcelonai világkongresszusra (Marich 1910), másrészt az azt követő

hatodik washingtoni és hetedik antwerpeni kongresszusról hallgattak a tankönyvek (noha pl. az első oroszországi és az első országos hazai kongresszusról is találtunk adatokat).

Ehhez képest Manglitz Karola könyvében az 1912-ben Krakkóban rendezett világkongresszusra találunk utalást: „Mi vojaĝos en Krakovon, kie okazos nunjare la kongreso. = Krakkóba utazom, ahol a kongresszus lesz idén” (Manglitz 1912: 53).

Manglitz a *Biblioteko de La Verda Stadandardo* addig megjelent köteteit felsorolja tankönyvében: összesen 10 kiadványt (Manglitz 1912: B3). Manglitz jelen kötete szintén ennek a sorozatnak a köteteként van feltüntetve (Manglitz 1912: B1), mely sorozat szerkesztője ráadásul maga Manglitz, ám az említett 10 cím között nem szerepel (és ahogy korábban említettem, formátuma is ugyancsak eltér a korábbi kötetekétől).

Bulyovszky Gyula Altenburger Adolf tankönyvéhez kapcsolódó megoldókulcsa a hazai és nemzetközi eszperantó élet fejlődését az első belső borítón „*Nemzetközi Eszperanto művek*” cím alatt mutatja be, ahol magyar és külföldi irodalmi és tudományos művek szerepelnek felsorolva (Bulyovszky 1913: B2). A hátsó belső borítón Kókai Lajos könyvkereskedésének reklámja mellett láthatunk két fotót is: az egyik a fentebb már korábban ismertetett Esperanto Kulcs címlapja, a másik pedig Lukács Ödön *Magyar–Eszperanto Kis-Szótár* c. művének címlapja (Bulyovszky 1913: B3). A hátsó borítón pedig – az eszperantó jelvényeket és propagandabélyegeket ábrázoló reklámok mellett láthatunk egy hirdetést a *Kísértet Lublón* c. Mikszáth-regény fordításáról (Forster Jenő fordításában), ill. Petőfi válogatott verseinek eszperantó-fordításáról (Fuchs Jenő fordításában) (Bulyovszky 1913: B4). Az eredetileg szabó Forster éveken át volt a HES pénztárnoka (Ŝirjaev 1986: 143). Dr. Fuchs Jenő Marich Ágostonnal egyetemben vett részt az 1910-es washingtoni eszperantó világkongresszuson, ahol Marich szerepet vállalt a nemzetközi rendőr eszperantó liga szervezésében, ill. előadásokat tartott az USA más városaiban is Magyarországról, míg Fuchs a magyar közjogról tartott felolvasást. Fuchs a *La Verda Standardo* mátészalkai csoportvezetője volt, Petőfi-fordítása már 1910-ben megjelent (Eszperantomozgalom 1910).

Polgár Izsó 1914-ben megjelent kötetéből egyrészt megtudjuk, hogy a szerző maga „a párizi S.F.P.E. által képesített eszperanto tanár” (Polgár 1914:1). A *Societo franca por la propagando de Esperanto* nevű szervezetet Beaufront hozta létre 1898-ban, hogy egységes keretbe terelje mindazokat, akik érdeklődnek az eszperantó iránt (Ŝirjaev 1986: 144). Az egyébként temesvári születésű nyomdász Polgár, aki 1908 és 1912 között Párizsban élt, itt szerezte eszperantó nyelvtanári képesítését (Ŝirjaev 1986: 441; Barna 1986: 20). 1912 nyarán tért haza Budapestre, ahol egyrészt a nyomdászok körében kezdte el népszerűsíteni az eszperantót, majd 1913 elején meg-

alapított a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületét (HESL) (Barna 1986: 15). Polgár tankönyve azonban a mozgalmi életről vajmi keveset árul el. Az eddig elmondottakhoz képest csupán azt tudjuk meg az előszóból, hogy a szerző Polgár köszönetet mond „kiváltképpen Regéczi Lengyel Pál Esperanto lapszerkesztő urnak, az Esperanto Akadémia tagjának, ki az Esperanto világában már oly sok érdemet szerzet kiváló nyelvtelhetségével, s aki e tankönyv szerkesztésében jóakaratulag közreműködött” (Polgár 1914: 4).

Összegezve az eddig leírtakat: a Monarchia korában megjelent hazai eszperantó tankönyvek nagy rendszerességgel, részletességgel és alapossággal tárják elénk a korabeli nemzetközi és hazai eszperantista mozgalmi élet alakulását. Szinte évről évre nyomon tudjuk követni a kongresszusokat, megismerhetjük a hazai és nemzetközi mozgalom legfontosabb és kevésbé ismert szereplőit is, ill. bepillantást nyerhetünk a hazai és nemzetközi eszperantó szervezetek történetébe is.

3.3.1 *Magyarság és eszperantó*

Igen tanulságos megvizsgálnunk azt a kérdést is, a kérdéses időszak tankönyvei és szerzői mivel is érvelnek amellett, hogy a hazai potenciális tanulóközönség miért is az eszperantót tanulja idegen nyelvként.

Barabás Ábel tankönyvének előszavában Bálint Gábor azzal érvel, hogy az eszperantó olyan közvetítő nyelv, mely látványosan könnyebb bármely más nyelvnél: tanulásába csupán annak az energiának a töredékét kell fektetni, melyet más nyelvek tanulása megkíván.

„Én részemről, a kinek legalább egy tuczat idegen nyelvből nincs szükségem közvetítőre, lelkemből örvendenék, ha az annyi idővesztésbe került 12 idegen nyelv helyett egy logikán alapuló s ép ezért könnyen megtanulható és észben tartható nyelvvel kellene törődnöm.” (Barabás 1898: VI.)

1903-ban megjelent tankönyvük előszavában Altenburger – hosszas érvelést követően – az alábbiakat állapítja meg:

„Minthogy tehát sem a latin nyelv, sem az élő nemzeti nyelvek egyike sem használható nemzetközi nyelvvül, csak műnyelv (a logika és a nyelvfilozófia szabályai szerint készített szabályos nyelv) alkalmas e célra.” (Lengyel et al. 1903: IV)

A továbbiakban Altenburger kifejti, hogy az eszperantó egyrészt „könnyű”, másrészt „minden eszme, gondolat és gondolatbeli árnyalat kifejtésére alkalmas”, „könnyen és egyenlően kiejtendő”, valamint „kellemes hangzású” (Lengyel et al. 1903: IV–V). Altenburger 1906-os kötetében gyakorlatilag megismétli saját korábbi érvelését 1903-ból, s ezt – szerényebb terjedelemben – 1907-es kötetének előszavában is megteszi.

Altenburger fenti gondolataihoz hasonló érvelést hoz Láng is 1905-ös tankönyvében. Zamenhof életének bemutatása kapcsán az alábbiakról ír:

„Előbb a klasszikus nyelvek foglalkoztatták [Zamenhofot], de hamarosan észrevette, hogy sem a latin, sem az élő nyelvek bármelyike nemzetközi nyelvvé nem lehetnek, az ezernyi szabály, kivétel, nemzeti büszkeség és politikai versengés azt nem engedi.

Az új nemzetközi nyelvnek tehát neutrálisnak kell lennie, és így megfogamzott agyában az Esperanto gondolata [...]” (Láng 1905: 4)

Marich 1908-ban megjelent kötetében újabb, tudományos, művészeti, gazdasági és társadalmi szempontokat is felvet. A szerző Max Müllerre hivatkozva az alábbiakat írja:

„Hiszen ha elgondoljuk egy ilyen kulturnyelv fontosságát a tudományok, a művészetek, az ipar és a kereskedelem fejlődésére vonatkozólag; ha elgondoljuk nagy horderejét szociális szempontból, úgy magunk is átlátjuk e mondásban rejlő nagy igazságot” (Marich 1908a: 3-4.).

Ahogy azt korábban már láttuk, Marichnál először merül fel igazán magyar szempont az eszperantó tanulása mellett (Marich 1908a: 4).

Török Péter 1909-es kötetének előszavában az eddigiek valóságos szintézisét adja: megismétli Bálint Gábor gondolatmenetét arról, mennyivel is gazdaságosabb egy nyelvet tanulni 3-4 másik helyett, melyet „ha úgy a hogy megtanulunk” (Török 1909: V).

Altenburger Adolfot követve a latint, más holt nyelveket és az élő nemzeti nyelveket is kizárja a nemzetközi nyelv lehetőségei közül, majd (Marich Ágoston gondolatmenetével összhangban) rátér az eszperantó tanulása melletti érvelés sajátosan magyar szempontjára:

„Hogy a tudomány, a kereskedelem és közlekedés, az általános béke s az egész emberiségnek a műveltségben való előhaladása érdekében és a turistaság szempontjából mily nagy eredményeket remélhet elérni e nemzetközi nyelv segítségével az emberiség, azt – úgy hiszem – nem szükséges bővebben tárgyalnom. S ezeken kívül reánk magyarokra nézve még annyiban is nagyon fontos volna az esperanto nyelv tudása, mert közvetlen összeköttetésbe hozna bennünket a külföld minden művelt nemzetével és nem szorulnánk rá a nem mindig elfogulatlan közvetítőkre” (Török 1909: VIII).

Mezei Károly (először) 1909-ben megjelent kötetében inkább a nyelvtanulásba fektetett energiára, valamint a tudományos élet és a kereskedelem előtt megnyíló lehetőségekre irányítja rá a figyelmet kötete végén; itt csupán az utazással kapcsolatos gondolatait idézem:

„La vojaĝo ankaŭ estus plifaciligata, ĉar oni ne devus timi pro la malfacila interkomprenado. La vojaĝanto povus ricevi de ĉiu klarigon kaj ne estus devigata antaŭe studi la lingvon de la lando, kien li (ŝi) dezirus iri”

„Az utazás is egyszerűsödne, mert nem kellene annyira félni a nehéz kölcsönös megértéstől. Az utazó mindenkitől kaphatna felvilágosítást, és nem kényszerülne arra, hogy korábban megtanulja annak az országnak a nyelvét, ahova el szeretne menni” (Mezei 1909: 29).

Egészen újszerű megközelítést olvashatunk a kérdéssel kapcsolatban Schatz Róbert (először) 1909-ben megjelent tankönyvében. Itt Schatz – vélhetőleg az eszperantó 1900-es évek elején tapasztalt gyors sikerei hatására – így (nem) érvel az eszperantó mellett:

„Az Esperanto szükséges voltát bizonygatni napjainkban felesleges dolog. Eléggé ékesen beszél e nyelvnek korlátokat nem ismerő feltartóztathatatlan terjedése” (Schatz 1909: 4).

Varga Nándor egyik kötetében az eszperantó azon előnyét emeli ki, hogy – szemben más nyelvekkel – kommunikatív szinten viszonylag rövid idő alatt megtanulható: „egy közép műveltségű ember néhány (3–4) hét alatt annyira megtanulhatja, hogy a mindennapi beszélgetéseket játszva elvégezheti” (Varga é.n. a).

Medgyesi János 1910-es kötetében az eszperantó egyetemes, nem kifejezetten csak a magyarok számára érdekes használatának előnyeiről értekezik:

„Az esperanto nevű kisegítő nyelv célja az összeműveltség között a könnyed érintkezést lehetővé tenni. Tudomány, ipar és kereskedelem számára egyaránt nélkülözhetetlen e nyelv. A mai kor, de főként a jövő, minden foglalkozású embereket internacionális érintkezésbe vonz. A nemzetközi kongresszusokon nagy szerepe lesz az esperanto nyelvnek. Bármely új találmány legkönnyebben közismertté tehető az esperanto segítségével, mely már el is van terjedve az egész világon. Az esperanto irodalom útján az önművelődésnek sokkal tágabb kapuja nyílt meg az emberiség számára, mint eddig, mert hiszen aki valamely tudományos művet ír esperanto nyelven, azt valóban az összeműveltség számára írja, mert minden nemzetbeli egyaránt megértheti” (Medgyesi 1910: 35).

A Glück–Sós szezőpáros (először) 1910-ben megjelent kötetében viszonylag röviden érinti a kérdést:

„Per Esperanto vi povas jam interrilati kun ĉiunaciaj homoj en la mondo”

„Az eszperantóval ön a világon minden nemzetiségű emberrel tud majd kommunikálni” (Glück–Sós 1910: 79).

Manglitz Karola 1912-es kötetében részletesen összefoglalja az eszperantó előnyeit más holt, élő és mesterséges nyelvekhez képest:

„Az Eszperanto nyelvtana igen rövid, szigoruan logikus, szabályai alól nincsenek kivételek. [...] Csupán átlagos műveltség mellett is néhány óra alatt elsajátítható nyelvtana. A nyelv igen széphangzású, nemileg az olaszéhoz hasonló és könnyen hajlítható. E tulajdonságai révén a költészetre éppen úgy alkalmas, mint a szépirodalomra, vagy a kereskedelmi és mindennapos érintkezésre” (Manglitz 1912: 5).

Ezt később, „*Az Esperanto tudományos, irodalmi kereskedelmi és szociális fontossága*” c. részben további szempontokkal bővíti:

„A tudós, az író, a költő, az iparos, a kereskedő, a gyűjtő, a kutató, az utazással szórakozni, tanulni, üdülni vágyó mind-mind nemzetközi érintkezésre szorul. Ez pedig csupán az Eszperanto révén érhető el. A kongresszusok munkája lehet-e addig tökéletes, amíg 3-féle nyelven tárgyalnak? Könnyű-e annak a kereskedőnek a munkája, aki kénytelen 4-5 levelezőt tartani, s nyomtatványait 4-5 nyelven kiadni, ahelyett, hogy egy nyelven adná ki, megtakarítván így kiadásainak 4/5 részét? [...] Ime az Eszperanto szociális jelentősége” (Manglitz 1912: 6–7.)

„*Az Eszperanto nemzeti szempontból*” c. részben pedig Manglitz így érvel:

„Nemzetünket nemcsak a földrajzi határok választják el a külföldtől, hanem nyelvünk is, amelynek semmi néven nevezhető praktikus rokonsága nincsen, csupán teoretikus; ellentétben a szláv, germán és román nyelvcsaládokkal, amelyek kebelében számos rokon nyelv van. Nekünk tehát elsősorban kell törekednünk ezt a nyelvet elsajátítani és terjeszteni; mert óriási elterjedtségénél fogva a legjobb eszköznek bizonyul kulturánkat, irodalmunkat, szóval nemzetünket a külföld népével megismertetni. A legjobb mód idegen forgalom létesítésére, kereskedelmi összeköttetések megalapozására. Így ismertetjük meg legjobban városainkat s hazánk természeti szépségeit” (Manglitz 1912: 7).

Végezetül érdemes itt megemlíteni egy olyan új szempontot az eszperantó tanulására, melyet Polgár Izsó (és az általa képviselt hazai munkásmozgalmi eszperantó szervezet, a Magyar Eszperantista Munkások Egyesülete) képvisel. Ez a szempont kifejezetten a munkásosztályé, mely az eszperantó révén és országhatárokon átívelő jelleggel könnyebben biztosíthatja megélhetését:

„Az Esperanto nyelvre legfőbb szüksége van az iparos és munkás osztálynak, hogy e nyelv segítségével bármely országban könnyebben biztosíthassa ekzisztenciáját” (Polgár 1914: 3).

Látható tehát, hogy azok az érvek, melyeket az egyes szerzők az eszperantó tanulása mellett felvonultatnak, igen sokrétűek.

Az érvek egy része egyrészt kizár más nyelvet (legyen az holt, élő vagy mesterséges) annak lehetőségéből, hogy az megfelelően működjön a nemzetközi összekötő nyelv szerepében.

Az eszperantó melletti további érvek között találjuk annak egyszerű nyelvtanát, szókincsének nemzetköziségét és a nyelv könnyen tanulhatóságát, ahogy az eszperantó szép hangzását stb. is.

Az érvek egy része az egyén szempontjából a tanulásba befektetett idő és energia csekély mi-voltára fókuszál, más érvek viszont a társadalom egészének szempontjait veszi figyelembe: ezek szerint az eszperantó a tudomány, kultúra, közgazdaság egészének is hasznára válna.

Az egyetemes és partikuláris érdekek mellett megfogalmazódnak a sajátosan magyar nemzeti szempontok is: nyelvileg elszigetelt nemzetként az eszperantó révén a magyarságnak is könnyebb lenne önmaga érdekeinek nemzetközi szintű képviselete – az élet minden szegmensében. S végül a korszak végén megjelenik az eszperantó a sajátosan a társadalom bizonyos részének, a munkásságnak (ha úgy tetszik: a munkásosztálynak) érdekképviseletében játszott szerepének hangsúlyozása is.

3.4 A tankönyvek társadalomképe

3.4.1 Férfi szerepek

A nem pusztán a családon belüli szerepkörre, hanem a társadalomban végzett valamilyen más szerepre összpontosítva, a férfi szerepek az alábbiak szerint oszlanak meg az első világháború előtti tankönyvekben:

tanár, tanító, nyelvtanár	39
király	22
orvos, doktor	21
újságíró	20
polgármester	13
szolga, szolgáló	13
hajóskapitány	12
csizmadia	11
kereskedő	11
katona	10
tábornok	10
tolvaj, zsebtolvaj	9
császár	8
gróf	8
kertész	8
bíró	7
tudós	7
miniszter	7
királyfi	6
munkás	6
szabó	6
tanuló	6
állomásfőnök	5
cipész	5
herceg	5
író, szerző	5
iskolaigazgató	5
plébános	5
uralkodó, államfő	5
elnök	4
gyógyszerész	4
kapitány	4
mészáros	4
pap	4
pincér	4
rendőr	4
szakács	4
tengerész	4
ügyvéd	4
zongorista	4
asztalos	3
ezredes	3
festő	3
halász	3

intézeti igazgató, intézetve- zető	3
írnok	3
kardinális	3
koldus	3
költő	3
könyvárus, könyvkereskedő	3
mérnök	3
órás	3
pásztor	3
püspök	3
színész	3
szobrász	3
vadász	3
akadémikus	2
alattvaló	2
államfő	2
báró	2
bölcs ember, bölcselő	2
diák	2
előkelő, nemes	2
énekes	2
építész	2
fényképész	2
filozófus	2
főszakács/konyhafőnök	2
hordár	2
inspektor	2
juhász	2
kalapos	2
kereskedelmi vezető	2
kiadó	2
klubvezető	2
konzul	2
kovács	2
kőműves	2
mester	2
napszámos	2
nyelvész	2
őr	2
portás	2
távirdász, távirdai hivatalnok	2
titkár	2
zuáv	2
falusi, paraszt	2

(községi) előljáró	1
ács	1
admirális	1
alelnök	1
aligazgató	1
állampolgár	1
arisztokrata	1
boltos	1
borbély	1
csendestárs	1
csoportvezető	1
diplomata	1
eladó	1
előmunkás	1
építész	1
faárus	1
felség	1
filológus	1
fogorvos	1
főnök	1
főpap	1
fűszeres	1
fűtő	1
gazda	1
gépész	1
gyárvezető	1
hadvezér	1
háizsolga	1
hegedűs	1
hivatalnok	1
hóhér	1
honvédőrnagy	1
hős	1
igazgató	1
kancellár	1
kapus	1
képviselő	1
kerékgyártó	1
kerületi vezető	1
kezes	1

klubtag	1
kocsis	1
kormányzó	1
koronaherceg	1
könyvvezető	1
köztársasági elnök	1
lakáj	1
lakatos	1
lekváráros	1
lord	1
mesélő	1
miniszterelnök	1
mozdonyvezető	1
művész	1
nagykereskedő	1
nyomdatuljadonos	1
oktató	1
olvasó	1
pápa	1
parancsnok	1
pátriárka	1
pék	1
polgár	1
postatakarékpénztári tiszt	1
prefektus	1
rabszolga	1
rektor	1
rendőrfőnök	1
sapkás	1
szemorvos	1
szerkesztő	1
szónok	1
társaságvezető	1
tisztelendő	1
törzskapitány	1
uzsorás	1
üveges	1
vendéglős	1
vezető	1
zarándok	1

7. táblázat: Férfi szerepek a tankönyvekben az első világháború előtt

Az alábbi egyszerűsített táblázatban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért igyekeztem nagyobb csoportokba összefoglalni a társadalmi élet különböző férfi szereplőit:

szellemi szabadfoglalkozású, művész, értelmiségi, tanár stb.	183	ebből	oktatás	56
arisztokrácia, államvezetés	140	ebből	arisztokrácia	68
			közigazgatás	30
			fegyveres erők, karhatalom	42
ipar, kereskedelem, szolgáltatás	139	ebből	közlekedés	21
függő állapotú, alárendelt	22			
egyház	20			
mezőgazdaság	14			
egyéb	14			

8. táblázat: Áttekintő táblázat az első világháború előtti férfi szerepekről

Fontos látni, hogy a fenti szereplők jó része csupán (vagy legalábbis igen gyakran) listákban, felsorolásokban fordul elő a tankönyvekben, pl. valamely nyelvtani elem tanításakor, minden egyéb összefüggés nélkül: ezekben az esetekben a felsorolás pusztán tényén kívül csekély többletinformációt kaphatunk a társadalomról. Az természetesen szintén kétségtelen, hogy bizonyos szakmák, társadalmi tevékenységek megnevezésének, előfordulásának gyakorisága önmagában is fontos egy adott társadalom jellemzése során, de sokkal inkább érdekesek azok a példák, melyek valamely szöveggörnyezetbe, de minimum mondatba ágyazottan szerepelnek.

Ha a nyelvtani elemek ismertetése során, felsorolásként előforduló személyeket vesszük figyelembe, már Barabás Ábel könyvében találkozunk az *-an-* képző ismertetése során a következővel: „*világ*, falu – *világan*, paraszt, falusi” (Barabás 1898: 12). Az első hazai tankönyvben az *-estr-* képző ismertetése során egy egész sor foglalkozásnévre bukkanunk:

„*estr.* valaminek feje, parancsnoka; *šip*, hajó – *šipestr*, hajóskapitány; *regn*, állam – *regnestr*, uralkodó; *imperi*, birodalom – *imperiestr*, császár; *lernej*, iskola – *lernejestr*, iskolai igazgató; *komon* [sic], község – *komunestr*, községi előljáró; *regnan*, polgár – *regnanestr*, polgármester; *institut*, intézet – *institutestr*, intézeti igazgató” (Barabás 1898: 14).

Ugyanez a listaszerű felsorolás figyelhető meg az első hazai eszperantó tankönyvben az *-ist-* képző ismertetésekor:

„*ist*, valamivel foglalkozó egyén; *bot*, csizma – *botist*, csizmadia; *mar*, tenger – *marist*, tengerész; *verk*, írásmű – *verkist*, író; *kurac*, gyógyítani – *kuracist*, orvos; *gard*, őrizni – *gardist*, őr; *vend*, eladni – *vendist*,

boltos – *librovendist*, könyvárus; *komerc*, kereskedni – *komercist*, kereskedő; *ĉap*, kalap – *ĉapisto*, kalapos; *kudr*, varrni – *kudristino*, varrónő; *ŝtel*, lopni – *ŝtelist*, tolvaj; *kuir*, főzni – *kuiristin*, szakácsné; *apoteke*, gyógyszerértár – *apotekest*, gyógyszerész” (Barabás 1898: 16).

A fenti listák „ügyesebb” megoldása a mondatokba ágyazott felsorolás, mely már tankönyvi olvasmányként egy (képzeletbeli) város főterének leírására is szolgál:

„Sur la ĉefa placo de nia malgranda urbo loĝas multaj homoj; iliaj metioj kaj profesioj estas diversaj. Sur la dekstra flanko estas la barbiro, – afabla junulo – kaj la magazeno de la riĉa spicisto; sur la maldekstra flanko loĝas baldaŭ fama modistino, je la ĝojo de niaj sinjorinoj. Sur la kontraŭa flanko de la placo estas la librovendisto – malĝentila homo – kaj la butikoj de la panisto. La apotekeisto kaj la kuracisto loĝas en la sama domo; tio estas tre oportuna por la malsanuloj. En la apudaj stratoj loĝas la seruristo, buĉisto, ĉarpentisto, pentristo, diversaj vendistinoj kaj kudristinoj”

„Kisvárosunk főterén sok ember lakik; szakmájuk és hivatásuk különféle. A jobb oldalon van a borbély – kedves fiatalember – és a gazdag fűszeres boltja; a bal oldalon hamarosan egy híres divattervező fog lakni, hölgyeink öröme. A tér szemben levő oldalán van a könyvárus – faragatlan alak – és a pék üzlete. A gyógyszerész és az orvos ugyanabban a házban lakik; ez nagyon jó a betegeken. A szomszédos utcákban lakik a lakatos, a mészáros, az asztalos, a festő, különféle eladók és varrónők” (Polgár 1914: 32).

Ugyanígy listaszerűen találkozhatunk a társadalmi szereplőkkel a tankönyvek azon részén, ahol a megszólítással (címezéssel) foglalkoznak. Így pl.:

„Az Esperantoban a címzés kifejezésére a *moŝto* szót használjuk, melyet önállóan alkalmazunk és mint általános cím a minden állásnak megfelelő címzést van hivatva kifejezni. Pl. Via reĝa moŝto! Királyi Felséged! Via grafa moŝto: Méltóságos Gróf Úr! Via kardinala moŝto! Eminentiad! Via generala moŝto! Méltóságos Tábornok Úr! Via moŝto! Nagyságod! Sinjora moŝto! Nagyságos vagy Tekintetes Úr! stb.” (Török 1909: 54)

Arra nézve, hogy a tanárok miért is kapnak olyan fontos szerepet a tankönyvi példákban, mint amilyent, egyrészt magyarázatul szolgálhat, hogy – tanfolyami keretek között – nyilván a (nyelv)tanárok azok, akik megismertetik a tanulókat az esperantóval e tankönyveken keresztül:

„La instruisto instruas tri knabojn”

„A tanár három fiút tanít” (Glück–Sós 1910: 25).

De álljon itt egy másik példa is arra, mily fontos szerepet is játszanak a tanárok az eszperantó életében: „[Dr. Zamenhof] Atyja Márton és nagyatyja is nyelvtanárok voltak, így tehát a gyermek Zamenhof már elődeitől kapja örökségkép a nyelvészet iránti hajlamát” (Láng 1905: 3). Persze a tanárok nem csak nyelvtanárok a kérdéses tankönyvekben:

„Inter miaj profesoroj estas al mi la plej kara la profesoro de la geografio, sinjoro N...”

„Tanáraink között van számomra legkedvesebb a földrajztanár, N. úr...” (Glück–Sós 1910: 25).

Ahogy várható, a nem listaszerű felsorolások, a mondatba foglalt tankönyvi példák ebből a szempontból sokkal érdekesebb példákkal szolgálnak. Így az állam vezetői, az államigazgatás résztvevői, az arisztokrácia képviselői és a fegyveres erők is állandóan jelen vannak a tankönyvek lapjain. Nézzünk is meg néhány példát az államfők és a közigazgatás egyéb szereplőinek ábrázolására: „Az uralkodó (monarĥo) [sic!] pénzt ad az emlékoszlop díszítésére” (Láng 1905: 20); „A nép szereti (popolo) királyát, a királynak is szeretni kell nemzetét (reĝo) [sic!]” (Láng 1905: 23); „XIV. Lajos mondta: »A kancellárom nagy gazember, de szükségem van rá«” (Manglitz 1912: 61). Továbbá:

„Dum la regado de tiu franca reĝo, la ĵurnaloj skribis nur pri la traktoj kontraktitaj aŭ ĉesigitaj, la negocadoj aŭ bataladoj komencitaj, la venkoj akiritaj kaj la trono renversita”

„Annak a francia királynak az uralkodása alatt az újságok csak a megkötött vagy megszűnt szerződésekről, a megkezdett tárgyalásokról vagy ütközetekről, a megszerzett győzelmekről és a megdöntött trónról írtak” (Polgár 1914: 60–61).

Találunk ilyen példákat is: „A volt francia köztársasági elnök városunkat meglátogatta” (Polgár 1914: 71); „A hivatalnokok a hó elsején (la unuan de la monato) kapják fizetésüket” (Polgár 1914: 75).

Lássunk néhány példát az arisztokrácia ábrázolására:

„La princo kaj la princino estat [sic!] sur la balkono de la palaco”

„A herceg és a hercegnő a palota erkélyén vannak” (Láng 1905: 15).

Ugyanígy:

„A herceg, a hercegnő és az előkelők a városban vannak. A hercegnek igek [sic!] szép várai vannak [...]. A hercegnő vázái a palotában vannak. [...] A hercegnek egy oroszlánja, két tigrise és három kígyója egy pincében (kaverno) a vár alatt van. [...] A várban van a herceg? Nem, uram a kertben sétál” (Láng 1905: 16-17).

Ahogy arról szó volt, a fegyveres erők is nagy számban képviseltetik magukat a tankönyvek lapjain:

„La admiralito forgesis danki la patrioton. [...] La aktoroj amuzos la regimenton. [...] La generalo batalis brave, la soldato batalis pli brave, kaj la kapitano batalis bravege”

„Az admirális elfelejtett hálálkodni a hazafinak. [...] A színészek fogják szórakoztatni az ezredet. [...] A tábornok bátran küzdött, a katona bátrabban küzdött, és a kaptiány nagyon bátran küzdött” (Láng 1905: 18).

Ugyanúgy Lángnál:

„Uno [sic!] serĝento [sic!] kaj tridek sep rekrutoj (katonák) gardos la bankon. En tiu ĉi [sic!] regimento estas naŭcent tridek ok soldatoj kaj tiu bataliono enhavas (tartalmaz) ducent kvindek unu homojn”

„Egy őrmester és harminchét katona fogja őrizni a bankot. Ebben az ezredben kilencszázharmincnyolc katona van és az a zászlóalj kétszázötvenegy embert tartalmaz” (Láng 1905: 21).

Láng könyvében további részleteket olvashatunk a hadseregről: „A 84-ik regimentben 795 ember van. Az első zászlóaljban (bataliono) van 315 ember, a másodikban 238, a harmadikban 401 ember, mindegyik bátor és jó katona” (Láng 1905: 23).

Korábban már láttuk, hogy a legkorábbi, tankönyvben ábrázolt fegyveres konfliktusok egyike a krími háború (Török 1909: 14). És hogy további példákat hozzunk:

„La oficiro amas tiun soldaton, ĉar li estas pli akurata ol liaj kamaradoj”

„A tiszt szereti azt a katonát, mert pontosabb, mint a társai” (Glück–Sós 1910: 29).

Oly kor ez, amikor még a tankönyvben is hír, ha a jeles hadvezér meghal: „Az egykori jeles hadvezér ma reggel meghalt” (Polgár 1914: 71).

Az egyháziak is megjelennek a tankönyvekben:

„La episkopo ornamos la tombon de la patriarko”

„A püspök fogja feldíszíteni a pátriárka sírját” (Láng 1905: 18).

Szintén Lágnál:

„La kardino kaj la pastro konstruis kapelon en tiu ĉi [sic!] provinco”

„A bíboros és a pap egy kápolnát építettek ebben a tartományban” (Láng 1905: 22).

De Polgárnál is találunk aktív egyházi szereplőket a tankönyvben:

„Sinjoro paroĥestro, vi parolis tre mallaŭte; via prediko ja ne estis aŭdebla”

„Plébános úr, nagyon halkán beszélt; a prédikációját nem lehetett hallani” (Polgár 1914: 75).

A vasútépítés fénykorában nem meglepő az alábbi tankönyvi példamondat sem:

„Laŭ la projekto de la inĝenieroj tiu ĉi fervojo estas konstruota en la daŭro de du jaroj; sed mi pensas, ke ĝi estos konstruata pli ol tri jarojn”

„A mérnökök terve szerint ez a vasútvonal két év alatt fog felépülni; de én úgy gondolom, hogy több mint három évig fog tartani” (Barabás 1898: 39).

A vasúti közlekedés biztonsága is előbukkan a tankönyvekben: „Mielőtt az esőzések (*pluvadoj*) folytán megrongálódott hídra ért (*surpaŝi*) volna a vonat, a figyelmes mozdonyvezető (*lokomotivestro*) megállította” (Polgár 1914: 53).

A közlekedéssel kapcsolatban más tevékenység tankönyvi ábrázolására is találunk példákat: „Kocsis, vigyen gyorsan a központi pályaudvarra” (Schatz 1910: 9). Továbbá: „Hordár, itt a podgyászbárcám, vigye a bőröndömet, kalapdobozomat és takarómat a kocsinhoz” (Schatz 1910: 11)

Más szakmák képviselői is megjelennek a tankönyvek példamondataiban:

„La lignisto vendas lignon kaj la lignaĵisto faras tablojn, seĝojn kaj aliajn lignajn objektojn. – La vitraĵisto faras objektojn el vitro”

„A faárus fát ad el és az asztalos asztalt, széket és más fatárgyat készít. – Az üveges üvegből készít tárgyakat” (Polgár 1914: 36).

A munkások széles skáláját látjuk felvonulni a tankönyvek lapjain:

„La filo de la ŝuisto estas laboristo. [...] La veturisto montris al mi la ĉevalidon. [...] La aktoro prezentis sin al la publiko”

„A cipész fia munkás. [...] A fuvaros mutatott nekem egy csikót. [...] A színész bemutatkozott a közönségnek” (Glück–Sós 1910: 25).

A tankönyvekben a munkásság helyzetével kapcsolatos kérdések is felmerülnek:

„La laboristo estas inda je sia salajro”

„A munkás megérdemli fizetését” (Glück–Sós 1910: 42).

És még egy példa: „A mi ruháink a szabó által fognak készíttetni” (Polgár 1914: 64).

A művészi világ képviselői (és így az igazi magaskultúra) olykor nevesítve is megjelennek a tankönyvekben: „Goethe és Schiller híres költők voltak, kik kölcsönösen becsülték egymást” (Polgár 1914: 45).

Viszonylag ritkábban, de az agrárszektor is megjelenik a tankönyvekben: „Ennek a parasztnak sok lova(i) és tehene(i) van(nak)” (Polgár 1914: 53); „A föld a földművelők által fog szántatni” (Polgár 1914: 67).

A vadgazdálkodás területén dolgozók említésére is álljon itt egy példa: „Ez a vadász ma nyolc nyulat lőtt agyon (*mortpafi*)” (Polgár 1914: 53).

Végezetül néhány példa a társadalom peremén élők, bűnözők, a koldusok és szegények ábrázolására – fontos felhívni a figyelmet, hogy még a munkanélküliség is megjelenik a tankönyvek lapjain: „A koldusnak is illem szerint kell ruházkodnia, ha meg akar élni” (Manglitz 1912: 61).
Polgárnál:

„Hieraŭ mia patrino kaj mi vizitis malriĉan familion, kaj ni trovis ilin en granda mizero. La patro ne havis laboron jam de longe, lia edzino kaj iliaj infanoj ne havis eĉ panon. Ili jam vendis la vestojn, eĉ meblojn”

„Tegnap anyám és én meglátogattunk egy szegény családot, és nagy nyomorúságban találtuk őket. Az apának már régóta nem volt munkája, a feleségének és a gyerekeinek még kenyere sem volt. Már eladták a ruháikat, még a bútoraikat is” (Polgár 1914: 16).

Teljesen függetlenül a bűnözők tankönyvi ábrázolásától itt érdekességként annyit jegyeznék meg, hogy a korszakban nagy sajtóvisszhangot váltott ki egy eset, amikor is a székesfehérvári rendőrkapitány azért tiltotta be a helybeli eszperantó tevékenységet, mert meggyőződése szerint az eszperantó egyfajta tolvajnyelv (Horváth 2022).

A tankönyvi példákban az uzsorás alakja is visszaköszön:

„La procentegisto pruntedonas monon nur je altaj procentoj”

„Az uzsorás csak magas kamatra ad kölcsön pénzt” (Polgár 1914: 32).

Anekdota ágyazottan is találkozhatunk a társadalmon kívül álló elemekkel (ahogy szegényekkel is):

„Ŝtelisto eniris dum la nokto en loĝejon de malriĉulo kaj palpante (tapintva) serĉis ion por ŝteli. La malriĉulo, kiu ne dormis, diris al li: Mia amiko, vi venas ĉi tien serĉi ion dum la nokto, kie mi nenion trovas eĉ dum la tago!”

„Egy tolvaj bement az éjjel egy szegényember lakásába és tapogatva keresett valamit. A szegény, aki nem aludt, azt mondta neki: Barátom, idejössz keresni valamit éjjle, ahol én semmit sem találok nappal!” (Polgár 1914: 6).

A férfiak, ahogy az látszik, a társadalom minden szegmensében képviseltetik magukat, a társadalom legmagasabb köreitől egészen a társadalom peremén vagy a törvényen kívül élőkig. Igazán figyelemre méltó, hogy a tanári pálya képviselői vezetik a listát, ahogy az oktatási tevékenység másik oldalán álló diákság is megtalálható a tankönyvek lapjain: tanuló, diák is van a fenti listán.

Jelentős számban találjuk meg az állam vezető szereplőit, az államigazgatás résztvevőit, az arisztokrácia képviselőit (államfő, király, császár, uralkodó, miniszter és ex miniszter, polgármester, herceg, gróf, nemes stb.), ahogy a fegyveres erők is szép számban képviseltetik magukat (katona, tábornok, rendőr, kapitány, ezredes, zuáv stb.).

Az egyházi személyek is jelentős számban találhatók meg a tankönyvek lapjain: plébános, pap, kardinális, püspök, pápa, pátriárka is előfordul a könyvekben.

A tanárok mellett szép számmal találunk más értelmiségi, önálló szellemi szabadfoglalkozású, vagy éppen egyetemet végzett társadalmi szereplőket, ahogy a művészeti élet képviselőit is: doktor, általános és fog-, szem- stb. orvos, újságíró, bíró, ügyvéd, tudós, nyelvész, gyógyszerész, filozófus, író, szerző, költő, színész, zongorista, festő stb.)

Az ipari és kereskedelmi tevékenységet akár önállóan, akár alkalmazottként végző személyek száma is óriási a tankönyvekben: csizmadia, kereskedő, munkás, szabó, mészáros, pincér, szakács, asztalos, könyvárus, órás, főszakács, kalapos, kovács, kőműves stb.)

Sok szereplő sorolható a közlekedési szektorhoz: hajóskapitány, állomásfőnök, tengerész, hordár, mozdonyvezető stb.

Meglepően kevés a mezőgazdaságban dolgozó szereplő, melyek közül a leggyakrabban a kertész fordul elő. Találunk itt még napszámosokat és falusiakat, parasztokat is, juhászt és pásztort is, de jóval szerényebb számban.

Feltűnő viszont, hogy a gyakorisági listán az előkelő megosztott 5–6. helyet (a polgármester mellett) a leginkább függő helyzetben levő emberek egy igen széles csoportja kapja: a szolgák és szolgálók köre. Ide sorolható még a háziszolga és a lakáj, sőt, a rabszolga is.

Végül a tankönyvek lapjain találkozhatunk a társadalom páriáit, a társadalom peremén és azon kívül élőket is, de megtaláljuk itt a törvény legnagyobb szigorával lesújtó ítéletvégrehajtott is: vannak a tankönyvekben szép számmal tolvajok és zsebtolvajok, uzsorások és koldusok is, és természetesen hóhérral is találkozunk.

3.4.2 Női szerepek

Ami a női szerepeket illeti, ezek ábrázolása a korabeli tankönyvekben sokkal szegényesebb. Jóval kevesebb női szereplő van a tankönyvekben (ha a családon kívüli társadalmi szerepeket vizsgáljuk):

szobalány, szolgáló(lány)	17
királynő	9
varrónő	6
hercegnő	5
szakácsné, szakácsnő	4
énekesnő	3
bárónő	2
dada, dajka	2
grófnő	2

mesterné	2
mosónő	2
nevelőnő	2
vasalónő	2
császárné	1
cseléd lány	1
divatárusnő	1
doktornő	1
gazdasszony	1
hősnő	1

királylány	1
költőnő	1
művésznő	1

pincéernő	1
színésznő	1
tanárnő	1

9. táblázat: Női szerepek a tankönyvekben az első világháború előtt

Álljon itt egy egyszerűsített táblázat is az első világháború előtt a tankönyvekben a nőkre jellemző tevékenységek szektoronkénti lebontásáról:

arisztokrácia	20			
ipar, kereskedelem, szolgáltatás	18			
függő állapotú, alárendelt	18			
szellemi szabadfoglalkozású, művész, értelmiségi, tanár stb.	13	ebből	oktatás, nevelés	5
mezőgazdaság	1			

10. táblázat: Áttekintő táblázat az első világháború előtti női szerepekről

A társadalom élén álló nők között nevesítve többet is találhatunk: a Glück–Sós szerzőpáros kötetében korábban már láttunk példát Erzsébet császárné és királyné említésére, de megtaláljuk a kötetekben Vilhelmina (Vilma) holland királynőt is:

„Vilhelmino, reĝino de Holando, nuntempe estas ekster sia lando; ŝi vojaĝis Parizon”

„Vilhelmina, Hollandia királynője mostanában az országon kívül van; Párizsba utazott” (Polgár 1914: 71).

A női szereplők – bár vannak közöttük a társadalom felső rétegeihez tartozó személyek is, döntő többségükben távolról sem irányító szerepet foglalnak el. Érdekes, hogy míg a férfi szereplők-nél leggyakrabban a tanári pálya fordul elő a tankönyvekben, a nőknél a szobalány és szolgá-lólány, míg a tanárnő kifejezés csak egyetlen helyen, az -ist- képző tárgyalása során fordul elő. Ugyanitt, csupán felsorolásban fordul elő az énekesnő és a művésznő kategória is (Mezei 1910: 20).

Vannak szolgáltatóipari, kereskedelmi tevékenységet önállóan vagy alkalmazottként végző női szereplők is:

„La filino de la ĝardenisto estas lavistino”

„A kertész lánya mosónő” (Glück–Sós 1910: 25);

„Patrino devas nur malofte eniri la kuirejon, ĉar ni havas tre bonan kuiristinon”

„Anyának csak ritkán kell bemennie a konyhába, mert van három jó szakácsnőnk” (Glück–Sós 1910: 67);

„La kudristino kudras per kudrilo aŭ per kurdomaŝino”

„A varrónő tűvel, vagy varrógéppel varr” (Polgár 1914: 32).

A női szereplők jelentős része azonban alsóbb társadalmi osztályok képviselője, főként szolgálók és szobalányok:

„La servistino faligis la supujon kaj ĝi rompiĝis”

„A szolgálólány leejtette a levesestálat és az eltört” (Polgár 1914: 61).

Összességében amellet, hogy a női szereplők a tankönyvekben jóval kisebb számban fordulnak elő, az is látszik, hogy a nők helyzete – kivéve talán a kiváltságos felső osztályokét – távolról sem összehasonlítható a férfiakéval. Nem találunk nőket sem az állam- és közigazgatás szereplői között, sem az egyházi életben; bár az is igaz, a társadalom peremén élő nőkkel sem találkozhatunk a tankönyvek lapjain. A nők nagy része függő helyzetben levő, alkalmazottként, ritkább esetben önálló munkavégzőként megjelenő szereplő.

4. A két világháború közötti korszak eszperantó tankönyvei

4.1 A tankönyvek és a szerzők

1. Polgár Izsó (1919): *Esperanto tanfolyam husz leckében teljes nyelvtannal, olvasmányokkal és szótárakkal*. Kókai Lajos Esperanto Könyvkereskedése, Budapest

Polgár Izsó nevével és a tankönyvével is találkoztunk már az első világháború előtti időszakban; a háború után a kötet számos kiadásban jelent meg újra, változatlan formában és tartalommal, gyakorlatilag módosítások nélkül. Egyetlen ok miatt vettem fel mégis az első világháború után megjelent kiadásokat a vizsgálat tárgyai közé: a borítón vannak olyan adatok, melyek viszont némi plusz információt hoznak a korszak eszperantó mozgalmi életének ábrázolásakor. Az 1919-es kiadás történetesen a harmadik kiadása a kötetnek – a másodikat a Fajszí-gyűjteményben nem sikerült fellelnem.

2. Polgár Izsó (1920): *Esperanto tanfolyam husz leckében teljes nyelvtannal, olvasmányokkal és szótárakkal*. Kókai Lajos Esperanto Könyvkereskedése, Budapest

A negyedik kiadás.

3. Polgár Izsó (1922): *Esperanto tanfolyam husz leckében teljes nyelvtannal, olvasmányokkal és szótárakkal*. Kókai Lajos Esperanto Könyvkereskedése, Budapest

Az ötödik kiadás.

4. Polgár Izsó (1924): *Esperanto tanfolyam husz leckében teljes nyelvtannal, olvasmányokkal és szótárakkal*. Kókai Lajos Esperanto Könyvkereskedése, Budapest

A hatodik kiadás.

5. Polgár Izsó (1926): *Esperanto tanfolyam husz leckében teljes nyelvtannal, olvasmányokkal és szótárakkal*. Kókai Lajos Esperanto Könyvkereskedése, Budapest

A hetedik kiadás.

6. Lengyel Pál (1921): *Eszperantó nemzetközi nyelv teljes tankönyve*. Kultúra, Budapest

Lengyel Pál nevével is találkozhattunk az első világháború előtti eszperantó tankönyveinek tárgyalása során. Jelen kötete (melyet az abaújszántói születésű Kalocsay Kálmán látott el gyakorlatokkal) összesen 178 oldalas, a rövid előszó (4–7. oldal) után az olvasás, értés, kiejtés,

majd az eszperantó nyelvtana következik, pár oldalas függelékkel, összesen 35 pontba szedve (8–63. oldal). Ezt követi az összesen 15 gyakorlat (64–94. oldal). A kötet végén eszperantó-magyar (95–150.), majd magyar-eszperantó szótár található (151–175.). Végül az eszperantó szervezetekről található egy oldalnyi ismertetés a 176. oldalon (Horváth 2014e). Az amúgy orvos végzettségű és orvosként is praktizáló Kalocsay az eszperantó irodalom kiemelkedő jelentőségű alakja (Ŝirjaev 1986: 276–278).

7. Robicsek Pál (szerk.) (1922): *Esperanto-kulcs. Rövid nyelvtan és szótár*. Egri Nyomda-részvénytársaság kiadása, Eger

A kötet voltaképpen teljesen azonos a háború előtt megjelent hasonló, Robicsek szerkesztésében megjelent *Teljes, új kiadású Esperanto-kulcs* c. munkájával. A címlapon látszik is, hogy ez a II. kiadás.

7. Bánó Miklós, dr. (1923): *Az eszperantó nyelvtana hat leckében. Magántanulók és tanfolyamok részére Dolgos Pál kézírata után összeállította dr. Bánó Miklós*. Hungara Esperanto Instituto, Budapest

A miskolci születésű Bánó Miklós mérnök volt. A *La Verda Standardo* lelkes aktivistája volt, majd 25 évesen elvesztette látását – a HES-en belül (és kívül) a vakok (eszperantóra való) tanításával is foglalkozott (Ŝirjaev 1986: 38–39). Az alig 56 oldalas kis kötet előszavát a sümegi születésű dr. Tóth Vince, jogász és rendőrkapitány, a *Hungara Esperanto Instituto* elnöke írta (Ŝirjaev 1986: 541). Ezután a kötet hat leckében tárgyalja az eszperantó nyelvtant (6–46. oldal), közli az eszperantó himnusz kottáját és szövegét (47–48.), majd a 49–56. oldalon a feladatok megoldásait (Horváth 2014f).

8. Bánó Miklós, dr. (1924): *Az eszperantó nyelvtana hat leckében. Második javított kiadás. Magántanulók és tanfolyamok részére Dolgos Pál kézírata után összeállította dr. Bánó Miklós*. Hungara Esperanto Instituto, Budapest

Az előző évi kiadás javított és bővített kiadása 72+86 oldalon. Itt Tóth Vince előszava elé bekerült egy rövid leírás az eszperantóról (3–6. oldal), ill. a 7–10. oldalon egy kivonat a Magyar Országos Eszperantó Egyesület alapszabályából. A 12. oldaltól kezdődik a nyelvtan hat leckében való tárgyalása az 58. oldalig. Ezt követi a megoldókulcs (59–68.), majd egy oldalnyi ismertetés arról, hogy a kötet vakok számára is elkészült Braille-írással (melyből látunk is egy mintát). Az utolsó oldalakon a Magyar Eszperantó Intézet, a Magyar Országos Eszperantó Egyesület szakbizottságának reklámját láthatjuk, ill. az elérhető szépirodalmi és tankönyveket,

folyóiratokat eszperantó nyelven. A kötet második fele a magyar–eszperantó szótár (Horváth 2014f).

9. *Eszperantó nyelvtan kezdő tanfolyamok számára. II. javított kiadás. Összeállította a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének Oktatásügyi Bizottsága* (1925). Lingua, Budapest

1913-ban Polgár Izsó vezetése mellett megalakul a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesülete, melynek oktatási bizottsága kiad egy kis formátumú, munkásoknak szánt eszperantó tankönyvet, mely számos kiadást megél (még a második világháború után is találkozunk majd vele). A kötet első kiadását a Fajsi-gyűjteményben sem leltem, de a második és harmadik kiadás között pl. az előszótól eltekintve nincs különbség (értelemszerűen a második kiadásban csak az első és a második kiadás előszava szerepel, a harmadik kiadásban pedig már a harmadik kiadás előszava is. A negyedik kiadás, mely vélhetőleg igen hamar követte a harmadikat, még új előszót sem tett a harmadik kiadáshoz: tartalmilag teljesen megegyezik a harmadik kiadással) (Horváth 2015g).

10. *Eszperantó nyelvtan kezdő tanfolyamok számára. III. javított kiadás. Összeállította a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének Oktatásügyi Bizottsága* (1926). Lingua, Budapest

A második kiadáshoz írt újabb előszóval bővült kötet (Horváth 2015g).

11. *Eszperantó nyelvtan kezdő tanfolyamok számára. IV. javított kiadás. Összeállította a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének Oktatásügyi Bizottsága* (1927). Bleier Vilmos, Budapest

A kötet kiadójaként ezúttal az újpesti születésű Bleier Vilmos, a két világháború közötti hazai és nemzetközi eszperantó mozgalmi élet egyik kimagasló alakja szerepel (Horváth 2015g). Az újpesti születésű Bleier, aki lakatosként kezdte pályafutását, egyhamar az eszperantó mozgalmi élet legfontosabb köreibe jut: a húszas években a HESL adminisztrátora volt, a harmincas években a *Literatura Mondo* c. igen jelentős folyóirat tulajdonosa és vezetője is, ill. részt vett az *Enciklopedio de Esperanto* megírásában is (Ŝirjaev 1986: 54). A *Literatura Mondo* egy irodalmi-művészeti folyóirat volt, alapítója 1922-ben Schwartz (Soros) Tivadar volt; később a kiadást a Tóth Vince vezette *Hungara Esperanto-Instituto* vette át. A folyóirat első szerkesztői között ott találjuk Baghy Gyulát és Kalocsay Kálmánt is. Átmeneti megszűnését követően Bleier alapította újra a folyóiratot a harmincas évek elején – ekkor Kalocsay és Baghy neve

mellett már felbukkan a folyóirat körül egy másik igen fontos tankönyvíróé: Szilágyi Ferencé is (Ŝirjaev 1986: 345–346).

12. *Eszperantó nyelvtan tanfolyamok és magántanulók számára. V. javított kiadás.* (é.n.) A Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének kiadása, Budapest

Az ötödik kiadás az 5–96. oldalon teljesen megegyezik az előző négy kiadással, csupán az első három előszót kicserélték: helyettük egyrészt eszperantó tankönyvek és szótárak reklámját, másrészt Tieder Zsigmond az ötödik kiadáshoz írott előszavát olvashatjuk (Horváth 2015g). A budapesti születésű Tieder (Tiborc) Zsigmond újságíró a HESL elnöke is volt a húszas évek végén, tevékeny résztvevője volt a magyarországi munkás eszperantó mozgalomnak (Ŝirjaev 1986: 540).

13. Baghy Gyula (1928): *Önoktató eszperantó nyelvmester.* A Magyar Országos Eszperantó Egyesület kiadása, Budapest

A szegedi születésű Baghy az első világháborús orosz hadifogsága idején tanult meg eszperantóul – s ennek nyomát is találjuk irodalmi alkotásaiban, tankönyveiben is (Horváth 2014d). Kalocsay Kálmán mellett a hazai és az egyetemes eszperantó irodalmi élet kimagasló alakja (Ŝirjaev 1986: 35–37).

E 160 oldalas tankönyvéhez Hernádszurdoki Mihalik József írt előszót. A tananyag feldolgozása az 5. oldalon kezdődik; a bevezető leckét további 14 lecke követi, majd a 146–152. oldalon „*Igék kis szótára*” következik. Ezt néhány rövidítés jegyzéke és hasznos jótanácsok követik a továbbtanuláshoz, végül a 157–159. oldalon megoldókulcs, majd a 160. oldalon két rövid hirdetés látható: az egyik a *Hungarlanda Esperanto Societo* hirdetése, a másik a *Hungara Heroldo* c. kétnyelvű folyóiraté. Utóbbi havilapot Kökény Lajos alapította 1928-ban (Ŝirjaev 1986: 226).

14. Baghy Gyula (1937a): *La verda koro. Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj, por daŭrigaj kursoj.* Oddział Warszawski Polskiego Związku Esperantystów, Warszawa

Baghy e tankönyv-regénye 11 egységben, a világháborús fogság élményanyagára támaszkodva tanítja az eszperantót (5–74. oldal), melyet egy eszperantó nyelvű nyelvtani összefoglaló követ (74–82. oldal) A 83–86. oldalon további nyelvtani és szintén eszperantó nyelvű megfigyelések, majd a 86–91. oldalon Kalocsay Kálmán szerkesztésében egy szintaktikai összefoglaló következik. A tankönyv-regény számos későbbi kiadást megért (Horváth 2015f).

15. Baghy Gyula (1937b): *La verda koro. Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj, por daŭrigaj kursoj*. La nederlandaj geamikoj de la aŭtoro
A kötet holland kiadása.

16. Baghy Gyula (1937c): *La verda koro. Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj, por daŭrigaj kursoj*. L’Akacio Akademy Esperantista Rondo, Byblos
A Fajszí-gyűjteményben a kötet ugyan (kérdőjelesen) az 1937-es évszámnál szerepel, de a tipográfiát figyelembe véve kétlem, hogy korabeli kiadás lenne.

17. Baghy Gyula (1939): *Eszperantó. A modern kor gyakorlati segédkönyve*. Magyar Eszperantó Szövetség, Sashalom

Baghy 20 oldalas kis összefoglalója az eszperantóról valóságos csemege 1939-ből. Az első 6 oldalon az eszperantóval kapcsolatos általános tudnivalókról olvashat az érdeklődő, majd a 7–15. oldalon rövid nyelvtani összefoglaló következik. Ezt követően néhány „társalgási mondat”, egy szöszedet és egy ennek alapján lefordítandó rövid szöveg található. Végül a 18–19. oldalon egy levélminta, majd a tanulmányok folytatására szolgáló rövid összefoglaló található, az utolsó oldalon pedig a hazai eszperantó szervezetek és vállalatok listája.

18. Szilágyi Ferenc (1931): *La simpla Esperanto*. Literatura Mondo, Budapest

A budapesti születésű Szilágyi Ferenc 1924-ben lett eszperantistává, aktívan részt vett a HESL és a HES életében is, majd 1932-től saját fejlesztésű módszerével, az ún. *lumbildmetodo* alkalmazásával tanfolyamokat is tartott – Svédországban is (Horváth 2015c). Az Enciklopedio főmunkatársa is volt (Ŝirjaev 1986: 530-531).

Szilágyi *La simpla Esperanto* című kötete a *Literatura Mondo* gondozásában jelent meg Budapesten; a 42 oldalas kötet melléklete egy kis eszperantó–magyar szótárt is tartalmazott, ezt azonban sajnos a könyvtárban nem találtam meg. Az 1931 októberére keltezett szerzői előszó után a 4. oldaltól összesen 16 leckében foglalja össze a szerző az eszperantó nyelvtant. A szerző későbbi munkáira jellemző célnyelvi oktatás csíráit már itt is megtalálhatjuk, de a kötetben még találunk magyar nyelvű magyarázatokat, egyes szavak jelentését magyarul stb. is – nincsenek benne viszont fordításos feladatok. A könyvben ugyanakkor megjelennek a szerző munkásságára olyannyira jellemző (vidám) rajzok.

19. Szilágyi Ferenc (1935): *Dr Szilágyi’s kurs i Esperanto med läsövningar och illustrationer*. Förlagsföreningen Esperanto, Stockholm

A kötet Szilágyi svédországi tevékenységének terméke – a kiadó és a kötet nyelve is svéd (ill. természetesen eszperantó). A 96 oldalas kötet szintén 16 leckében tárgyalja az eszperantó nyelvtant, a *La simpla Esperanto* c. kötetnek megfelelően, ám a svéd nyelvű kötetben a 83–87. oldalon eszperantó nyelvű irodalmi szemelvényeket is találunk (köztük eredeti eszperantó nyelvű alkotásokat, nemzetközi, svéd és magyar szerzők eszperantóra lefordított alkotásait is). Itt érdemes megemlíteni, hogy Szilágyi, aki a *Vajda János Társaság* tagja is volt, több művében (így ebben is) közli Vajda egyik versét eszperantó fordításban. A kötet végén az eszperantó elő- és utóképzők rövid összefoglalását követően a 90–94. oldalon rövid eszperantó–svéd nyelvű szöveget találhatók, amit a tartalomjegyzék követ. A kötet további érdekessége, hogy a leckékben – szemben a *La simpla Esperanto* kötetében tapasztaltakkal – nincsenek megadva az eszperantó szavak svéd megfelelői, viszont – a svéd nyelvű nyelvtani magyarázatok mellett vannak fordítási gyakorlatok is svédről eszperantóra.

A kötet külön érdekessége, hogy itt jelenik meg a kötet kvázi főszereplőjének, Adamsonnak a figurája: a Svédországban (és azon kívül is) ekkor már népszerű képregényfigurát – az előszóban elmondottaknak megfelelően – Oscar Jacobsson svéd képregényrajzoló alkotta meg 1920-ban, egy korabeli svéd vicclapban. Adamson egy csendes, mogorva, szivarozó és szokatlan fejformájához illően magas kalapot viselő férfi: alakja kellően népszerű volt ahhoz, hogy a tankönyv szereplőjeként hozzájáruljon az eszperantó svédországi (és azon kívüli) népszerűsítéséhez (Horváth 2015c).

20. Szilágyi Ferenc (1936a): *A Practical Course in Esperanto with Reading Exercises and Illustrations*. The Esperanto Publishing, London

A svéd nyelvű kötet angol nyelvű fordítása. A 100 oldalas kötet csak annyiban tér el a svéd eredetitől, hogy a kötet végén található eszperantó–angol szójegyzék némileg nagyobb helyet foglal el (90–95. oldal), melyet egy – a fordítási gyakorlatokhoz mellékelt – megoldókulcs is követ a 96–98. oldalon, s csupán ezt követően jön a tartalomjegyzék.

A kötet második oldalán szereplő bejegyzésből azt is megtudjuk, hogy a svéd eredeti kivételével az angol, dán, francia és holland fordítások minden joga a *Literatura Mondo* kiadóját illeti. Az is magyarázhatja, hogy a kötetben több ponton a kiadóhoz köthető reklámot is találunk a leckék végén (Horváth 2015c).

21. Szilágyi Ferenc (1936b): *Moderne Esperanto-kursus let, morsom og illustreret*. Dansk Esperanto-Fortag, Aabyhøj

A svéd eredeti dán fordítása teljesen megegyezik az angol kiadással – oldalszámát és szerkezetét tekintve is – ellenben a szerzői előszó helyén a kiadói előszó olvasható (Horváth 2015c).

22. Szilágyi Ferenc (1937a): *Cours illustré d'Espéranto. Méthode directe*. Esperantista Centra Librejo, Paris

A svéd eredeti francia fordítása – az elején a szerző újabb előszavával. Oldalszámra megegyezik az angol és dán kiadásokéval. Zárójeles megjegyzés: a holland változatot a könyvtárban nem leltem fel (Horváth 2015c).

23. Szilágyi Ferenc (1937b): *Ellernu! Progres kursa de Esperanto*. Literatura Mondo, Budapest

Az *Ellernu!* deklaráltan a Szilágyi-féle alapkursus folytatása: ebben már csak és kizárólag eszperantó nyelvű szövegekkel találkozhatunk, haladók számára. Az alapfokú ismereteket sikeresen elsajátított nyelvtanulónak szóló tankönyv után Szilágyi a haladóknak is tervezett egy kötetet. A 112 oldalas kötet 18 leckében kínál további fejlődési lehetőséget a nyelvtanulóknak. A 3–4. oldalon *Ellernu* címmel Szilágyi egy cikket olvashatjuk, míg az 5. oldalon a tanfolyamot vezetőkhöz, a 7. oldalon pedig a tanfolyam résztvevőikhez fordul a szerző. A kötet – az előzményeknek megfelelően – számos rajzot tartalmaz, de Adamson figurája nélkül (Horváth 2015c).

24. Szilágyi Ferenc (1937c): *Ellernu! Progres kursa de Esperanto*. Nederlanda Esperanto-Centro, Rotterdam

A magyar kiadással teljesen megegyező holland kiadású kötet (Horváth 2015c).

25. Szilágyi Ferenc (1938): *Eszperantó nyelvtan sok vidám képpel*. Hungara Esperanto Instituto, Budapest

Szilágyi svéd kötetének magyar nyelvű kiadása. A 96 oldalas kötet annyiban tér el az eredeti kiadástól, hogy a szerző magyar nyelvű, 1938. februári keltezésű előszava után a 16 lecke nem tartalmaz sem magyar nyelvű szöszedeket, sem nyelvtani magyarázatokat, emiatt a leckék rövidebbek, s csupán a kötet 3–64. oldalát foglalják el. Nincsenek – a többi, a svédet követő kiadásokhoz hasonló – hirdetések sem a leckék végén. A leckékhez tartozó nyelvtani magyarázatok és a fordítások magyarról eszperantóra a 65–81. oldalon találhatóak. Ezt követik a szemelvények, az elő- és utóképzők listája, valamint a rövid eszperantó–magyar szótár (87–91. oldal). A kötet végén a fordítási gyakorlatok megfejtése következik, majd a tartalomjegyzék (Horváth 2015c).

26. Mihalik József, Hernádszurdoki (1938): *Az eszperantó kisegítőnyelv módszeres tankönyve. Magántanulásra és tanfolyamokon való használatra*. Kókai Lajos kiadása, Budapest

A kassai születésű Mihalik József szintén az első világháborús szibériai hadifogságban ismerkedett meg az eszperantóval. Hazatérve aktív szerepet vállalt a mozgalmi életben, az egyik legfőbb szervezője lesz az 1929. augusztus 2–9. közt Budapesten megrendezett 21. egyetemes kongresszusnak. A harmincas években is aktívan propagálta a nemzetközi nyelvet; 1932-ben megalapítja a Magyar Eszperantó Pedagógiai Társaságot. Ekkoriban rövid ideig a HES elnöke és (egészen a negyvenes évekig) a *Hungara Heroldo* szerkesztője is volt (Širjaev 1986: 370). 1938-ban Kókai Lajos kiadásában megjelent tankönyve különleges abból a szempontból, hogy illusztrációi kizárólag fényképek, melyek a korabeli Magyarországot annak legszebb oldaláról ábrázolják. A 84 oldalas tankönyv 1937. „augusztus havának Szent István napján” keltezett szerzői előszó (3–5. oldal) már önmagában is jelzi a kötet politikai – irredenta – irányvonalát. A hangtani és helyesírási bevezető (6-7. oldal) után a tankönyv tíz leckében tárgyalja az eszperantó nyelvtant (8–80. oldal). Ezt követi a tárgymutató (81–82. oldal), majd egy oldalnyi hirdetés és egy oldal összefoglaló a szerző által legfontosabbnak ítélt hazai és nemzetközi eszperantó szervezetekről (Horváth 2015a).

27. Mihalik József, Hernádszurdoki – Zöldy István (1938): *Esperanta–hungara frazaro. Gyakorlati értékű eszperantó–magyar mondatok gyűjteménye*. Kókai Lajos kiadása, Budapest

Mihalik mellett a kötet társszerzője a nagyigmándi születésű Zöldy István, aki postai fővizsgáló és egyebek mellett az Országos Magyar Katolikus Egyesület (OMKEE) alelnöke is. Zöldy Mihalik mellett az 1929-es budapesti kongresszus egyik főszervezője.

Kettejük 66 oldalas társalgási zsebkönyve egy rövid, a szerzők által írt előszó után a 7–66. oldalon foglalja össze a legfontosabb helyzeteket eszperantó és magyar mondatpárokkal szemlélítve, amelyekkel egy átlagos utas találkozhat. Külön nyelvtani rész, szószedet stb. nem tartozik a kötethez.

28. Mihalik József, Hernádszurdoki (1941): *Eszperantó, a modern kor emberének kisegítő világnyelve*. Magyar Eszperantó Szövetség, Sashalom

1941. március 21-i keltezésű szerzői előszavával ellátott kis kötete megjelenésekor a szerző a Magyar Eszperantó Szövetség országos ügyvezetője; az alig 15 oldalas könyvecske igen röviden, a 3–9. oldalon foglalja össze az eszperantó alapszabályait. A 9–10. oldalon rövid példa-

mondatok, a 10–11. oldalon egy rövid értekezés található arról, hogy kik is használják az eszperantót. A 12. oldalon a *Magyar Eszperantó Szövetség* (Hungara Esperanto Federacio) ismertetése, a 13. oldalon a szerző által legfontosabbnak ítélt hazai és nemzetközi eszperantó szervezetek listája következik, majd a 14–15. oldalon egy kiskaté azzal kapcsolatosan, mit is kell tennie minden magyar eszperantistának.

29. Baranyai Imre (1940a): *Népszerű eszperantó nyelvtan, a magántanulók és tanfolyamok részére*. Szalay, Budapest

Az alapi születésű Baranyai (Baranyay) Imre (eszperantó alkotói nevén Emeriko Baranyai, azaz Emba) 1925-ben kerül kapcsolatba az eszperantóval. Aktív résztvevője az eszperantó munkásmozgalmi szárnyának, ill. az eszperantó irodalmi életnek is; az Enciklopedio munkatársa.

A Szalay Eszperantó Könyvkiadó gondozásában megjelent kötet 60 oldalon, 12 leckében tárgyalja az eszperantó nyelvtant. Szerzői előszava 1940 áprilisában keletkezett (Horváth 2015b).

30. Baranyai Imre (1940b): *Eszperantó nyelvtan tizenkét leckében tanfolyamok és magántanulók részére*. Szalay Esperanto Kiadóvállalat, Budapest

A szintén igen szerény formátumban kiállított és megjelent 60 oldalas kötet szerzői előszava 1940. május 1-jére keltezett szerzői előszavában tér el csupán Baranyai fenti kiadványától (Horváth 2015b).

31. Glück, Julius–Sós Edmund, dr. (1926): *Vollständiger Lehrgang der internationalen Hilfssprache Esperanto. Für Kurse und Selbstunterricht*. Verlag Paul Knepler, Wien

Végezetül – a már az első világháborút megelőző időkből ismert tankönyv szerzőpárosának magyar származású tagjára való figyelemmel – felvettem a vizsgált tankönyvek listájára Glück–Sós szerzőpáros első világháború előtt is három kiadást megért nagy sikerű tankönyvének két világháború között a Fajszí-gyűjteményben fellelhető néhány példányát is.

A kötetek közül, melyek címe és tartalma is kissé módosult az első világháború előtti kiadványokhoz képest, két kiadást leltem fel a könyvtárban: az egyik az 1926-os 6. kiadás. Ennek 1926. januári keltezésű, Sós Edmund által írt előszavából tudjuk, hogy az 5. kiadás 1922 májusában jelent meg – ezt megelőzően jelent meg valamikor a könyvtárból ugyancsak hiányzó negyedik kiadás. Az átdolgozásra az ötödik kiadás után kerülhetett sor.

Az 1926-ös kötet így 124 oldalon tárgyalja az eszperantó nyelvtant. A kötet két nagyobb részből áll: az első részben (1–80. oldal) a nyelvi alapokat tárgyalják a szerzők, a másodikban pedig a

szóképzés részletei kerülnek tárgyalásra (81–107. oldal). Ezt gyakorlati mondatok példái követik (107–110. oldal), majd szemelvények következnek (110–114. oldal). Végül a 115–122. oldalakon a kötetben található eszperantó nyelvű gyakorlatok német fordítása található, majd a képzők rövid összefoglalása és a tartalomjegyzék (122–124. oldal).

32. Glück, Julius–Sós Edmund, dr. (1930): *Vollständiger Lehrgang der internationalen Hilfssprache Esperanto. Für Kurse und Selbstunterricht*. Verlag Paul Knepler, Wien

A fenti kötet csupán kissé módosított, 128 oldalas kiadása (ez a Glück–Sós szerzőpáros kötetének 7. kiadása). A 6. kiadáshoz képest szerkezetében minimális változásokat tartalmaz: az előszót aktualizálták (1930. szeptemberi keltezéssel); az első nagyobb egység a 2–82. oldalon található, a szóképzéssel foglalkozó második a 83–109. oldalon. Ezt követi a korábbi kiadásnak megfelelően a gyakorlati mondatok példái a 109–112. oldalon, majd a némileg kibővített szemelvények listája a 112–118. oldalon. Végül a 119–126. oldalon az eszperantó nyelvű gyakorlatok német fordítása következik, majd a kötet utolsó oldalain a képzők rövid összefoglalása és a tartalomjegyzék.

A leginkább szembeütő változás azonban a fenti két kötetben a háború előtti kiadásokkal szemben azonban az – Sós Edmund személye ide vagy oda –, hogy ezekből az első világháború utáni átszerkesztett kötetekből teljesen hiányzik a magyar elem.

Ha alaposabban szemügyre vesszük a korszak tankönyveit, először is az tűnhet fel, hogy számos, a korábbi korszakból már megismert reprint, vagy csak kisebb-nagyobb mértékben átalakított kötetrel is találkozhatunk (Polgár Izsó; a Glück–Sós szerzőpáros kötetei).

A korszak tankönyvírói között van olyan is, aki már az előző korszakban is markáns szereplője volt a hazai (és nemzetközi) eszperantó mozgalmi életnek, és így a tankönyvkiadásban is kivette részét, de új kötetrel (Lengyel Pál).

Vannak továbbá nem kevesen olyan szerzők, akik a kérdéses korszakban jelentkeznek tankönyveikkel, s távolról sem csupán tankönyvíróként emlékezik rájuk az egyetemes és hazai eszperantista közösség (Baghy, Szilágyi, Baranyai stb.).

A korszak tankönyvkiadásának további érdekessége, hogy számos kötet nem a trianoni határon belül jelenik meg, hanem Európa más országaiban (főként Szilágyi köteteire kell itt gondolni – Szilágyi maga is sokat ténykedett külföldön). A Glück–Sós szerzőpáros első világháború utáni átdolgozott kötetei pedig azért érdekesek, mert gyakorlatilag eltűnik belőlük a magyar elem. Az 1863-as születésű Sós Edmundról annyit mindenesetre lehet tudni, hogy már 1891-től Bécsben praktizált. Úgy tűnik, mintha Sós – szerzőtársával, a csehországi születésű

Glückkel egyetemben – az első világháború után eszperantistaként sokkal inkább már Ausztriára, semmint az egykori Monarchia egyéb részeire koncentrált volna – ami már önmagban is érdekes kutatási kérdéseket vet fel a jövőre nézve. Sós Edmund ugyanakkor továbbra is részt vett a magyarországi eszperantista életben: ott volt az 1929-ben Budapesten tartott világkongresszuson (Megnyitották ... 1929).

Ha a kiadókat és a kiadások helyét vizsgáljuk, először is érdemes megemlíteni a kettősséget a polgári, keresztény-nemzeti és a munkáeszperantista szemléletű tankönyvek között. A folyamat – Polgár 1914-ben megjelent tankönyvével – már korábban is elkezdődött a tankönyvekben, de a két háború közötti időszakban igazán látványosan bontakozik ki.

A kiadványok egy része, ahogy azt láttuk, külföldön, különféle kiadók gondozásában lát napvilágot; nagyobbik részük azonban a trianoni határokon belül. Az itthon megjelent kötetek zöme Budapesten jelenik meg, bár továbbra is van vidéki kiadvány – a kiadók között pedig meg kell említenünk a korábban már megismert Kókai Lajos mellett a Lingua Kiadót, a *Literatura Mondo* című folyóiratot, ahogy Szalay Sándort is, hogy csak néhányat említsünk a sok közül (nem szólva a két nagyobb hazai eszperantista szervezet saját kiadványairól).

4.2 A tankönyvek geopolitikai képe

4.2.1 Az Európán kívüli világ a tankönyvekben

Amerika, amerikai	30
Japán, japán	26
Szibéria	19
kínai	18
Hottentottaföld	17
Ázsia	14
Afrika	11
Vlagyivosztok	10
Ausztrália, ausztrál	9
Izrael, izrelita	9
Mars	8
Egyesült Államok	7
Kanada	7
Jupiter	6
Merkúr	6
Neptunusz	6
New York	6
Peru	6

Szturnusz	6
Transvaal	6
Új-Zéland	6
Uránusz	6
Vénusz	6
Föld	5
Nap	5
Nikolszk	5
Tasmania	5
Dél-Amerika	4
Miami	4
néger	4
Pervaja Rjecska	4
Algír	3
arab	3
egyiptomi	3
Nílus	3
Perzsia, perzsa	3

Berezovka	2
Brazília	2
Grönland	2
Hold	2
indiai	2
Núbia	2
San Francisco	2
Szíria	2
Tokió	2
Algéria	1
Amazonas	1
Argentína	1
Arkturusz	1
Atlasz	1
Bolívia	1
Borneó	1
Északi sark	1
Eufrátész	1
Gangesz	1
Himalája	1
hindu	1
indián	1
Jordán	1

Kamcsatka	1
Kings Bay (Alaszka)	1
Kordillerák	1
koreai	1
Kuba	1
Madagaszkár	1
maláj	1
Mandzsúria	1
Marokkó	1
Mexikó	1
Mississippi	1
Ócánia	1
Panama	1
Peking	1
Szudán	1
Szumátra	1
Tejút	1
Tockoje	1
Turkesztán	1
Uruguay	1
Vega	1
Washington	1
Zanzibár	1

11. táblázat: Az Európán kívüli világ a két világháború között

Álljon itt egy áttekintő táblázat is, nagyobb földrajzi egységek szerint.

Észak-Amerika	62	ebből	Egyesült Államok	23
			Kanada	7
Dél- és Közép-Amerika, Mexikó	20			
Ázsia	133	ebből	India	5
			Japán	28
			Kína	20
			Közel- és Közép-Kelet	19
			Oroszország ázsiai része, Szibéria	43
Afrika	55			
Ausztrália és Óceánia	21			
egyéb	60			

12. táblázat: Áttekintő táblázat a két világháború közötti, Európán kívüli világról

Mindez térképre vetítve:

5. térkép: Az Európán kívüli világ a két világháború között

Az első világháború után Magyarország többé már távolról sem olyan világhatalmi tényező, mint amilyen az Osztrák–Magyar Monarchia részeként volt. A korszak nagy részében – a háborút vesztésként záró országgént – a nemzetközi elszigeteltség a jellemző az országra; a kis-antant szorításában élő Magyarországnak hosszú éveken át nem igazán van esélye a külpolitikai nyitásra, még Európában sem. Az Európán kívüli világ még távolabbinak tűnik; ha a pusztán didaktikai jellegű említés mellett fel is merül a korabeli tankönyvekben, az Európán kívüli helyszínei általában valami nagyon különös ok miatt kerülnek terítékre.

Ha a Monarchia történetének tankönyveiben az Európán kívüli világot ábrázoló adatokat a két világháború közti tankönyvek hasonló adataival összevetjük, több érdekességre is felfigyelhettünk. Egyrészt arányaiban hasonló nagyságrendben képviseltetik magukat az Európán kívüli helyszínek, másrészt némi átrendeződés tapasztalható a sorrendben és a fókuszban.

Szemben a Monarchia korának tankönyveivel, ahol Izrael, az izraelita, héber, zsidó kifejezések fordultak elő leggyakrabban, a két világháború közötti könyvek esetében az izrael és izraelita kifejezések visszacsúsznak a 10. helyre. A korábban a második és harmadik helyezett Japán és Amerika kerülnek (fordított sorrendben) az élre, a harmadik helyezett pedig – elsőre talán meglepő módon – Szibéria említése kerül a gyakoriságban. Az első tíz helyezett között még ott van Kína, Ázsia, Afrika és Ausztrália is, viszont egészen meglepő módon az ötödik helyezett Hot-tentottaföld, az ugyancsak előkelő nyolcadik helyen pedig Vlagyivosztk áll.

Ha a részleteket vesszük szemügyre, Amerika említése az első helyen leginkább annak tudható be, hogy a tulajdonnevek, kontinensek neveinek bemutatása kapcsán a tankönyvek (melyek

közül több számos kiadást is megér a két világháború között) előszeretettel említik ezt a földrészt. Van persze olyan megközelítés is, ahol a kontinensek – így Amerika felsorolása – az eszperantó elterjedtségét van hivatva szemléltetni:

„Esperantistoj estas en Eŭropo, Azio, Afriko, Ameriko kaj Aŭstralio. Esperantistoj estas ĉie”

„Eszperantisták vannak Európában, Ázsiában, Afrikában, Amerikában és Ausztráliában. Eszperantisták mindenhol vannak” (Szilágyi 1938: 26).

Japán már összetettebb kérdés; itt egyrészt az eszperantó ottani elterjedése az egyik fő indok az ország és lakosainak említésére – így pl. Szilágyi tankönyveiben:

„Ĉu multaj japanoj parolas Esperanton? (Jes.)”

„Sok japán beszéli az eszperantót? (Igen.)” (Szilágyi 1935: 33).

A japánok eszperantó nyelvtudása más tankönyvekben is felbukkan. Így pl. a több kiadást és átdolgozást megélt *Eszperantó nyelvtan* c. kötetben visszatérő példa, hogy egy találmány iránt a japánok eszperantó nyelven érdeklődnek: „Kevés idővel azután levél érkezett Japánból, melyben eszperantóul kértek bővebb fölvilágosítást a találmányról” (*Eszperantó nyelvtan* 1926: 69). Japán és a japánok említése egy másik szerzőnél a japánok eszperantó nyelvtudásán túl részben más okból is motivált: Baghy Gyula, aki az eszperantót szibériai hadifogságban tanulta, tankönyveiben mesél ottani élményeiről; a Távol-Keleten pedig a világháború végén és hazatértét megelőzően volt alkalma japánokkal is találkoznia:

„La japanaj oficiroj, la japana kolonelo, kiu estas la plej grava persono en tiu ĉi militkaptitejo donacis al ni diversajn objektojn”

„A japán tisztek, a japán ezredes, aki ebben a hadifogolytáborban a legfontosabb ember, különféle tárgyakat ajándékoztak nekünk.” (Baghy 1937a: 27-28).

A japán intervenció a Távol-Keleten máshol is megfigyelhető Baghynál:

„Nur oni scias, ke noktomeze la japana armeo atakis la rusajn kazernojn [...]”

„Csak azt tudni, hogy éjjélkor a japán hadsereg megtámadta az orosz kaszárnyákat [...]” (Baghy 1937a: 60).

Baghy más személyes, a japánokkal kapcsolatos és a hadifogsága idején szerzett tapasztalatának kulturális vetülete is megjelenik tankönyveiben (ahogy a második világháború utáni tankönyveket elemző fejezetben majd látni fogjuk, korszakokat átívelő jelleggel). A kassai színészként korábban már debütált és orosz hadifogságba került Baghy a szibériai Berezovkában levő hadifogolytáborban 1918 májusában színpadra viszi az *Urasima* c. színdarabot (Székely 2001), mely egy olyan japán népmesén alapul, mely Baghy több tankönyvében is szerepel:

„Antaŭ multaj jaroj, en Japanujo, vivis junulo, nomata Uraŝima”

„Sok évvel ezelőtt Japánban élt egy fiatalember, akit úgy hívtak: Urasima.” (Baghy 1928: 115).

Ugyancsak Baghy hadifogságban szerzett tapasztalatainak köszönhető Vlagyivosztok előkelő helyezése a találati listán. Vlagyivosztok ábrázolására Baghy egyik kötetében külön fejezetet szentel (Baghy 1937a: 37–45.), de más szibériai helyszínek is Baghy személyes élettörténetéből kerülnek át a tankönyvek lapjaira. Így pl. a Pervaja Rjecska nevű fogolytábor:

„[...] la delegito de Universala Esperanto Asocio el Vladivostok, sinjoro Vonago, kiu portis kun si leteron de la militkaptitaj esperantistoj el Pervaja Rjeĉka”

„[...] a vlagyivosztoki Universala Esperanto Asocio delegátusa, Vonago úr, aki magával hozta a Pervaja Rjecska-i hadifogoly eszperantisták levelét” (Baghy 1937a: 25).

Ugyanígy Baghy személyes élménye miatt szerepel a könyvben Nikolszk, Berezovka és Tockoje települése is. Így olvashatunk Nikolszkról:

„Ne estas tre longa distanco inter Nikolsk kaj Vladivostok”

„Nincs nagy távolság Nikolszk és Vlagyivosztok között” (Baghy 1937a: 28).

Aztán Berezovkáról, ahol Baghy 1918 májusában színre vitte az *Urasima* c. darabot:

„En 1916 mi estis en la militkaptitejo en Berezovka”

„1916-ban a fogolytáborban voltam, Berezovkában” (Baghy 1937a: 34-35).

Végül Tockoje is felbukkan, ahol korábban szörnyűséges borzalmak történtek:

„[...] Nadai pensas pri la subteraj kazernoj en Tockoe, kie dum unu vintro pli ol okmil militkaptitoj mortis el dekaŭmil kaj iliaj kadavroj sen enterigo staris longajn monatojn en la frosto ekster la kazernoj”

„[...] Nadai a föld alatt levő kaszárnýákra gondol Tockojében, ahol egyetlen tél alatt több mint nyolcezer hadifogoly halt meg a tizenkilencezerből, és temetetlen holttesteik hosszú hónapokon át álltak a fagyban a kaszárnýákon kívül” (Baghy 1937a: 43).

Szibéria említése a több kiadást és átdolgozást megélt *Eszperantó nyelvtan* c. kötetekben is a hadifogsággal kapcsolatban merül fel: „Egyesületünk levelet kapott Szibériából, melyben egy ottani elvtársunk írta: [...] 1915–16-ban városunkban volt hadifogoly S. D. Budapestről” (*Eszperantó nyelvtan* 1926: 62).

Lengyel Pál 1921-es tankönyvének is fontos szerepe van a listán szereplő helynevek szempontjából. Ebben a tankönyvében (Polgár Izsó korábban már megismert, újabb kiadásokat megélt tankönyve mellett) a háború alatti kényszerű internálásból hazatért Lengyel szolgáltatja a listán szereplő helynevek talán legnagyobb és legszélesebb körű áttekintését. A más csillagrendszerhez tartozó és saját naprendszerünk égitestjei mellett (Arkturusz, Vega; Mekúr, Vénusz stb.) mellett egyedül nála található meg az Amazonas, Szíria, Zanzibár vagy éppen Turkesztán említése (Lengyel 1921: 58).

Egészen aktuálisnak tűnik az Északi-sark említése a Glück–Sós szerzőpáros immáron átdolgozott, a két háború között megjelent köteteiben. Olvasható itt egy szemelvény Amudsen 1925-ös kísérletéről, hogy az alaszakai Kings Bayből kiindulva repülön elérje az Északi-sarkot:

„La dek okan de junio 1925^a revenis Amudsen, post kvarsemajna forrestado, kune kun siaj kunuloj de sia esplorflugado al la norda poluso”

„1925. június tizennyolcadikán az Északi-sarkra való felfedező repüléséről társaival egyetemben négy hétig tartó távollét után visszajött Amudsen” (Glück–Sós 1926: 102).

A talán kétségtelenül legnagyobb meglepetés azonban, hogy a két háború között tankönyvek Európán kívüli helyeinek listáján Hottentotta-föld az ötödik helyet foglalja el. Ez Szilágyi Ferenc munkásságának köszönhető, aki – vicces – köteteiben számos olyan helynevet szerepeltet, melyek különlegességük miatt minden bizonnyal felkeltik az olvasó érdeklődését. Ezek egyike

az Európán kívüli világból a mai Namíbiában (és Dél-Afrikában) található, a gyarmati múltból ismert Hottentottaföld. A Szilágyi számos kötetében ismételten felbukkanó történet lényege, hogy egy európai – természetesen eszperantó nyelvű – levelezésének köszönhetően megismerkedik leendő – hottentotta – párjával:

„Bela, juna, eleganta, simpatia fraŭlino deziras korespondi kun sinjoro. Adreso: Ilon Ips (Ips Ilon), Hottentotlando”

„Szép, fiatal, elegáns, szimpatikus kisasszony úriemberrel szeretne levelezni. Cím: Ilon Ips (Ips Ilon), Hottentottaföld” (Szilágyi 1931: 27).

A két világháború között tankönyvek Európán kívüli helyneveinek vizsgálatakor a leginkább szembetűnő jelenség, hogy a szerzők egy része törekszik arra, hogy a tulajdonnevek (és így a helynevek) tanítása során a lehető legszélesebb palettáról válasszon. Vannak olyan helynevek, bár jóval kisebb számban, mint az első világháború előtti kötetekben, melyek az eszperantó nemzetközi szerepének hangsúlyozása miatt kerülnek fel a listára. Itt külön kiemelném, hogy a Monarchia korából származó kötetekben ilyen esetekben gyakran utcanevekkel és házszámokkal is találkozhattunk. Utcanevekkel és házszámokkal ilyen összefüggésben a két világháború közötti időszakban nemigen találkozunk. Hogy ennek okát miben kellene keresni, valószínűleg további kutatásokat igényel. Végezetül vannak olyan helynevek, melyek azért kerülnek fel a listára, mert adott szerzők személyes élményei és ad hoc ötletei sugalmazták azt: e szerzők ráadásul (pl. Szilágyi és Baghy) a korszak legmeghatározóbb magyar eszperantistái is egyben, számos kötetrel hátuk mögött – így e helynevek nagyszámú előfordulása a tankönyvekben egyáltalán nem meglepő.

Vannak végül olyan szerzők, akik bizonyos helyneveket a korabeli aktualitás (és talán az eszperantó naprakész állapotának szemléltetése) miatt említene tankönyveikben (ilyenek a Glück–Sós szerzőpáros fentebb említett könyvei), de vannak olyan szerzők és tankönyvek, akik és amelyek a kérdéses korszakban nem is tekintenek Európán kívülre (ilyen pl. a Mihalik–Zöld szerzőpáros *Frazaro* c. kötete).

4.2.2. A Magyarországon kívüli Európa a tankönyvekben

Álljon itt a tankönyvekben előforduló helynevek részletes táblázata:

Franciaország, francia	60
Anglia, angol	45

Németország, német	45
Oroszország, orosz	45

Svédország, svéd	36
Európa, európai	34
román	34
Varsó	27
Lengyelország, lengyel	26
London	22
Hollandia, holland	21
Párizs	21
Spanyolország, spanyol	19
Białystok	16
Berlin	15
Boulogne-sur-Mer	15
Belgium, belga	12
Bécs	11
Csehország, cseh (bohém)	11
Törökország, török	11
Ausztria, osztrák	10
Stockholm	9
Szerbia, szerb, szerb-horvát	7
Genf	6
Lettország, lett	6
Olaszország, olasz	6
Amsterholm	5
Luxembourg-kert	5
Odessa	5
Róma	5
szlovák, tót	5
bolgár	4
Dánia, dán	4
Finnország, finn	4
Görögország, görög	4
Hága	4
latin	4
Lichtensteg 1	4
Norvégia, norvég	4
Bern	3
brit	3
Elba	3
Észtország, észt	3
Izland	3
Köln	3
Rajna	3
Stefansplatz	3
Svájc, svájci	3
Åbyhøj	2

Aleksin	2
Bukarest	2
Clausenvej	2
Drezda	2
Eiffel-torony	2
Fekete-tenger	2
Firenze	2
Goethestrasse	2
Göteborg	2
Gumpoldskirchen	2
Heidentürme	2
horvát	2
Írország	2
Kyffhausen (Kifhausen)	2
Mainz	2
Montenegro	2
Nagy-Britannia	2
örmény	2
Pétervár	2
portugál	2
Rotterdam	2
Rotturmstrasse 13	2
Rue de Sevres 11	2
rutén (ukrán)	2
Schiedamseweg 209b, Rotterdam	2
Schönbrunn	2
Skócia, skót	2
Stuttgart	2
Szajna	2
Szicília	2
sziléziai	2
Szent István-székesegyház	2
Thesszália	2
Trója	2
Tyrasvej 15	2
Versailles	2
volapük	2
zsidó	2
1, Tour de Ile, Genf, Svájc	1
142 High Holborne, London	1
34 rue de Chabrol, Paris, 16	1
albán	1
Alkmaar	1
Alpok	1
Amsterdam	1

Arad	1
Arnhem	1
bajor	1
Baleárok	1
Balkán	1
Bergen	1
Boerenstraat 28	1
bosnyák	1
Boulevard de Théâtre 155, Genf	1
Brusselstr. 94, Köln	1
Brüsszel	1
dalmát	1
Den Burg-Texel	1
Galícia	1
Gorinchem	1
Haderslev	1
Hamburg	1
Hilversum	1
Kárpátok	1
Kassa	1
katalán	1
Kijev	1
Kolozsvár	1
Kopenhága	1
Köln-Horrem	1
Krakkó	1

Kréta	1
Kristiania (ma: Oslo)	1
Lisszabon	1
Málta	1
Mont Blanc	1
morva	1
Moszkva	1
Nápoly	1
Notre-Dame	1
Nürnberg	1
Odera	1
Panthéon	1
Pireneusok	1
porosz	1
Pozsony	1
Prága	1
Riga	1
Schagen	1
Selmezbánya	1
szász	1
Tátra	1
Temesvár	1
Vezúv	1
Visztula	1
Zombor	1

13. táblázat: A Magyarországon kívüli Európa a két világháború között

Fenti adatok csoportosítva a jobb áttekinthetőség kedvéért:

Franciaország	112
Németország	92
Nagy-Britannia	76
Lengyelország	72
Oroszország (Szovjetunió)	60
Svédország	52
Románia	39
Hollandia	37
Ausztria	36

Spanyolország	23
Csehszlovákia	22
Olaszország	18
Jugoszlávia	14
Svájc	14
Belgium	13
Dánia	12
Törökország	11
Görögország	9
Lettország	7
Norvégia	6
Finnország	4

Bulgária	4
Izland	3
Észtország	3

Portugália	3
Írország	2
egyéb	47

14. táblázat: Áttekintő táblázat a két világháború Magyarországon kívüli Európájához

6. térkép: A Magyarországon kívüli Európa a két világháború között

Ahogy az Európán kívüli világ esetében, itt is számos érdekesség tapasztalható a hely- és népevek vizsgálata során. Franciaország és a franciák továbbra is őrzik előkelő első helyüket az előfordulás gyakorisági listáján a két világháború közötti tankönyvekben. Szép számmal találhatunk utalásokat Párizsra, Boulogne-sur-Mer városára, de más franciaországi településekre, helyszínekre is. Utcaneveket, konkrét házszámokat viszont francia vonatkozásban jobbra csak a tankönyvek kiadásában közreműködő kiadók vagy eszperantista szervezetek címeiként találunk.

Franciaország és a franciák, bizonyos franciaországi helyszínek (pl. Boulogne-sur-Mer) gyakori előfordulása a tankönyvekben a nemzetközi nyelv (s tágabb értelemben az interlingvisztika) történetében elfoglalt fontos pozíciónak is betudható:

„En la mezo de la pasinta jarcento ekzistis en Franclando societo, kiu studis science la internacian lingvon”

„A múlt század közepén Franciaországban létezett egy társaság, mely a nemzetközi nyelvet tudományosan tanulmányozta” (Szilágyi 1937b: 87).

Ugyanígy:

„Esperanto donis la unuan realan pruvon pri sia vivkapableco kaj uzebleco en 1905-a jaro, kiam okazis la unua Universala Kongreso de Esperanto en Boulogne Sur-Mare, malgranda urbeto de Francujo”

„Az eszperantó életképességének és használhatóságának első valós bizonyítékát az 1905-ös évben adta, amikor Boulogne-sur-Mer-ben, egy franciaországi kisvárosban lezajlott az első Eszperantó Világkongresszus” (Baghy 1928: 131).

Az első világháború után a nemzetközi utazás – különösen a vesztes Magyarország polgárai számára – a határok zártságánál fogva az előző korszakhoz képest jóval nehezkesebbé vált, amit még csak tovább nehezített – különösen a munkás eszperantisták körében – a meglehetősen szerény anyagi helyzet (Barna 1986: 93). Ennek ellenére még az olyan jellegzetesen a munkás eszperantisták tankönyveinek tekinthető darabokban is, mint az *Eszperantó nyelvten* számos kiadást megélt kötetei, találkozhatunk a párizsi utazás motívumával. Itt a tárgyeset speciális használatának szemléltetése során találhatjuk meg az alábbi példát: „Párisba megyek = mi iras Parizon” (Eszperantó nyelvten 1925: 82). Párizs, a potenciális úticél máshol is szerepel:

„Ĉu vi vojaĝus al Parizo? Kion vi farus en Parizo?”

„Elutazna Párizsba? Mit csinálna Párizsban?” (Szilágyi 1938: 36).

Arra is találunk példát, hogy egy adott francia település neve a világpolitikában bekövetkezett hatalmas változások miatt kerül be a korabeli eszperantó tankönyvekbe:

„Pasis longaj kruelaj 5 jaroj, sed ne finiĝis la milito kun la paco de Versailles (elp. Versej) en 1919”

„Öt hosszú kegyetlen év telt el, de a háború nem ért véget a Versailles-i békével 1919-ben” (Szilágyi 1937b: 104).

Szilágyi tankönyvének francia kiadásában megtalálhatjuk az előző korszakból, Polgár Izso munkássága kapcsán már megismert *Societo Franca por la Propagando de Esperanto* nevű szervezet pontos címét is: „34 rue de Chabrol, Paris, 16” (Szilágyi 1937a: 3).

Franciaország és a franciák után a következő négy helyezett Anglia, Németország, Oroszország és Svédország (ha nem az összesített adatokat vesszük figyelembe).

Az angol és más világnyelvek a nyelvtanulással kapcsolatban is megjelennek az eszperantó tankönyvekben: „Ön az angol nyelvet tanulja, ő a francia nyelvet szereti, én előnyben részesítem az olasz nyelvet” (Baghy 1928: 44).

London a tankönyvek lapjain – az előző korszak tankönyveihez hasonlóan – világvárosként szerepel:

„Ĉu London estas granda? Ĝi estas tre-tre granda. Ĝi estas grandega. Kio estas London? Ĝi estas urbo. [...] Ĉu London estas urbego?”

„London nagy? Nagyon-nagyon nagy. Hatalmas. Mi London? Város. [...] London nagyváros?” (Szilágyi 1938: 26-27).

Németország és a németek nem pusztán ilyen evidenciaként szerepelnek a tankönyvekben: itt a motiváltság több okra vezethető vissza. Egyrészt Németország fontos helyet foglal el az eszperantó korabeli (és korábbi) történetében. Találhatunk a tankönyvekben olyan reklámokat, melyek a korabeli eszperantó mozgalmi életet propagálják: „Heroldo de Esperanto. Hetilap. Aktualitások, szépirodalom. Cím: Köln-Horrem, Germanujo [Németország]” (Baghy 1928: 155). A németek szerepe az eszperantó történetében és általában az interlingvisztikában szintén megfigyelhető a tankönyvek lapjain:

„En la jaro 1898 jam aperis la unua esperanto-gazeto en Noremburgo”

„Az 1898-as évben már megjelent Nürnbergben az első eszperantó újság” (Baranyai 1940a: 18).

Ugyanígy:

„En la fino de la XVIII-a jarcento germana scienculo, F. A. Gerber faris projekton pri la internacia lingvo”

„A 18. század végén egy német tudós, F[ranz] A[nton] Gerber tervezetet készített a nemzetközi nyelvről” (Szilágyi 1937b: 87).

Ugyanott ez is olvasható:

„La unua estis Volapük, kies aŭtoro estis Martin Schleyer, germana pastro”

„Az első a volapük volt, melynek szerzője Martin Schleyer, egy német pap volt” (Szilágyi 1937b: 87).

Hasonló utalást találunk az alábbiakban is:

„Por ni espeantistoj estas tre interesa la eldiro de l’ fama germana scienculo profesoro Ostwald, laŭ kiu de post eltrovo de la presarto Esperanto estas la dua plej eminenta kulturago”

„Nekünk, eszperantistáknak nagyon érdekes a híres német tudós, Ostwald professzor kijelentése, mely szerint a nyomtatás feltalálása után az eszperantó a legkiemelkedőbb kultúrtett” (Glück–Sós 1926: 98).

Az 1909-ben kémiai Nobel-díjat elnyert Wilhelm Ostwald (1853–1932) felbukkanása a Glück–Sós szerzőpáros kötetében nem a véletlen műve: Glück és Ostwald 1907-ben személyesen is megismerkedtek egymással Berlinben (Struck 2021).

Talán nem meglepő módon a Glück–Sós szerzőpáros két világháború közötti, átdolgozott kötetekben is bőven találunk Németországgal és a németekkel kapcsolatos adatokat. Olvashatunk itt pl. egy legendát Barbarossa Frigyesről is:

„En Germanujo longe oni ne volis kredi, ke la protektanto de la regno, la timata kaj estimata imperiestro Barbarossa estas efektive morta. Laŭ popola legendo li loĝas en la burgkastelo Kifhausen”

„Németországban sokáig nem akarták elhinni, hogy a királyság védelmezője, a félt és tisztelt Barbarossa császár halott. Egy népi legenda szerint a kyffhauseni várkastélyban lakik” (Glück–Sós 1926: 95).

Ugyanott arra is látunk példát, hogy egy német eszperantista Hollandián át Nagy-Britanniába utazik, de közben megtekinti hazája szépségeit is:

„La vaporŝipoj veturantaj tien kaj reen sur la Rejno estas inter Germanujo kaj Holando rapidaj kaj agra-dablaj komunikiloj. Vojaĝinte dum la pasinta jaro ĝis Köln, mi jam vidis la plej belan regionon de l’ Rejno [...]”

„A Németország és Hollandia közöt a Rajnán oda és vissza közlekedő gőzhajók gyors és kellemes közlekedési eszközök. Mivel tavaly elutaztam Kölnig, már láttam a Rajna legszebb vidékét [...]” (Glück–Sós 1926: 91).

Németország és a németek a korszak vége felé azonban már más színben is megjelennek. Különösen érdekes az alábbi példa: „A polgármester nem szereti a németeket” (Mihalik 1938: 58). Talán még ennél is sokatmondóbb az alábbi, keresztretjtvényben szereplő meghatározás a vízszintes 19-es sorhoz:

„Teorio, kiu estas oficiala en Germanlando”

„Elmélet, mely hivatalos Németországban” (Szilágyi 1937b: 58).

Főleg akkor, ha tudjuk, hogy az 1937-es keresztretjtvény feladványának megfejtése: *rasteorio*, vagyis 'fajelmélet' (Szilágyi 1937b: 107).

Azt láttuk, hogy az európai Oroszország és városai a Monarchia korának tankönyveiben viszonylag sokat szerepelnek az eszperantó történetében elfoglalt helyük miatt. Azt is láthattuk, hogy Szibéria és annak számos települése a két háború közötti tankönyvekben is kitüntetett helyet kapnak. Annál érdekesebb, hogy bár Oroszország és az oroszok említése a két világháború közötti tankönyvekben viszonylag sokszor előfordul (hiszen Szibéria is Oroszországhoz tartozik, ott is oroszok élnek, akik oroszul beszélnek), kifejezetten az európai Oroszországra és annak településeire viszonylag kevés példát találunk:

„La kolonelo estas inteligenta kaj moderna homo (en la paca tempo li estis gimnazia profesoro en Kiev)

„Az ezredes intelligens és modern ember volt (békeidőben gimnáziumi tanár volt Kijevben)” (Baghy 1937a: 25).

Csak feltételezhetjük, hogy ennek egyik legfőbb oka az alábbi példában, Oroszország (a Szovjetunió) kommunista mivoltában keresendő:

„Ĉu Ruslando estas ruĝa?”

„Oroszország vörös?” (Szilágyi 1938: 11).

A tulai területen található Alekszin települése is csak úgy kerül fel egy korabeli tankönyv szavai közé, hogy a szerző egy orosz eszperantista, Georgij Nyikolajevics Illarionov 1914. április 27-én keletkezett írását idézi:

„Sed la plej efika propagandilo estas paroli esperante, kiel mi rimarkis dum mia loĝado en la urbo Aleksin, kie mi ofte renkontiĝis kun samlingvano, kiu bone parolas esperanton”

„De a leghatékonyabb propagandaeszköz eszperantóul beszélni, ahogy azt megtapasztaltam akkor, amikor Alekszin városában éltem, ahol gyakran találkoztam egy nyelvtárssal, aki jól beszélt eszperantóul” (Baranyai 1940a: 58).

Abban, hogy Svédország és a svédek a korszak tankönyveiben az ötödik helyen állnak a gyakorisági listában, nagy érdemei vannak Szilágyi Ferencnek, ki munkássága jelentős részét Svédországban fejtette ki. Szilágyi tankönyvei számos svéd vonatkozást tartalmaznak, így:

„Ĉu en Svedlando estas belaj sinjorinoj?”

„Svédországban vannak szép asszonyok?” (Szilágyi 1931: 15).

Ugyanígy:

„Mi vivas en Svedlando. Ĉu vi loĝas en la sama lando? Ĉu la japanoj parolas la svedan lingvon?”

„Ēn Svédországban élek. Te is ugyanabban az országban élsz? Vajon a japánok beszélik a svéd nyelvet?” (Szilágyi 1938: 26).

Továbbá:

„Ĉu Stockholm estas urbo?”

„Stockholm város?” (Szilágyi 1938: 39).

Ennél a pontnál rögtön meg kell említeni, hogy Szilágyi tankönyveiben számos olyan nevesített személy is előfordul, akiről – bár a szerző ezt nem árulja el – tudjuk, hogy svédek:

„Ĉu la svedoj estas blankaj? Ĉu ili estas blondaj? Ĉu vi estas blonda? Kiu estas blonda? Ĉu Greta Garbo estas bruna? [...] Ĉu Selma Lagerlöf estas juna?”

„A svédek fehérek? Szőkék? Te szőke vagy? Ki szőke? Vajon Greta Garbo barna? [...] Selma Lagerlöf fiatal?” (Szilágyi 1938: 11).

A gyakorisági listán a hetedik helyen a 'román' népnévet találjuk. Ennél a pontnál érdemes megjegyezni, hogy az utódállamok, egész pontosan a kisantant államai és népnevei hogyan is jelennek meg a korabeli, a két világháború közötti eszperantó tankönyvekben. Érdemes megjegyezni, hogy bár a 'román' etnonima a részletes listán a hetedik, a 'Románia' országnév egyszer sem fordul elő a korabeli tankönyvekben – ugyanakkor van 'Bukarest' adat. Igaz, nem találunk 'Csehszlovákia' országnévet sem egyetlen tankönyvben sem, bár van adatunk a 'Csehország' elnevezésre, a 'cseh' (ill. 'bohém') és a 'szlovák' (kisebb részben a 'tót') népnevekre is. Hasonlóképpen nincs adat a 'Szerb–Horvát–Szlovén Királyság' vagy a 'Jugoszlávia' elnevezésre sem, van ellenben 'Szerbia' és 'szerb', 'horvát', sőt, még 'szerb-horvát' adat is. Az megint más kérdés, hogy jobbra didaktikai példaként, esetleg reklámokban fordulnak elő ezek az adatok, sem pedig önmaguknál többet mondó tankönyvi szövegekbe ágyazva. Így 'Szerbia' az *-uj-* képző tárgyalásánál fordul elő: „»-**ujo**« képzőnek három jelentése lehet: 1. tartály, 2. ország, 3. gyümölcsfa. Leterujo, Hungarujo, Serbujo, pomujo; = (levélszekrény, Magyarország, Szerbia, almafa). (Megjegyzem, hogy »-ujo« képző 2. és 3. jelentése kezd a használatból kimenni. Helyettük használatos »lando« = (ország) és »arbo« = (fa)”. Hungarlando, Serblando, pomarbo.” (Bánó 1923: 34-35).

A 'szerb-horvát' a Schenk zsebnyelvtanok hirdetésében bukkan elő, ahol egy felsorolásban szerepel együtt más nyelvtanok mellett, 1 pengő 50 filléres áron: „Szerb-horvát zsebnyelvtan – 1,50” (Szilágyi 1938: B3).

Van persze olyan is, ahol a kisantant államnemzeteinek képviselői – még a szibériai hadifogságban – egy tankönyvi példában egymás mellett békésen üldögélnek egy eszperantó tanfolyamon, más nemzetek képviselőinek társaságában:

„Kiam mi sidas en la kurso, mi vidas, la ruso, polo, germano, latvo, ĉeĥo, rumano estas fratoj”

„Amikor ülök a tanfolyamon, látom: az orosz, lengyel, német, lett, cseh, román testvérek” (Baghy 1937a: 13).

Ugyanígy békésen férnek meg egymás mellett a bolygó legkülönbözőbb nemzetiségei a Robicsek-féle Eszperantó kulcs második, háború utáni kiadásának végén:

„[...] kataluno (katalón), kroato (horvát), negro (néger), norvego (norvég), polo (lengyel), portugalo (portugál), rumano (román), ruso (orosz), serbo (szerb), slovako (tót), sloveno (szlovén), svedo (svéd), sviso (svájci), turko (török), ukraino (rutén)” (Robicsek 1922: 64).

Végezetül arra is találhatunk példát, hogy egy ilyen elnevezésre az eszperantó történetének ismertetése kapcsán bukkanhatunk a tankönyvekben:

„En 1911 fondiĝis laborist-esperantistaj societoj en Germanio, Nederlando kaj en Bohemio”

„1911-ben munkás eszperantista társaságok alakultak Németországban, Hollandiában és Csehországban”
(Baranyai 1940a: 31).

Különösen érdekes a trianoni határokon túlra került területek említése a két világháború közötti könyvekben: összesen nyolc helynevet találunk; ebből hét település és egy hegység nevét. Az egyetlen hegység, a Tátra a személy- és helynevek eszperantó helyesírását szemléltető részben szerepel egyszer: „la monto Tátra, a Tátra-hegy” (Lengyel 1921: 60). A hat település közül Kolozsvár egy Lengyel Pál által eszperantóra fordított, Krasznay Mihály (1832–1892) kolozsvári színészhez köthető anekdotában bukkan elő:

„Miĥaelo Krasznay estis tre alteŝatata aktoro en Kolozsvár”

„Krasznay Mihály nagyon kedvelt színész volt Kolozsváron” (Baghy 1928: 104).

A többi településnév (Arad, Kassa, Pozsony, Selmecbánya, Temesvár, Zombor) Robicsek – a háború előtti kiadáshoz képest gyakorlatilag változatlan kiadású – *Eszperantó Kulcs* c. kötetében szerepel.

Lengyelország, Varsó és Białystok is viszonylag előkelő helyen található a részletes gyakorisági listán. Ennek – természetesen – egyik legfőbb oka, hogy az eszperantó történetének ismertetése során számos tankönyv foglalkozik Zamenhof személyével, életének állomásaival:

„La verkinto de tiu libreto estis dro Lazaro Ludoviko Zamenhof, okulkuracisto en Varsovio kiu estis naskiĝinta en Bialystok, en la jaro 1859”

„Annak a kis könyvnek az alkotója Lazaro Ludoviko Zamenhof volt, egy szemorvos Varsóban, aki Białystokban született az 1859-es évben” (Eszperantó nyelvtan 1926: 67).

Előfordul olyan állítás is, hogy Zamenhof történetesen lengyel volt:

„La aŭtoro de Esperanto estas D-ro Ludoviko Lazaro Zamenhof, iama pola okulkuracisto”

„Az esperantó szerzője dr. Ludoviko Lazaro Zamenhof, egykori lengyel szemorvos” (Baghy 1928: 130).

Zamenhof mellett más fontos, valóban lengyel esperantista is említésre kerül a tankönyvekben, Lengyelországgal és Varsó városával egyetemben. Itt a közelmúlt történetére, Lengyelország első világháború utáni restaurációjára is találunk utalást:

„Inter kiuj landoj estas Pollando? Kiam Pollando liberiĝis? Kio estas ĝia ĉefurbo? Kiu grava Esperantisto mortis en Warszawa? (Ne nur unu, sed du: Zamenhof kaj Grabowski)”

„Mely országok között van Lengyelország? Mikor szabadult fel Lengyelország? Mi a fővárosa? Melyik fontos esperantista halt meg Varsóban? (Nem csak egy, hanem kettő: Zamenhof és Grabowski)” (Szilágyi 1938: 72).

Végezetül érdemes megemlíteni Ausztria és az osztrákok kérdését a korszak tankönyveiben. Érdekes módon a két háború közötti időszakban szinte nyoma sincs az egykori közös múltnak, a Monarchia korának (kivéve természetesen Polgár Izsó azon tankönyveit, melyek szinte változatlan formában kerültek utánnnyomásra egészen 1926-ig.

Lengyel Pál 1921-es tankönyvében még találunk utalást arra, hogy az osztrákok és a magyarok egymás mellett szerepelnek a tankönyvben: „ők osztrákok, én magyar vagyok” (Lengyel 1921: 25); utána viszont ilyen jellegű példák nemigen akadnak.

A legtöbb, Ausztriával és az osztrákokkal kapcsolatos adatot a Glück–Sós szeszópáros két háború között megjelent és jelentősen átdolgozott köteteiben találunk. Az egyik olvasmányban az első világháború utáni esperantó mozgalmi élet áttekintése során megtudjuk, hogy a háború alatt és után a könyv 1926-os megjelenéséig lezajlott hét esperantó világkongresszus egyikének Bécs adott otthont (történetesen 1924-ben: a 16. esperantó világkongresszusnak). Az is kiderül ugyanitt, hogy az eladdig utolsó, 17. világkongresszus házigazdája Genf volt:

„Dum kaj post la milito sekvis pluaj sep kongresoj inter tiuj unu en Wien kaj la ĝis nun lasta antaŭ kelkaj monatoj en Ĝenevo”

„A háború alatt és után további hét kongresszus következett, ezek közül egy Bécsben, és egészen a mostanáig utolsó néhány hónappal ezelőtt Genfben” (Glück–Sós 1926: 85).

Az eszperantóval kapcsolatban egy ponton pedig még a Bécs és Budapest közötti gőzhajón való utazásra is látunk példát. Az egyik olvasmányban ugyanis Hollandiából és Svédországból eszperantisták érkeznek vonattal Bécsbe, majd miután megtekintik az osztrák főváros nevezetességeit, Budapest felé mennek tovább:

„Vendrede la dudeksesan de junio je la 8^a matene alvenis per rapidvagonaro societo de eksterlandaj geespernatistoj el Holando kaj Svedujo. [...] Posttagmeze ni veturis al la proksime de la urbo kuŝanta kastelo Schönbrunn kun siaj admirinde belaj aleoj kaj laŭbokolandoj. [...] Lunde ĉiuj forveturis per vaporŝipo al Budapest postlasinte ĉe ni rememorojn al vere bele pasigitaj horoj”

„Pénteken, június 26-án reggel 8-kor gyorsvonattal külföldi eszperantisták csoportja érkezett Hollandiából és Svédországból. [...] Délután elutaztunk a városhoz közel fekvő schönbrunni kastélyhoz, a maga csodálatosan szép fasoraival és lugasaival. [...] Hétfőn mindannyian elutaztak Budapestre gőzhajóval, ránk az igazán szépen eltöltött órák emlékét hagyva.” (Glück–Sós 1926: 88).

Bécs nem csupán az eszperantóval kapcsolatban kerül bele a tankönyvbe; a modern nagyváros képe is megjelenik előttünk a tankönyv lapjain:

„Ni volas en la sekvontaj linioj sciigi pri la ĉiutaga elsendo de la Radio Asocio en Wien (Ravag), kiu estas tre varia kaj la aŭskultantojn ĉiurilate konatiga”

„A következő sorokban a Bécsi Rádiótársaság (Ravag) napi programját szeretnénk ismertetni, mely nagyon változatos, és a hallgatókat mindennel kapcsolatban tájékoztatja” (Glück–Sós 1926: 94).

Bécs részletesebb leírása sem maradhat ki a tankönyvből; ennek során olvashatunk a Szent István-székesegyházról:

„La katedralo Sankta Stefano estas ne nur la plej granda, sed ankaŭ unu el la plej manovaj konstruaĵoj de nia urbo”

„A Szent István-székesegyház nem csupán a legnagyobb, de városunk egyik legrégebbi épülete is” (Glück–Sós 1926: 90).

Ami a Magyarországon kívüli európai hely- és népnevek előfordulását illeti a két világháború közötti hazai tankönyvekben (ideértve természetesen a Glück–Sós szerzőpáros ekkor megjelent köteteit, Szilágyi és Baghy külföldön megjelent tankönyveit is), megállapítható, hogy a nagy európai országok (Franciaország, Anglia, Németország és Oroszország) állnak az élen. Míg az

első háromra magyarázat lehet az országok önnön súlya és jelentősége, valamint az eszperantó és az interlingvisztika történetében játszott szerepük; Oroszországgal szemben a tankönyvekben érdekes kettősség figyelhető meg. Egyrészt meg sem említik, hogy az ország neve 1922-től Szovjetunió, míg az orosz népnév felbukkanása nagyrészt Baghy (szibériai) hadifogságban szerzett tapasztalatainak is betudható. Több alkalommal az oroszok és az európai Oroszország bizonyos helyszínei az eszperantó története miatt kerülnek bele a tankönyvekbe.

Lengyelország és számos lengyelországi helyszín leginkább az eszperantó és személyesen Zamenhof miatt kerül be igen nagy számban a tankönyvi példákba.

Svédország – nem elhallgatva az eszperantó korai történetében meglevő szerepét – leginkább Szilágyi kötetei miatt szerepel sokszor az adatok között. Érdekes megjegyezni, hogy az általam vizsgált tankönyvekben – noha népnévek szintjén előfordul a 'cseh', a 'szlovák', a 'román', a 'szerb' is – egyszer sem szerepel 'Csehszlovákia' vagy 'csehszlovák', a 'Románia' név, ahogy 'Jugoszlávia' vagy a 'jugoszláv' sem. Olyan, mintha – ahogy a Szovjetunió esetében is – egyfajta mentális és verbális vakság létezne a tankönyvekben a létező realitásokkal, azaz a bolsevik állammal és a kisantant államaival szemben.

Ausztria, a Monarchia egykori nyugati fele jobbra ugyancsak a Glück–Sós szerzőpárosnak köszönhetően kerül be a vizsgált tankönyvekbe, bár kétségtelen az eszperantóval való kapcsolatának fontossága is.

4.2.3 Magyarország a tankönyvekben

Az alábbi adatok találhatóak a tankönyvekben. Mivel szükségét nem láttam, itt sem készítettem külön áttekintő táblázatot:

Budapest, budapesti	70
Magyarország, magyar	60
Duna	21
cigány	14
Mester utca 53. V/7	11
Szeged	8
Sashalom	7
Bejczy utca 1., Sashalom	6
Vác	6
Buda	4
Budai királyi palota	4
Kender utca 39	4
Margitsziget	4
Soroksári utca 38 V/6	4

Balaton	3
Csajágröcsöge	3
Eger	3
Eötvös utca 3	3
Kamermayer Károly u. 3	3
Nemzeti Színház	3
Pilis	3
Szent Gellért-hegy	3
Alap	2
Andrássy út	2
Debrecen	2
Dob utca 90	2
Erzsébet híd	2
Ferenc József híd (ma: Szabadság híd)	2

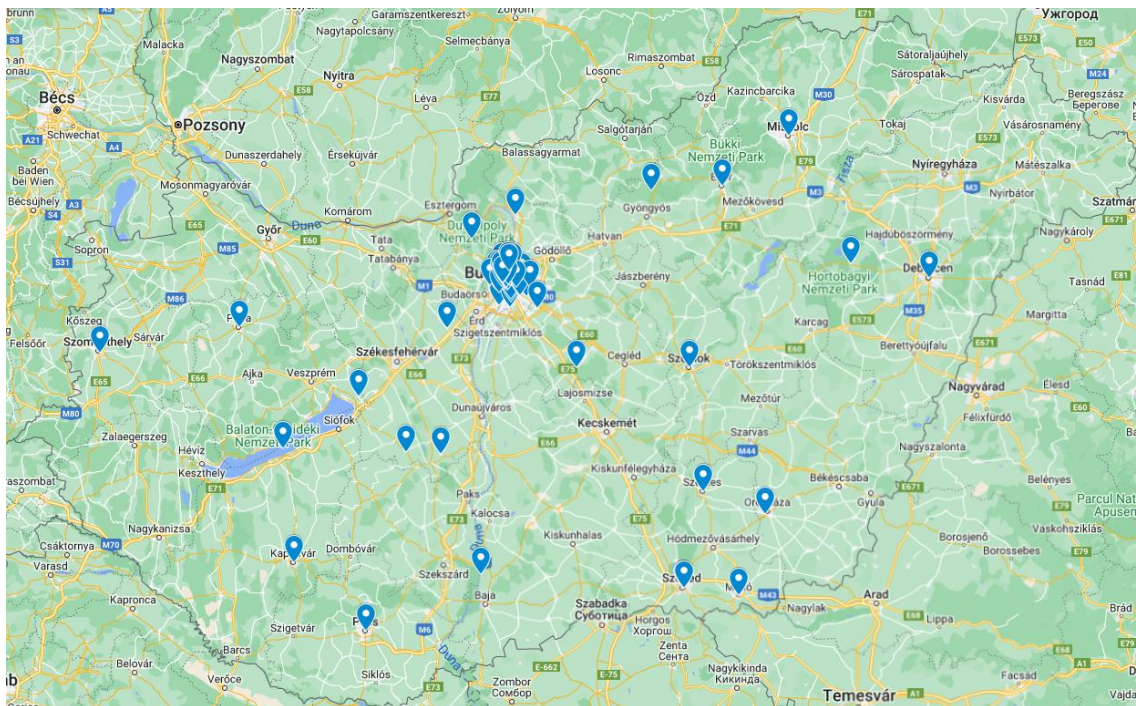
Hajós utca 15. II. em	2
Hotel Continental	2
Keleti pályaudvar	2
Lánchíd	2
Makó	2
Margit híd	2
Mátyás templom	2
Nagy Sándor u. 6 (ma: Nagysándor József utca)	2
Operaház	2
Pápa	2
Postabélyeg Múzeum	2
Szarvas tér	2
Szépművészeti Múzeum	2
Állatkert	1
Aquincum	1
Bazilika	1
Császár fürdő	1
Deák Ferenc utca 27, Szeged	1
Deák tér	1
Dohány utca 76	1
Duna-fürdők	1
Földművelésügyi Múzeum	1
Fővárosi Cirkusz	1
Géza utca 4	1
Halászbástya	1
Horthy Miklós híd (ma: Petőfi híd)	1
Hortobágy	1
Hősök tere	1
Hungária hőforrás	1
II. Hermann Ottó út	1
III. Jolsva utca 4.	1
III. Végvár utca 2.	1
Iparcsarnok	1
IX Márton utca 28	1
József krt. 9 I. Em. 3	1
Kajászó-Szent-Péter	1
Kálvária utca 27.	1
Kispest, Szigligeti utca 11 Munkásotthon	1
Kőbánya Martinovich tér 3 Munkásotthon	1
(Kodály) Körönd	1
Közlekedési Múzeum	1
Kúria	1

Mátra	1
Miskolc	1
Mussolini tér (ma: Oktogon)	1
Iparművészeti Múzeum	1
Orosháza, Homok utca Földművelő Egylet	1
Parlament	1
Pécs	1
Pest	1
Pesterzsébet, Csillag utca 3 Munkásotthon	1
Pestujhely, Ilona utca 35 Casino	1
Petőfi Múzeum	1
Pozsonyi út 58.	1
Rákos	1
Rákospalota, Bocskay utca 14 Munkásotthon B3	1
Reáltanoda utca 17	1
Rottenbiller utca 13	1
Rudas	1
Sashegy	1
Svábhegy	1
Szabadság tér	1
Széchenyi fürdő	1
Szent Gellér fürdő	1
Szent Imre gyógyfürdő	1
Szent István bazilika	1
Szent János-hegy	1
Szent Lukács fürdő	1
Szent Margit fürdő	1
Szentes	1
Szervita tér	1
Szilasbálhás	1
Szolnok	1
Szombathely, Rumi utca 14 Munkásotthon B3	1
Teréz körút 5.	1
Thököly út 56	1
Újpest	1
Újpest, Kolozsvári utca 55	1
Vajdahunyad vár	1
Városliget	1
Vecsés	1
VII Bethlen tér 2	1
VII Dohány utca 71 I. Em.	1

VII Rumbach utca 8	1
VII. Miksa utca 15 Budapest	1
VII. Thököly út 28. II. 6.	1

Vilmos császár körút 104	1
Vilmos császár út 12 (Lingua kiadó)	1
Virág utca	1

15. táblázat: Magyarország a két világháború között

7. térkép: Magyarország a két világháború között

A két világháború közötti tankönyvekben – az első világháború előtti állapotnak megfelelően – a leggyakrabban Budapest és Magyarország fordulnak elő. A Monarchia idejéből származó adatokhoz képest azonban – a trianoni határok közé szorított országon belül – több mint kétszer annyi helynevet találunk a két világháború között. Ahogy azt látni fogjuk, vannak a szerzők személyes indíttatásából a listára felkerült adatok, vannak olyanok, melyek a hazai eszperantó mozgalom tágabb összefüggései miatt kerültek a listára, és vannak olyanok is, melyek nagyon is meghatározott, turisztikai, az országimázst a külföld felé az eszperantó révén javítani kívánó okok miatt került fel a listára.

Budapest egészének és környékének – akár az eszperantó nyelvű turizmus révén is kiaknázható – szépsége többször is megjelenik a könyvekben. Az Idegenforgalmi Hivatal 1933-ig, addigi 18 éves munkássága során számos prospektusban népszerűsíti Budapestet – és Magyarországot – külföldön: „Legnagyobb példányszámban készülő ilyen nyomtatvány a »Budapest, a Duna

királynője» című, nyolcoldalas prospektus volt, néhány szép képpel, rövid propagandaszöveggel, az utazási távolságokra és szállodákra vonatkozó legszükségesebb adatokkal. [...] E nyomtatvány eddig 20 különböző idegen nyelven jelent meg” (A székesfőváros közigazgatása az 1933. évben (1933): 396). A kiadvány addigra már közel másfél millió példányban látott napvilágot – nem csoda hát, ha a két háború közötti eszperantó tankönyvek közül abban, mely a legtöbbet foglalkozik Budapesttel, többször is előfordul a „Duna királynője” kifejezés: „Sok szépet hallottam már az önök fővárosáról. Még nem voltam ott, de már régóta vágyom látni a »Duna királynőjét«” (Mihalik–Zöldy 1938: 9). Ugyanott az alábbi párbeszéd is olvasható:

„A háború befejezése óta állandóan nő idegenforgalmunk.

Nem csodálkozom. Fővárosuk valóban nagyon szép.

Azért adták a külföldiek Budapestnek a »Duna királynője« nevet.” (Mihalik–Zöldy 1938: 38).

A csodás Budapestnek, a Duna királynőjének – természetesen – a környéke is csodás:

„La beleco de la ĉirkaŭaĵo de Budapeŝto estas ĉie konata. La alilandanoj pli bone scias tion, ol la budapeŝtanoj”

„Budapest környékének szépségét mindenhol ismerik. A külföldiek jobban tudják ezt, mint a budapestiek” (Bánó 1923: 44).

Budapest környékének szépségét természetesen a magyar eszperantisták is felismerték: a munkás eszperantisták számára összeállított és több kiadást megért *Eszperantó nyelvtan* egyik viszatérő jelene, hogy az eszperantista munkások a Pilisbe kirándulnak. Az 1924-től megjelenő és többé-kevésbé változatlan formában megjelenő nyelvtan egyik olvasmányában a szereplők a pilisi erdőbe kirándulnak:

„Arbaro! Jes, mi jam vidis, mi jam estis en arbaro. [...] Ni veturis per vagonaro al Pilis, de tie ni marŝis piede”

„Erdő! Igen, már láttam, már voltam erdőben. [...] Vonattal mentünk a Pilisbe, onnan gyalog haladtunk” (Eszperantó nyelvtan 1926: 29-30).

Azt tudjuk, hogy a Pilis és azon belül Piliscsév környéke már régóta népszerű kirándulóhely volt (A Magánalkalmazottak Sport-Egyesülete 1909). Arra is vannak adatok, hogy 1927-től a csévi Eszperantó-forrás az eszperantista túrázók között annyira népszerű kirándulóhellyé vált;

itt találkozhatunk egy bizonyos Sándor József névvel (Természetbarátok Túrista Egyesülete 1927).

A piliscsévi Eszperantó-forrás ügye még a helyi hatóságok figyelmét is felkeltette (Csév község ... 1928). Egy későbbi forrás szerint Sándor Józsefnek nagy érdeme volt a piliscsévi Eszperantó-forrás kiépítésében 1926 és 1928 között; csupán azt lenne érdekes még kutatni, vajon a korábbi kirándulások résztvevőinek tapasztalatai motiválhatták-e azt, hogy az Eszperantó nyelvtan köteteibe is bekerüljön a pilisi kirándulás motívuma, ill. ezeknek a kirándulásoknak van-e köze a későbbi piliscsévi Eszperantó-forrás történetéhez (Felavatták az Eszperantó-forrást 1966).

Budapest persze nem önmagában és teljes egészében méltó arra, hogy a korabeli eszperantisták büszkélkedjenek vele külhoni eszperantisták előtt, hanem részleteiben is. „Ajánlom, menjen fel a Várhegyre, nézze meg a királyi palotát és a koronázó Mátyás-templomot. A Halászbástyáról gyönyörű a kilátás” (Mihalik–Zöldy 1938: 1936). A szerzők a főváros bemutatásakor nem fukarkodnak a dicsérő jelzőkkel: „Még szebb kilátás nyílik a Gellért-hegyről. A város környékét a Sashegyről és a Szent János-hegyről lehet tökéletesen áttekinteni. [...] A Gellért-hegy lejtőjén áll a hatalmas Szent Gellért-szobor. A hegy aljában csodás hatású hőforrások vannak, melyek a Szent Gellért, Rudas és Szent Imre gyógyfürdőket táplálják” (Mihalik–Zöldy 1938: 36–37). A szerzők még ezt is képesek fokozni: „Kiváló gyógyfürdők még a Császár- és a Szent Lukács fürdők a jobb és a Széchenyi strandfürdő a balparton. De különösen a Szent Margit gyógyfürdő, amely a tündérváros szépségű Margitszigeten van” (Mihalik–Zöldy 1938: 38). S ha még a „hatalmas”, „csodás hatású”, „kiváló”, „tündérváros szépségű” sem lenne elég, a szerzők ennél a pontnál a szuperlatívuszokat vetik be a főváros szépségeinek érzékeltetése során:

„A balparton van a világ egyik legszebb épülete, a magyar képviselőház.

Nem messze van ettől a királyi kúria, melynek előcsarnoka világhírűen szép. És a Szabadság-tér, Budapest legszebb tere.

Fővárosunk legnagyobb temploma a Szent-István bazilika, amelytől az igazán nagyvárosi Andrassy-úton rövid idő alatt érhető el a Hősök tere a városliget bejáratánál.

Az Andrassy-út alatt közlekedik a földalatti villamosvasút, a legrégebbi ilyenmű közlekedési eszköze a kontinensnek” (Mihalik–Zöldy 1938: 38).

A főváros nevezetességei és rekorder látványosságai mellett a hazai eszperantistáknak is van mivel büszkélkedniük: „Útközben Budapest legrégebbi eszperantó könyvkereskedése mellett megy el, a híres Kókai Lajos cég mellett” (Mihalik–Zöldy 1938: 39).

Budapesten és környékén kívül arra is érdemes pillantást vetni, hogyan is szólnak a korabeli tankönyvek Magyarországról és a magyarságról.

A két világháború közötti közgondolkodás egyik legmeghatározóbb eleme tagadhatatlanul az első világháborús vereség és az azt követő trianoni békeszerződés előidézte állapot volt. Már Lengyel Pál 1921-es kötetében is találhatunk utalást a békeszerződésre; a tankönyv szövegét elemezve azonban kiderül, hogy a szerző még az 1920-as trianoni béke előtt készíthette a kéziratot: „Magyarország igazságos békét vár” (Lengyel 1921: 89).

Lengyel Pál említett könyvében több helyen találhatunk pozitív jelzőket a magyarokkal kapcsolatban: „*multaj kuraĝaj Hungaroj*, sok vitéz magyar” (Lengyel 1921: 17); „*jen Hungaroj vere kuraĝaj*, íme igazán bátor magyarok” (Lengyel 1921: 18). Különösen hat az alábbi példa is a tankönyvben: „*la kvara revolucio de la Hungaroj*, a magyarok negyedik forradalma” (Lengyel 1921: 19). Szintén hazabeszélésnek hat az alábbi idézet is: „*nun ili ne povus paroli kun la loĝantoj de la lando, se ili ne estus lernintaj la hungaran lingvon*, most ők nem tudnának beszélni az ország lakóival, ha nem tanulták volna meg a magyar nyelvet” (Lengyel 1921: 42). Utóbbi példára rögtön jön egy ellenpélda is, mely szerint „**ekster la lando oni ne multe parolas hungare** = az országon kívül nem sokat beszélnek magyarul” (Baghy 1928: 86). Közbevetőleg megjegyezhetjük, hogy a megoldást a nyelvi problémára az eszperantó kínálja: „Ha ön tudja (az) Esperantót, úgy ön mehet (bir menni) bárhová a világban. Vajjon ön akarja ezt? Igen, akkor!” (Bánó 1923: 29).

Folytatva a magyarsággal és Magyarországgal kapcsolatos tankönyvi példákat, elmondható, hogy a korabeli irredenta politikával leginkább azonosuló szerző és szerzőpáros minden kétséget kizárólag Mihalik József és Zöldy István. Programértékű üzenet Mihalik Józseftől az alábbi idézet:

„Saját erőnkől nem vagyunk képesek visszaszerezni, amit elveszítettünk, fel tehát, szerezzünk barátokat az eszperantóval is, hogy azok is segítsenek feltámasztani mindannyiunk legfőbb vágyát: Nagymagyarországot!” (Mihalik 1938: 5).

A nemzeti kormány és az irredenta politika melletti elkötelezettségének Mihalik máshol is kifejezett hangot ad: „A magyar kormány bátran, erősen és szorgalmasan dolgozik” (Mihalik 1938: 47). Szintén önmagukért beszélnek az alábbi tankönyvi példamondatok:

„Magyarország nem volt, hanem lesz, mondotta Széchenyi István. A magyar nemzeti hadsereg vitéz katonákból áll. Nem, nem, soha – mondja minden becsületes magyar, amikor az elrabolt országrészekre és ott élő testvéreinkre gondol” (Mihalik 1938: 73).

Egy banki ügylet – lejárt csekk beváltása kapcsán – az alábbi példamondatokat olvashatjuk egy másik tankönyvben:

„Nagyon hálás lennék, ha megmondaná, hogy ez a csekk érvényes-e még?
Már elmúlt a határidő, de beszéljek az igazgatóval, talán ő elfogadja még a csekket.
Igazán lekötelezne engem.
Az igazgató elfogadja a csekket, tessék a pénztárhoz vinni.
Nagyon boldog vagyok, nem tudom, miképpen viszonzom az önök udvariasságát.
Legyen barátja a magyaroknak!
Oh, én máris az vagyok!”(Mihalik–Zöldy 1938: 33).

A nemzeti büszkeség egészen más oldalról is megjelenik e tankönyvek lapjain:

„Mutasd, Laci, F. úrnak menyasszonyod fényképét.
Itt van a képe.
Gyönyörű leányka! Barnahajú! Fekete szemei vannak. Igazi magyar típus!”(Mihalik–Zöldy 1938: 56).

Végezetül egy utolsó példa a régi jó magyar értékek szemléltetésére, melyre a fenti tankönyvben a házigazda és vendége közötti párbeszéd során hangzik el utóbbi szájából: „Te még mindig a régi, kedves, vendégszerető magyar házigazda vagy!” (Mihalik–Zöldy 1938: 57).

Magyarország és a magyarok értékelése kapcsán egy nagyon fontos, az előző korszakban is ábrázolt tankönyvi példára is fel kell hívnunk a figyelmet: a cigányok tankönyvi ábrázolására.

„La budapesta radiostacio disaűdigas belan ciganmuzikon. La eksterlandanoj tre ŝatas la ciganmuzikon”

„A budapesti rádióállomás szép cigányzenét sugároz. A külföldiek nagyon szeretik a cigányzenét” (Szilágyi 1931: 29).

A cigányzene Mihaliknál – egyebek mellett – szintén a nemzeti büszkeség egyik eleme, Magyarország, Budapest egyik legfőbb vonzereje:

„La fremduloj diras, ke nenie ili povas vidi tiel belajn virinojn, trinki tiel bonan vinon, aŭskulti tiel agrablan ciganmuzikon kaj tiel forte senti la veran gastamecon kaj homaramon, kiel en Budapest. [...] Ĉu vi deziras viziti la ĉefurbon de Hungarujo?”

„A külföldiek azt mondják, hogy sehol nem tudnak olyan szép nőket látni, olyan jó bort inni, olyan kellemes cigányzenét hallgatni és olyan erősen érezni az igazi vendég- és emberszeretetet, mint Budapesten. [...] Nem óhajtja meglátogatni Magyarország fővárosát, Budapestet?” (Mihalik 1938: 59).

Végezetül fontos megjegyezni, hogy a magyarság az eszperantón túl az interlingvisztika kapcsán is szóba kerül a tankönyvekben.

„Hungara pastro, Andreo Réthy, verkis en la XVIII-a jarcento lingvon. Lia lingvo havis 3769 fundamentajn ideojn kaj el tiuj fundamentaj ideoj oni devis formi la aliajn vortojn. Unu el tiuj fundamentaj ideoj estis la *tempo*. Laŭ la lingvo de Réthy ĝi estis: pak. La kvar sezonoj: phak, phok, phik, phok kaj la lastaj monatoj de la jaro: aphuk, ĉphuk, iphak, ophuk. Tiu lingvo estis ege malfacila, certe ĝi estis tre bela por tiuj, kiuj volonte kraĉas...”

„Egy magyar pap, Réthy András, a 18. században alkotott egy nyelvet. Nyelve 3769 alapvető fogalmat tartalmazott, és ezekből az alapvető fogalmakból kellett képezni a többi szót. Az egyik alapvető fogalom az *idő* volt. Réthy nyelve szerint ez: pak. A négy évszak: phak, phok, phik, phok és a négy utolsó hónap az évből: aphuk, ĉphuk, iphak, ophuk. Ez a nyelv nagyon nehéz volt, biztos nagyon szép volt azok számára, akik szeretnek köpködni...” (Szilágyi 1937b: 84).

Érdeemes megemlíteni, hogy a fenti idézettel nagyon is összecsengő véleményt fogalmazott meg egy írásában Móra Ferenc is: „... aki győzte volna tudóval ezt a köpködést, annak ez bizonyára nagyon szép nyelv lett volna...” (Móra 1982: 96).

A magyarországi helynevek vizsgálata során is érdemes megvizsgálni, mi miért kerül a tankönyvekbe. Kétségtelen, hogy bizonyos helynevek a szerzők személyes kötődése (szülőhely, lakhely) miatt kerülnek a könyvekbe. Budapest persze ilyen értelemben is kitüntetett szerepet kap:

„Antaŭ mi estas bildo, kiu montras parton de mia naskiĝurbo Budapest. Ĝi estas la ĉefurbo de mia kara patrolando: Hungarojo.”

„Elöttem van egy kép, mely szülővárosom, Budapest egy részét mutatja. Budapest kedves szülőházam, Magyarország fővárosa” (Mihalik 1938: 58).

Magyarország más helynevei, így Szeged pl. Baghy kapcsán merül fel származási és lakóhelyként:

„4. **Ĉu vi estas budapeŝtano?** *Nur provizore. Mi loĝas en la plej granda provinca urbo de la lando, en Szeged.*

5. **Ĉu via loĝurbo estas bela?** *Jes, depost la granda inundo, detruinta preskaŭ la tutan urbon, ĝi estas nove konstruita. Ĝi havas eĉ universitaton*”

„4. **Ĝi budapeŝti?** *Csak átmenetileg. A legnagyobb vidéki városban lakom, Szegeden.*

5. **Szép az ön városa?** *Igen, a nagy árvíz óta, mely lerombolta csaknem az egész várost, ismét újjáépült. Még egyeteme is van*” (Baghy 1928: 114).

A vidéki Magyarország más helyszíne is szoros kapcsolatban állnak a korszak szerzőivel; a Fejér vármegyei Alap község megjelenése a korabeli tankönyvekben pl. egyértelműen az alapi származású Baranyai Imréhez köthető:

„Mi kaj miaj du gefratoj kun la patro veturis al la vilaĝo Alap per vagonaro. [...] Mi rigardis tra la fenestro de la vagono kaj vidis multajn kamparanojn, kiuj laboradis dise sur la kampoj. Ni preterkuris multajn pentrindajn pejzaĝojn ĝis fine la lokomotivo akre ekfajfis kaj post kelkaj sekundoj la vagonaro haltis. [...] La sekvintan tagon mi vagadis en la vilaĝo kun la knabo el la najbaro. Mi vidis multajn porkojn, bovinojn, anserojn, kokinojn kaj aliajn dombestojn”

„Két testvéremmel és apámmal vasúton elutaztunk Alap faluba. [...] Kinéztem az ablakon és sok parasztot láttam, akik szerteszét a földeken dolgozgattak. Elhaladtunk sok festői táj mellett, mígnem végül a mozdony élesen felsípolt, és néhány másodperccel később a vonat megállt. [...] A következő napon a faluban kóboroltam a szomszéd fiúval. Sok malacot, tehenet, kacsát, csirkét és más háziállatot láttam” (Baranyai 1940a: 46–47).

Ellentétes irányú utazásra is van példa: vidékről a nagyvárosba (egy meg nem nevezett településre, vélhetőleg Budapestre). Ennek alapján – a szép városkép mellé odakerül az ipari városrészek, a munkások világa is:

„Foje mia patro kunportis min kaj mian amikon en la urbon. [...] La plej unua, kion mi vidis, estis la multe da etaĝaj domoj, la multcento da homoj, kiuj rapidiris sur la stratoj. Neniam mi vidis ankoraŭ tiel grandajn domojn, kies muroj estas eĉ dudek metrojn altaj. [...] Kiam ni aĉetis jam ĉion, ni supreniris la monton, kiu estas 256 metrojn alta. Tie multe ni parolis pri tio, kiel bela estas desupre la urbo. [...] Oni diras, ke ĉi tie estas multe da fabrikoj, kie laboras multaj laboristoj. Ni jam priparolis, ke foje ni vizitos fabrikon, sed ankoraŭ ni ne povis tion fari. Certe estas tie grandegaj maŝinoj kaj en la laborejoj laboras multaj seruristoj kaj ĉiaspecaj laboristoj”

„Egyszer apám elvitt magával és egy barátommal a városba. [...] A legelső, amit láttam, a többemeletes házak voltak, melyek falai akár 20 méter magasra is nyúltak. [...] Amikor már megvettünk mindent,

felmentünk a hegyre, mely 256 méter magas. Ott sokat beszéltünk arról, milyen szép is fentről a város. [...] Állítólag sok gyár van itt, ahol sok munkás dolgozik. Már megbeszéltük, hogy egyszer meg fogunk látogatni egy gyárat, de még nem tudtuk ezt megtenni. Minden bizonnyal hatalmas gépek vannak ott és a műhelyekben sok lakatos és mindenféle munkás dolgozik” (Eszperantó nyelvtan 1926: 44–45).

Budapest, a Duna királynőjének minden látványossága, az ipari negyedek, a gyárak világa ide vagy oda, a nagy metropolisz mellett a korabeli Magyarország – legalábbis a korabeli tankönyvekben ez derül ki – ugyancsak vidéki, mezőgazdasági ország:

„6. **Ĉu via lando estas industria?** *Ĉefe agrikultura. La industrio en nia lando ne estas tre granda, tamen ĝi havas grandan rolon en la vivo de la ŝtato. Jen, rigardu sinjoro! Tie vi vidas multajn fabrikojn*”

„6. **Az ön országa ipari?** *Főként mezőgazdasági. Az ipar országunkban nem nagyon nagy, mégis fontos szerepe van az állam életében. Nézze, uram! Ott sok gyárat láthat*” (Baghy 1928: 114).

Mindezek mellett azonban vannak olyan helynevek is, melyek vélhetőleg (vicces, érdekes, figyelemfelkeltő) hangzásuk miatt fordulnak elő a (vicces, érdekes, figyelemfelkeltő) tankönyvekben. Így bukkanhatunk Szilágyi könyveiben London és New York között a mai Fejér vármegyei Mezőszilasra, melyet 1942 előtt Szilasbalhásnak hívtak, s ugyancsak a korabeli Fejér vármegye része volt:

„Ĉu London estas granda? Ĉu Szilasbalhas estas granda? Ĉu New-York estas malgranda?”

„London nagy? Szilasbalhas nagy? New York kicsi?” (Szilágyi 1931: 4).

Hasonló választás motiválhatta Szilágyit abban, hogy Csajágröcsöge és Kajászó-Szent-Péter is szerepel a szerző köteteiben:

„Ĉu Csajágröcsöge (Kajászó Szent Péter) estas urbo? Ne, ĝi estas vilaĝo”

„Csajágröcsöge (Kajászó-Szent-Péter) város? Nem, falu” (Szilágyi 1931: 6).

Csajágröcsöge vasútállomás és Szilasbalhas község egyaránt 1942-ben szűnt meg helynévként, míg Kajászó-Szent-Péter 1950-től lett egyszerűen Kajászó.

Végezetül vessünk egy pillantást a hazai vonatkozású utcanevekre, melyekhez adott esetben házszám és emelet is tartozik. Ezekről szinte kivétel nélkül elmondható, hogy ezek az eszperantóhoz köthető szervezetek, kiadók, személyek székhelyére, címére, lakcímére utalnak. Így a gyakorta előforduló budapesti Mester utca 53. (V. emelet 7.) a *Literatura Mondo* címe (Szilágyi 1936a: B2); az akkor még önálló Sashalom (mely csak 1950-től tartozik Budapesthez) Bejczy utca 1. (Baghy 1939: B2) a Magyar Eszperantó Szövetség címe (mely később a szintén sashalmi Révész utca 1. lett) (Mihalik 1941: 13). A sort folytatja a budapesti Kamermayer Károly utca 3. (Kókai Lajos könyvkereskedése) (Polgár 1926: B1), a Kender utca 39. (Szalay Sándor eszperantó könyvnyomdája) (Baghy 1939: 20), az Eötvös utca 3. (a Magyar Országos Eszperantó Egyesület címe) (Polgár 1926: B2) – később Thököly út 28. (Mihalik 1938: 84), a Márton utca 28. (a Magyar Eszperantista Munkások Egyesülete) (Polgár 1926: B2), a Hajós utca 15. II. (Balkányi Pálnak, az Egyetemes Eszperantó Szövetség magyarországi kiküldöttjének címe) (Polgár 1926: B2) stb.

Fontos még felhívni a figyelmet a különböző munkásotthonok címére, mely a tankönyvek egy bizonyos csoportjában fordul csak elő: ez az Eszperantó nyelvtan számos kiadást megélt változata, mely hátsó belső borítóján (legalábbis az általam megalált kötetek közül a javított II. kiadásában közli a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének budapesti és vidéki csoportjainak címét is. Így: a központ Budapesten a Márton utca 28., Szegeden a Deák Ferenc utca 27., Szombathelyen a Rumi utca 14., Pestújhelyen az Ilona utca 35. stb. (Eszperantó nyelvtan (1924): B3).

Zárásként csupán néhány érdekességet emelnék ki a korabeli közterek elnevezését illetően. A mai Szabadság hidat 1945-ig Ferenc József hídnak (Baghy 1928: 114), a mai Petőfi hidat 1937–1945 között Horthy Miklós hídnak (Mihalik–Zöldy 1938: 36), a mai Bajcsy-Zsilinszky utat 1926–1945 között (ismét) Vilmos császár útnak (Baghy 1928: 104), a mai Oktogont pedig 1936–1945 között Mussolini térnek nevezték (Mihalik–Zöldy 1938: 52).

Összegzésként elmondható, hogy a két világháború között Magyarországgal kapcsolatos helyszínek előfordulása főként Budapestre és környékére (ezen belül részben olyan városrészekre, melyek ma már Budapest részei) koncentrálódnak, noha a vidéki Magyarország is szépen képviselteti magát: ha nem is az összes vármegye valamelyik része, de nagy részük szerepel a kötetekben.

Ahogy eddig, itt is elmondható, hogy számos helyszín az eszperantóhoz való kötődése miatt szerepel (kiadók, szervezetek címei), bizonyos részük a szerzők személyes kötődése (születési hely, lakhely stb.) miatt, míg számos helyszín turisztikai és propagandisztikus céllal. Utóbbi

különösen jellemző különféle budapesti helyszínekre, melyek tankönyvi ábrázolásával a szerzők Magyarország imázsát remélik javítani.

4.3 A nemzetközi és hazai eszperantó mozgalom a tankönyvek tükrében

A fentiekben már – bár más kontextusban – láthattunk példákat arra, hogyan is bukkan fel a hazai és nemzetközi eszperantó mozgalom a két világháború előtti hazai tankönyvekben.

Ha egyfajta időrendiséget követünk, azt látjuk, hogy Polgár Izsó először 1914-ben megjelent kötetéhez képest az első igazi újdonságot ebből a szempontból Lengyel Pál 1921-es kötete jelenti. Lengyel Pál ebben a kötetében még önmagát is elrejtí írói álnevén; a szórendet és helyesírást taglaló részben ezt olvashatjuk: „*sinjoro Hugo Regéczy* Regéczy Hugó úr” (Lengyel 1921: 60). Lengyel még ifjonti éveiben fordult meg Regécen, innen kölcsönözte írói álnevét (Szilágyi 1988: 12). A későbbiekben Lengyel a betűszavakat taglaló részben az alábbi példákat hozza: „U.E.A. = Universala Esperanto Asocio (Egyetemes Eszperantó Egyesület); C.O. = Centra Oficejo (Központi Hivatal); L.K. = Lingva Komitato (Nyelvi Bizottság)” (Lengyel 1921: 63). Az egyszerű felsoroláshoz képest komolyabb tankönyvi példára is akadunk nála: „Ha ön budapesti, menjen a Magyarországi Eszperantó Egyesületbe, lépen be és vegyen részt az összejöveteleken, hogy gyakorolja a nyelvet. [...] Minden új eszperantistával, akit megszerez, nagyobbodik az úgynevezett »Eszperantóország« és nagyobbodik a haszon lehetősége, amellyel az eszperantó az ön szolgálatára lehet” (Lengyel 1921: 91–92). A kötetben később pedig a korabeli érdeklődők arról is tájékozódhattak, hogy Magyarországon akkor két eszperantó szervezet volt: a Magyar Országos Eszperantó Egyesület (Budapest, Eötvös utca 3.), ill. a Magyar Eszperantista Munkások Egyesülete (Budapest, Dohány utca 71. I. emelet – a „Sütőmunkások szakszervezetének helyiségében”. Ugyanitt olvashattak arról is, hogy az UEA budapesti delegáltja Balkányi Pál, akinek budapesti címe a VI. kerületi Hajós utca 15. III. emeletén volt. (Lengyel 1921: 176). Balkányit, aki maga is az Enciklopedio főmunkatársa volt, szokás a két világháború közötti időszak eszperantó melletti egyik legaktívabb magyar propagandistának tekinteni; így tesz maga az Enciklopedio is (Ŝirjaev 1986: 38).

Polgár Izsó 1922-es kötete (az eredeti 1914-es kötet V. kiadása) azért érdekes számunkra, mert a benne található reklámok szintén hozzátesznek valamit a hazai és nemzetközi eszperantó mozgalmi élet dokumentálásához. A tankönyvből így értesülünk korábbi kötetek létezéséről, pl. Lombos Alfréd (Ŝirjaev 1986: 352) „Universala vortartabelo” c. alkotásáról. Hely hiányában a nemzetközi kiadványok listájáról pusztán példálózó jelleggel itt megemlíteném Edmond Privat (Ŝirjaev 1986: 452–453) „Kursa Lernolibro” c. alkotását. Az újabbak közül pedig olvashatunk

Robicsek *Eszperantó kulcs*ának második kiadásáról, valamint Takács József (Ŝirjaev 1986: 536) ekkor még sajtó alatt levő új szótáráról.

Bánó Miklós köteteiben – érdekes módon – szintén egy, a háborút jóval megelőző nagy eszperantó irodalmi klasszikusra és művére találunk utalást: „Nem hagyhatjuk azonban önt el, amint a nyelvtant megtanulta, folytatásként ajánljuk **Kabe: „Unua Legolibro”**-t, amely elvezeti önt az esperanto megtanulásának útján a tökéletes tudásig” (Bánó 1923: 45). Ahogy arról a tankönyv részletesebb ismertetése kapcsán fentebb már szó volt, a kötet előszavát Tóth Vince írta. Bánó kötetének második kiadásában a szerzői előszó részletesen szól az eszperantó nemzetközi és hazai történetéről (Bánó 1924: 3–6), majd kivonatban közli a Magyar Országos Eszperantó Egyesület alapszabályát (Bánó 1924: 7–10).

A legnagyobb újdonság Bánó kötetében az alábbiakban olvasható:

„Ez a kis nyelvtan vakok számára is ki van nyomtatva domború betűkkel. Minthogy a vakoknak az egész világon egyedüli érintkezési nyelve az eszperantó, nagy szolgálatot tesz világtalan embertársainak is, ha őket e szép és hasznos ismeret birtokába juttatja. A HES vakok csoportjából az Instituto útján is megszerezhetők e vakok tanítására szolgáló művek. A BELHORO (Blindaj Esperantistoj Loĝantaj en Hungara Reĝlando) titkárának címe: Antal Irén, Szentes” (Bánó 1923: 69).

Ezt követi természetesen a Braille-írás abc-jének egy részlete. Az idézetben szereplő Antal Irén egyébként Bánó Miklós felesége volt.

Ehhez képest az először 1924-ben a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesülete Oktatásügyi Bizottsága gondozásában megjelent, majd később még számos kiadást megért *Eszperantó nyelvtan* figyelme – a nemzetközi és hazai eszperantó könyvpiac néhány újabb érdekességén, valamint a mozgalom korai időszakának ismertetésén túl – nem a HES, hanem a HESL népszerűsítésével foglalkozik:

„Öntudatos munkás-eszperantista csak a »Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének« könyvkiadó és elárusító osztálynál szerzi be könyv-, jelvény stb. szükségletét.

Nem vagy harcosa a munkás-eszperantista mozgalomnak, míg be nem lépsz a »Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületé«-be!!” (Eszperantó nyelvtan 1924: B3).

Ugyanebben a kötetben arról is olvashatunk, hogy

„Nun Esperanto estas jam uzata de multaj lernejoj, en ĉiuj internaciaj foiroj, de la radiotelefono, de la literaturo, kie unu post la alia estas aperintaj kaj aperontaj la diversaj plej bonaj libroj, kiuj grandparte

neniam estos eldonataj en nia malgranda lingvo, poste de la komercistoj, kiuj estas jam delonge bezonintaj tiun lingvon kaj fine de ĉiuj politikaj partioj”

„Az eszperantót most már sok iskolában használatos, minden nemzetközi vásáron, a rádiótelefonon és az irodalomban is, ahol egymás után jelentek és jelennek meg a legkülönbébb jó könyvek, melyek nagy-részt soha nem kerülnek kiadásra a mi kis nyelvünkön, aztán használják még a kereskedők, akiknek már régóta szükségük volt erre a nyelvre és végül minden politikai párt” (Eszperantó nyelvtan 1924: 72).

Az eszperantó iskolai tanításáról Kökény Lajos is ír egy korabeli kiadványban (Kökény 1928: 17).

A kötet által reklámozott kötetek közül itt kiemelném Schuller Béla (Ŝirjaev 1986: 482) 1923-ban megjelent *A munkásság és az eszperantó*, Paul Benneman (vagy ahogy a kötetben szerepel: Bennemann Pál) (Ŝirjaev 1986: 47) *Tra la mondo I-II.*, Edmond Privat *Historio de la lingvo Esperanto*, ill. Thora Goldschmidt 1919-ben és 1922-ben is megjelent, igen szép kiállítású *Bildotabuloj por la instruado de Esperanto* c. kötetét.

Az *Eszperantó nyelvtan* harmadik kiadása 1926-ból annyival bővült az előző kiadáshoz képest, hogy pl. szerepel benne a HESL kórusának jelmondata, melynek szövegét és zenéjét egy Kiss Sándor nevű zenetanár alkotta meg, ill. a *Munkásdal* c. opusz, melyet egy bizonyos Várnai Zsófia írt, a zenét pedig Novák Károly szerezte hozzá – és mindkét művet Kalocsay Kálmán fordította eszperantóra (Eszperantó nyelvtan 1926: 85).

Polgár Izsó kötetének 1926-ban megjelent VII. kiadása is tartogat újdonságokat: itt értesülhetünk először Schwartz Tivadar (Ŝirjaev 1986: 483), a *Literatura Mondo* alapítójának és kezdeti kiadójának új kötetéről, a *Modernaj Robinzonoj* c. könyvről. A könyv még tájékoztatást nyújt Vörös Cyrill (Ŝirjaev 1986: 563) több, geometriai témájú kötetéről is (Polgár 1916: B3).

Ahogy azt fentebb láttuk, a Glück–Sós szerzőpáros 1926-os kötetében találkozunk először arra való utalással, hogyan is alakultak az egyetemes világkongresszusok az első világháború kitörését követően:

„La deka, projektita kaj jam finarangita en Parizo kaj promesinta grandan sukceson, estis melfermota la 2^{an} de aŭgusto 1914. Pli ol kvinmil kongresanoj anoncis sian viziton. Bedaŭrinde al eksplodo de la mondmilito malebligis ĉi tiun kunvenon”

„A tizedik, Párizsban tervezett és már véglegesen előkészített és nagy sikert ígérő [kongresszus] nem nyílt meg 1914. augusztus 2-án. Több, mint 5000 kongresszusi résztvevő jelentette be látogatását. Sajnos a világháború kitörése ellehetlenítette ezt az ülést” (Glück–Sós 1926: 85).

Azt korábban már láttuk, hogy név szerint megemlítve ezt követően a 16. és 17. kongresszusok szerepelnek a kötetben, melyek 1924-ben Bécsben, ill. 1925-ben Genfben kerültek megrendezésre. A kötetben az alábbiakról is olvashatunk az eszperantó térnyerése érdekében tett lépésekkel kapcsolatban:

„En Germanujo kaj Aŭstrujo ekzistas ŝtata ekzamena komisiono por instrukapableco pri Esperanto en mezaj lernejoj”

„Németországban és Ausztriában már léteznek állami vizsgabizottságok a középiskolai eszperantó tanítási képesség [fejlesztésére]” (Glück–Sós 1926: 86).

A kötetben szerepel egy hirdetés arról, hogy megjelent (Sós Edmund fordításában) Coudenhove-Kalergi *Páneurópai kiáltvány* c. műve eszperantóul is (Glück–Sós 1926: B4).

A *Eszperantó nyelvtan* IV. kiadásában kiadóként Bleier Vilmos szerepel, ahogy arról a tankönyv részletes ismertetésekor már írtunk. A kötet további érdekessége, hogy újabb irodalmi újdonságokról értesülhettek a korabeli nyelvtanulók. Itt pl. megemlíteném René Ladevèze (Ŝirjaev 1986: 318) *Demandaro pri la historio, literaturo de Esparanto*, Albin Möbusz (Ŝirjaev 1986: 374) *Dokumentoj de Esperanto* című kiadványát, valamint a *Petro* (Ŝirjaev 1986: 439) című, kifejezetten munkások számára írt tankönyvet (*Eszperantó nyelvtan* 1927: B3).

Az *Eszperantó nyelvtan* V. és javított kiadásában – melynek pontos kiadási éve nem ismert – a hazai eszperantó mozgalmi élet talán legnagyobb újdonságát a kötet előszavát író Tieder Zsigmond nevének felbukkanása jelenti, ahogy arról a tankönyvek részletesebb bemutatásakor már olvashattunk.

Baghy 1928-as kötetében az alábbiakról is olvashatunk:

„Kiel mi faris mian vojaĝon? Unue, mi aĉetis la jarlibron de Universala Esperanto Asocio. En tiu libro estas kelkiloj da adresoj de tiuj personoj, kiuj parolas la lingvon kaj volonte helpas al fremdlandaj esperantistoj”

„Hogyan tettem meg utamat? Először is megvettem az UEA évkönyvét. Ebben a könyvben néhány ezer olyan ember címe van, akik beszélnek a nyelvet és akik szívesen segítenek külföldi eszperantistáknak” (Baghy 1928: 80).

Ha úgy tetszik, egy jóval későbbi fejlemény, a *Pasporta Servo* ’Útlevészolgálat’ korai előképét vélhetjük itt felfedezni. (Horváth 2013b) A kötetben az eszperantó világkongresszusokkal kapcsolatban is olvashatunk egy érdekes részt:

„8. *Ĉu vi vojaĝis jam eksterlande? Mi ne havis okazon kaj monon. Sed espereble en la venonta jaro mi povos partopreni en nia Universala Kongreso, okazonta en... Depost kelkaj monatoj mi ŝparadas por tio, ĉar oni bezonas kapitaleton por vojaĝi tra kelkaj landoj*”

„8. **Utazott már külföldre?** *Még nem volt alkalmam és pénzem. De remélhetőleg a jövő évben részt fogok tudni venni a mi Egyetemes Kongresszusunkon, mely ... –ben lesz. Néhány hónapja spórolok rá, mert kis tőkére van szükség ahhoz, hogy átutazzunk néhány országon*” (Baghy 1928: 114–115).

A fenti idézetet két szempontból is érdekesnek tartom. Egyrészt összecseng azzal, a korábban már hivatkozott állítással, hogy a hazai eszperantisták döntő többségének bizony a két háború közötti években a külföldi utazás csak álom és ábránd volt. Másrészt a kötet megjelenését követő évben történetesen Budapest rendezte a soron következő Eszperantó Világkongresszust, de a kötetben itt jóval általánosabb megfogalmazást találunk, mindenféle utalás nélkül a közelgő – és a magyarországi eszperantisták számára különösen fontos – eseményre.

Szintén rendkívül figyelemreméltó az alábbi idézet:

„Ha a fővárosba jön, látogassa meg egyesületének összejöveteleit. Lakhelyén, ha már tíz eszmetársa van, alakítson csoportot, mely a belügyminiszterileg jóváhagyott alapszabályok szerint működő egyesületek valamelyikéhez tartozzék. A hovatarozás eldöntése egyéni kérdés” (Baghy 1928: 156).

Az idézett rész utal a hazai eszperantó mozgalmon belüli megosztottságra – a polgári és a munkás eszperantista irányra –, de ennél a pontnál Baghy nem csupán a két nagyobb szervezet (HES és HESL) nevét és címét közli, hanem kiegészíti azt az Országos Magyar Katolikus Eszperantó Egyesületével (HESK). Végül a kötetben találhatunk hirdetéseket is: ezek egyikéből (Baghy 1928: 160) megtudjuk, hogy a HES védnökei között nem kisebb nevek szerepelnek, mint Lukács György országgyűlési képviselő, aki 1905–1906 között rövid ideig Fejérváry Géza „dara-bontkormányában” vallás- és közoktatásügyi miniszter is volt. Lukács volt egyébként az, aki az 1929-es UK alkalmával a nyári egyetem megnyitó beszédét tartotta (Ŝirjaev 1986: 353). A másik nagy név Zichy Gyuláé, aki korábban pécsi püspök, ekkor pedig kalocsai érsek volt. A hirdetésből az is kiderül, hogy a HES célja az eszperantó „terjesztése belföldön, a magyar kultúra ismertetése külföldön” (Baghy 1928: 160). Az oldalon még megtalálhatjuk a szervezet főtítkárának, Tolnai Pálnak a nevét is (Ŝirjaev 1986: 540), ill. az 1928 januárjában Kőkény Lajos (Ŝirjaev 1986: 290) által alapított *Hungara Heroldo* hirdetését is. Végezetül érdemes megem-

líteni, hogy a kötetben szerepel egy kis hirdetés Baghy saját eredeti eszperantó nyelvű köteteinek is: a *Preter la vivo*, *Pilgrimo*, *Viktimoj* (mely a hirdetés szövege szerint elfogyott), ill. a *Dancu, marionetoj!* c. kötetekről van szó (Baghy 1928: B3). Fontosnak tartom kiemelni, hogy a hirdetés szövege szerint – bár magát a tankönyvet a HES adta ki, Baghy fenti kötetei a HESL könyvosztályán voltak kaphatóak.

Szilágyi Ferenc tankönyveiben is találhatunk adalékokat a hazai és nemzetközi eszperantó korabeli helyzetének jellemzésével kapcsolatban: így a HES, a HESL és a HESK említése mellett találhatunk utalást – ahogy azt korábban már láttuk – a *Heroldo de Esperanto* (Ŝirjaev 1986: 210–211) c. lapra (Szilágyi 1931: 21 és B3). Filológiai érdekessége a könyvnek az alábbi szövegrészlet:

„Ĉu estis aŭ ne estis, eble trans la fabeloceano, aŭ en Budapest, vivis hungara esperantisto. Li legis la Esperantajn gazetojn, li abonis ilin”

„Hol vol, hol nem volt, talán az Óperenciás tengeren is túl, vagy Budapesten, élt egy magyar eszperantista. Olvasta az eszperantó újságokat, előfizetett rájuk” (Szilágyi 1931: 27).

A Literatura Mondo történetesen éppen 1931-ben adta ki Budapesten Szilágyi eredetileg is eszperantóul írt *Trans la fabeloceano* (Ŝirjaev 1986: 542) c. novelláskötetét. A tankönyv végén szereplő reklámok között részletes ismertetést találhatunk Tomán János (Ŝirjaev 1986: 541) eszperantó–magyar és magyar–eszperantó szótáráról, ahogy Tóth Vince *Az eszperantó hivatalos szógyökeinek szótára* c. kötetéről is; előbbi a Lingua, utóbbi a Literatura Mondo kiadásában jelent meg. Végül egy egész oldalas hirdetést találunk a Literatura Mondo c. folyóiratról, melynek ekkor Baghy és Kalocsay voltak a főszerkesztői, szerkesztői pedig Bodó Károly (Ŝirjaev 1986: 56–57), maga Szilágyi Ferenc és Totsche (később Tárkony) Lajos (Ŝirjaev 1986: 541–542):

„Sendube Literatura Mondo estas la sola, pure literatura kaj la plej bela gazeto en Esperanto. Aperas monate, en 24 – 32 paĝoj, sur arta papero presita, riĉe ilustrita.
Ĝi estas la plej taŭga pruvo pri la valoro de nia literaturo!!”

„A Literatura Mondo kétségtelenül az egyedüli, tisztán irodalmi és a legszebb újság eszperantóul. Megjelenik havonta 24–32 oldalon, művészi nyomott papíron, gazdagon illusztrálva. Ez a legmegfelelőbb bizonyítéka irodalmunk értékének!!” (Szilágyi 1931: B4).

Szilágyi eredetileg 1935-ben Svédországban megjelent, majd több nyelvre lefordított tankönyve leginkább azért érdekes a mozgalmi élet ábrázolása során, mert megtalálhatjuk benne a köteteket külföldön kiadó hivatalok nevét és címét, ahogy erről már fentebb szó volt. Ez ugyancsak Szilágyi nevéhez köthető *Ellernu!*, ahogy azt korábban láthattuk, gazdag adalékokkal szolgál nem csupán az eszperantó, de az interlingvisztika történetével kapcsolatban is. A mozgalom korabeli állapotával kapcsolatosan pedig új nevekkal is találkozhatunk a kötetben: így Hector Hodler (Ŝirjaev 1986: 221–222) és Halka László (Ŝirjaev 1986: 207) nevével is (Szilágyi 1937b: 4–5). A kötet lapjain felbukkan Gaston Waringhien Kalocsayval és Roger Bernard-ral közösen írott kötete, a *Parnasa Gvidlibro* is (Ŝirjaev 1986: 572), ahogy Feliks Zamenhof (Zamenhof testvére) (Ŝirjaev 1986: 578–579) egyik verse is (Szilágyi 1937b: 24), valamint a szintén francia eszperantista Raymond Schwartz (Ŝirjaev 1986: 572) egy verse (Szilágyi 1937b: 73. és 77–78).

Számos érdekessége mellett Baghy másik korszakalkotó művét, a *La verda koro* c. tankönyvét azért emelném ki, mert rendkívül egyedi betekintést kínál az orosz hadifogolytáborokban zajló eszperantó mozgalmi életbe. Így oldalakon át olvashatunk a vlagyivosztoki és Nikolszk-Usszurijszkijben működő eszperantó szervezetekről (Baghy 1937b: 38–45 és 64–68). Azt már korábban láthattuk, hogy Baghy a hadifogolytáborban színdarabot rendezett, melyben maga is játszott színészként, de a hadifogolyoknak még saját eszperantó nyelvű újságjai is voltak az egyes táborokban:

„La plej valora objekto estas la »Verda Stelo«, kiu tute ne estas stelo, sed monata gazeto de la militkaptitoj. La plej bonaj esperantistoj de la militkaptitejo redaktas, skribas, per bildoj plibeligas ĝin nur *en unu ekzemplero*. Tiuj numeroj de la gazeto estos interesaj objektoj por Esperanto Muzeo, se venos tempo, kiam la esperantistaro havos ankaŭ internacian muzeon”

„A legértékesebb tárgy a »Verda Stelo« [Zöld Csillag], ami egyáltalán nem csillag, hanem a hadifoglyok havilapja. A hadifogolytábor legjobb eszperantistái szerkesztik, írják, díszítik képekkel *csak egy példányban*. Az újság e példányai érdekes tárgyak lesznek az Eszperantó Múzeum számára, ha eljön az idő, amikor az eszperantistáknak is lesz nemzetközi múzeumuk” (Baghy 1937b: 41).

Hasonló műgondról, a nemzetközi nyelv és a korai eszperantáliák iránti elkötelezettségről szól a kötet alábbi passzusa is:

„La dekdujara Ivan Averkiev faris belan skatolon por la gazetoj: gazetujon. Erns Mayer, la germano, donacis du librojn al la bibiloteko. Unu estas originala verko: »Nova Sento« de *Sentis*. Li ricevis ĝin antaŭ nelonge el Aŭstralio. Ĝi aperis jam dum la milito. Li, Paŭlo, redaktis kaj verkis belan kristnaskan numeron

de nia grupa gazeto »Ni venkos!«. Ĝi estas belega. Iu el liaj amikoj kaligrafie skribis la tekstojn kaj liaj pentroartistaj amikoj el la militkaptitejo ilustris ĝin”

„A huszonkét éves Ivan Averkiev készített egy szép dobozt az újságoknak: egy újságtartót. Ernst Mayer, a német, két könyvet ajándékozott a könyvtárnak. Az egyik eredeti mű: a »Nova Sento« [Új Érzés] Sentis-től. Nem sokkal azelőtt kapta Ausztráliából. Már a háború alatt jelent meg. Ő és Pál szerkesztették és alkották meg csoportújságunk, a »Ni venkos!« szép karácsonyi számát. Gyönyörű. Valaki a barátai közül kalligrafikusan leírta a szöveget és hadifogolytáborbeli festő barátai illusztrálták” (Baghy 1937b: 58).

Henri Sentis (Ŝirjaev 1986: 489) francia eszperantista több írása is ismeretes, ezek közül több meg is található a Fajszí-gyűjteményben is, ám *Nova Sento* címmel nem ő, hanem Tagulo álnéven Henry Benjamin Hyams, mely valóban a háború alatt, 1915-ben jelent meg (Ŝirjaev 1986: 233).

A kötet lapjain végül találkozhatunk a szintén szibériai hadifogságban levő Mihalik Józseffel is:

„ – Ho, jes! Vivu Esperanto! – krias la tuta societo.

– Malgranda instulo. La insulo de la Espero en la oceano de la homa malespero – diras Jozefo Mihalik, la hungaro”

„– Ó, igen ! Éljen az eszperantó! – kiáltja ez egész társaság.

– Kis sziget. A Remény kis szigete az emberi reménytelenség óceánjában – mondja Mihalik József, a magyar” (Baghy 1937b: 41–42).

A Monarchia korszakának tankönyveihez képest szinte feltűnő az a csend, ahogy a két világháború közötti tankönyvek hallgatnak az eszperantó világkongresszusokról. Ahogy láttuk, alig történik említés az 1914 óta eltelt időszak kongresszusairól, holott 1929-ben Budapest rendezte a 21. világkongresszust, ahol Mihalik és Zöldy is főszerepet vállalt a szervezésben, és még országosan is nagy visszhangja volt a korabeli magyar sajtóban. A hallgatás okait csak találgathatjuk; ezek egyike lehet a hazai eszperantisták már emlegetett financiális helyzete, ill. az ország nemzetközi elszigeteltsége. Mindenesetre az is nagyfokú szerénységre vall a kérdésben, ahogy Mihalik és Zöldy – a helyszínt meg sem nevezve – a budapesti 21. kongresszusról ír egyik tankönyvében (miközben a rendezvényről akkor külön 104 oldalas eszperantó nyelvű kiadvány is született) (XXI-a Universala Kongreso de Esperanto 1929):

„Van szerencsném bemutatni magamat, X. László vagyok.

Nagyon örülök. De mi már ismertük egymást valamikor.

Bocsásson meg, de nem emlékszem.

A XXI. (huszonegyedik) Egyetemes Kongresszuson ismerkedtünk össze.

Az nagyon régen volt! Azért nem ismertem meg Önt!” (Mihalik–Zöldy 1939: 56)

Baghy 1939-es kiadványa számos, a kötet kiadását támogató magánszemély nevét is feltünteti – köztük Vörös Cyrillét (Baghy 1939: B2); a mozgalmi életről pedig külön oldal található. Itt a HES, a HESL, a HESK (más néven Landa Hungara Katolika Esperanto Societo) mellett szerepel még a Magyar Eszperantó Pedagógiai Egyesület Pechan Alfonz titkári címével együtt; az Eszperantó Baráti Kör; a magyarországi vakok eszperantista egyesülete, a BELHORO (melynek létrejöttében Bánó Miklósnak vannak elvülhetetlen érdemei). De itt olvashat az érdeklődő a Keresztény Eszperantó Liga, a Magyar Cserkészek Eszperantó Gyakorló Köre, a Magyar Eszperantó Szövetség Munkás Szakosztálya, az Eszperantó Kultúratérjesztő Kft. nevű szervezetekről is (Baghy 1939: 20). A kötet végén a legújabb, hazai vonatkozású eszperantó nyelvű könyvekről is olvashattak a korabeli nyelvtanulók: Mihalik Rákóczi Ferencről szóló írásáról, Baghy *Migranta Plumo* c. kötetéről, ill. Krúdy, Petőfi, Madách és Molnár Ferenc eszperantóra fordított írásairól (Baghy 1939: B4).

Végül Baranyai Imre köteteiből azt emelném ki, hogy a szerző egyrészt saját verseit is közli köteteiben (Baranyai 1940a: 27 és 43), ill. olyan adalékokkal szolgál a hazai munkáeszperantista mozgalom kezdeteiről, mint semelyik másik korábbi tankönyv:

„En 1913 fondiĝis ankaŭ en Hungario la laborist-esperantista societo. Ĝin fondis samideanoj Izsó Polgár kaj Jozefo Nagy, kaj aliaj”

„1913-ban alakult meg Magyarországon is a munkás eszperantista társaság. Polgár Izsó és Nagy József eszmetársak, valamint mások alapították” (Baranyai 1940a: 31).

Összeségében elmondható, hogy a korabeli tankönyvek – a rendelkezésre álló keretek között – meglehetősen részletesen számolnak be – főként – hazai eszperantista szervezetekről, számos korabeli hazai és nemzetközi eszperantista névvel is találkozhattak a korabeli tanulók. A leginkább szembetűnő a korábbi korszakban megszokotthoz képest a nemzetközi (és hazai) kongresszusok csekély mértékű ismertetése, nyomon követése: ha el is tekintünk attól, hogy még az 1929-es budapesti világkongresszusra is csak a helyszín meg nem nevezése mellett történik utalás, a két világháború, pontosabban 1920 és 1939 között megrendezett 20 világkongresszus közül alig néhányról szólnak a tankönyvek.

4.3.1 Magyarság és eszperantó

Érdeemes megvizsgálni a korabeli tankönyvek érvelését az eszperantó tanulása mellett. A Polgár Izsó tankönyvében megfogalmazott érvet már láttuk az előző fejezetben; a többi tankönyv közül Lengyel Pál 1921-es tankönyvében pl. ezt olvashatjuk:

„Az eszperantó célja legkevésbé sem az, hogy az élő nyelveket kiszorítsa (mint azt sokan tévesen hiszik, hanem az, hogy mindenkinek az anyanyelve mellett a második nyelve legyen.

Nyelvtana néhány óra alatt megtanulható. Közműveltségű magyar ember előtt a szótöveknek mintegy fele ismeretes. Nincs benne rendhagyás, sem kivétel.

Az eszperantó megnyitja előttünk az egész világot. Kiszámíthatatlan szolgálatokat tett már és mindenhol tesz híveinek; nagy erkölcsi és anyagi hasznot nyújt ledöntvén az ezeréves korlátot, melyet a nyelvek különfélesége emelt s testvérekké tesz az egész emberiséget.” (Lengyel 1921: 4).

Bánó Miklós, ahogy azt korábban láttuk, a vakok számára kínál megoldást az eszperantó révén. Az *Eszperantó nyelvtan* c. kiadvány kifejezetten a dolgozó munkások szemszögéből vizsgálja a kérdést. Már az első kiadás előszavában ez olvasható:

„Kiadva ezt a kis nyelvtant, bővíteni akarjuk a munkásság arzenálját egy hatalmas eszközzel, mely a kultúra fegyverével akarja közelebb vinni a célhoz, a világbékéhez, az egyenlőséget megszerzett emberiséghez, a nyomorban, elnyomottságban szenvedő proletariátust. Ezzel a kis könyvvel is azt akarjuk elérni, hogy megkönnyítsük a mi sorstársainknak is annak a nyelvnek a tanulását, mely a legjobban biztosítja az egész világ munkásainak csak akkor elérhető szolidaritását, ha egy közös nyelv segítségével meg is értjük egymást.” (Eszperantó nyelvtan 1925: 3).

A gondolat, mely szerint az eszperantó a munkásság eszköze a kölcsönös megértésre, később is visszaköszön a kötetben:

„La estroj kompreneble jam delonge havis komunan lingvon, kiam ili ankoraŭ ĉiam volis eksigi la gelaboristojn el la scio, el la ebleco de interkompreniĝo. Ja la laboristo, laboranta po tage dekdu horojn, tute ne havis tempon por lerni la malfacilajn lingvojn de la estroj, tute ne havis eĉ esperon por kleriĝi kaj ĉiam pli kaj pli malsupreniĝis. La gvidantoj de la laboristaro jam sentis tre la bezonon de la klerigo de la gviditoj, sed rimedo ne estis.”

„A vezetőknek természetesen már régóta volt közös nyelve, amikor még ki akarták zárni a munkásokat a tudásból, a kölcsönös megértés lehetőségéből. Hiszen a munkásnak, aki naponta ti-

zenkét órát dolgozik, egyáltalán nem volt ideje, hogy megtanulja a vezetők nehéz nyelveit, egyáltalán nem volt még csak reménye sem arra, hogy művelődjék, és egyre jobban lesüllyedt. A munkások vezetői már érezték a szükségét az általuk vezetettek képzésére, de megoldás nem volt.” (Eszperantó nyelvtan 1925: 65).

Az eszperantó megjelenésével az *Eszperantó nyelvtan* c. kiadvány szerint tehát megjelenik az eszköz, mellyel Zamenhof a világbéke elérését célozta meg. A munkásság szempontjából azonban a történet itt is sajátos értelmezést nyer a tankönyvben:

„Sed laŭ ni, laboristoj, tio neniam povos okazi en la kapitalista sociordo, ĉar la plej forta armilo de la regantoj estas la diverslingveco de la proletaro, do ni devas labori unuece por la venko de la socialismo, en kiu laboro ni estas povontaj tre bone uzi, kiel unu rimedon, ankaŭ Esperanton.

Tial la mondasocio de la esperantistaj laboristoj, kiu estas enhavanta ĉiujn frakciojn de la marksanoj, celas aplikadi Esperanton por la servo de la laboristaro, por la akcelo de la socialismo”

„De szerintünk, munkások szerint, ez soha nem fog bekövetkezni a kapitalista társadalmi rendben, mert az uralkodók legerősebb fegyvere a proletariátus soknyelvűsége, így hát egységesen a szocializmus győzelméért kell dolgoznunk, mely munkában képesek leszünk nagyon is jól használni megoldásként az eszperantót is.

Ezért a munkáseszperantisták világszervezete, mely magában foglalja a marxisták összes frakcióját, az eszperantó használatára törekszik a munkásság szolgálata, a szocializmus elősegítése érdekében” (Eszperantó nyelvtan 1926: 75).

A fennálló társadalmi rend megdöntése mellett a tankönyvben azonban vannak közelebbi, praktikus és pénzügyi szempontok is, melyek az eszperantó használata mellett szólnak:

„Egy nagy gyárban valamelyik mérnök új gépet talált fel, mely nagyon megkönnyítette a termelést. A gyár mindjárt pénzzel bíró társat kezdett keresni, hogy a találmányt kihasználják. Hirdette öt különféle nyelven, mert sok pénzre volt szüksége. Lefordíttatta az egyes iratok szövegét tíz különféle országnak tíz nyelvére, de senki sem érdeklődött. Végül a már más eszközökkel nem bíró igazgató hirdette egy eszperantó lapban is a találmányt. Kevés idővel azután levél érkezett Japánból, melyben eszperantóul kértek bővebb fölvilágosítást a találmányról. Hosszú tárgyalások után végül az üzlet meg lett kötve.

Mennyi pénzt takarított volna meg a gyár, ha nem kellett volna hirdetni öt nyelven és fordíttatni tíz különféle nyelvre” (Eszperantó nyelvtan 1926: 68–69).

Hasonló közgazdasági okok később is felmerülnek:

„Mennyit takarítának meg a kereskedők és az állami adminisztráció, ha a soknyelvű levelezés helyett csak egy nyelvet kellene használni.

Gondold meg, munkástársam, mennyivel tudnád fokozni egyetlen tulajdonod, a munkaerő árát még a kapitalista társadalomban is, ha ott tudnád azt eladni, ahol a legtöbb kereslet van, tehát ha nem akadályozna meg téged a vándorlásodban a nyelv nemtudása” (Eszperantó nyelvtan 1926: 76).

A munkaerő e szabad áramlásának korai megfogalmazása mellett Baghy Gyula tankönyveiben általánosabb elveket is megtalálhatunk:

„Ha az emberi társadalomnak tényleg az a törekvése, hogy a népek megértsék egymást, s így az emberek szeretetben éljenek a földön, ezt a nyelvet okvetlen meg kell tanulni. Mert az *Eszperantó* a megértés kulcsa; semleges segédnyelv, melynek egyetlen célja az, hogy ott, ahol az anyanyelvünkön való érintkezés lehetősége megszűnik, szolgálatunkra legyen. Fölbecsülhetetlen értékű eszköz a nem csupán egyéni, de a nemzeti kultúrák megismerése, illetve ismertetése szempontjából és az idegenforgalmi nehézségek leküzdésében is” (Baghy 1928: 3).

Az egészen általános alapelvek mellett Baghynál az eszperantó ténylegesen gyakorlati segítségére is látunk példát, amikor a hadifoglyok csomagot kapnak az Eszperantó Világszövetségtől:

„Nu, mi iris kaj mi prenis mian pakaĵon. Ĝi venis el Ĝenevo. La Universala Esperanto Asocio sendis al mi. Ho, libroj! Esperantaj libroj!”

„Na, mentem és felvettem a csomagot. Genfből jött. Az Eszperantó Világszövetség küldte nekem. Ó, könyvek! Eszperantó könyvek!” (Baghy 1937a: 35).

Az eszperantó abban is segít, hogy a hadifogoly levelet kapjon távoli eszperantistáktól, s a levéllel együtt meleg ruhát, pipát, dohányt, csokoládét, cigarettát, két jó cipőt, különféle, a katonák számára hasznos tárgyakat és egy eszperantó nyelvű Bibliát; mindezt egy eszperantó folyóirat és az UEA segítségével:

„Kara amiko, aŭ malamiko (?), mi legis vian nomon en la gazeto ESPERANTO kaj nun mi scias, ke vi estas militkaptito en Ruslando. Mi pensis pri vi kaj pri nia amika korespondado antaŭ la milito. Mi sendas al vi tion, kion malriĉa franca soldato povas sendi al soldato. Akceptu kaj restu sana!”

„Kedves barátom vagy ellenségem (?), a nevedet az ESPERANTO újságban olvastam, és most tudom, hogy hadifogoly vagy Oroszországban. Gondoltam rád és a mi háború előtti baráti levelezésünkre. Elküldöm neked mindazt, amit egy szegény francia katona tud küldeni egy katonának. Fogadd el és maradj egészséges!” (Baghy 1937a: 35–36).

Mindehhez képest Baghy a korszakból származó utolsó tankönyve, mely Mihalik József előszavával és kiadása mellett jelent meg, már a címlapján egy egészen más koncepciót hirdet az eszperantó használatára: „Szerezzünk vele barátokat hazánknak!” (Baghy 1939: B1). A jelszó – némileg módosult formában – később is felbukkan a kötetben:

„Jellemzésül elég, ha megemlíjtük két vezérelvünket: »Szerezzünk barátokat Magyarországnak!« és »Eszperantóval a kultúráért, a kultúrával Magyarországiért!«” (Baghy 1939: 4).

Az előszóban, a tankönyv ajánlójában, melyet Mihalik József írt, tágabb szöveggörnyezetben, némileg enyhített formában fogalmazódik meg az eszperantó magyar nemzeti szempontból való felhasználásának gondolata:

„Fogadjátok ezt szívesen és megtanulva a nyelvet, igyekezzetek annak segítségével mennél többet használni a hazának és az egész emberiségnek!” (Baghy 1939: B2).

Szilágyi mindezekhez képest meglehetősen technokrata szempontból tárgyalja az eszperantó szükségességét és indokoltságát:

„Az eszperantó nyelv az utóbbi években rohamos léptekkel tör előre. Kétségtelen diadalának titka: az aktualitás ereje és technikai kiválósága. Értéke egyenlő a többi távolságrövidítő találmányával” (Szilágyi 1931: 2).

Azt már korábban láttuk, hogy Mihalik nem éppen munkásmozgalmi szempontból javasolja az eszperantó használatát (Mihalik 1938: 5). Ugyanilyen markánsan irányadó az alábbi idézet is:

„Kiu sentas sin bona hungaro: laboras por Hungarlando per Esperanto. Laboru, por ke niaj idoj travivu pli facile kaj pli feliĉe ĉi teran vivon, ol ni”

„Aki magát jó magyarnak érzi: Magyarországiért dolgozik az eszperantóval is. Dolgozz, hogy a utódaink könnyebben és boldogabban éljék túl e földi létet, mint mi” (Mihalik 1938: 80).

A Mihalik–Zöldy szerzőpáros kötetében persze szerényebb és gyakorlatiasabb célok is megfogalmazódnak az eszperantó használatával kapcsolatban:

„Az eszperantó gyakorlati célok szolgálatában áll. Ezek közül talán legfontosabb az, hogy az utazgató emberek segítségére legyen” (Mihalik–Zöldy 1938: 5).

Végül Mihalik 1941-es kiadású tankönyvének előszavában már szinte krisztusi alapelvek fogalmazódnak meg az eszperantó használata kapcsán:

„Bizalommal indítom útjára kis füzetemet, melynek célja, hogy képet adjon arról a kisegítő világnyelvről, mely az emberiség szebb, boldogabb és szeretetteljesebb együttélését a földön akarja elősegíteni.

A szeretet küldi hozzátok ezt a füzetet és viszontszeretet vár. Csak olyanok kezébe való, akik nemcsak gyűlöletet nem éreznek más népek iránt, de érzik, hogy másutt is van jóakaratú, becsületes ember; csak azok foglalkozzanak vele, akik békében akarnak élni az egész világgal; csak azok részére írtam, akik gyakorlatilag óhajtják mívelni az igét: »Szeresd felebarátod, mint önmagadat!«

Foglalkozzatok vele, kedves magyar Testvéreim szívesen és megkedvelve belőle a nyelvet, tanuljátok meg azt. Sokat, nagyon sokat használhattok vele hazátoknak, az egész emberiségnek és saját lelketek békés nyugalmanak.

Isten áldása legyen munkátokon!” (Mihalik 1941: 2).

A korszak tankönyveiben megfogalmazott gondolatok szerint tehát az eszperantó használatára egyrészt egyetemes világbékére, a kölcsönös emberi megértésre, mintegy a krisztusi szeretetre irányuló célok miatt van szükség. Az ilyen, általános alapelvek mellett ott láthatjuk a gazdasági, pénzügyi szempontokat is, továbbá a munkásság jólétének, a társadalom rendjének megváltoztatására irányuló törekvéseket is. Végül a tankönyvek egy része az eszperantó használatát a revizionista, nemzeti célokat szolgáló eszmerendszer támogatásában látja.

4.4 A tankönyvek társadalomképe

4.4.1 Férfi szerepek

Az adatok összesítéséből legelőször is az derül ki, hogy a két világháború közötti tankönyvekben egyrészt azok sokfélesége bővült, másrészt abszolút számban is jóval több férfi szereplőt találunk a kötetekben.

tanár, tanító	76
király	46
munkás	43
katona	38
orvos	29
polgármester	24

lakatos	21
miniszter	19
hadifogoly	17
ügyvéd	17
borbély	15
könyvtáros	15

szakács	15
akadémikus	13
kereskedő	13
királyfi	13
költő	13
pap	13
paraszt	13
rendőr	13
szolga	13
ács	12
hajóskapitány	12
igazgató	12
doktor	11
festő	11
hivatalnok	11
mérnök	11
szabó	11
államfő	10
tanuló	10
árus	9
császár	9
ezredes	9
kapitány	9
pék	9
tudós	9
bankigazgató	8
pincér	8
postás, levélhordó, postatiszt, postatisztviselő	8
tolvaj	8
asztalos	7
diák	7
elnök	7
köztársasági elnök	7
püspök	7
sportoló	7
cipész	6
előmunkás	6
gazda	6
gépész	6
irodista, hivatalnok	6
mozdonyvezető	6
pápa	6
újságíró	6
faárus	5

falusi	5
fűszeres	5
gyógyszerész	5
hadnagy	5
hadvezér	5
házigazda, háziúr	5
idegenvezető	5
kerékgyártó	5
kertész	5
mesélő	5
mészáros	5
molnár	5
nyelvész	5
plébános	5
rendőrfőnök, rendőrkapitány, rendőrtisztviselő	5
statiszta	5
szónok	5
tehervivő	5
tisztelendő	5
uzsorás	5
üveges	5
vezető	5
delegátus	4
filozófus	4
fordító (tolmács)	4
gyerekmunkás	4
írnok	4
iskolaigazgató	4
kőműves	4
nyomdász	4
professzor	4
színész	4
tábornok	4
zenész	4
akrobata	3
cár	3
cserkész	3
gróf	3
herceg	3
huszár	3
iparos	3
kalauz	3
kovács	3
lovász	3

munkanélküli	3
órás	3
szerző	3
tiszt	3
ügynök, biztosítási ügynök	3
ajtónálló	2
állomásfőnök	2
arisztokrata	2
atléta	2
birkapásztor	2
boxoló	2
detektív	2
docens	2
énekes	2
építész	2
erdész	2
falufőnök	2
fuvaros	2
gyárvezető	2
gyógyító	2
halász	2
hivatalvezető	2
író	2
kéményseprő	2
kereskedősegéd	2
koldus	2
konzul	2
közlekedési rendőr	2
lovag	2
miniszterelnök	2
művész	2
oktató	2
őr	2
őrnagy	2
pásztor	2
pénztáros	2
portás	2
próféta	2
rabszolga	2
sofőr	2
szemorvos	2
szerkesztő	2
törzsfőnök	2

vadász	2
vasutas	2
zongorista	2
alelnök	1
aligazgató	1
állami alkalmazott	1
bíró	1
cseléd	1
érsek	1
esztergályos	1
filmkomikus	1
főhadnagy	1
főnök	1
főpap	1
hercegfi	1
honvédőrnagy	1
hordár	1
jegyző	1
képviselő	1
komornyik (inas)	1
kormányzó	1
munkavezető, művezető	1
nyugdíjas vasutas	1
optikus	1
parancsnok	1
parlamenti képviselő	1
pecsenyész	1
polgár	1
politikus	1
prefektus	1
prímás	1
rab	1
rabló	1
rajzoló	1
rektor	1
ruhaárus	1
szakmunkástanuló	1
szállodaszolga	1
telefonszerelő	1
titkár	1
uralkodó	1
vámisztviselő	1

16. táblázat: Férfi szerepek a két világháború között

Nagyobb társadalmi csoportokba szervezve a fenti adatokat:

szellemi szabadfoglalkozású, művész, értelmiségi, tanár stb.	349	ebből	oktatás	123
ipar, kereskedelem, szolgáltatás	335	ebből	közlekedés	25
arisztokrácia, államvezetés	290	ebből	arisztokrácia	83
			közigazgatás	82
			fegyveres erők, karhatalom	125
mezőgazdaság	42			
egyház	41			
függő állapotú, alárendelt	21			
egyéb	20			

17. táblázat: Áttekintő táblázat a két világháború közötti férfi szerepekről

Ha az első helyezetteket vizsgáljuk, továbbra is azt láthatjuk, hogy – nem összesítettben – a tanári, tanítói szerepkör viszi a prímet: szintén jelentős a tanítással kapcsolatos egyéb tevékenység (tanuló, diák) aránya.

Továbbra is jelentős arányban vannak jelen az állam vezető szereplői, az államigazgatás és az arisztokrácia képviselői, és a fegyveres erők képviselői (király, császár, cár, államfő, uralkodó, miniszter, miniszterelnök, köztársasági elnök, polgármester, herceg, gróf, tábornok, katona stb.).

Az egyházi személyek (pap, érsek, püspök, tisztelendő, plébános, pápa stb.) is stabilan jelen vannak a tankönyvek lapjain.

A tanárok mellett az orvos, doktor, tudós, ügyvéd, újságíró, gyógyszerész stb. kategória képviselői is megtalálhatóak a tankönyvekben.

Nagyon fontos változás, hogy az önmagában előforduló *munkás* elnevezés a – nem összesített – lista harmadik helyére került, míg a korábbi időszakban még viszonylag hátrébb fordult elő a rangsorban; ugyanígy nagy számban fordulnak elő az ipar és a kereskedelem terén akár önállóan, akár alkalmazottként dolgozó szakmák képviselői is. Fontos, hogy ha a munkások nagy számához hozzáadjuk még az előmunkás és a gyermekmunkás (!) kategóriát is, szintén nő az ipari alkalmazottak aránya.

Sok a közlekedés terén dolgozó szakmabeli is (hajóskaptány, sofőr stb.), kevesebb számban vannak az agráriumban dolgozók (paraszt, birkapásztor stb.). Továbbra is viszonylag nagy számban találunk kifejezetten függő helyzetben levő szereplőket (szolga, ajtónálló, rabszolga stb.)

Ami mindenképpen feltűnő, hogy a társadalom peremén élő elesettek és megvetettek közül (rabló, tolvaj, koldus, uzsorás) igen nagy számban szerepelnek a tankönyvekben hadifoglyok – ők az egyéni lista 10. helyét foglalják el.

Az alábbiakban olyan példákat igyekszem mutatni, ahol e szereplők nem csupán felsorolásokban, listákon fordulnak elő, hanem aktív tankönyvi szereplőként jelennek meg.

A gyakorisági adatokból látszik, hogy a tanároknak kitüntetett szerep jut a tankönyvekben – ezt támasztja alá az alábbi idézet is: „Iskola nem létezhet tanító nélkül” (Mihalik 1938: 47). Ugyanakkor a tanárok anyagi helyzete nem a legrozsásabb a kor tankönyveiben sem:

„La instristo ne havas aŭtomobilon”

„A tanárnak nincs automobilja” (Szilágyi 1938: 26).

Ha a társadalmi ranglétra élén álló államfőket, az államigazgatás vezetőit, az arisztokrácia képviselőit vesszük először szemügyre, az alábbi érdekes példákat találhatjuk, a teljesség igénye nélkül. Lengyel Pál 1921-es művében még visszaköszön a boldog békeidők képe:

„A koronázás után a király elindult, a koronával a fején, a királyi palotába. Mikor a nép meglátta őt, mindnyájan kiáltották: »Éljen a király!«” (Lengyel 1921: 74–75).

A tankönyvek révén megismerkedhetünk a két háború közötti Magyarország közjogi berendezkedésével is:

„1. **Ĉu via lando estas respubliko?** *Ne, sinjoro, laŭ nia konstitucio ĝi estas reĝlando. Nun, ĝis aranĝo de la dinastia demando, respektive reĝelektado, la regnestro estas gubernatoro.*

2. **Kie loĝas la gubernatoro de Hungarujo?** *Li loĝas en la reĝa palaco, ĵus vizitata de ni. Tiu domo estas la palaco de la ministro-prezidanto kaj tie vi povas vidi la palacon de la ministerio por Militaj Aferoj”*

„1. **Az ön országa köztársaság?** *Nem, uram, alkotmányunk szerint királyság. Most, amíg a dinasztikus kérdés, vagyis a királyválasztás elrendeződik, kormányzó az államfő.*

2. **Hol lakik Magyarország kormányzója?** *Ő a királyi palotában lakik, melyet épp most látogattunk meg. Az a ház a miniszterelnök palotája, és ott láthatja a Hadügyminisztérium palotáját”* (Baghy 1928: 114).

Név szerint megnevezett politikusokra is bukkanhatunk a tankönyvek lapjain:

„Kiu estas ministro? Grafo Károlyi estas ministro”

„Ki miniszter? Károlyi gróf miniszter” (Szilágyi 1931: 3).

Itt – 1931-es tankönyvről lévén szó – minden bizonnyal gróf Károly Gyuláról van szó, aki 1930–1932 között volt egyebek közt külügy- és pénzügyminiszter is, de még miniszterelnök is egy ideig. A korabeli magyar arisztokrácia egy másik korszakos szereplőjét is név szerint említi egy tankönyv:

„Ĉu grafo Apponyi havas grandan nazon?”

„Apponyi grófnak nagy orra van?” (Szilágyi 1931: 13).

A kérdéses orr minden bizonnyal Apponyi Albert grófé lehetett.

Még mindig Szilágyinál maradva, a két háború közötti korszak egyik legmeghatározóbb politikai szereplője szinte állandó szereplője a tankönyveknek – igaz, konkrét politikai funkcióinak, tisztségének, beosztásának, rangjának említése nélkül. A név mindenestre önmagáért beszél:

„Kio estas via nomo? Ĉu via nomo estas Benito Mussolini? Ĉu via lando havas reĝon? Kio estas *lia* nomo?”

„Mi az ön neve? Az ön neve Benito Mussolini? Van az ön országának királya? Mi az *ő* neve?” (Szilágyi 1935: 28).

A tankönyvi kérdésfeltevés már csak azért is indokolt, mert a Duce 1922–1943 között valóban Olaszország miniszterelnöke volt ugyan; a fasiszta Olaszország államfője III. Viktor Emánuel volt. Mussolini néha – úgy tűnik – egyfajta opposícióban áll Szilágyival, aki szintén saját tankönyvei szereplője:

„Ĉu la instruisto estas doktoro Szilágyi? Ĉu Mussolini estas instruisto?”

„A tanár doktor Szilágyi? Mussolini tanár?” (Szilágyi 1935: 10).

A tankönyvekben szerepel Budapest polgármestere is:

„Ĉu Budapest estas granda urbo? Kiu havas la unuan oficon en Budapest? (Jenő Sipőcz). – Jenő (Eŭgeno) Sipőcz estas nun la urbestro en Budapest. Kiu estas la ĉefurbestro de Budapest?”

„Budapest nagy város? Kié az első tisztség Budapesten? (Sipőcz Jenőé). – Sipőcz Jenő most a polgármester Budapesten. Ki a főpolgármester Budapesten?” (Szilágyi 1931: 38).

Az idézetből ugyan nem derül ki, de Sipőcz a két háború között kétszer is volt Budapest főpolgármestere, de 1931-ben történetesen nem.

Korábban már azt is láthattuk, hogy Mussolini, Greta Garbo és Selma Lagerlöf is megjelennek a kötetekben – bár társadalmi szerepüket a szerző (Szilágyi) nem pontosítja: azt az olvasók általános ismereteiben bízva talán nem is szükséges megtennie. Ugyanígy jár el egyébként Harold Lloyd (Szilágyi 1931: 12), Chaplin (és nem mellesleg Mickey egér) (Szilágyi 1938: 4), Anny Ondra (Szilágyi 1938: 11) és Rockefeller (Szilágyi 1938: 30) esetében is, akik a korabeli olvasók és nyelvtanulók előtt minden bizonnyal tökéletesen ismerős nevek voltak.

Szilágyinál még Ferenc József is felbukkan a közelmúlt emlékeként:

„Antaŭ kelkaj jardekoj, kiam en Hungarlando Francisko Jozefo estis la reĝo, oni festis la naskotagon de la reĝo kun granda ceremonio”

„Néhány évtizeddel ezelőtt, amikor Magyarországon Ferenc József volt a király, a király születésnapját nagy ceremóniával ünnepelték meg” (Szilágyi 1935: 76).

Szinte nyomasztó az a kép, ahogy egyes tankönyvi példákon még igen friss élményként jelenik meg az első világháború pokla, a bevonulástól a sebesülésen át a hadifogságig (és a halálig). Ilyeneket olvashatunk: „*oni diras, ke la soldatoj morgaŭ revenos*, (azt) mondják, hogy a katonák holnap vissza fognak jönni” (Lengyel 1921: 31); „*la soldatoj marŝas kvarope*, a katonák négyesével (négyes sorokban) menetelnek” (Lengyel 1921: 46). Ugyanígy: „Az elmenendő katoná, akit bajtársai a ház mellett vártak, már a kapuban állva, átölelé az ifjú leányt és szomorúan búcsúzott tőle” (Lengyel 1921: 76–77). A fronton a helyzet a tankönyv lapjain is egyre fokozódik: „*Soldatoj kondukas la kaptitojn*, katonák vezetik az elfogottakat” (Lengyel 1921: 40); „Készen életre és halálra, a katoná rohant az ellenség felé” (Lengyel 1921: 79); „A sebesült katoná bajtársai által hordágyon vitetett” (Lengyel 1921: 75). Végezetül nem hiányozhat az első világháború borzalmának összegzése sem: „az 1914. évtől 1918-ig tartott háború sok bajt okozott minden benne részt vett nemzetnek” (Lengyel 1921: 60).

A hadifogság élménye leginkább Baghy tankönyvében figyelhető meg, mely szibériai hadifogságáról szól:

„Sur la longaj flavaj benkoj sidas unu sinjoro (li estas poŝtoficeisto), du soldatoj en rusa uniformo, tri soldatoj en uniformoj ĉeĥa, rumana kaj amerika, unu sinjorino, tri knabinoj en gimnazia uniformoj du knaboj. Ili rigardas la instruiston.

La instruisto estas soldato, sed ne en uniformo. Li estas hungaro kaj militkaptito”

„A hosszú sárga padokon ül egy úr (ő postatisztviselő), két katona orosz egyenruhában, három katona cseh, román és amerikai egyenruhában, egy hölgy, három lány gimnáziumi egyenruhában és két fiú. A tanárt nézik.

A tanár katona, de nem egyenruhában van. Ő magyar és hadifogoly” (Baghy 1937a: 5).

Szintén Baghynál olvashatjuk:

„Vi estas militkaptito, kiu loĝas en siberia kazerno. Vi ne havas hejmon”

„Ön hadifogoly, aki egy szibériai kaszárnnyában lakik. Önnek nincs otthona” (Baghy 1937a: 8).

Hosszú évek telnek el a háborúban és az azt követő hadifogságban, míg végre – ahogy maga Baghy is – a hadifoglyok hazajutnak Szibériából:

„En iu mateno telegramo alvenas al la komandanto de la militkaptitejo kaj denove por sescent hejmsopirantoj ĝi realigas la milfoje prisonĝitan revenon al la patrolando... [...]

Ek al la stacidomo! Hejmen! Hejmen! Ho, ĉiopova Dio, fine post kvar, kvin, ses jaroj, post militaj kaj revoluciaj teruraĵoj hejmen! Ek! Rapidu, rapidu! La vagonaro jam estas irpreta. Hejmen! Ek al la paco! Adiaŭ Siberio!”

„Az egyik reggel távirat érkezik a hadifogolytábor parancsnokához, és ismét hatszáz hazavágyó számára teszi lehetővé az álmodott hazatérést az anyaföldre... [...] Fel az állomásra! Haza! Haza! Ó, mindenható Isten, végül négy, öt, hat év után, háborús és forradalmi borzalmak után haza! Fel! Siess, siess! A vonat már menetkész. Haza! Fel, a békére! Agyó, Szibéria!” (Baghy 1937a: 70).

A háború borzalmai húsz évvel később – a második világháború küszöbén – is visszaköszönnék:

„Ĉu vi aŭdis, ke nia soldataro sieĝis du fortikaĵojn kaj al militis ilin? Ĉu al vi plaĉas la milito? Ĉu estas bela afero, ke dum milito tiom multe da homoj mortas kaj multaj virinoj kaj gefiloj poste funebras? Kion ni faru, ke ne estu plu milito sur la tero?”

„Hallotta, hogy seregünk megostromolt két erődítményt és elfoglalta azokat? Szereti ön a háborút? Szép dolog az, hogy a háború alatt annyi sok ember hal meg és sok nő és gyermek gyászol? Mit tegyünk, hogy ne legyen több háború a világon?” (Mihalik 1938: 73).

A háború borzalmainak ellenére, vagy éppen azért, a tankönyvek tanúsága szerint katonának lenni továbbra is presztízzsel bír a korabeli magyar társadalom szemében: „A magyar nemzeti hadsereg vitéz katonákból áll” (Mihalik 1938: 73).

Ami a munkások helyzetét illeti, szintén érdekes az összkép: „A munkás dolgoznék, ha egészséges lenne” (Lengyel 1921: 69).

Ilyen felütés után a munkás eszperantista tankönyvek szintén drámai képet mutatnak a korabeli munkások helyzetéről, ahol egy lecke kifejezetten egy szegény család bemutatásáról szól:

„Hieraŭ mi kaj la patrino de mia amiko vizitis malriĉan familion kaj ni trovis ilin en granda mizero. En la ĉambro estis nur tre malmultaj mebloj, sur la infanoj estis malbonaj vestoj. La patro estis meblisto sed li ne havis laboron. Tie, kie estis la ĉambro la plej varma, staris la lito, en kiu kuŝis la malsana patrino. La filino estis diligentulino, ŝi faris la hejmajn laborojn kaj flegis la malsanan patrinon. En la mezo de la ĉambro mi vidis malbonan tablon, sur kiu estis seka pano. En ilia ĉambro estis nenia ornamo. Eĉ bildo ne estis sur la muro de la ĉambro. La filoj lernas. Unu estos seruristo, la alia komercisto. La filinoj estas kudristinoj, ili laboras en la ĉefurbo. Ilia salajro estas malmulta. Mi ne povas ilin multe helpi, ĉar ankaŭ mi estas malriĉulo, sed mi faros, kion mi povos, ĉar ĉiu devas tion fari”

„Tegnap én és a barátom anyja meglátogattunk egy szegény családot és nagy nyomorúságban leltük őket. A szobában csak nagyon kevés bútor volt, a gyerekeken pedig rossz ruha. Az apa asztalos volt, de nem volt munkája. Ott, ahol a szoba a legmelegebb volt, állt az ágy, melyben a beteg anya feküdt. A lány szorgalmas leányzó volt, ő végezte a házimunkát és ápolta a beteg anyát. A szoba közepén láttam egy rossz asztalt, melyen száraz kenyér volt. A szobájukban nem volt semmilyen díszítés. Még kép sem lógott a szoba falán. A fiúk tanulnak. Egyikük lakatos, a másik kereskedő lesz. A lányok varrónők, ők a fővárosban dolgoznak. A fizetésük csekély. Nem tudok segíteni nekik, mert én is szegény vagyok, de meg fogom tenni, amit tudok, mert mindenkinek kell valamit tennie” (Eszperantó nyelvtan 1925: 22).

Ebből a tankönyvtípusból az derül ki, hogy az éhség bizony állandó vendége a munkások családjainak:

„Laboristoj ofte estas malsataj. La malsato estas la plej bona kuiristo”

„A munkások gyakran éhesek. Az éhség a legjobb szakács” (Eszperantó nyelvtan 1926: 21).

Ezekből a kötetekből a korabeli munkanélküliségi rátára is vethetünk egy pillantást: „A munkások negyedrésze gyakran munkanélküli és csak a háromnegyedrésze dolgozik”(Eszperantó nyelvtan 1926: 38–39).

Az éhezés, nyomor és munkanélküliség mellett e tankönyvekből a gyermekmunka korabeli kérdéseire is bepillantást nyerhetünk:

„A nagy gépek mellett, mint kis figurák, dolgoznak a munkások. A férfiak és nők mellett dolgozik még a kis gyerekeknek tömege is. A legtöbb munkás naponta 9 órát dolgozik. Volt idő, mikor 12–14 órát is dolgoztak s biztosan el fog jönni az az idő is valamikor, mikor csak 6 órát kell dolgozni. Akkor nem fogunk kis gyerekeket látni dolgozni. Most nekik is be kell menni korán reggel és dolgoznak késő estig egy darabka kis kenyérért. Azért sem tanulni, sem iskolába járni nem tudnak. Kérdeztük őket, hogy mennyi fizetésük van, de azt mondták, hogy olyan kevés van, hogy abból nem lehet megélni. Most már mi is tudunk mindent arról a nehéz munkáról, amit ők végeznek” (Eszperantó nyelvtan 1926: 45–46).

A fennálló helyzet javítása érdekében a munkásságnak viszonylag kevés eszköze van; ezek egyike a sztrájk:

„5. **Kial estas fermitaj la pordegoj de tiu fabriko?** *La laboristoj strikas. Ili postulas pli da salajro kaj malpli da laborhoroj. La plimulto laboris potage 10 – 12 horojn en tiu fabriko kvankam la ĝenerala labortempo estas 8 horoj*”

„5. **Miért vannak zárva annak a gyárnak a kapui?** *A munkások sztrájkolnak. Több fizetést és kevesebb munkaidőt követelnek. A többség napi 10 – 12 órát dolgozott abban a gyárban, holott az általános munkaidő 8 óra*” (Baghy 1928: 138).

A munkásság általános helyzetével szemben persze ott az ellenpólus, a bankigazgatók tankönyvi képe. Róluk az alábbi sztereotíp leírást olvashatjuk:

„La bankdirektoroj ne havas grandajn harojn, sed ili havas grandan ventron”

„A bankigazgatóknak nincs nagy haja, de nagy hasuk van” (Szilágyi 1931: 15).

Végül egy érdekes példa a társadalom legalján álló – immár történelmi – kategóriára, a rabszolgákéra:

„Sklavo estas homo, kiu tute ne estas libera. (En Ameriko la negroj estis sklavoj.)”

„Rabszolga az az ember, aki egyáltalán nem szabad. (Amerikában a néger rabszolgák voltak.)” (Szilágyi 1937b: 101).

Úgy tűnik tehát, a korszak tankönyvei jelentős mértékben tükrözik azokat a társadalmi változásokat, melyek az első világháború, az azt követő békeszerződés, ill. a két háború közötti időszak történéseinek (pl. világgazdasági válság) következtében Magyarországon végbementek. Ezek az események nagyban meghatározzák és átalakítják a társadalom szereplőinek tevékenységét – bizonyos szereplők háttérbe szorulnak, más szereplők felértékelődnek a tankönyvek tükrében. Külön figyelmet érdemel, hogy a férfiak társadalmi szerepvállalása és szerepeinek tankönyvi ábrázolása során számos olyan, a korszakra jellemző jellemvonást találhatunk, melyek megkülönböztetik e tankönyveket az előző korszak könyveitől: a hadifoglyok, a – nyomorgó és túlhajszolt, mintegy kizsákmányolt – munkások ábrázolása az előző korszakhoz képest ilyen formában mindenképpen újdonság.

4.4.2 Női szerepek

A nők szerepének változása a korszak tankönyveiben az alábbiakban foglalható össze:

tanárnő, tanítónő	18
varrónő	13
szobalány, szolgálólány	11
királynő, királyné	10
királylány, hercegkisasszony	10
postáskisasszony	8
diktátor	5
divatárusnő	5
gazdasszony	5
tanuló	5
dada, dajka	3
eladónő, elárúsítónő	3
boszorkány	2
énekesnő	2
festőnő	2
háziasszony, háztartásbeli	2
koldusnő	2
mosónő	2
munkásnő	2
vasalónő	2
ápolónő	1
diáklány	1

fodrásznő	1
grófnő	1
kalaposnő	1
kertésznő	1
kofa	1
manikűrös	1
nevelőnő	1
szabónő	1
szakácsnő	1
színésznő	1
táncosnő	1

18. táblázat: Női szerepek a két világháború között

A fenti adatokat nagyobb kategóriákba szervezve az alábbi táblázatot kapjuk:

ipar, kereskedelem, szolgáltatás	48			
szellemi szabadfoglalkozású, művész, értelmiségi, tanár stb.	30	ebből	oktatás, nevelés	28
arisztokrácia	21			
függő állapotú, alárendelt	11			
mezőgazdaság	6			
egyéb	9			

19. táblázat: Áttekintő táblázat a két világháború közötti női szerepekről

Ami a társadalom csúcsán álló királynőket, királynékat, királylányokat és hercegisasszonyokat illeti, elmondható, hogy az eszperantó grammatikai sajátosságainak bemutatására gyakran csak különféle listákban szerepelnek: így az *-in-* képző szemléltetések pl. egymás mellett láthatjuk a királynő, a királylány és a királyné példáját is (Lengyel 1921: 52). Emellett gyakran a tankönyvekben idézett mesék szereplőiként bukkannak még fel. Egy több oldalon át folytatódó mese pl. így kezdődik az egyik korabeli tankönyvben:

„Antaŭ multaj cent jaroj vivis principino. La principino de fabelo ĉiam estas belega. Nia principino ne apartenis al la belulinoj”

„Több száz évvel ezelőtt élt egy hercegisasszony. A mesebeli hercegisasszonyok mindig gyönyörűek. A mi hercegisasszonyunk nem tartozott a szépségek közé” (Baghy 1937a: 50).

Azt már az előző korszak tankönyveiben is láthattuk, hogy az akkori tankönyvek név szerint megemlítik Vilhelmina (Vilma) holland királynőt – mivel Polgár Izsó tankönyvei a háború után több kiadást is megéltek, vele ebben a korszakban is találkozhatunk. Nem Polgár Izsó tankönyve az egyedüli, melyben a holland királynő szerepel – ha név szerint nem is említik a tankönyvek, de tudható, hogy – a második világháborús megszállástól eltekintve – az 1890 és 1948 között uralkodó Vilhelmina (Vilma) holland királynőről van szó:

„Ĉu Nederlando havas reĝinon? Kio estas ŝia nomo?”

„Hollandiának van királynője? Mi a neve?” (Szilágyi 1938: 22).

A női diktátor szerepe – kellően vicces helyzetben – szintén Szilágyi tankönyveiben jelenik meg. Itt a kötet főhőse, Adamson felesége szerepel ilyen szerepben:

„Ĉu Adamson ŝtopas siajn ŝtrumpojn? Ĉu Adamson estas feliĉa edzo? Kial li ne estas feliĉa edzo? Ĉu lia edzino estas diktatoro? Kial Adamson ŝtopas ŝiajn ŝtrumpojn?

(Ĉar li estas malforta, malgranda, ĉar la edzino estas forta kaj granda, ĉar ŝi diras:

»Adamson, ŝtopu miajn ŝtrumpojn.« – kaj Adamson *devas* ŝtopi la ŝtrumpojn de sia edzino.)

„Adamson a saját harisnyáját stoppolja? Adamson boldog férj? Miért nem boldog férj? A felesége diktátor? Miért stoppolja Adamson a felesége harisnyáját?

(Mert gyenge, kicsi, mert a felesége erős és nagy, mert azt mondja:

»Adamson, stoppold meg a harisnyámat.« – és Adamsonnak meg kell stoppolnia a felesége harisnyáját)»

(Szilágyi 1938: 25).

A tanárnők és tanítónők igen gyakran szintén csak felsorolásokban, listákban szerepelnek a korabeli tankönyvekben, vagy éppen az eszperantó képzőinek szemléletése során. Így az egyik kötetben pl. a negyedik lecke megtanulandó szavainak listájában is szerepel az „instruistino = tanítónő” (Bánó 1923: 23), máskor pedig az alábbiakat olvashatjuk:

„A szóképzésnél vigyáznunk kell a tényleges értelemre. A tanítónét például, ha az egy tanítónak a felesége, **instruistedzinonak**, ha tényleges tanítónő, akkor **instruistinonak** mondjuk” (Eszperantó nyelvtan 1925: 88).

Vannak persze olyan példák is, ahol a tanítónők tényleges tanítási tevékenységet folytatnak:

„Matene knaboj kaj knabinoj iras al la lernejo. Ili parolas tre laŭte kaj ridas. Sed en la lernejo jam pli mallaŭte ili parolas. Pli malfrue alvenas la instruistoj kun la instruistinoj. Silento akceptas ilin. Ili tuj komencas lerni”

„Reggel a fiúk és a lányok az iskolába mennek. Nagyon hangosan beszélnek és nevetnek. De már az iskolában halkabban beszélnek. Később megérkeznek a tanítók a tanítónőkkal. Csend fogadja őket. Azonnal elkezdenek tanulni” (Eszperantó nyelvtan 1926: 20).

Hasonló példát olvashatunk egy másik tankönyvben is, bár itt nem csupán a tanítónők tekintélyéről, hanem más kvalitásairól is szó esik:

„La lernejo estas alta, duetaĝa domo. Mia maljuna instruisto loĝis tie. En tiu ĉi lernejo instruis tri instruistoj kaj du instruistinoj. Unu el la instruistinoj estis tre bela kaj ĉarma. Ŝi havis belegan voĉon kaj ŝi ofte kantis en la preĝejo. Tiu ĉi instruistino nun estis mia bofratino, la edzino de mia pli maljuna frato”

„Az iskola magas, kétemeletes épület. Ott lakott az én idős tanítóm. Ebben az iskolában három tanító és két tanítónő tanított. Az egyik tanítónő nagyon szép és bájos volt. Gyönyörű hangja volt és gyakran énekelt a templomban. Ez a tanítónő most az én sógornőm, az idősebbik testvérem felesége” (Baghy 1928: 53).

A tankönyvi példák alapján azonban úgy tűnik, nem minden tanítónő helyezkedhet el a szakmájában:

„2. **Ĉu ankaŭ viaj gepatroj estas laboristoj?** *Mia patro jam ne laboras. Li estas pensiumita fervojisto. Mia patrino, kvankam ŝi estas diplomita instruistino, neniam havis postenon. Ŝi zorgis pri la mastrumado*”

„2. **Az ön szülei is munkások?** *Apám már nem dolgozik. Nyugdíjas vasutas. Anyám, noha diplomás tanítónő, soha nem volt állásban. A háztartásról gondoskodott*” (Baghy 1928: 138).

A postáskisasszony figurája is Szilágyinál bukkan fel: így pl. egy bizonyos Hasse Zetterström svéd szerző egyik novellájában, melyet eredetileg a *Literatura Mondo* közölt eszperantó fordításban:

„Tie loĝas vidvino Tabell kun sia filino. Ŝi estas poŝtistino kaj havas ruĝan harojn”

„Ott lakik az özvegyasszony, Tabell a lányával. A lány postáskisasszony és vörös haja van” (Szilágyi 1937a: 68).

A postáskisasszony figurája Szilágyi másik könyvszériájában is megjelenik:

„La poŝtistino estas senpacienca”

„A postáskisasszony türelmetlen” (Szilágyi 1938: 58).

A varrónők is a ranglista elején szerepelnek a gyakorisági listán:

„Ni klopodis eltrovi, kiu kian profesion havas. Plej multon eltrovis mia fratinetó. Estis tie: meblistoj, seruristoj, instruistoj kaj kudristinoj. Ĉiuj laboristoj”

„Megpróbáltuk kitalálni, kinek milyen szakmája van. A legtöbbet a húgocskám találta el. Voltak ott asztalosok, lakatosok, tanítók és varrónők. Mindannyian munkások” (Eszperanto nyelvten 1926: 30).

Az önállóan dolgozó kalaposnő példája is megjelenik a tankönyvekben:

„1. **Kian profesion vi havas?** *Mi estas maŝinisto en la vapormuelejo. Mia frato estas telefonmuntisto ĉe la centra poŝtoŝtationo. Li estas ŝtata dungito. Nia fratino laboras memstare kiel ĉapelistino. Kaj nia juna frateto servas kiel metilernanto en unuaklasa presejo*”

„1. **Milyen szakmája van?** *Gépész vagyok a gőzmalomban. A testvérem telefonszerelő a központi postahivatalban. Állami alkalmazott. A nővérünk önállóan dolgozik kalaposnőként. És a mi kisöcsénk szakmunkásként szolgál egy elsősztályú nyomdában*” (Baghy 1928: 137).

Az ápolónők, akik a katonai kórházakban teljesítenek szolgálatot, bizony maguk is a háború áldozataivá válhatnak a tankönyvek tanúsága szerint:

„Kelkaj bomboj falis sur la hospitalon mortigante kaj vundante malsanulojn, flegistinojn kaj nun matene sur ĉiu grava konstruaĵo estas japana standardo”

„Néhány bomba hullott a kórházra, megölve és megsebesítve betegeket, ápolónőket és most reggel minden fontos épületen japán lobogó van” (Baghy 1937a: 60).

A szobalányok, szolgálólányok életközeli helyzetekben és mesékben egyaránt szerepelnek a tankönyvekben. Egy szállodai szobafoglalás alkalmával pl. ilyesmit olvashatunk:

„Kétágyas szobát kérek.

[...]

Azonnal, asszonyom, a szobalány majd felvezeti.” (Mihalik–Zöldy 1939: 14).

A fentebb már említett mesebeli hercegkisasszony szolgálólánya pedig így jelenik meg a meg a tankönyvben:

„La principino estis tre feliĉa kaj fiera.

– Jen, mia beleco jam almiestas admiron – ŝi diris al sia servistino.

– Jes, via ekstraordinara beleco, principino Moŝto – la servistino komplimentis kaj ŝi sekrete ridis pri ŝia blindeco”

„A hercegkisasszony nagyon boldog és büszke volt.
– Íme, szépségem már csodálatot hódít – mondta a szolgájának.
– Igen, a te különleges szépséged, fenséges hercegkisasszony – bókolt a szolgáhlány és titokban nevetett a hercegkisasszony vakságán” (Baghy 1937a: 51).

A boszorkány figurája Szilágyi egyik kötetében bukkan fel, a korábban már említett Raymond Schwartz egyik versében, ill. a hozzá fűzött magyarázatban:

„Sorĉistino: virino, kiu kuracas per herboj kaj mistikaj vortoj ktp.”

„Boszorkány: olyan nő, aki gyógyfüvekkel és varázsszavakkal gyógyít stb.” (Szilágyi 1937a: 78).

Végül két magáért beszélő tankönyvi példa a nők helyzetének változásával kapcsolatosan: „Paŭlo estas adepto de la feminismo = Pál a feminizmus híve” (Baghy 1928: 126). Ha már ilyen gondolat felbukkan a két háború közötti tankönyvekben, nem meglepő a korszak végéről származó tankönyvben felbukkanó példa sem, az – egyelőre – utópisztikus világról, „a nap városáról”, ahol a nő immáron nem szolgálója a férfinak:

„La urbo, pri kiu mi songas, estas la plej bela urbo, kiun oni iam vidis. Tie estas nek servistoj nek mastroj. Tie neniam mankas pano al infano. La laboro estas la plej alta valoro. La virino ne estas servistino, sed helpanto de la viro. La nura leĝo estis la amo”

„A város, melyről álmodom, a legszebb város, amit az ember valaha is látott. Ott nincsenek sem szolgák, sem gazdák. Ott soha nem hiányzik a kenyér a gyerekeknek. A munka a legmagasabb érték. A nő nem a férfi szolgálja, hanem segítője. Az egyedüli törvény a szeretet” (Baranyai 1940a: 47).

Ami a két világháború közötti tankönyvekben a női szerepeket és szereplőket illeti, egyrészt elmondható, hogy a női szereplők száma kétségtelenül nőtt a Monarchia idejének tankönyveivel képest, másrészt bővült a női szerepek köre, harmadrészt pedig módosult a leggyakrabban előforduló női szereplők gyakorisága is.

Míg az előző korszakban a tanárként, tanítóként dolgozó nők alig jelentek meg a tankönyvekben, leggyakrabban pedig szobalányként, királynőként vagy varrónőként szerepeltek, a két világháború közötti időszak tankönyveiben igazi újdonság, hogy a ranglétra első grádicsára a tanár- és tanítónők kerülnek, akiket a varrónők és a szobalányok kategóriája követ. Fontos, hogy a dolgozó nők a két világháború közötti korszak tankönyveiben nem csupán varrónők, szakácsnők, mosónők vagy vasalónők lehetnek, hanem megjelenik a konkrétabban meg nem nevezett

női munkás kategóriája. Másrészt előfordul a női koldus figurája is. Ami az arisztokrata nőket illeti, nem tűnnek el ők sem a korszak tankönyveiből: a királynők, a királylányok és hercegkisasszonyok kategóriái alig maradtak le a dobogós helyről: a megosztott negyedik helyen szerepelnek. Ami talán a legérdekesebb, hogy a női diktátor figurája is megjelenik a korabeli tankönyvekben.

A tankönyvi példákból látszik tehát, hogy a nők helyzete kétségtelenül megváltozott a korábbi korszakhoz képest. Több szerephez jutnak a társadalmon belül, bár helyzetük nagyrészt – akár csak egyébként a korabeli, tankönyvben ábrázolt férfiak helyzete – távolról sem könnyű és egyszerű. A változás egyik lényegi összetevője viszont, hogy már – a tankönyvben szereplő férfiak, adott esetben maguk a tankönyvszerzők, akik ugyancsak férfiak – hangot adnak a nők egyenjogúsítását célul kitűző gondolatnak.

5. Az 1945 – 1989 közötti időszak eszperantó tankönyvei

5.1 A tankönyvek és a szerzők

1. Baghy Gyula (1945): *Önoktató eszperantó nyelvmester. Új módszeres tankönyv magántanulók és tanfolyamok számára.* Szalay Sándor könyvkiadó kiadása, Budapest

Baghy 1928-as *Önoktató nyelvmester* c. kötetének – jelentősen – átdolgozott és 192 oldalra bővített, formátumában is új kiadása. A kiadói és szerzői előszó után egy bevezető lecke következik (6–15. oldal), majd a szerző 12 leckében dolgozza fel az eszperantó nyelvtant (16–186. oldal). A kötetet rövid nyelvtani összefoglaló zárja (Horváth 2015i).

2. Baghy Gyula (1947): *La verda koro. Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj, por daŭrigaj kursoj.* La nederlandaj geamikoj de la aŭtoro. Rotterdam
Az 1937-es holland kiadás második kiadása.

3. Dr. Mezei Károly (1947): *Az eszperantó nyelvtana. Olvasmányokkal és szójegyzékkel. Hetedik teljesen átdolgozott kiadás.* Kókai Lajos kiadása, Budapest

Mezei Károly utoljára 1911-ben jelentetett meg tankönyvet – a 48 oldalas 1947-es tankönyv az első világháború előtt megjelent kötetnek jócskán átdolgozott változata. A szerzői előszó után 16 leckében tárgyalja a tananyagot (5–36. oldal), majd a 15. lecke feladatainak megoldása következik. A 37–47. oldalon eszperantó–magyar szójegyzék, az utolsó oldalon pedig a névmásokot összefoglaló táblázat található (Horváth 2015i).

4. *Eszperantó nyelvtan tanfolyamok és magántanulók számára* (é.n.): Kiadja a Magyar Vasutasok és Hajósok Országos Szabad Szakszervezete és a Magyar Közlekedési Alkalmazottak Szabad Szakszervezete, Budapest

A második világháború előtt öt kiadásban is megjelenő *Eszperantó nyelvtan* aktualizált kiadása, 96 oldalon. A kötetben nem szerepel előszó, a nyelvtan a 3–75. oldalon 12 leckében szerepel. Ezt követi a *Függelék* c. rész (egyfajta nyelvtani összefoglaló), majd a korábbi kiadásokból már ismert szemelvények a 82–89. oldalon. A 90. oldalon a prepozíciókat, a 91. oldalon az igeneveket és az összetett igeidőket szemléltető rajzok után a tartalomjegyzék követi (Horváth 2015g).

5. Szalay Sándor (é.n. a): *Eszperantó jegyzet*. MÁV Budapesti Vasútigazgatóság Eszperantó szakköre, Budapest

Az 54 gépelt oldalból álló, előszó nélküli jegyzet 22 leckében tárgyalja az eszperantó nyelvtant, melyet a 47. oldaltól eszperantó–magyar szószedet követ. A szövegben elszórtan szereplő dátumok szerint okkal feltételezhetjük, hogy 1947 körül keletkezett (Horváth 2015i).

6. Szalay Sándor (é. n. b): *Szalay eszperantó levéltanfolyama*. Budapest

Az összesen 96 oldalnyi tananyag 24 füzetlen ívben található meg a Fajszí-gyűjteményen belül egy közös tokban: az adatbázisban 1943-as dátum szerepel a kiadás éveként, de ez minden bizonnyal tévedés (Horváth 2015i). A lapokon ugyanis szerepel a kiadó címe: Budapest VIII. Eszperantó utca 33. Szalay kiadója korábban a szintén VIII. kerületi Kender utca 33-ban működött; az utcát 1946 nyarán keresztelték át Eszperantó utcának (A Közmunkatanács 1946). Az igény, hogy Budapesten Zamenhof és Eszperantó utca is legyen, a korabeli sajtó szerint már 1946 májusában megfogalmazódott („Zamenhof-utca”-t és „Eszperantó-utca”-t 1946).

A levéltanfolyam anyaga összesen 24 leckében tárgyalja a tananyagot, bár az utolsó két lecke pusztán eszperantó–magyar szójegyzéket tartalmaz.

Minden bizonnyal Szalay *Eszperantó jegyzet* c. írásának nyomtatott (és részben átdolgozott) változata, ugyanis nagyjából annak a példáit, gondolatmenetét követi.

7. Kökény Lajos (Ludoviko Kökény) (1947): *Populara lernolibro de Esperanto. Internacia gramatiko por komencantoj*. Literatura Mondo, Budapest

A kizárólag eszperantó nyelvű, 64 oldalas kötet legelején a szerző két oldalon szemléltetően foglalja össze az eszperantó prepozíciókat, majd a tanfolyamvezetőknek szóló szerzői előszó következik. Ezt követően a 7–59. oldalon összesen 40 témakörben csoportosítva kerül sor a tananyag feldolgozására. Ezt a tartalomjegyzék, majd a 62. oldalon az elő- és utóképzők összefoglalása követi. A 63. oldalon egy rövid olvasmány, a 64. oldalon pedig a tabellaszavak összefoglalása látható. A könyvben nincsenek nyelvtani magyarázatok (Horváth 2015l).

8. Kalocsay Kálmán (1948): *Eszperantó nyelvtan. Magyarázatok Kökény Lajos: Populara lernolibro c. könyvéhez*. Literatura Mondo, Budapest

A 40 oldalas kis kötet Kökény 1947-es kötetének nyelvtani magyarázatait tartalmazza az eredeti kötet 40 leckéjét követve egy előszó után a 3–40. oldalon.

9. Baghy Gyula (1948): *La verda koro c. kezdők és haladó tanfolyamok számára írt könnyű regényéhez nyelvtani vezérkönyv fejezetek szerinti szójegyzékkel*. Budapest

A 15 oldalas kiadvány címéhez híven a *La verda koro* nyelvtanát és szavait tartalmazza, tan-
könyvregény fejezeteit követve.

10. Baranyai Imre (1948): *Népszerű eszperantó nyelvtan 12 könnyű leckében, magántanulók és tanfolyamok részére*. Szalay Eszperantó Könyvkiadóhivatal, Budapest

Baranyai 1940-ben megjelent kötetének átdolgozott és bővített kiadása, immáron 64 oldalon.
A szerző – egy szerzői előszót követően – az 5–64. oldalon 12 leckében tárgyalja az eszperantó
nyelvtant (Horváth 2015b).

11. *Eszperantó-kulcs* (1948). Literatura Mondo, Budapest

Az első világháború előtt már megismert *Eszperantó kulcs* újabb kiadása, változatlan formában.

12. Szilágyi Ferenc (1952): *Curso Prático de Esperanto. Com exercícios de leitura e versão e 210 ilustrações*. The Esperanto Publishing Co. Ltd., Rickmansworth

A kötet gyakorlatilag megegyezik Szilágyi 1935-ös eredeti svéd kiadású kötetével; annyi a kü-
lönbség, hogy a 4. oldalra (mely az eredetiben üres) bekerült egy kiejtési útmutató, ill. a kötet
végén szereplő szójegyzék után a 97–99. oldalra bekerült a feladatok megoldása is. Így kerül a
kötet utolsó, 100. oldalára a tartalomjegyzék (Horváth 2015c).

13. Baghy Gyula (1954): *La verda koro. Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio
por komencantoj, por daŭrigaj kursoj*. La nederlandaj geamikoj de la aŭtoro. Amsterdam

Az 1937-es holland kiadás harmadik kiadása.

14. Király Lajos (1958): *Eszperantó tanfolyam anyaga kezdők számára*. MÁV Erkel Ferenc
Kultúrház, Miskolc

A szekszárdi születésű Király (König) Lajos már igen fiatalon, szekszárdi évei alatt kapcsolatba
kerül az eszperantóval – történetesen Lengyel Pál fiától hall a nyelvről – de csak később tanulja
meg azt. Már az első világháború előtt tart eszperantó nyelvtanfolyamot Késmárkon, a két vi-
lágháború között pedig a miskolci eszperantisták életének egyik oszlopos tagja lesz.

A második világháború és a Rákosi-korszak után Miskolcon 1957-től ismét beindul az eszpe-
rantista élet; Király ekkor a MÁV Erkel Ferenc Kultúrházban tart nyelvtanfolyamot, saját anya-
gai alapján. A 32 leckéből álló anyag 8 oldalas füzetekben jelenik meg, az első és utolsó füzet

kivételével minden füzetben két-két lecke van. Az egyes, gépelt füzetek 200-200 példányban kerültek sokszorosításra, melyeket 50 fillérért lehetett megvenni (Pál 1988; Pál–Pásztor 2014; Horváth 2015p)

15. Baghy Gyula (1959): *Eszperantó nyelvkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest

A Rákosi-korszak és az 1956-os forradalom után újjáéledő hazai magyar eszperantó tankönyvkiadás is új lendületet és egészen új irányt kap. Már 1957 januárjában arról lehetett olvasni a korabeli sajtóban, hogy a Tankönyvkiadó a nemrég elindított új, felnőtteknek szól nyelvkönyvsorozatának első két darabja után terveiben megfogalmazta – egyebek mellett – eszperantó tankönyv kiadását is (8,5 millió könyv – 1800 tonna papír 1957). Az állami Tankönyvkiadó Vállalat végül 1959 első félévében meg is jelenik Baghy Gyula *Eszperantó nyelvkönyve* (Megjelent az eszperantó nyelvkönyv 1959), mely az idők során összesen hét kiadást él meg (Pechan 1979: 119).

A 200 oldalas kötet szerzői előszava után a 6–10. oldalon egy bevezető lecke található, majd – bár sok elemet átvesz a könyv Baghy *Önoktató nyelvmester* c. kiadványából, annak szerkezetében jelentősen különbözve – 32 leckében tárgyalja az eszperantó nyelvtant. A 154–171. oldalon szemelvények következnek, majd a 176. oldalig a szemelvényekhez tartozó szószedet és a szemelvények szerzőiről szóló rövid ismertetés. A 177–186. oldalon *Függelék* címszó alatt szócsoporthoz szerint magyar – eszperantó szójegyzékek találhatók, majd a 192. oldalig a gyakorlatok megoldásai és néhány rövidítés. A kötetet a nyelvtani mutató és a tartalomjegyzék zárja (Horváth 2015o).

16. Baghy Gyula (1960): *Eszperantó nyelvkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest

Baghy 1959-es kötetének második kiadása.

17. Baghy Gyula (1962a): *Eszperantó nyelvkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest

Baghy 1959-es kötetének harmadik kiadása.

18. Baghy Gyula (Julio Baghy) (1962b): *La verda koro: Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj*. Oddział Warszawski Polskiego Związku Esperantystów, Warszawa

Megegyezik az 1937. évi holland kiadással.

19. *Eszperantó tanfolyamok számára. Az első negyedév anyaga* (1962). Magyar Eszperantó Szövetség Oktatási Bizottsága, Budapest

A 25 oldalas kézirat hat leckében foglalja össze az első negyedév anyagát. A kiadvány címlapján az alábbiak olvasható információk szerint az anyagok a Magyar Eszperantó Szövetség Oktatási Bizottsága készítette, Dr. Szerdahelyi István tankönyve alapján (Horváth 2015q).

20. *Eszperantó tanfolyamok számára. A második negyedév anyaga* (1962). Magyar Eszperantó Szövetség Oktatási Bizottsága, Budapest

A 21 oldalas jegyzet a 7–11. leckeeket tartalmazza, ill. a félév végi ismétlést (mely egyben a 12. lecke) (Horváth 2015q).

21. *Eszperantó tanfolyamok számára. A harmadik negyedév anyaga* (1963). Magyar Eszperantó Szövetség Oktatási Bizottsága, Budapest

A 44 oldalas jegyzet a 12–19. leckeeket tartalmazza (Horváth 2015q).

22. *Eszperantó tanfolyamok számára. A negyedik negyedév anyaga* (1963). Magyar Eszperantó Szövetség Oktatási Bizottsága, Budapest

A 72 oldalas jegyzet a 20 – 24. leckeeket tartalmazza. Érdekessége, hogy a harmadik félév anyagához képest oldalszámozása folytatódólagos – a jegyzet a 29. oldallal kezdődik. A leckék a 29–51. oldalon találhatóak, ezt követi egy év végi ismétlő lecke (51–57. oldal), majd egy eszperantó – magyar szójegyzék, az utolsó oldalon pedig a négy kötetes jegyzet összefoglaló tartalomjegyzéke (Horváth 2015q).

23. Honesta, Helena (1963): *Kiu kion scias?* Paco Esperanto-Rondo, Szeged

Helena Honesta kötete először 1963-ban jelent meg Szegeden, a Paco Esperanto-Rondo gondozásában. A 15 oldalas kis kötet csak eszperantó nyelvű; a rövid szerzői előszó után a 3–8. oldalon összesen 145 (részben az eszperantóval kapcsolatos) kérdés szerepel, melyekre a válasz a későbbi oldalakon található. A kötet felelős kiadója Farkas Ernő, a szegedi Ságvári Endre Gimnázium tanára, akinek egyébként a szegedi Somogyi Könyvtár Magyar Eszperantó Múzeum és Könyvtár elnevezésű gyűjteményét (ill. annak megalapítását) is köszönhetjük (Pechan 1979: 116).

24. Mátéffy József–Nagy István (1964): *Eszperantó társalgási zsebkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest

A Tankönyvkiadó gondozásában megjelent 112 oldalas kötet szerzői előszava után (3. oldal) az 5–65. oldalakon a különböző témakörökbe csoportosított eszperantó és magyar nyelvű párbeszédes részek alkotják a tankönyv igazi anyagát. A 66–105. oldalon nyelvtani összefoglalót találhatunk, azt követi egy rövid függelék a legfontosabb szócsoporthoz felsorolásával, majd a tartalomjegyzék. Mátéffy volt a Magyar Eszperantó Szövetség elnöke 1969 és 1977 között. Nagy István nevéhez, aki számos más, eszperantóval kapcsolatos kiadvány szerzője, több fordítás is fűződik. Ennek megfelelően a társalgási rész Nagy, a nyelvtani rész Mátéffy munkája (Horváth 2015r).

25. Pechan Alfonz (szerk.) (1964): *Gvidlibro por supera ekzameno 1*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest

A kétkötetes mű első része 1964-ben jelent meg (Eszperantó a budapesti egyetemen 1964) Pechan Alfonz nevével a két világháború közötti korszak tankönyveinek tárgyalása során már találkozhattunk; neve a Magyar Eszperantó Pedagógiai Egyesülethez köthető. Már a háború előtt és után is aktívan kiveszi részét a nyelvvizsgáztatásból. A számos kiadást megért eszperantó–magyar és magyar–eszperantó szótár szerkesztője (Horváth 2016c).

A kétkötetes *Gvidlibro* első, 80 oldalas része 1964-ben látott napvilágot. A 3–4. oldalon található előszó után kötet két nagyobb részre oszlik: az első rész (5–44. oldal) a Baghy Gyula által írt *Gramatika demandaro resuma*, a második rész (45–80. oldal) pedig a Szerdahelyi István által írt *Instrumetodo c. rész*. A *Gramatika demandaro resuma* később, 1989-ben különlenyomatként is napvilágot lát (ld. erről később).

26. Baghy Gyula (1965a): *Eszperantó nyelvkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest
Az 1959-es kiadással megegyező ötödik kiadás.

27. Baghy Gyula (Julio Baghy) (1965b): *La verda koro: Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj*. Oddział Warszawski Polskiego Związku Esperantystów, Warszawa
Az 1937-es kiadással egyező kiadás.

28. Honesta, Helena (1965): *Kiu kion scias? Paco Esperanto-Rondo*, Szeged
Az 1963-assal megegyező kiadás.

29. Szerdahelyi István (1965): *Esperanto 1. Eszperantó nyelvkönyv 10–14 éves korúak számára*. Tankönyvkiadó, Budapest

A 214 oldalas kötet szintén a Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg – a könyv a 10–14 éves korosztály számára készült. A kötet két fő részből áll: az elsőben a szerző a bevezetést követően 24 leckében tárgyalja a tananyagot (5–138. oldal), a másodikban pedig kiegészítő feladatok, házi feladatok és gyakorlatok szerepelnek az egyes leckékhez (139–164. oldal). A kötetet nyelvtani összefoglaló (165–196. oldal), egy eszperantó–magyar szójegyzék (197–207) és a tartalomjegyzék zárja (Pechan 1979: 119, Horváth 2016a).

30. Fajszai Károly (1966): *Eszperantó. Kereskedelmi gyorsított tanfolyam*. Fővárosi Tanács VB Iparcikk Kereskedelmi Iroda

A fülöpszállási születésű Fajszai Károly viszonylag későn (1964-ben, 53 évesen) tanul meg eszperantóul, de 1966-ban már aktív szervezője és résztvevője a Budapesten megrendezett 51. világkongresszusnak. A Fajszai-gyűjtemény megalapítója (Varga 2021: 91; Horváth 2016b).

Az összesen 52 oldalas gépelt jegyzet 10 leckében tárja a tananyagot a tanuló elé. A kötet elején (két oldalon is ugyanaz) az előszó szerepel, míg a kötet utolsó oldalán a KPVD SZ (Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátó-ipari Dolgozók Szakszervezetének) nyilatkozata olvasható arról, hogy megalakult a Kereskedelmi Dolgozók Eszperantó Szakköre.

31. Kalocsay Kálmán (1966): *Rendszeres eszperantó nyelvtan*. Tankönyvkiadó, Budapest

Kalocsay 244 oldalas kötete is a Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg. A bevezetést (5–8. oldal) a hangtan (9–14. oldal), az alaktan (15–106. oldal), a mondattan (107–200. oldal), a szóalkotás (201–229. oldal) követi; a kötetet rövidítések jegyzéke, függelék, nyelvtani mutató és a tartalomjegyzék zárja.

32. Mátéffy József–Nagy István (1966): *Eszperantó társalgási zsebkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest

Az 1964-es kiadással egyező második kiadás.

33. Nagy István (1966): *Megismerkedem az eszperantóval*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest

A 32 oldalas kiadvány nyelvtani összefoglalója a 16–24. oldalon található, ezt a 28. oldalig eszperantó–magyar szójegyzék követi. A kötet egyéb részein az eszperantóval kapcsolatos idézeteket, írásokat, tájékoztatókat, reklámokat találhatunk.

34. Pechan Alfonz (szerk.) (1966): *Gvidlibro por supera ekzameno 2. Skizo de historio kaj literaturo de Esperanto*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest

A két kötetes mű második fele 1966-ban jelent meg (Horváth 2016c).

A 190 oldalas második rész egy rövid előszót követően a nemzetközi nyelv egyetemes és hazai történetével foglalkozik – így az eszperantóéval is (5–82. oldal). Ezt követi a 83 – 160. oldalon az eszperantó irodalom történetének felvázolása, majd a kötetet a név- és címjegyzék, kiegészítés, bibliográfia és tartalomjegyzék zárja.

35. Baghy Gyula (1967): *Eszperantó nyelvkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest

Az 1959-es kiadással megegyező hatodik kiadás.

36. Nagy István (1967): *Megismerkedem az eszperantóval*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest

Az előző évi kiadás változatlan formájú utánnyomása.

37. Szabó Tibor (1967): *Eszperantó 1. Kezdő tanfolyam levelező hallgatók, magántanulók és tanfolyamok számára*. Magyar Eszperantó Szövetség Pedagógus Csoport

A 108 oldalas gépelt jegyzet 18 leckében tárgyalja a tananyagot, ezt kiegészítő olvasmányok követik a 91–108. oldalon. Szabó Tibor vezetésével Szegeden 1964 óta került megrendezésre a Nemzetközi Pedagógus Eszperantó Szeminárium (Pechan 1979: 116; Horváth 2016d).

38. Hegyi István (1967): *Eszperantó jegyzet alapfokú rövidített tanfolyamok számára*. Eszperantó Kör, Veszprém

A civilben orvos, győri születésű Hegyi 1964-ben ismerkedett meg az eszperantóval – tagja volt a Magyar Orvos–Eszperantó Társaságnak is. A 38 oldalas gépelt jegyzet nem tagolódik leckékre, az első 31 oldalon inkább rövid témakörökbe csoportosítva ad kisebb szövegeket, szöszedeteket, ill. nyelvtani ismertetést. A kötet utolsó oldalai eszperantó–magyar szöszedetet tartalmaznak. Érdekesség, hogy az eszperantó szavak mellett olyan nemzetközi szavakat ad meg, melyek a magyarban is léteznek, ismertek lehetnek a magyar tanulóközönség számára.

39. Kalocsay Kálmán (1968): *Rendszeres eszperantó nyelvtan*. Tankönyvkiadó, Budapest

Az 1966-os kiadással megegyező kiadás.

40. Baghy Gyula (1968): *Eszperantó nyelvkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest

Az 1959-es kiadással megegyező hetedik és egyben utolsó kiadás. A kötet a hét kiadás során összesen 100 ezer példányban jelent meg (Pechan 1979: 119).

41. Szerdahelyi István (1968): *Esperanto 2. Daŭriga kurso. Eszperantó nyelvkönyv 10 – 14 éves korúak számára*. Tankönyvkiadó, Budapest

Az *Eszperantó 1.* c. kötet folytatása, 228 oldalon, a Tankönyvkiadó gondozásában. A könyv elején jelmagyarázat található, majd az 5–169. oldalon 24 leckében következik a tananyag. Ezt egy szöveggyűjtemény követi a 176. oldalig, majd egy nyelvtani összefoglaló a 198. oldalig. A 199–223. oldalon eszperantó–magyar szószedet, azt követően pedig a tartalomjegyzék található.

42. Baghy Gyula (Julio Baghy) (1969a): *La verda koro: Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj*. Fondumo Esperanto, Helsinki

Az 1937-es kiadással megegyező kiadás.

43. Baghy Gyula (Julio Baghy) (1969b): *La verda koro: Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj*. Esperanto Grupo, Verona

Megegyezik az 1937-es kiadással.

44. Szilágyi Ferenc (1969a): *A Practical Course in Esperanto. With Reading Exercises and Illustrations*. The Esperanto Publishing Co. Ltd., Rickmansworth

Megegyezik az 1936-os kiadással.

45. Szilágyi Ferenc (1969b): *Ellernu! Progresu kurso de Esperanto*. Kultura Kooperativo de Esperantistoj, Rio de Janeiro

A 122 oldalas kiadvány az eredeti 1937-es kiadás némileg átdolgozott változata. A rajzokat és részben a szövegeket kicserélték benne az átdolgozók, de a szerkezet jórészt megmaradt. A kötet elejére az átdolgozó bizottság egy oldalnyi előszava került. Ezt követi Szilágyi eredeti *Ellernu* c. írása, majd egy a szerző által a második kiadáshoz írt előszó (Szilágyi ezt a második kiadást már nem érthette meg). A tananyag a 7–113. oldalon 16 leckében következik. A 115–118. oldalon a tartalomjegyzék, majd két rövidebb eszperantó nyelvű szöveg olvasható.

46. Kaszab Andor – Benczik Vilmos (1971): *Eszperantó–magyar diáklevelezés. Kifejezés és levélgyűjtemény*. Segédkönyv az általános és középiskolai tanulóifjúság számára. Tankönyvkiadó, Budapest

A 171 oldalas kiadvány szintén a Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg. A *Bevezetés* c. rész az 5–31. oldalon található, itt szerepel a világ számos országának eszperantista szervezeteit felsoroló lista is. Az *Útmutató (A tárgykörök felsorolása)* c. rész a 32–143. oldalon a levelezési témaköröket tartalmazza, a 144–157. oldalon magyar tanulók válszlevelei következnek (levél-minták), végül a 158–167. oldalon szereplő néhány hasznos kifejezést követően a kötet a tartalomjegyzékkel zárul.

Kaszab Andor nevéhez több más (így szovjet–magyar, német–magyar, lengyel–magyar) diáklevelezés is fűződik, a szári születésű Benczik Vilmos igen sokrétű tevékenysége során foglalkozott – egyebek között – könyvkiadással, fordítással, szerkesztéssel, oktatással; a rendszerváltás után egy ideig a Magyar Eszperantó Szövetség elnöke is volt.

47. Kökény Lajos (1971): *Beszélgessünk eszperantóul!* Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest

Kökény Lajos kötete 120 oldalon, 12 témakörben tárgyalja a tananyagot. Az előszó és egy rövid bevezetés után (3–7. oldal) következnek az említett témakörök, szövegek nyelvtani magyarázatokkal, szöszedettel, kérdésekkel (8–95. oldal), majd eszperantó–magyar szójegyzék és egy rövid tájékoztató a Magyar Eszperantó Szövetségről, amit az előljárószók, a képzők és az összetett igeidők rövid összefoglalása követ, majd az utolsó két oldalon a tartalomjegyzék található (Horváth 2016e).

48. Szerdahelyi István (1972a): *Esperanto 1. Eszperantó nyelvkönyv 10–14 éves korúak számára*. Tankönyvkiadó, Budapest

Az 1965-ös tankönyv harmadik, átdolgozott kiadása, továbbra is a Tankönyvkiadó gondozásában. A Fajszigyi-gyűjteményben az első, 1965-ös kiadás és az 1972-es harmadik és átdolgozott kiadás közötti második kiadást nem leltem (1966-ból). A 260 oldalas kötet elején egy bevezető lecke található (5–10. oldal), majd 24 leckében következik a tananyag. A 153. oldaltól nyelvtani összefoglaló, a 185. oldaltól módszertani tanácsok, a 251. oldaltól pedig szóelemek abc szerinti listája következik (Horváth 2016a).

49. Szerdahelyi István (1972b): *Eszperantó. Bevezetés és nyelvyakorlatok*. Tankönyvkiadó, Budapest

A 308 oldalas kötet szintén a Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kézirataként. A kötet elején található tartalomjegyzék és jelmagyarázatok után következik az előszó, melyből kiderül, hogy a kötet két félév tananyagát tartalmazza. Az első rész (*Bevezetés az eszperantó tanulmányokba*) – ez az előkészítő tanfolyam anyaga – a 15–152. oldalon található: összesen 26 egységből áll (a 146. oldalig): ezeket az első rész morfématára követi. A második rész (*Eszperantó I. és II. Nyelvgyakorlatok*) a 153–300. oldalon) 13 egységből áll. Ezt követi a kötet végén a nyelvtani elemek mutatója, a név és tárgymutató, valamint a forrásmunkák jegyzéke.

50. Szilágyi Ferenc (1972): *Konversacia Esperanto-Kurso*. Dansk Esperanto-Forlag, Aabyhoj
A 68 oldalas kiadvány az 1938-as *Eszperantó nyelvtan sok vidám képpel* c. kötet szerkezetét követi (legalábbis részben). A kiadói előszó után a kötet az 5–66. oldalon ugyanúgy 16 leckében tárgyalja a tananyagot (kisebb módosításokkal csupán), mint az 1938-as kötet: sem nyelvtani magyarázatokat, sem szöszedetet nem találunk a leckék végén, majd következik (az eredetiben meglevő nyelvtani magyarázatok és a gyakorlatok megoldás kihagyásával) az olvasmányok egy része: az eredetiben meglevő utolsó három oldal, ill. az utána következő részek is teljesen hiányoznak.

51. Hegedűs Béláné (1973): *Eszperantó szakpróba*. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest
Dr. Hegedűs Béláné Kálóczy Ilona 104 oldalas kötete az Úttörő Eszperantisták Csoportja számára készült, az Úttörő Szakpróba-füzetek részeként. Az előszót és az eszperantóról szóló rövid ismertetést a 12. oldaltól témakörök szerint csoportosított rövid szövegek követik, szójegyzékkel a 35. oldalig. Ezt követi a nyelvtani összefoglaló (az 57. oldalig), ahonnan azonnal folytatódik a nyelvtani példákhoz tartozó szöszedet a 65. oldalig. Rögtön innen folytatódik az úttörő-élethez tartozó legfontosabb szavak eszperantó és magyar nyelvű jegyzékével. A 78. oldaltól ötletek következnek arra nézve, hogy az úttörő milyen eszperantó szövegekkel szerepelhet a táború mellett, majd egyéb, az úttörő- és kisdobos-élethez köthető eszperantó nyelvű szövegek következnek a 97. oldalig. Innen a 103. oldalig az eszperantó szakkör belső életéről és az ajánlott szakirodalomról olvashatunk magyarul. A kötetet a tartalomjegyzék zárja. Hegedűs Béláné a hatvanas évek közepétől a Magyar Eszperantó Szövetség Baranyai Megyei Bizottságának oszlopos tagja volt.

52. Nagy István (1973): *Megismerkedem az eszperantóval*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest

Az 1966-os kiadás új adatokkal frissített, de lényegében azonos kiadása.

53. Szerdahelyi István (1976): *Eszperantó. Bevezetés és nyelvgyakorlatok*. Tankönyvkiadó, Budapest

Az 1972-es kötet második kiadása.

54. Faragó Katalin (1977): *Eszperantó jegyzet kezdők és haladók részére*. h.n.

A hódmezővásárhelyi Faragó Katalin 47 oldalas gépelt jegyzete a bevezető után röviden ismerteti a 28 órára lebontott tanmenetet (2–4. oldal). Ezt követi az egyes órákra lebontott részletesebb anyag ismertetése a 31. oldalig, ahonnan az alapfokú nyelvvizsgára felkészítő különböző feladatok következnek a kötet végéig.

55. Salga Attila, dr.–Vincze Ferdinánd (1978): *Eszperantó nyelv. Alapismeretek*. Ho Shi Minh Tanárképző Főiskola Orosz Intézet, Eger

A bevezető gondolatok után az 5–78. oldalon kilenc leckében következik a tananyag. Ezt gyakorlatok, majd olvasmányok követik a 89. oldalig. A kötetet eszperantó–magyar és magyar–eszperantó szószeret zárja. A tarnaörsi Salga Attila számos eszperantó témájú kiadványt írt – a rendszerváltás után is –, több eszperantó regény szerzője.

56. Fehér Miklós (1979): *Eszperantó mini nyelvtan*. Az „Ora Duopo-Kalocsay-Baghy” Eszperantó Szakkör és a szerző közös kiadványa. Miskolc

A mindössze 8 oldalas mű címéhez méltóan a nyelvtant az 1–5. oldalon foglalja össze, ezt a 6. oldalon olvasmányok, majd a 7–8. oldalon egy 200 szavas szójegyzék követi.

57. Horváth József (Jozefo Horváth) (1979): *30 nap alatt eszperantóul*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest

Horváth József 292 oldalas kötet bevezető gondolatai (5–12. oldal) címénen megfelelően harminc napnak megfelelő harminc egységben (egy nap = egy lecke) tárgyalja az eszperantó nyelvtant, igazán bőséges anyagmennyiséggel. A 283. oldalon olvasható – jelképes – utószó után a kötet a tartalomjegyzékkel zárul. A kötetet az az Endrődi István illusztrálta, aki karikatúrái, rajzai révén olyan újságokból is országosan ismert volt, mint a Fűles, Pajtás, Ludas Matyi.

58. Pechan Alfonz (szerk.) (1979): *Gvidlibro por supera ekzameno*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest

A *Gvidlibro* eredeti, 1966-ban megjelent második kötetének bővített változata. A 370 oldalas kötet elején a második kiadáshoz szánt előszót, majd az eredeti, 1966-os második kötethez írt előszót olvashatjuk. Ezt követi a 7–122. oldalon a nemzetközi nyelv történetét felvázoló rész, majd a 123–278. oldalon az eszperantó irodalomtörténet vázlata. Újdonság az eredeti második kötethez képest, hogy a 279–338. oldalon szerepel egy módszertani rész is. Ezt követi a névmutató, irodalom- és tartalomjegyzék a 358. oldalig, majd reklámok.

59. Szerdahelyi István (1979a): *Eszperantó nyelvkönyv a gimnáziumok III. osztályai számára*. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest

A 207 oldalas, kézirat gyanánt szolgáló, kísérleti céllal született kötet 14 leckében tárgyalja a III. évfolyam tananyagát a 167. oldalig. Ezt fordítási gyakorlatok követik a 176. oldalig, majd nyelvtani összefoglaló a 187. oldalig. A kötetet eszperantó–magyar szójegyzék és a 204. oldal-tól a tartalomjegyzék zárja.

60. Szerdahelyi István (1979b): *Esperanto 1. Eszperantó nyelvkönyv 10–14 éves korúak számára*. Tankönyvkiadó, Budapest

Az eredeti, 1972-es kiadás negyedik és átdolgozott kiadása, megegyezik a harmadik kiadással.

61. Fehér Miklós (1980): *Alapfokú eszperantó tankönyv magántanulók és tanfolyamok számára*. Miskolc

Az 55 gépelt oldalból álló kézirat első kópiája összesen hat példányban készült, 1980 szeptemberében.

Az első oldalon az előszót követően a kötet összesen 25 leckében tárgyalja az eszperantó nyelvtant. A tartalomjegyzék a kötet utolsó oldalán található.

62. Nagy István (1980): *Megismerkedem az eszperantóval*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest

Az 1973-as kiadás változatlan utánnyomása.

63. Szerdahelyi István (1980a): *Esperanto 2. Daŭriga kurso. Eszperantó nyelvkönyv 10 – 14 éves korúak számára*. Tankönyvkiadó, Budapest

Az 1968-as kötet átdolgozott kiadása, bár az oldalszámokat és a szerkezetet az átdolgozás nem érintette.

64. Szerdahelyi István (1980b): *Eszperantó nyelvkönyv a gimnáziumok IV. osztályai számára*. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest

A szintén kézirat gyanánt, kísérleti jelleggel a negyedik osztály számára összeállított 132 oldalas anyag 3–103. oldalán 7 leckében található a tananyag. A 104. oldalon reklám, a 105–113. oldalon a leckék szerinti nyelvtani magyarázat található. Ezt követi a 128. oldalig az eszperantó–magyar szójegyzék, majd a tartalomjegyzék a 129. oldaltól.

65. Horváth József (Jozefo Horváth) (1981): *...már tudom, mi az eszperantó!* Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest

A 64 oldalas kiadvány meglehetősen tarka szerkezetű: a 3. oldalon levő előszó után egy kozmetikai reklám található a 4. oldalon, majd az 5–12. oldalon rövid ismertetés a világnyelv és az eszperantó történetéről. A nyelvtan részletes taglalása itt kezdődik, és a 29. oldalig tart. A 30. oldalon egy fényképes reklám található, majd egy keresztrejtvény és egy két oldalas írás *Szép magyar könyvek 1979-ből* címmel. A szójegyzék és a hozzá kapcsolódó szöveg, ill. keresztrejtvény a 34–43. oldalon található, amit több, az eszperantó különféle aspektusairól szóló rövid írás követ a kötet végéig. A kötet külső és belső borítóin is reklámok láthatók.

66. Szabó Imre (szerk.) (1981): *Alapfokú eszperantó társalgás turisták részére*. Országos Idegenforgalmi Hivatal, Budapest

A 32 oldalas kiadvány első oldalain rövid ismertetés és előszó található, ezt követi egy rövid nyelvtani összefoglaló az 5–10. oldalon. A társalgási példák a 19. oldalig tartanak, majd a 20–23. oldalon eszperantó–magyar, a 24–31. oldalon magyar–eszperantó szószedet található. A kötetet egy kérdőív zárja, mellyel külföldi utazást lehetett (volna) nyerni.

67. Baghy Gyula (1982): *La verda koro. Facila romaneto por komencantoj*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest

Az 1937-es tankönyvregény és az 1948-as, külön megjelent nyelvtani útmutató egy kötetben, 110 oldalon.

68. Fülöp József (szerk.) (1982): *Tanuljunk eszperantóul!* Tanfolyami segédanyag. Magyar Eszperantó Szövetség Vas megyei Bizottsága, Szombathely

A 93 oldalas gépelt jegyzet 22 leckében tárgyalja a tananyagot a 84. oldalig, ahonnan a nyelvtani összefoglaló következik: elő- és utóképzők, elöljárók, az egyszerű szavak táblázata, a melléknévi igenevek és az összetett igeidők összefoglalása, majd a 92–93. oldalon a tartalomjegyzék.

69. Kaszab Andor–Benczik Vilmos (1982): *Eszperantó–magyar diáklevelezés. Kifejezés és levélgyűjtemény. Segédkönyv az általános és középiskolai tanulóifjúság számára.* Tankönyvkiadó, Budapest

Az 1971-es kötet javított kiadása, a Tankönyvkiadó gondozásában, 118 oldalon, más formátumban. A kötet szerkezete ettől függetlenül megegyezik az 1971-es kiadáséval: a legnagyobb újdonság, hogy az eredeti kötet levélmintáiban stb. szereplő, 1970-es évekre utaló dátumokat átírták a 80-as évekre, ill. a kötet elején szereplő, a világ számos országának eszperantista szervezeteinek címeit és adatait is frissítették.

70. Princz Oszkár (1984): *Eszperantó nyelvkönyv. Magántanulók és tanfolyamok számára.* Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest

A 96 oldalas kötetben a tartalomjegyzéket (5. oldal), az előszót (7–8. oldal) és a Magyar Eszperantó Szövetség különböző megyei bizottságait, szakosztályait és szakbizottságait bemutató oldalalak után a 11–77. oldalon találjuk a tananyagot összesen 10 leckében. A 78–85. oldalon a gyakorlatok megoldása, a 86–87. oldalon pedig nyelvtani tárgymutató található. A kötetet eszperantó–magyar szószedet (88–93. oldal) és egy könyvajánló zárja.

71. Kaszab Andor–Benczik Vilmos (1987): *Eszperantó–magyar diáklevelezés. Kifejezés és levélgyűjtemény. Segédkönyv az általános és középiskolai tanulóifjúság számára.* Tankönyvkiadó, Budapest

Az 1971-es kiadás harmadik, javított kiadása 118 oldalon, a Tankönyvkiadó gondozásában, lényegében megegyezik az 1982-es kiadással, a dátumok további frissítése mellett.

72. Princz Oszkár–Rados Péter András (1987): *Bemutatjuk az eszperantót.* Hungara Esperanto-Asocio, Budapest

Az Unua libro megjelenésének 100. évfordulója alkalmából írt előszót követően a nyelvtani összefoglalót a 2–17. oldalon található, ezt követi egy eszperantó–magyar szószedet a 26. olda-

lig. Az ezt követő két oldalon néhány alapvető kifejezést olvashatunk eszperantóul, majd véleményeket Zamenhof nyelvéről a 29. oldalig. A 36+2 oldalas kötet további oldalain a további tanulási lehetőségekről és a Magyar Eszperantó Szövetségről olvashatunk.

73. Szerdahelyi István (1987): *Kevés szóval eszperantóul*. Tankönyvkiadó, Budapest

A Tankönyvkiadó gondozásában megjelent 168 oldalas kiadvány egy olyan sorozat részeként jelent meg, melyben napvilágot látott pl. német, olasz, holland, litván, szerb-horvát, orosz, francia, angol, portugál, spanyol, svéd stb. kötet is. Az 5–6. oldalon levő szerzői előszó után egy három részből álló bevezetés következi a 7–64. oldalon. A 64 – 141. oldalon következik a tankönyv 10 leckére osztott központi része, melyet a 142–146. oldalon tanfolyam végi teszt követ. A feladatok megoldását (147–156. oldal) eszperantó–magyar szójegyzék követi, majd a 167. oldalon a tartalomjegyzék.

74. Baghy Gyula (1989): *Gramatika demandaro resuma*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest
A 44 oldalas kötet 7–34. oldalán eszperantó nyelven 50 pontban foglalja össze a nyelvtant. Ezt a 35–40. oldalon előbb eszperantó–magyar, majd a többi oldalon magyar–eszperantó nyelvtani szakkifejezések mutatója követi: mindkettő Pechan Alfonz munkája.

A Gvidlibro I. részében szereplő anyag különlenyomata lehet.

75. Mikulás Ilona–Mikulás József (1989): *Esperanto – por ni 1–4*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest

A négy füzetben és összesen 264 +8 oldalon megjelent, gyerekeknek szóló tankönyv első füzete az összkötet 1–62. a második a 63–122., a harmadik a 123–202., a negyedik a 203–264. számozott oldalait tartalmazza. Emellett az első és negyedik füzetben van 2–2 számozatlan oldal is: az első kötetben alapvető eszperantó kifejezéseket és magyar megfelelőjüket, a negyedik füzetben pedig az egyik oldalon a sikeres további tanulás érdekében megtehető további lépésekről olvashatunk, a másik oldalon pedig a füzetek szerzőiről. Ebből kiderül, hogy a gyömrői illetőségű tanár házaspár közül Mikulás József a sorok írásakor már nem volt az élők sorában, Mikulás Ilonáról pedig megtudjuk, hogy ő maga készítette a tankönyv rajzait. A második füzet négy számozatlan oldalt tartalmaz: ebből egy eszperantó és magyar kifejezéseket, kettő levél-mintát, egy pedig két eszperantó kiadvány reklámját. A harmadik füzet nem tartalmaz plusz oldalakat.

76. Velösy Klára (1989): *Amuza lernolibro de Esperanto*. Mazuch Ilona, Budapest

A 76 oldalas kötet egy rövid előszó után a 3–59. oldalon 30 leckében tárgyalja a tananyagot. Ezt nyelvtani összefoglaló követi a 72. oldalig. Két oldalon át az eszperantó eredetéről olvashatunk, az utolsó két oldal pedig gyerekeknek szóló kiegészítés.

A korszak tankönyveit átnézve egyrészt elmondható, hogy a korábbi korszakokhoz képest soha nem látott mennyiségben találunk anyagot: ez nyilván annak is betudható, hogy az 1945–1989 közötti időszak a vizsgált három történelmi korszak közül a leghosszabb.

Az is látható, hogy számos olyan korábbi szerző neve bukkan fel a listán, akik a korábbi történelmi korokban is aktív tankönyvíróknak bizonyultak: így Mezei Károly, kinek nevével még az első világháború előtti tankönyvek esetében találkoztunk. Meg kell említeni Baghy Gyula nevét is, aki a két világháború előtti korszakhoz képest részben átdolgozott tankönyvvel, ill. vadonatúj alkotással is jelentkezik. Szintén megemlítendő Szilágyi Ferenc neve, kinek korábbi tankönyvei – főleg külföldön – részben változatlan, részben kissé módosított formában újabb kiadásokat élnek meg.

A két világháború közötti korban a tankönyvek kapcsán megismert nevek közül a második világháború után önálló alkotásokkal jelentkezik pl. Kalocsay Kálmán, Kökény Lajos, Pechan Alfonz, Szalay Sándor és Tiborc Zsigmond is.

Számos új – és adott esetben rendkívül termékeny – tankönyvszerzőt is találunk a második világháború utáni időszakban.

A korszak egyébként két kisebb szakaszra bontható: az egyik rögtön a felszabadulás utáni időszak, mely meglehetősen nagy reményekkel indult. Nem csupán a tankönyvkiadás indul be szinte azonnal a háború végén, de újraindul a nagynevű *Literatura Mondo* is. Elindulnak az eszperantó rádióadások is; az oktatási miniszter még az eszperantó iskolai oktatását is lehetővé teszi; 1947. december 8-án pedig egyesül a tevékenységüket a háború után szintén újrakezdő HES és a HESL (az társelnökök között ott találjuk egyebek közt Baghyt, Kökényt és Tiborc Zsigmondot is (Lins 1990: 440; Pechan 1979: 109; Tiborc 1959: 17). A Rákosi-rendszer igazi kibontakozásával, Rajk László letartóztatásával egyidőben azonban a hazai eszperantó mozgalomra és így az eszperantó tankönyvkiadásra is nehéz évek várnak: egyik napról a másikra megszűnnek a rádióadások, a *Literatura Mondo* is abbahagyja tevékenységét, majd 1950. április 6-án az egységes Magyar Eszperantó Szövetség is megtartja utolsó ülését (Lins 1990: 441):

„Az egyesülés után a mozgalom csak szűk keretek között fejlődhetett, mert a legtöbb eszperantista az ország újjáépítésének fontosabb munkájával volt elfoglalva. Végül azt indítványozták a munkájeszperantisták, hogy az egyesület egyelőre szüneteltesse munkáját, hogy az elvtársak minden erejükkel az ország

felépítésének munkájába állíthassák. A vezetőség ezt a nézetet a magáévá tette, és így a magyarországi eszperantó mozgalom egyelőre megszűnt” (Tiborc 1959: 18).

A hazai mozgalmi élet csak 1955–1956 fordulóján éled újjá: a „Granda Silento”, a ’Nagy Csend’ időszakában – ahogy a tankönyvek listáját elnézzük – csak külföldön jelenhetett meg két kötet: Szilágyi egyik könyve Angliában és Baghy egy kötete Hollandiában.

Az 1956 utáni újramezklés viszont vadonatúj körülményekkel és lehetőségekkel várja az eszperantó tankönyvpiacot: a történelem során először fordul elő, hogy a Tankönyviadó révén – nem is kevés kötetel, ráadásul hatalmas példányszámban – az állam is szereplőjévé válik a hazai eszperantó tankönyviadásnak.

Bővül egyúttal a tankönyvek célközönségének palettája is. Míg a korábbi időszakokban jellemzően a (dolgozó) felnőtt népességhez szóltak a tankönyvek, a háború utáni korszak tankönyvei között már szép számmal találhatunk nem csupán az egyetemisták és főiskolások, de a közép- és általános iskolásoknak, így kifejezetten a gyerekeknek szóló tankönyveket is.

5.2 A tankönyvek geopolitikai képe

5.2.1 Az Európán kívüli világ a tankönyvekben

A második világháború utáni, Európán kívüli világ a tankönyvekben:

Kína, kínai	105
Japán, japán	98
Amerika, amerikai	75
Vlagyivosztok	56
Szibéria	48
Afrika, afrikai	36
Nikolszk	31
Ázsia, ázsiai	30
Pervaja Rjecska	26
Ausztrália	23
India, hindu	15
Berezovka	12
San Francisco	12
Perzsia, perzsa, Irán	11
Egyiptom, egyiptomi	10
Föld	10
Atlanti-óceán	9
Los Angeles	8

Montevideo	8
New York	8
Kaspi-tenger	7
koreai	7
Új-Zéland	7
Hirosima	6
Hottentottaföld, Hottentottaváros, hottentotta	6
Jangce-folyó	6
Kamcsatka	6
Mandzsúria	6
Szahara	6
Tockoje	6
Tokió	6
arab	5
Egyesült Államok	5
Izrael, izraelita, héber	5
Kanada	5

Antillák	4
Argentína	4
Babilon, babiloni	4
Brazília	4
Csendes-óceán	4
néger	4
Nílus	4
Vörös-tenger	4
Washington	4
Cejlon (Srí Lanka)	3
Chicago	3
Dél-Amerika	3
Eufrátész	3
Hold	3
Indiai-óceán	3
Kuba	3
Libanon	3
Mezopotámia	3
Nap	3
Rio de Janeiro	3
Alexandria	2
Amazonas	2
Amur	2
Antarktisz	2
Borneo	2
Déli-sark	2
Jáva	2
Jenyiszej	2
Jordán	2
Jupiter	2
Kelet-Ázsia	2
Kheopsz piramisa	2
Kilimandzsáró	2
Közép-Afrika	2
Közép-Amerika	2
Madagaszkár	2
Mississippi	2
Óceánia	2
Szuez	2

Tahiti	2
Yokohama	2
Yosemite-vízesés	2
Abesszínia	1
Algéria	1
Andok	1
Arktikus-óceán	1
Arktisz	1
Chile	1
Csád	1
Észak-Amerika	1
eszkimó	1
Everest	1
Fekete-Afrika	1
Holt-tenger	1
indián	1
kánaánita	1
Karthágó	1
Kis-Ázsia	1
kopt	1
Kordillerák	1
Közép-Ázsia	1
Melbourne	1
Mexikó	1
Ninive	1
Nippur	1
palesztin	1
Quito	1
Sapporo	1
St. Louis	1
Sumer	1
Szamarkand	1
Tigris	1
Uganda	1
Ur	1
Uruguay	1
üzbég	1
Vietnám	1

20. táblázat: Az Európán kívüli világ a második világháború után

A fenti adatok áttekintő táblázatba foglalva:

Afrika	192			
Amerika	167	ebből	USA	48
			Kanada	5

			Dél- és Közép-Amerika, Mexikó	39
Ausztrália és Óceánia	35			
Ázsia	535	ebből	India	18
			Japán	113
			Kína	117
			Közel- és Közép-Kelet	52
			Ázsiai Oroszország/Szovjetunió	192
egyéb	42			

21. táblázat: Áttekintő táblázat a második vilgháború Európán kívüli világáról

És ugyanez térképen:

8. térkép: Az Európán kívüli világ a második világháború után

Ahogy azt már láttuk a két háború közötti tankönyvekben, Baghynál felbukkan a japán Urasima története, ez megtalálható a háború utáni köteteiben is (pl. Baghy 1945: 143–144; Baghy 1959 és a későbbi kiadások: 121–122; 127–128; 133). Ha pedig már Japán, a tankönyvekben szerepel Hirosima és a hirosimai atombomba emléke is:

„Hiroŝimaj geknaboj, kiuj transvivis la katastrofon de la unua atombombo, skribas pri siaj spertoj”

„Hiroŝimaj gyerekek, akik túléltek a hirosimai atombombát, írnak tapasztalataikról” (Baghy 1959: 164).

Japán mellett India csekélyebb mértékben fordul elő a gyakorisági skálán: előfordulása viszont jórészt a reprinteknek, újabb, átdolgozott kiadásoknak köszönhető, ráadásul főleg mesés helyzetekben, anekdotákban:

„Kiam la ĉiopova Mahadeva kreis la belegan Hindujon, li deŝiris unu lilion kaj ĵetis ĝin en la maron”

„Amikor a mindenható Mahadéve megteremtette a gyönyörű Indiát, letépett egy liliomot s a tengerbe dobta” (Baghy 1945: 114).

Afrikára mindennél korábbi nagyobb figyelem hárul a tankönyvek lapjain: Közép-Afrika, mely soha korábban nem jelent meg a hazai eszperantó tankönyvekben, egy anekdota erejéig mégis felbukkan

„En Mezaŝriko

Gentestro: »Kial mi ne ricevas ankoraŭ tagmanĝon, Ministro?»

Ministro: »Via Reĝa Moŝto /Királyi Felséged/, ĉu vi ne bonvolas rememori, ke hieraŭ je tagmanĝo /ebédre/ vi ordonis kuiri la kuiriston kaj ĝis hodiaŭ ankoraŭ neniu sin anoncis /jelentkezett/ je tiu /arra/ posteno«”

„Közép-Afrikában

Törzsfőnök: »Miért nem kaptam még ebédet, Miniszter?»

Miniszter: »Királyi Felséged nem szíveskedik emlékezni, hogy tegnap ebédre azt parancsolta, hogy főzzék meg a szakácsot és máig még senki nem jelentkezett arra a pozícióra«” (Szalay é.n. a: 44).

A 60-as évek – az egykori gyarmatok felszabadulásával – kétségtelenül Afrika évtizedének tekinthetőek; 1956–1967 között 34 afrikai állam vált függetlenné, ebből csak 1960-ban, „Afrika évében”, 16 (Fischer 1993: 105). A szocialista blokk által messzemenően támogatott függetlenedési folyamatnak köszönhetően talán az sem meglepő, hogy a korabeli tankönyvekben minden korábbihoz képest nagyobb számban fordulnak elő Afrikával és az afrikai országokkal kapcsolatos információk, adatok. Így a tankönyvek lapjain találunk ugandai (Szerdahelyi 1968: 58) és csádi (Szerdahelyi 1968: 80) népdalt is kottástól, sőt, egy egész lecke csupán Fekete-Afrikával foglalkozik (Szerdahelyi 1968: 73–82).

Egyiptom és a Nílus gyakori előfordulásának oka egyebek közt, hogy akad olyan tankönyv, mely külön fejezetet szentel Bolesław Prus Nobel-díjas lengyel szerző Kabe által eszperantóra fordított világhírű kötetének, *A fáraó* c. regénynek (Szerdahelyi 1968: 107–112); e leckében nem mellesleg Baghy *Piramisok és csatornák* c., a témához kapcsolódó versét is olvashatják a nebulók (Szerdahelyi 1968: 112).

Chicago sem túl sűrűn szokott hazai eszperantó tankönyvekben szerepelni; 1947-ben erre is látunk példát – különösképpen egy fiktív magyarországi helységgel való összehasonlításban:

„La domoj de la amerika urbo Ĉikago estas altaj. La domoj en la hungara vilaĝo Muĉa estas malaltaj”

„Chicago, az amerikai város házai magasak. Mucsa, a magyar falu házai alacsonyok” (Kökény 1947: 9).

A második világháború utáni, Európán kívüli világ tankönyvi ábrázolása kapcsán több dolog is azonnal feltűnik. Egyrészt soha nem látott mennyiségű adattal rendelkezünk a tankönyvekből, és immáron az Antarktisz sem kerüli el az eszperantó tankönyvek vigyelmét. A szinte elképesztően nagymennyiségű adat hatására a ranglista eleje is jócskán átrendeződik: Ázsia egyértelműen az élre tör. A lista első két helyén Kína és Japán van (utóbbi mindig is ott volt), Amerika immáron a harmadik helyre kerül.

Az adatok persze némileg túloznak: azért is van ilyen nagyszámú adatunk, mert számos kötet, melyben ezek előfordulnak, szép számú kiadást megért a korszakban, míg más kötetek, melyekben adott esetben Kína és Japán nem, vagy alig szerepel, csak egy-egy kiadásban jelentek meg.

Az ilyen reprint köteteknek köszönhető, hogy a listán továbbra is előkelő helyen vannak az első világháborús hadifogolytáborok, Pervaja Rjecska és Berezovka: Baghy kötetét, melyben ezek szerepelnek, számos alkalommal adták ki a háború után is.

Ami szintén egészen újszerű a kötekben, a korábbi korszakok könyveihez képest mindenképp, hogy Afrika általában, s azon belül Fekete-Afrika különösen sokat fordul elő a tankönyvek lapjain: ez egyértelműen annak tudható be, hogy második világháború után a volt afrikai gyarmatok felszabadultak, a függetlenségi mozgalom mellett pedig mindenkor ott állt az a szocialista tömb, melynek Magyarország is tagja volt.

5.2.2 A Magyarországon kívüli Európa a tankönyvekben

Oroszország, orosz	218	Lengyelország, lengyel	122
--------------------	-----	------------------------	-----

Németország, német	113
Franciaország, francia	100
Európa, európai	84
Anglia, angol	64
Románia, román	63
Csehország, cseh	58
Párizs	57
Hollandia, holland	53
Szovjetunió, szovjet	52
Boulogne-sur-Mer	47
Bulgária, bolgár	43
Olaszország, olasz	43
Ausztria, osztrák	40
Varsó	38
Svédország, svéd	35
lett	31
Białystok	30
Moszkva	29
Bécs	27
Szlovákia, szlovák	25
Dánia, dán	19
Róma, római	19
Csehszlovákia, csehszlovák	17
London	17
Spanyolország, spanyol	17
Svájc, svájci	17
Ukrajna, ukrán	17
Jugoszlávia, jugoszláv	16
Görögország, görög	14
Stockholm	14
Kárpátok	13
latin	13
Duna	12
Pireneusok	12
Prága	12
Alpok	11
Belgium, belga	11
Genf	11
Finnország, finn	10
Rotterdam	10
zsidó	10
Amsterdam	9
Cambridge	9
Hága	9
szerb	9

Volga	9
Zágráb	9
Norvégia, norvég	8
Törökország, török	8
Alkmaar	7
Arnhem	7
Bergen	7
Berlin	7
Den Burg-Texel	7
Észtország, észt	7
Gorinchem	7
Kijev	7
Poltava	7
Pozsony	7
Quarnero (ma: Kvarner-öböl)	7
Schagen	7
Schiedamseweg 209B Rotterdam	7
Yser	7
Hilversum	6
katalán	6
Közép-Európa	6
Marseille	6
Német Demokratikus Köztársaság	6
Fekete-tenger	5
Flandria, flamand	5
Földközi-tenger	5
Litvánia, litván	5
Rajna	5
Britannia, brit	4
Helsinki	4
Madrid	4
Mont Blanc	4
Portugália, portugál	4
Primošten	4
Velence	4
Adriai-tenger	3
albán	3
Antwerpen	3
Appenninek	3
Athén	3
Bern	3
Ciprus	3
Dnyeper	3

Edinburgh	3
Fehér-tenger	3
Fekete-erdő	3
Koppenhága	3
Krakkó	3
Kréta	3
Nápoly	3
Nünberg	3
Parthenon	3
skót	3
Szicília	3
Trója	3
Visztula	3
volapük	3
Azori-szigetek	2
Balkán	2
Barcelona	2
Belgrád	2
British Museum	2
Brüsszel	2
Comói-tó	2
Danzig (Gdansk)	2
Dardanellák	2
Dél-Európa	2
Drezda	2
Égei-tenger	2
Garda-tó	2
Genfi-tó	2
Genova	2
Graz	2
Hebridák	2
helvét	2
horvát	2
Írország, ír	2
Kanári-szigetek	2
Kaukázus	2
Konstantinápoly	2
Korzika	2
Lago Maggiore	2
Leningrád	2
Lipcse	2
Lisszabon	2
Málta	2
Nagy-Britannia	2
Német Szövetségi Köztársaság	2

ógörög	2
Óriás-hegység	2
Oslo	2
Oxford	2
Pétervár	2
Rijeka	2
Rubikon	2
Skandinávia	2
Solferino	2
Szmolenszk	2
Szófia	2
Urál	2
Versailles	2
Vezúv	2
Amsterholm	1
bajor	1
Balti-tenger	1
Bastille	1
bosnyák	1
Brighton	1
Bukarest	1
Bydgoszcz	1
Calais	1
dalmát	1
Don	1
Dover	1
Eiffel torony	1
Északi-tenger	1
Frankfurt am Main	1
Grodno	1
Halle	1
Hamburg	1
Jasna utca	1
Kelet-Európa	1
Kolozsvár	1
Köln	1
Kreml	1
Leiden	1
Lille	1
Louvre	1
Maribor	1
Márvány-tenger	1
Mediterráneum	1
morva	1
Nyugat-Európa	1

örmény	1
Pompeii	1
porosz	1
Reykjavík	1
Rymarska utca	1
szász	1

Sztálingrád	1
Taurisz	1
Tirol	1
Tirrén-tenger	1
Wight	1
Zürich	1

22. táblázat: A Magyarországon kívüli Európa a második világháború után

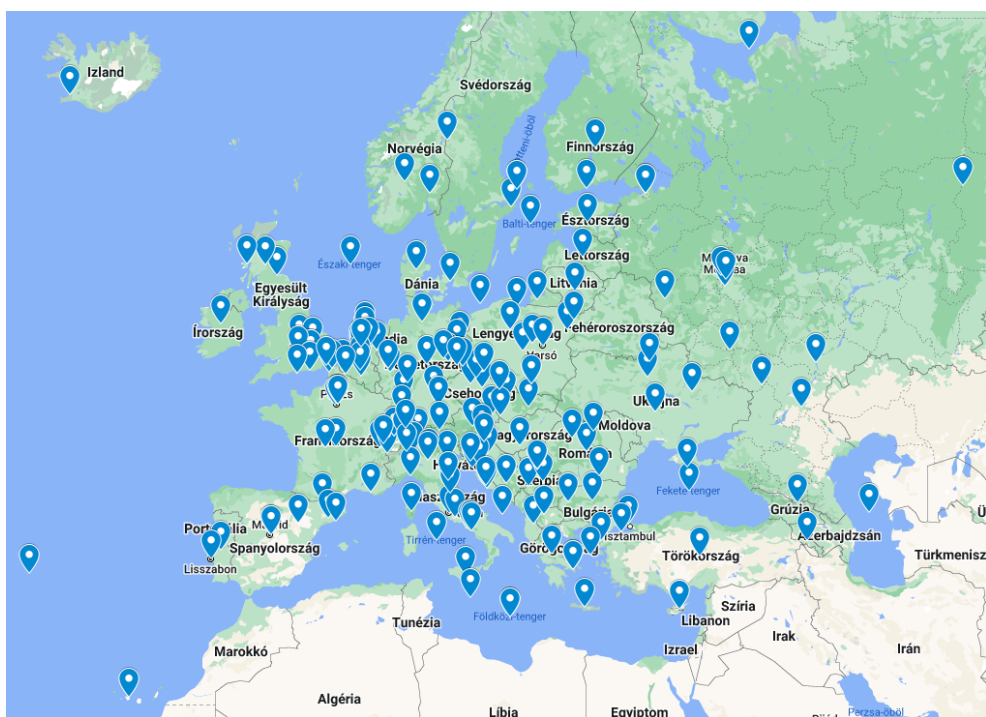
Fenti adatok áttekintő táblázata:

Oroszország/Szovjet-unió	398
Franciaország	223
Lengyelország	201
Németország/NDK/NSZK	147
Hollandia	130
Csehszlovákia	122
Nagy-Britannia	111
Olaszország	93
Ausztria	70
Románia	65

Jugoszlávia	54
Svédország	50
Bulgária	45
Svájc	36
Belgium	28
Görögország	24
Dánia	22
Norvégia	17
Finnország	14
Törökország	13
Portugália	8
egyéb	200

23. táblázat: Áttekintő táblázat a második világháború utáni Európáról

Mindez térképen:

9. térkép: A Magyarországon kívüli Európa a második világháború után

A Szovjetunió – e néven mindenképp – dokumentálhatóan csak a második világháború után bukkan fel először a hazai eszperantó tankönyvekben:

„En Sovetunio okazas ofte, ke la termometro montras minus 30 gradojn”

„A Szovjetunióban gyakran megtörténik, hogy a hőmérő mínusz 30 fokot mutat” (Kökény 1947: 23).

Ilyen minőségében a Szovjetunió a korszakban állandó szereplője a tankönyvi példáknek:

„La Sovetunio estas granda lando. Ĝi estas en Eŭropo. En la kino mi vidis interesan sovetan filmon. Nia instruisto jam estis en Sovetunio”

„A Szovjetunió nagy ország. Európában van. A moziban láttam egy érdekes szovjet filmet. A tanárunk már volt a Szovjetunióban” (Első negyedév 1962: 10).

A Szovjetunió, melyről a két világháború közötti hazai tankönyvek hallgattak, egy csapásra a békétábor vezetőjévé, a népi demokráciák zászlóvivőjévé, követendő példává válik a szocializmus építése során: „A Szovjetunió felülmúlja országunkat a szocializmus építésében” (Baghy 1959: 89).

Azon sincs sokat csodálkozni, hogy a korabeli tankönyvekben – a Szovjetunió mellett – Lenin is felbukkan. Az egyik kötetben pl. egy korabeli 8. osztályos, a Szovjetunióban kiadott tankönyvből származó anekdotát is olvashatunk eszperantó fordításban, melynek címe. „Hogyan szánkóztatta meg Iljics a gyerekeket?”. Természetesen ez a bizonyos Iljics maga Lenin. A helyszín pedig szintén a Szovjetunió: Moszkva, a Kreml környéke:

„Grupo da geknaboj iris sledi sur la montetojn ĉirkaŭ la Kremlo. [...] Tiam alvenis inter ilin mezalta homo, en modesta vesto kaj ĉapo. [...] Subite IU el la geknaboj rimarkis:
– Geknaboj, li estas ja Lenin!”

„Egy csoport gyerek elment szánkózni a Kreml környéki dombokra. [...] Ekkor odament közéjük egy középmagas ember, szerény öltözkében és kalapban. [...] Hirtelen VALAKI a gyerekek közül meggyezte:
– Gyerekek, hiszen ő Lenin!” (Második negyedév 1962: 10–11).

Lenintől – a korszak szellemétől nem meglepő módon – számos idézetet is olvashatunk a tankönyvekben:

„El fajrero ekflagras la flamo!

„Szikrától lobban a láng!” (Harmadik negyedév 1963: 11; Szerdahelyi 1965: 63).

„Lerni, lerni, lerni, diris Lenin”

„Tanulni, tanulni, tanulni, mondta Lenin” (Fajsi 1966: 6).

A Szovjetunió Oroszországi Föderáción kívüli más részeiről is találhatunk adatokat a tankönyvekben. Érdekes Poltava és az ukránok megjelenése a korabeli kötetek lapjain: ez nagyban Baghy 1945-ös *Önoktató nyelvmester* c. kötetének köszönhető, melyben felbukkan egy olyan ukrán népmese, mely aztán Baghy nagysikerű, nagy példányszámú és több kiadást is megért későbbi tankönyvében is megjelenik (s mely eredetileg Edmond Privat *Kursa Lernolibro* c. szerepel):

„Ukrajna popola rakonto

Hieraŭ mi renkontis vilaĝanon sur la strato kaj ni kune interparolis dum longa momento. Li rakontis al mi, ke li iris iam al *Poltava*”

„Ukrán népmese

Tegnap találkoztam egy falusival az utcán és hosszú ideig együtt beszélgettünk. Elmesélte, hogy egyszer elment Poltavába” (Baghy 1945: 129).

Egészen új világképről tanúskodnak a korabeli tankönyvek: nem csupán arról van szó, hogy hazai eszperantó tankönyvek a Trianon utáni utódállamokat megnevezik, de azokat csoportosítva szépen meg is rajzolják a szocialista blokkba illeszkedő Magyarország helyét a világban – az egyetlen nyugati, említésre érdemes és semleges szomszéd természetesen Ausztria:

„ – Bonvolu diri al mi, Eva, kiuj landoj estas nun ĉirkaŭ Hungarujo? – Norde estas Ĉeĥoslovakujo, nordoriente estas Sovetunio, sudoriente estas Rumanujo, sude estas Jugoslavujo, kaj okcidente estas Aŭstrujo”

„Légszíves megmondnani nekem, Éva, mely országok vannak most Magyarország körül? – Északon van Csehszlovákia, északkeleten a Szovjetunió, délkeleten Románia, délen Jugoszlávia, nyugaton pedig Ausztria” (Kökény 1947: 28).

Mindez egészen újszerű fejlemény a két háború közötti tankönyvekhez képest, ahogy az is biztos, hogy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia tankönyvi előfordulása nagyrészt annak az új világrendnek köszönhető, melyben Magyarország a Szovjetunió zászlaja alatt egy táborban van az említett országokkal. További példa az egykori kisantant országainak előfordulására (más országok mellett): „Újabban a harmadik jelentésű -ujo helyett az -io dívik az eszperantis-ták jórészénél: Hungario, Italio, Francio, Grekio, Jugoslavio, Aŭstrio, Ĉeĥoslovakio” (Kalocsay 1948: 19).

A korszak egészére jellemző hidegháborús szembenállás a két nagy tábor között (Fischer 1993) a tankönyvekben a későbbiek során is megfigyelhető; persze kellő hangsúllyal és intő figyelemztetéssel:

„Sovetunio kaj Bulgarujo estas socialistaj landoj, Usono kaj Francio estas kapitalistaj landoj. [...] Sovetunio estas la plej granda lando de la mondo”

„A Szovjetunió és Bulgária szocialista országok, az Egyesült Államok és Franciaország kapitalista országok. [...] A Szovjetunió a világ legnagyobb országa” (Harmadik negyedév 1963: 4).

Az eszperantó elterjedtségének taglalása során igen figyelemreméltó Európa – és persze a világ – felosztása két, egymással szembenálló nagy tömbre – a népi demokráciák és a hanyatló nyugat világára:

„Az eszperantó iránti érdeklődés az utóbbi években jelentősen fokozódott nálunk; a Szovjetunióban, a népi demokratikus országokban szintén sok régi és új híve van a nyelvnek. Nagy népszerűségnek örvend az eszperantó Svédországban, Hollandiában, stb. de – mint említettük – nincs ország, ahol eszperantóul tudók ne lennének” (Baghy 1959: 4).

Különösen érdekes a tankönyvekben a magyar országos eszperantó találkozóra érkező külföldi vendégek listája; a többség a szocialista blokkból érkező eszmetárs és elvtárs:

„En la hotelo vi havos kelkajn eksterlandajn gastojn, kiuj, same kiel vi, venis al la landa kongreso de la hungara esperantistaro. Vera internacia societo: gekamaradoj Prokov el Bulgarujo, kamaradoj Volanski el Polujo, Budenko el Slovakujo, fraŭlino Dubois el Francujo”

„A szállodában lesz néhány külföldi vendége, akik, ahogy ön is, a magyar eszperantisták országos találkozására jöttek. Igazi nemzetközi társaság: Prokov elvtárs és elvtársnő Bulgáriából, Volanski elvtársék Lengyelországból, Budenko Szlovákiából, Dubois kisasszony Franciaországból” (Baghy 1959: 97).

Ahogy azt a fenti idézetben láttuk, vannak itt is a „hanyatló” Nyugatról (nevezetesen Franciaországból) érkező résztvevők, de akadnak természetesen olyan szituációk is a tankönyvek lapjain, hol csak a keleti blokk országai képviseltetik magukat egy adott nemzetközi konferencián:

„La konferencon partoprenas reprezentantoj de Ĉeĥoslovakio, Pollando, Germana Demokratia Respubliko, Sovetio, Rumanio kaj Jugoslavio”

„A konferencián részt vesznek Csehszlovákia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság, a Szovjetunió, Románia és Jugoszlávia képviselői” (Fülöp 1982: 44).

Ki kell emelni, hogy a korszak tökéletes ábrázolásaként a Német Demokratikus Köztársaság (és egyébként párja, az NSZK is) megjelenik a tankönyvek lapjain. Az NDK egy nemzetközi összefüggésben az egyik résztvevő lakhelyeként is felbukkan például a tankönyvek lapjain:

„Mi venis el la Germana Demokratia Respubliko, mi loĝas en Halle”

„Én a Német Demokratikus Köztársaságból jöttem, Halléban lakom” (Princz 1984: 32).

Arra is látunk példát, hogy az eszperantó révén a nemzetközi turizmus Jugoszláviában saját kempinggel is rendelkezik a korszakban: „Hallotta, hogy az eszperantistáknak is van saját camping táboruk Jugoszláviában, Primoštenben, az Adriai-tenger mellett?” (Mátéffy–Nagy 1964: 40). A primošteni eszperantista kemping 1961-től működött (Nemzetközi 1962).

A hazai eszperantó szervezetek is szerveztek primošteni kirándulásokat – legalábbis a tankönyvek szövegeiből ez derül ki:

„La Pedagoga Grupo de Hungara Esperanto-Asocio /HEA/ organizis grupvojaĝon por viziti la faman Esperantan somerujon, Primošteno”

A Magyar Eszperantó Szövetség Pedagógiai Csoportja csoportos utazást szervezett a híres eszperantó nyaralóhelyre, Primoštenbe” (Szabó 1967: 70).

A korszak egészére jellemző ideológiai megosztottság, a világ két nagyobb hatalmi tömbre való szétesettsége mellett gyakorta a latin is megjelenik különféle, az eszperantóval kapcsolatos ki-jelentésekben; de ez sem ideológiától mentes szövegkörnyezetben:

„ESPERANTO ESTAS LA LATINO DE LA DEMOKRATIO (Jaurès)”

„AZ ESZPERANTÓ A DEMOKRÁCIA LATINJA (Jaurès)” (Negyedik negyedév 1963: 47).

Jean Jaurès francia pacifista és szocialista politikus már az első világháború előtt rokonszenvezett az eszperantóval – neve többször is felbukkan a könyvekben (pl. Szerdahelyi 1965: 130). A latin (és a görög) – ideológiától mentesen, az eszperantó atyjához való kötődés miatt – Zamenhof személye kapcsán is előfordul a kötetekben:

„Hejme 5 monatojn li lernis la latinan kaj la grekan, poste li eniris la Varsovian gimnazion, kiun li finis en 1879”

„Otthon öt hónapot tanult latinul és görögül, aztán elment a varsói gimnáziumba, melyet 1879-ben fejezett be” (Princz 1984: 69).

Bizonyos helyek – még Európán belül is – olykor néha anekdotikus jelleggel, viccben jelennek meg:

„En lernejo de Napoli itala knabo Tonio staras antaŭ la landkarto. La instruisto diras:

– Tonio, montru al mi kie estas la Vezuvo!

Tonio longe pensas, rigardas senesepere la landkarton kaj subite montras tra la fenestro:

– Jen, tie estas Vezuvio!”

„Egy nápolyi iskolában egy fiatal fiú, Tonio a térkép előtt áll. A tanár azt mondja:

– Tonio, mutasd meg, hol van a Vezúv!

Tonio hosszasan gondolkodik, reménytelenül nézi a térképet, majd hirtelen kimutat az ablakon:

– Tessék, ott a Vezúv!” (Szerdahelyi 1965: 40).

Más, korábban sosem említett települések – pl. Reykjavík – neve szintén az eszperantóval, a nemzetközi kongresszusokkal kapcsolatban fordul elő a tankönyvekben:

„La Universala Kongreso en 1938 okazis en Londono. La Universala Kongreso en 1950 okazis en Parizo.

– Ĉu ankaŭ en Budapeŝto okazis Universala Kongreso?

- Jes, kompreneble.
- Ĉu ankaŭ en Rejkjaviko okazis Universala Kongreso?
- Jes, okazis”

„A Világkongresszus 1938-ban Londonban volt. A Világkongresszus 1950-ben Párizsban volt.

- Budapesten is volt Világkongresszus?
- Igen, természetesen.
- Reykjavíkban is volt Világkongresszus?
- Igen, volt” (Fülöp 1982: 6).

Immáron a Magyarországon kívüli Európa részeként találkozunk olyan település nevével is a korabeli tankönyvek lapjain, ahol a hazai eszperantó mozgalom kezdetét vette:

„La unua hungara esperantisto estis d-ro Gabrielo Bálint, universitata profesoro en Kolozsvár”

„Az első magyar eszperantista dr. Bálint Gábor volt, egyetemi tanár Kolozsváron” (Princz 1984: 71).

Összességében elmondható, hogy a második világháború utáni hazai eszperantó tankönyvek történetében a vezetést Oroszország és az oroszok, másodikként pedig Lengyelország és a lengyelek veszik át az olyan, hagyományosan is az élbolyban szereplő országokkal szemben, mint Franciaország, Németország, Anglia, vagy éppen az általában vett Európa. (Franciaország csak az összesített adatok alapján második.)

A dolog annál is érdekesebb, mert a korszak sajátosságai miatt a 'Szovjetunió' és 'szovjet' elnevezéseket külön egységként vettem a listára, ahogy 'Csehország' mellett külön szerepel 'Csehszlovákia', 'Németország' mellett pedig az 'NDK' és a 'Német Szövetségi Köztársaság' is, vagy éppen a 'szerb' és 'horvát' népnevek mellett önálló adat a 'jugoszláv' etnonima.

A fentebb látható adatokból mindenesetre leginkább az a következtetés vonható le, hogy a második világháború után Magyarország a keleti blokk, a béketábor, a népi demokráciák táborához tartozó országgént nem tudta magát kivonni a megosztott világ hatásai alól: mindez nagymértékben tükröződik a tankönyvekben is.

Nem mondható el, hogy a kapitalista világ teljesen a szőnyeg alá lett volna seperve a kérdéses tankönyvek anyagában (szemben pl. a két világháború közötti korban a kisantant országaival), de az biztos, hogy az arányok erősen eltolódtak a keleti tömb országai és helyszínei felé.

A tankönyvekben előforduló adatok jelentős része nem tisztán politikailag motivált: számos adat az eszperantóhoz való kötődése (Zamenhof, szervezetek, kongresszusok, nyári tábor stb.)

szerepel a kötetekben, míg természetesen vannak olyan adatok is, melyek bizonyos szerzők személyes kötődése miatt fordulnak elő a könyvekben – ahogy ezt a három történelmi korszak mindegyikében megállapíthattuk.

5.2.3 Magyarország a tankönyvekben

A második világháború közötti Magyarországra vonatkozó adatok:

Budapest, budapesti	192
Magyarország, magyar	179
Duna	65
Balaton	28
Buda	28
Szeged	28
Debrecen	17
Lánchíd	16
Szépművészeti Múzeum	16
Állatkert	15
Nemzeti Színház	15
Parlament, Országház	15
Keleti pályaudvar	13
Pécs	13
Pest	13
Tisza	13
Nemzeti Bank	12
Nemzeti Múzeum	12
Operaház	11
Várhegy, Vár	11
Eger	9
Halászbástya	9
Szabadság tér 16.	9
Szolnok	9
Úttörővasút	9
Erzsébet híd	8
Miskolc	8
Szabadság-hegy	8
Városliget	8
Vidámpark	8
Déli pályaudvar	7
János-hegy	7
Kenyérmező utca 6.	7
Kossuth híd	7

Magyar Népköztársaság	7
Mátyás templom	7
MTA	8
Nagykörút	7
Nemzeti Galéria	7
Népköztársaság útja	7
Tokaj	7
Arany János utca	6
Árpád híd	6
Astoria	6
IBUSZ iroda	6
Kárpát-medence	6
Kender utca 39 VIII 2	6
Kossuth Lajos utca	6
Magyar Tanácsköztársaság	6
MALÉV iroda	6
Margit híd	6
Margitsziget	6
Múzeum körút	6
Petőfi híd	6
Rákóczi út	6
Rókus kórház	6
Szovjet hősi emlékmű	6
Vörösmarty tér	6
Bazilika	5
Dunántúl	5
Győr	5
Szombathely	5
Dunaújváros	4
Eszperantó utca 39	4
Mátra	4
Vas megye	4
Aquincum	3
Baranya megye	3

Csele	3
Csongrád mege	3
Gellért-hegy	3
Heves megye	3
Kékes	3
Mezőgazdasági Múzeum	3
Múcsarnok	3
Nyugati pályaudvar	3
Pápa	3
Tata	3
Alföld	2
Bács-Kiskun megye	2
Badacsony	2
Bajcsy-Zsilinszky út	2
Békés megye	2
Borsod-Abaúj-Zemplén me- gye	2
cigány	2
Csepel-sziget	2
Eszperantó utca 5.	2
Fejér megye	2
Felszabadulási Emlékmű	2
Forradalmi múzeum	2
Győr-Sopron megye	2
Gyula	2
Hajdú-Bihar megye	2
Hódmezővásárhely	2
Hősök tere	2
Hűvösvölgy	2
Ízisz szentély	2
Kaposvár	2
Károly utca 1	2
Komárom	2
Komárom megye	2
Kőszeg	2
Maros	2
Moszkva tér	2
Nógrád megye	2
Nyíregyháza, Honvéd utca 41.	2
Nyulak szigete (Margitszi- get)	2
Pest megye	2
Rákoskeresztúr	2
Ságvári Endre gimnázium	2

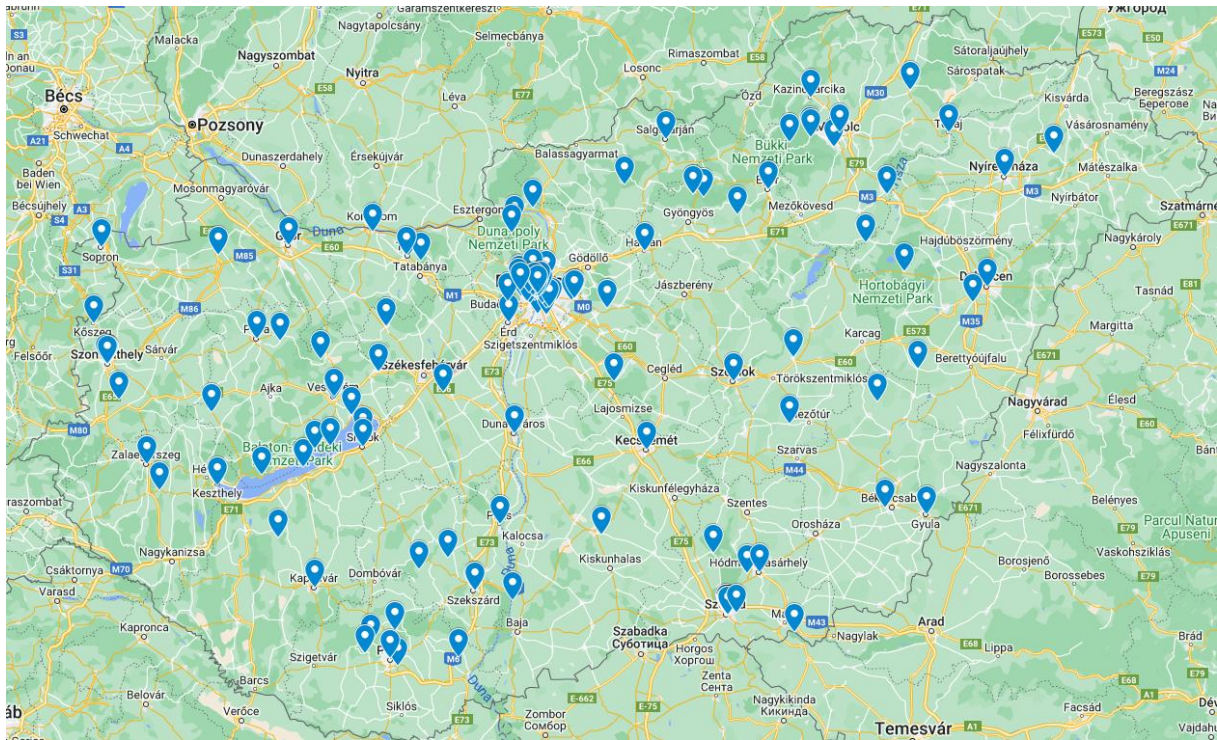
Salgótarján	2
Somogy megye	2
Szabolcs megye	2
Szamuely utca 47, Budapest (ma Lónyay utca)	2
Széchenyi-hegy	2
Szolnok megye	2
Tata, Váralja utca 4	2
Tolna megye	2
Ugod	2
Várpalota	2
Vásárcsarnok	3
Veszprém megye	2
Zala megye	2
Zalaegerszeg	2
Abaliget	1
Abaújszántó	1
Alagút	1
Alap	1
Alpár utca 8	1
Andrássy út	1
Aradi utca 8	1
Bakony	1
Balatonalmádi	1
Baltoni Múzeum	1
Belvárosi templom	1
Benczúr utca 41., 43. és 45.	1
Bercsényi tér	1
Bivalyd	1
Bükk	1
Citadella	1
Claudius Hotel	1
Dobó tér	1
Dóm tér	1
Dózsa György út	1
Dugonics tér	1
Duna Szálló	1
Dunakanyar	1
ELTE	1
Eötvös utca 25/a	1
Érd	1
Északi-középhegység	1
Eszperantó étterem, Buda- pest	1
Európa étterem	1

Fiumei út 4. II. em.	1
Gorkij fasor	1
Gül Baba türbéje	1
Hámori-tó	1
Hatvan	1
Hortobágy	1
Hotel Duna Intercontinental	1
Hungária hotel	1
III. kerület	1
Iparművészeti Múzeum	1
IX. kerület	1
Kazincbarcika	1
Kecskemét	1
Kelenföldi pályaudvar	1
Keletázsiai Múzeum	1
Kiliántelep	1
Király fürdő	1
Kiskörút	1
Kispest	1
Komló	1
Lillafüred	1
Magyarországi Eszperantó Múzeum és Könyvtár	1
Március 15. tér	1
Mecsek	1
Millenáris Emlékmű	1
Miskolctapolca	1
Mór	1
Móra Ferenc sétány	1
Mucsa	1
Nemzeti Sírkert	1
Néprajzi Múzeum	1
Népstadion	1

Orion gyár	1
Paks	1
Pázmány Péter Egyetem	1
Pilis	1
Postatakarékpénztár	1
Puskin utca 43. Budapest	1
Rökk Szilárd utca 28.	1
Sasad	1
Siófok	1
Smidt Múzeum	1
Somogyi könyvtár	1
Sopron	1
Széchenyi fürdő	1
Széchenyi Könyvtár	1
Széchenyi tér	1
Szekszárd	1
Szekszárd, Bajcsy Zsilinszky utca 7	1
Szentpéteri kapu 79, Miskolc	1
Szépjuhászné	1
Tápé	1
Tihany	1
Tiszapalkonya	1
Ukk	1
Városmajor	1
Verőcemasaros	1
Veszprém	1
Vígszínház	1
Zamenhof utca	1
Zeneakadadémia	1
Zugliget	1
Zsolnay gyár	1

24. táblázat: Magyarország a második világháború utáni tankönyvekben

Fenti adatok térképen:

10. térkép: Magyarország a második világháború után

Különösen érdekes összevetni Magyarország és benne főként Budapest képét Baghy 1928-es kötetéhez képest az 1945-ben, rögtön a felszabadulás és a harcok végén megjelent nyelvkönyvből kiolvasható képpel. Egy Budapesten járatlan eszperantista a fővárosba tett látogatása során az olvasó (tanuló) is szembesülhet a háborús pusztítás nyomaival:

„2. *Kiu gvidos vin en la nekonata urbo?* Mia gastiganta amiko, kun kiu babilante ni rigardos ĉiujn vindindaĵojn de la metropolo. Bedaŭrinde la milito difektis multe da belajoj kaj neniigis multajn valorojn”

„2. *Ki fogja kalauzolni ŝn en la ismerekten vārosban?* Hāzigazda barātom, akivel csevegve megnēzzūk a metropolisz ōsszes lātnivalōjāt. Sajnos a hāborū sok szépsēget megrongālt és számōs értéket megsemmisített” (Baghy 1945: 128).

Ugyanitt nem sokkal később a Parlament megrongálódott épületét is szemügyre vehetjük a tankönyvi szereplők szemével:

„13. *Por kiu servas tiu ĉi belega palaco?* Ĝi estas la parlamenta palaco. Rigardu, sinjoro, eĉ tiu ĉi majesta kaj giganta domo difektigis dum la milito”

„13. *Mire szolgál ez a gyönyörű palota?* Ez a parlamenti palota. Nézze, uram, még ez a fenséges és hatalmas ház is megsérült a háború alatt”. (Baghy 1945: 128–129).

Olyan szerencsések vagyunk, hogy a tankönyvekben láthatjuk a fokozatos újjáépülést, az ország átalakulását. 14 évvel az előző jelenet után a Parlamentről már így olvashatunk:

„Ĝi estas la Parlamentejo. Tiu palaco nun estas la domo de la popola potenco. Tie rezidas la Konsilantaro de Ministroj, la parlamento de la popolo. Sur la pinto de ĝia kupolo tiu granda Ruĝa Ŝtelo simbolas la novan tempon”

„Az a képviselőház. Az a szép palota most a néphatalom háza. Ott székel a Minisztertanács, a nép parlamentje. A kupolája csúcsán az a nagy vörös csillag az új időt szimbolizálja” (Baghy 1959: 18).

A hatalmas pusztítás nyomában viszont már igen hamar megindul az újjáépítés:

„15. *Kiamaniere oni povas atingi Buda?* Tre bedaŭrinde, la germanoj ruinigis ĉiujn pontojn de la Danubo. Nun oni rekonstruis unu. Rigardu, jen nia nova ponto Kossuth! Ĝi estas la unua, kiun per sinofera fortostreĉo niaj laboristoj konstruis dum ses monatoj post la milito. Estas ankoraŭ provizoraj pontoj”

„15. *Hogyan lehet elérni Budát?* Nagyon sajnálatos módon a németek lerombolták a Duna összes hídját. Most újjáépítettek egyet. Nézze, íme, a mi új Kossuth-hidunk! Ez az első, melyet munkásaink önfeláldozó erőfeszítéssel hat hónappal a háború után felépítettek. Van még két ideiglenes híd” (Baghy 1945: 129).

A Kossuth híd – a pontonhidak mellett – az első állandó híd volt Budapesten, melyet végül 8 hónap munka után, 1946 januárjában adtak át a forgalomnak (és üzemelt is egészen 1956-ig, amikor lezárták, majd 1960-ban elbontották). Olyan pillanat is megörökítésre került a tankönyvekben, amikor a Kossuth híd még áll, de már nincs forgalomban:

„Tiu ponto – ponto Kossuth estis la unua post la sieĝo, kiun oni konstruis kiel provizoran. Nun ĝi estas ekster trafiko”

„Az a híd – a Kossuth híd volt az első az ostrom után, melyet ideiglenesen felépítettek. Most forgalmon kívül van” (Baghy 1959: 118).

Érdekes megfigyelni, hogy a híd – lebontása után – el is tűnik Baghy tankönyvének későbbi kiadásából (Baghy 1968: 118).

Az is kiderül a tankönyvekből, hogy új világ épül, mely merőben más (és – a tankönyvek tanúsága szerint – jobb is) lesz, mint az előző. Azt még viszont nem lehet látni, meddig is fog tartani az újjáépítés:

„17. *Kiam vi povos rekonstrui vian belan ĉefurbon?* Mi ne scias, sed ni, hungaroj, laboregos kaj la rekonstruita urbo estos pli bela ol estis la malnova”

„17. *Mikor foggák tudni újjáépíteni szép fővárosukat?* Nem tudom, de mi, magyarok, nagyon fogunk dolgozni és az újjáépült város szebb lesz, mint a régi” (Baghy 1945: 129).

Az is látszódik a tankönyvek lapjain, hogy a háború pusztítását az egyes országrészek is más-más mértékben sínylették meg:

„16. *Ĉu ankaŭ en la provinco oni vidas tiajn postsignojn de la milito?* Feliĉe, ke ne ĉie. Por ekzemplo, Szeged, la dua plej granda urbo de la lando, apenaŭ montras tiajn postsignojn, sed trans la Danubo la situacio estas pli malbona ol ĉi tie”

„16. *Vidéken is látszanak a háború nyomai?* Szerencsére nem mindenütt. Például Szeged, az ország második legnagyobb városa alig mutat ilyen nyomokat, de a Dunán túl a helyzet rosszabb, mint itt” (Baghy 1945: 129).

Az ország újjáépítésén dolgozni tehát kiemelt – és szocialista – feladat a tankönyvi példák alapján: „*Labori por la rekonstruo de la lando: dolgozni az ország újjáépítéséért; [...] batali por socialismo: a szocializmusért harcolni*” (Kalocsay 1948: 18.)

Budapesten a változás más előszelei is érződnek már 1945-ben, néhány hónappal a felszabadulás után:

„Nun ni staras ĉe la angulo de la bulvardo Bajcsy-Zsilinszky”

„Mi most a Bajcsy-Zsilinszky sugárút sarkán állunk” (Baghy 1945: 129).

A korábbi nevén Vilmos császár utat már 1945 áprilisában átkeresztelték a nyilasok által 1944 karácsonykor kivégzett Bajcsy-Zsilinszky nevére.

Baghynál önmagában Magyarország Európán belüli pozicionálása is érdekes: „Magyarország kicsiny ország Európa délkeletén” (Baghy 1945: 137)

Az új világ képe a háború előtt számos kiadást megélt *Eszperantó nyelvtan* c. kötet háború utáni kiadásában is látszik. A kötet, mely – a tankönyv szövegéből következően a forint megjelenése, azaz – valamikor 1946. augusztus 1. után jelent meg újra, csupán apró, de távolról sem jelentéktelen változásokat mutat a korábbi kiadásokhoz képest. Bár az 1926-os szöveget az értekezés

korábbi részében már idéztem, itt – párhuzamba állítva az újabb, átdolgozott verzióval – egymás mellé helyezem a két szövegrészt. Ha összevetjük az előző történelmi korban szereplő, ugyanebből a tankönyvből származó idézettel, az – általam dőlten kiemelt – megváltozott szövegrész sokkal inkább szembetűnő.

„A nagy gépek mellett, mint kis figurák, dolgoznak a munkások. A férfiak és nők mellett dolgozik még a kis gyerekeknek tömege is. A legtöbb munkás naponta 9 órát dolgozik. Volt idő, mikor 12–14 órát is dolgoztak s biztosan el fog jönni az az idő is valamikor, mikor csak 6 órát kell dolgozni. *Akkor nem fogunk kis gyerekeket látni dolgozni. Most nekik is be kell menni korán reggel és dolgoznak késő estig egy darabka kis kenyérért. Azért sem tanulni, sem iskolába járni nem tudnak. Kérdeztük őket, hogy mennyi fizetésük van, de azt mondták, hogy olyan kevés van, hogy abból nem lehet megélni. Most már mi is tudunk mindent arról a nehéz munkáról, amit ők végeznek*” (Eszperantó nyelvtan 1926: 45–46).

„A nagy gépek mellett, mint kis figurák, dolgoznak a munkások. A férfiak és nők mellett dolgozik még a kis gyerekeknek a tömege is. A legtöbb munkás naponta 9 órát dolgozik. Volt idő, amikor 12-14 órát dolgoztak s biztosan el fog jönni az az idő is valamikor, mikor csak 6 órát kell dolgozni. *Most mi is bemegyünk korán reggel a gyárba és sietünk dolgozni, hogy a munkaversenyben mi legyünk az elsők. Ezenkívül még iskolába járunk és tanulunk, hogy szebb és boldogabb országot építhessünk a dolgozók számára. Miénk az ország, magunknak építjük.*” (Eszperantó nyelvtan é.n.: 43)

Magyarország ugyanakkor – a tankönyvekből legalábbis ez derül ki – vonzó turisztikai célpont:

„Ĉiu jare multaj eksterlandanoj venas por viziti Hungarujon, pro ĝiaj multaj, belaj, ĉarmaj lokoj kaj banejoj. [...] La hungaroj ĉiam estis kaj restos gastama popolo”

„Minden évben sok külföldi jön, hogy meglátogassa Magyarországot sok szép, bájos helye és fürdői miatt. [...] A magyarok mindig is vendégszerető nép voltak és lesznek” (Szilágyi é.n. a: 26).

Egy meg nem nevezett magyarországi faluba tett képzeletbeli utazásból is számos érdekességet tudhatunk meg az 1947-es hazai állapotokról, amikor még létezett a háború utáni néhány évben a többpártrendszer:

„Apud la pastra domo staris la magistrata domo. Antaŭ multaj jaroj tie regis la vilaĝaj diktatoroj, sed nun regas tie la demokratio. [...] Sur la okcidenta parto de la placo estis ankoraŭ la hejmo de la socialdemokrata partio. Ankaŭ la komunista partio, la radikala partio kaj la agrarpartio posedis apartajn domojn, sed ili estis en aliaj partoj de la vilaĝo. La partianoj ofte havis aliajn opiniojn, sed faris ankaŭ kompromisojn”

„A paplak mellett állt a városháza. Sok évvel ezelőtt ott a falusi diktátorok uralkodtak, de ma ott a demokrácia uralkodik. [...] A tér nyugati részén volt még a szociáldemokrata párt háza. A kommunista pártnak, a radikális pártnak és az agrárpártnak is volt külön háza, de azok a falu más részein voltak. A párttagok gyakran más véleményen voltak, de kompromisszumokat is kötöttek” (Kökény 1947: 19).

Persze van még hova fejlődni – ez derül ki a tankönyvekből. Az 1947-ben Budapest IX. kerületébe tett látogatás is erre mutat rá – nem elhallgatva a tényt, hogy már látszanak az új politika eredményei:

„[...] la junuloj vizitis la eksterajn partojn de la IX-a distrikto. Tie ĉi estas multegaj fabrikoj. La studentoj vidis multajn stratojn, inter ili ne unu strataĉon, kaj multaj domoj meritis la nomon de domaĉo. Mallarĝaj kaj malpuraj stratoj, malbona aero pro la kemiaj fabrikoj, multaj infanoj surstrate – jen tion konstatis la studemaj junuloj. Ne unu el ili pensis pri la pompo kaj lukso en la internaj urbopartoj aŭ pri la bonega aero sur la Liberec-monto. Jen, tiel vivas homoj, kiuj laboras por ĉiuj! Tamen ekmontriĝas la nova politiko. Oni jam konstruis modelan domaron por la laboristoj, kaj tiuj loĝejoj kun banĉambro kaj kun alia komforto montris la sekvidan vojon, ke per ĝusta kunligo de la politiko kaj tekniko oni povas inde zorgi pri ĉiu laboristo”

„[...] a fiatalok meglátogatták a IX. kerület külső részeit. Itt hatalmas gyárak vannak. A diákok sok utcát láttak, köztük nem egy sikátort, és számos ház a viskó nevet érdemelte ki. Szűk és koszos utcák, rossz levegő a vegyiüzemek miatt, sok gyerek az utcán – íme, ezt vették észre a tanulni vágyó fiatalok. Nem egy közülük a belső városrészek pompájára és luxusára gondolt, vagy a kiváló levegőre a Szabadság-hegyen. Íme, így élnek az emberek, akik mindannyiunkért dolgoznak! Mégis megmutatkozik az új politika. Már mintaatthonok épültek a munkások számára, és azok a fürdőszobás és más komforttal bíró lakások a követendő utat mutatják, melynek révén a politika és a technika helyes összekapcsolásával érdemes lehet gondoskodni a munkásságról” (Kökény 1947: 43).

Magyarországgal kapcsolatban először 1959-ben olvashatunk arról, hogy itt egykor Magyar Tanácsköztársaság is volt:

„Post la falo de la Hungara Sovetrespubliko la kontraŭrevolucio ekregis”

„A Magyar Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalom kezdett el uralkodni” (Baghy 1959: 156).

Az idézet történetesen annak a Szerémi Borbálának az egyik írásából származik, aki – egyebek között – 1965-től néhány évig a Magyar Eszperantó Szövetség elnöke is volt. Szerémi ebben,

a Baghy könyvében szereplő írásában saját első, az 1924-es bécsi Világkongresszusra tett utazásáról számol be. A Tanácsköztársaság – az eszperantó hazai történelmének ismertetése során – más tankönyvben is előfordul:

„Az októberi polgári forradalom és a Tanácsköztársaság sok új lehetőséget adott az eszperantisták számára: új klubhelyiséget kaptak, a posta engedélyezte az eszperantó használatát a nemzetközi forgalomban, az eszperantisták is helyet kaptak a május 1-i felfonuláson, különböző eszperantó kiadványokat jelentettek meg” (Princz 1984: 72).

Magyarországgal kapcsolatban először 1959-ben olvashatjuk a „Magyar Népi Demokratikus Köztársaság” elnevezést, minden bizonnyal a Magyar Népköztársaság megfelelőjeként:

„Hungarlando, la Hungara Popoldemokratia Respubliko estas nia vera patrujo, kaj la hungara lingvo estas nia nacia lingvo”

„Magyarország, a Magyar Népi Demokratikus Köztársaság a mi igazi hazánk, és a magyar nyelv a mi nemzeti nyelvünk” (Baghy 1959: 9).

Az eszperantótól zamenhofi szellemiségétől teljesen független politikai üzenetek is megtalálhatók a tankönyvekben:

„La hungara komunista junulara federacio helpas la politikan edukadon de la hungara gejunularo!”

„A magyar kommunista ifjúsági szövetség segíti a magyar ifjúság politikai nevelését!” (Harmadik negyedév 1963: 19).

A politikai nevelés olykor nem közvetlenül jelszavak hangoztatásával, hanem kérdések formájában zajlik:

„Kiu estis Leo FRANKEL, Karl MARX, Friedrich ENGELS, V.I. LENIN?”

„Ki volt FRANKEL Leó, Karl MARX, Friedrich ENGELS, V.I. LENIN?” (Harmadik negyedév 1963: 20).

A vidéki Magyarország fejlődése is kiolvasható a tankönyvekből; egy fiktív faluba tett látogatás során az alábbiakról olvashatunk – nem feledve a tényt, hogy alig 12 évvel Kőkény tankönyve után, 1959-ben már nyoma sincs a többpártrendszernek:

„La hodiaŭa vilaĝo estas tute alia – diris la instruisto. – Kiam oni nun promenadas tra tiu vilaĝo, oni vidas la belan domon de la Partio, kooperativan vendejon, traktorstacion, apud la ĝenerala lernejo Konsilantaran Domon kaj Kulturdomon. Vespere en la stratoj kaj en la domoj estas elektra lumo. La novan kulturon montras nun: infanvartejo de la nova fabriko, la radio en multaj hejmoj, televida aparato en la Kulturdomo, kaj de tempo al tempo venas la ŝtata vilaĝoteatro”

„A mai falu teljesen más – mondta a tanító. – Amikor az ember átsétál azon a falun, látja a Párt szép házát, a szövetkezeti boltot, a traktorállomást, az általános iskola mellett a Tanácsházát és a Kultúrházát. Este az utcákon és a házakban villamos áram van. Az új kultúrát mutatják most: az új gyár óvodája, a rádió számos otthonban, a televízió a Kultúrházban és időről időre eljön az állami faluszínház” (Baghy 1959: 51).

1947-hez képest 12 évvel később Budapest is immáron jelentős átalakuláson megy át:

„Amasoj marŝas sur la stratoj, sur la avenuo Népköztársaság, en la Urba Ĝardeno, kie estas la popola amuzejo Vidám Park, la Zoologia Ĝardeno, kie oni povas vidi diversajn bestojn el ĉiu parto de la mondo”

„Tömegek masíroznak az utcákon, a Népköztársaság útján, a Városligetben, ahol a népszerű szórakozóhely, a Vidámpark található, az Állatkert, ahol meg lehet tekinteni mindenféle állatokat a világ minden részéből” (Baghy 1959: 61).

Az iparosodás, mely a korszak magyar társadalmának egyik fontos és meghatározó jelensége volt, a korabeli tankönyvekben is megjelenik:

„La vivo sen laboro ne estas interesa. Tia fabriko montras ne nur la povon de la homo, sed ankaŭ la novan produktosistemon de la socialismo, en kiu ne la kapitalistoj ekspluatas, sed la popolintereso direktas. Tion montras ankaŭ la novaj loĝdomoj de la laboristoj, infanĝardeno, kulturhejmo, banejo de la fabriko. Ĉio servas al la utilo kaj kulturo de la nuna laboristaro”

„Az élet munka nélkül nem érdekes. Az ilyen gyár nem csupán az ember hatalmát mutatja meg, hanem a szocializmus új termelési rendszerét is, melyben nem a kapitalisták zsákmányolnak ki, hanem a népérdek irányít. Ezt mutatják a munkások új lakóházai is, az óvoda, a kultúrház, a gyár fürdője. Minden a mostani munkásosztály hasznát és kultúráját szolgálja” (Baghy 1959: 68).

Budapesten is rohamosan halad az újjáépítés; a tankönyvekből kiderül, hogy néhány évvel a második világháború okozta katasztrófa után már ismét áll a Margit híd és új, Petőfi híd néven az egykori Horthy Miklós híd. Előbbit 1948-ban, utóbbit 1952-ben adták át ismét a forgalomnak. És olyan történelmi pillanatnak is tanúi vagyunk, amikor még áll az egykori Nemzeti Színház a Blaha Lujza téren (melyet aztán 1965-ben bontanak le):

„Dekstre kaj maldekstre estas la granda bulvarado, kiu kondukas de la Danubo ĝis la Danubo, de la ponto Margareto ĝis la ponto Petőfi. Jen tiu granda konstruaĵo estas la Nacia Teatro

„Jobbra és balra van a Nagykörút, mely a Dunától a Dunáig ér, a Margit hídtól a Petőfi hídig. Íme, az a nagy épület a Nemzeti Színház” (Baghy 1959: 98).

A már a háború előtt elkezdett, de a háború miatt be nem fejezett, végül 1950-ben átadott Árpád híd is szerepel a tankönyvekben:

„Ni restos sur la ŝipo ĝis la proksima haltejo, proksime al la nova ponto Árpád”

„A hajón maradunk a következő megállókig, közel az új Árpád hídhöz” (Baghy 1959: 118).

Van olyan pillanat a könyvekben, amikor a hidak egy részét már újjáépítették, de még mindig vannak eltakarítandó romok:

„Bedaŭrinde tiun belan ponton, nomatan »ponto Elizabeto«, la germanaj faŝistoj eksplodigis dum la sieĝo de 1945. [...] Cetere post la sieĝo ni havis eĉ ne unu ponton. Dum la lastaj dek jaroj oni rekonstruis kaj konstruis ses–sep pontojn ĉe Budapest... [...] La plej malnova ponto, nomata Széchenyi, alinome »Ĉen-ponto«. Kompreneble oni devis rekonstrui ankaŭ ĝin post la milito”

„Sajnos azt a szép hidat, melyet Erzsébet hídnak neveznek, a német fasiszták felrobbantották 1945-ben az ostrom alatt. [...] Továbbá az ostrom után nem volt egyetlen hidunk sem. Az elmúlt tíz évben újjáépítettek és felépítettek hat–hét hidat Budapestnél... [...] A legrégebbi híd, melyet Széchenyinek neveznek, másként Lánchídnak. Természetesen azt is újjá kellett építeni a háború után” (Baghy 1959: 112).

1964-ben annak is szemtanúi lehetünk a tankönyvekben, ahogy éppen zajlik az Erzsébet híd újjáépítése:

„– [...] Milyen nagy építkezés ez itt a Duna-parton?

– Az utolsó hidat építik újjá az ötből, amelyeket a német fasiszták felrobbantottak 1945-ben” (Mátéffy–Nagy 1964: 61).

Arra is találunk példát, hogy az Erzsébet híd Baghy tankönyvének némileg átírt későbbi kiadásában már áll (Baghy 1968: 112–113).

Budapest változása ezt követően is állandó: a z Apáczai Csere János utcában a mai Budapest Marriott helyén a 60-as években még az egykori és a háborús pusztítást is túlélő Bristol szállóból Duna Szállónak átkeresztelt épület állott – ennek helyén, a nemzetközi turizmus bővülésével párhuzamosan, épült meg a Duna InterContinental, mely 1969. december 31-én nyílt meg (Bristol – Duna - Intercontinental 1969): „Vigyen a Duna Szállodához!” (Mátéffy–Nagy 1964: 37).

Az 1953-ban átadott Népstadion is megjelenik a tankönyvek lapjain: „Vasárnap a Népstadionban nemzetközi meccs lesz” (Mátéffy–Nagy 1964: 48).

Az eszperantóhoz konkrétan is köthető helyszínek is felbukkannak a tankönyvek lapjain; 1968. január 15-én Budapesten az akkori Köztársaság tér és Népszínház utca sarkán (Népszínház utca 30/a) megnyílt az Eszperantó étterem (Eszperantó étterem nyílik 1967):

„RESTORACIO »ESPERANTO«

Dato: la 10-an de decembro 1967

Manĝokarto

Menuo: Tomata supo, bogulaĝo, vinagra kukumo. Prezo: 13,50 Forintoj.

[...]

Vespere: Muziko

Moderaj prezoj! Esperanton parolantaj kelneroj!

Ankaŭ Vin atendas la restoracio »ESPERANTO«!

„ESZPERANTÓ ÉTTEREM

Dátum: 1967. december 10.

Étlap

Menü: Paradicsomleves, marhagulyás, ecetes uborka. Ár: 13,50 forint.

[...]

Este: Zene

Mérsékelt árak! Eszperantóul beszélő pincérek!

Önt is várja az ESZPERANTÓ étterem!” (Szabó 1967: 54).

Budapesten más újszerű létesítményről is olvashatunk a tankönyvekben: 1945 januárjában, Budapest ostroma közben felrobban a mai Keleti Károly utca és Margit körút sarkán álló egykori

Regent ház. Ennek helyén 1959-ben épül fel a ma, 2023-ban is látható épület, melyben 1971-ben már az – azóta megszűnt – Európa étterem működött:

„La restoracio »Eŭropo«, kiun ni vizitis, troviĝas en moderna konstruaĵo en centro de Budapeŝto”

„Az Európa étterem, melyet meglátogattunk, egy modern épületben található Budapest központjában” (Kökény 1971: 39).

Számos hazai megye, település és utca neve azért kerül bele a tankönyvekbe, mert a hazai eszperantó szervezetek címe szerepel a könyvek lapjain. Így pl. egy kiadványban a Magyar Eszperantó Szövetség összes megyei bizottságának, szakosztályának és szakbizottságának címét is olvashatjuk (Princz 1984: 9–10; Princz–Rados 1987: 34–35).

Szeged részletesebb leírásával a szegedi eszprantisták tankönyveiben találkozhatunk:

„La placo Széchenyi estas onidire la plej bela placo de la lando. [...] La promenejo de Francisko Móra, estas ŝatata ripozloko de la maljunuloj kaj favorata randevuejo de la geamantoj. Ĉi tie troviĝas la Nacia Teatro, la ruinoj de la mezepoka fortikaĵo, la restoracio kaj hotelo »Hungario«, la statuo de la komponisto kaj violinisto Piŝta Dankó, la ŝiphaveno”

„A Széchenyi tér állítólag a legszebb tér az országban. [...] A Móra Ferenc sétány a fiatalok kedvelt pihenőhelye és a szerelmesek kedvenc találkahelye. Itt található a Nemzeti Színház, a középkori erődítmény romjai, a »Hungária« szálló és étterem, Dankó Pista hegedűsnek és zeneszerzőnek a szobra, a hajókikötő” (Szabó 1967: 82).

Ugyanott később:

„La urbo havas riĉan muzeon, en kiu troviĝas ankaŭ la Hungara Esperanto-Muzeo”

„A városnak gazdag múzeuma van, melyben található a Magyar Eszperantó Múzeum is” (Szabó 1967: 104).

A korabeli Magyarország más települései mellett a szocialista Magyarország iparvárosai is felbukkannak a tankönyvek lapjain:

„Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Veszprém, kiel universitataj urboj estas la bastionoj de la regiona kultura vivo. Kompreneble ne nur la menciitaj, sed ankaŭ la novaj industriaj urboj: Dunaújváros, Kazincbarcika, Tiszapalkonya kaj aliaj konstruitaj post la dua mondmilito karakterizas la hodiaŭan trajton de Hungario”

„Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Veszprém mint egyetemi városok a regionális kulturális élet bástyái. Természetesen nem csak az említettek, de az új ipari városok is: Dunaújváros, Kazincbarcika, Tiszapalkonya és más, a háború után épített városok is jellemzik Magyarország mai arculatát” (Szabó 1967: 102).

Tiszapalkonya említése e helyen azért is érdekes, mert a város határában épült meg még az ötvenes években az a hőerőmű, melyet később más ipari létesítmények és a hozzájuk tartozó lakóépületek is követtek a későbbiekben, így végül a ma Tiszaújváros néven ismert – egykori Tiszaszederkény – fejlődéséhez és radikális átalakulásához vezetett. Tiszaszederkény csak később, Lenin 100. születésnapján, 1970. április 22-én vette fel a Leninváros nevet.

1970-ben a Műcsarnokban egy építészeti kiállítást rendeztek „Az építés 25 éve Magyarországon” címmel (Negyedszázad új városai 1970). Az esemény a korabeli tankönyvekben is megjelenik; a szocialista építőiparról szóló tankönyvi szöveg pedig szintén önmagáért beszél:

„Somere de 1970 oni aranĝis interesan ekspozicion en la Halo de l’Arto, do kontraŭ la Belarta Muzeo. Nia popolo dum 25 jaroj rekonstruis el la ruinoj nian landon. El la aristokrata-kapitalisma lando ni kreis industrian-agraran landon, novan socialisman ekonomion. Nia konstruindustrio kreis la kondiĉojn por konstruado kaj evoluigo de nia socialisma ŝtato”

„1970 nyarán a Műcsarnokban, azaz szemben a Szépművészeti Múzeummal érdekes kiállítás került megrendezésre.

Népünk 25 év alatt építette fel a romokból országunkat. Az arisztokratikus-kapitalista országból ipari-agrárországot teremtettünk, új szocialista gazdaságot. Építőiparunk megteremtette szocialista államunk építésének és a fejlődésének feltételeit” (Kökény 1971: 65–66).

Szombathely részletes leírásával egy szombathelyi eszperantisták által kiadott nyelvkönyvben találkozunk. Álljon itt egy részlet:

„En la jaro 43 la romia imperiestro, Klaudio fondis la urbon. – Sur la placo Berzsényi /Berĵenj/ estas la sidejo de la Hungara Socialisma Laborista Partio, domo de la Departamenta Konsilantaro, Episkopa Palaco, katedralo”

„43-ban a római császár, Claudius alapította a várost. – A Berzsényi téren van a Magyar Szocialista Munkáspárt székháza, a Megyei Tanács székháza, a püspöki palota, a székesegyház” (Fülöp 1982: 45).

A korszak vége felé sem látszik enyhülni a két táborra szakadt világ megosztottsága. A tankönyvek tanúsága szerint a szocializmus falában pedig Magyarország továbbra is erős bástya:

„Hungario estas socialisma lando”

„Magyarország szocialista ország” (Fülöp 1982: 78).

Ugyanakkor a működő szocializmus – már-már Hofi Gézát idéző – kritikája is kiolvasható a korabeli tankönyvekben. Egy képzeletbeli helyi TSZ elnökével folytatott riportban ezt olvashatjuk:

„Kiom da traktorj havas la kooperativo?

Ĝi havas 200 traktorojn.

Kaj kiom da traktorj funkcias ĉi-momente?

Nu... eble dudek. Ne... dudek unu.

Ĉu vi permesas demandi...

Demandu!!!

Kial nur 21 traktorj funkcias?

La ceteraj traktorj estas riparataj.

Ĉu ili estas riparataj en la kooperativo?

Bedaŭrinde, ne. Ni ne havas laborforton por tio. Ankaŭ detalojn ni ne havas”

„Hány traktorja van a szövetkezetnek?

200 traktorja.

És hány traktor működik jelenleg?

Nos... talán húsz. Nem... huszonegy.

Megengedi, hogy megkérdezzem...

Kérdezzen!!!

Miért csak 21 traktor működik?

A többi éppen javítás alatt áll.

A szövetkezetben javítják őket?

Sajnos, nem. Nincs rá munkaerőnk. És alkatrész sincs” (Fülöp 1982: 52).

Összegezve a háború utáni hazai eszperantó tankönyvek Magyarországgal kapcsolatos adatait elmondható, hogy egyrészt nincs jelentős változás a rangsorban: továbbra is Budapest és maga a Magyarország fordul elő a leggyakrabban említés szintjén. A feltűnő inkább az, hogy a gya-

kori és igen népszerű, látványos, turisztikailag is érdekes budapesti helyszínek dömpingje mellett nagyobb számban fordulnak elő immáron vidéki települések, helyszínek is, azok – adott esetben igen részletes – bemutatásával.

A korszak tankönyveire jellemző, hogy nyomon lehet követni bennük a háború utáni romokból való újjászületés és a szocialista építkezés ütemét, állomásait.

Fontos megjegyezni, hogy – szemben a korábbi korszakok tankönyveivel – ebben a korban már nincs az országnak olyan megyéje, mely ne fordulna elő a tankönyvekben.

A helyszínek előfordulása a tankönyvekben egyrészt a már említett, az újjáépítéssel és a szocialista építkezéssel kapcsolatos – gyakran propagandisztikus – jelenségeknek tudható be. Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy számos helyszín a hazai eszperantó mozgalom, események, szereplők érintettsége miatt szerepel a tankönyvekben, ahogy végül vannak olyan helyszínek is, melyek adott szerzők születési és/vagy lakóhelyeként érdemeltek ki helyet a tankönyvek lapjain.

5.3 A nemzetközi és hazai eszperantó mozgalom a tankönyvek tükrében

Az űrkutatás és az interlingvisztika kapcsolatáról szóló fejezetben egy tankönyv beszámol Konsztantyin Eduardovics Ciolkovszkij helyéről és szerepéről az interlingvisztika és az eszperantó történetében. Ciolkovszkij – aki egyébként a rakétatechnika és űrkutatás korai úttörőjének számít – több írásában is foglalkozott a nemzetközi nyelv kérdésével; ő maga is előállt egy nyelvtervezettel. Később saját tervezetéről – a korabeli nyelvkönyvek tanúsága szerint – ezt írta:

„Esperanto estas la plej bona! AO estas stultaĵo!”

„Az eszperantó a legjobb! Az AO butaság!” (Szerdahelyi 1968: 130).

Az interlingvisztika tágabb értelemben vett vizsgálata mellett vannak természetesen az eszperantóhoz szorosabban köthető jelenségek is. A háború után rögtön elindul a hazai mozgalom újjászerveződése, kibontakozik a nyelvvizsgáztatás rendszere is:

„E részek teljessége adja azt a nyelvtani anyagot, melyet a »Magyar Eszperantista Pedagógiai Szakosztály Vizsgáztató Bizottsága« megkövetel azoktól, akik »Beszédképességi bizonyítvány«-t (Diplomo A) óhajtanak nyerni” (Baghy 1945: 9).

A háború után – s itt emlékezzünk a két világháború előtti állapotokra, már ami a külföldre való utazás lehetőségét illeti – sem egyszerű azonnal a külföldi kongresszusokon való részvétel kérdése:

„9. *Ĉu vi vojaĝis eksterlande?* Mi ne havis okazon kaj monon. De nun, kiel esperantisto, mi dezirus viziti iun landon kaj partopreni en nia plej proksima Universala Kongreso, ĉar mi lernis la internacian lingvon kaj mi ne devos stari muta en la fremdaj landoj. El la perlaborita mono mi ŝparas la vojaĝkoston”

„9. *Utazott már külföldre?* Nem volt alkalmam és pénzem. Mostantól, eszperantistaként, szeretnék meglátogatni valamilyen országot és részt venni a legközelebbi világkongresszusunkon, mert tanultam a nemzetközi nyelvet és nem kell majd némán állnom idegen országokban. A megdolgozott pénzből spórolom meg az útiköltséget” (Baghy 1945: 143).

Vannak azonban szerencsésebb eszperantisták is, akinek már volt alkalmuk részt venni valamelyik világkongresszuson:

„Jes, mi jam partoprenis en granda Universala Esperanto Kongreso antaŭ la mondmilito. En tiu kongreso la kongresanoj estis el 36 landoj”

„Igen, már részt vettem egy nagy Eszperantó Világkongresszuson a világháború előtt. Azon a kongresszuson 36 országból voltak résztvevők” (Baghy 1945: 179).

Érdekes módon az háború előtti utolsó (és egyben 31. UK) helyszíne a svájci Bern volt, ahogy 1947-ben a háború utáni elsőé (32. UK). Ehhez képest érdekes a Baghynál olvasható mondat:

„De tiam [Boulogne-sur-Mer, az első UK] Esperanto havis tridekdu Universalajn Kongresojn, travivis feliĉe du mondmilitojn”

„Azóta az eszperantónak harminckét világkongresszusa volt, szerencsésen átélte két világháborút” (Baghy 1945: 160).

Mezeitől érdekes adalékokat tudhatunk meg a fasizmus és a második világháború mozgalmi életre gyakorolt hatásairól:

„Unu el la plej fruaj agadoj de la germana faŝismo estis la ĉesigo de Esperanto-movado en Germanujo kaj la persekutado de Esperantistoj. [...] Dum la dua mondmilito Esperanto perdis eĉ pli multe, ol dum la

unua. La movado haltis en la tuta mondo, escepte Sud-Amerikon; tre multaj Esperantistoj estis mortigitaj parte sur la batalkampoj, parte en la koncentrejoj de la germanaj faŝistoj”

„A német fasizmus egyik legkorábbi cselekedete az eszperantó mozgalom beszüntetése volt Németországban. [...] A második világháború alatt az eszperantó még többet vesztett, mint az első alatt. A mozgalom leállt az egész világon, kivéve Dél-Amerikát; nagyon sok eszperantistát öltek meg részben a harcmezőkön, részben a német fasiszták koncentrációs táboraiban” (Mezei 1947: 36).

Ugyanakkor már a nemzetközi mozgalom új terveiről is olvashatunk:

„Nun klopodas la Esperantistoj en ĉiuj landoj, ke UNESCO akceptu Esperanton en sia laborprogramo. UNESCO havus la taskon proponi al la registaroj de ĉiuj landoj, enkonduki Esperanton en ĉiuj lernejoj”

„Most az eszperantisták minden országban arra törekednek, hogy az UNESCO elfogadja az eszperantót munkatervében. Az UNESCO feladata lenni javasolni minden ország kormánya felé, hogy az eszperantót vezessék be minden iskolában” (Mezei 1947: 36).

Az eszperantó mozgalom helyzetének mérlegelése során arra is találunk példát, hogy azt kellő humorral teszi valamelyik szerző; így van ez *A jó eszperantista* címet viselő vicc esetében is:

„ – Sinjoro, kiel vi progresas en la lernado de Esperanto?

– Tre bone, mi jam parolas ĝin tiel bone, kiel unu enlandano”

„ – Uram, hogy halad az eszperantó tanulásában?

– Nagyon jól, már úgy beszélem, mint egy belföldi” (Szalay é. n.: 37).

A tankönyvek felhívják a tanulók figyelmét arra, hogy az eszperantista eszmetársakkal egyrészt levelezés útján lehet kapcsolatot tartani, másrészt kiválóak erre a kongresszusok:

„Sed krom la korespondado kaj ŝanĝado estas ankoraŭ unu tre grava ligilo inter la esperantistoj: la kongresoj.

Kongresoj estas duspecaj: mondkongresoj aŭ landaj kongresoj”

„De a levelezés és a csere mellett még van egy nagyon fontos kapocs az eszperantisták között: a kongresszusok.

Kétféle kongresszus van: világkongresszus vagy országos kongresszus” (Szalay é.n. a: 38).

Arról is részletes leírást találhatunk a tankönyvekben, hogyan is zajlanak e világtalálkozók Esperantiában. Ennek során az 1929-es budapesti világtalálkozóról is olvashatunk:

„La kongreso daŭras ĉiam unu semajnon kaj oni aranĝas ĝin ĉiam somere. Antaŭ la oficiala, malferma tago estas konatiĝa /ismerkedési/ vespero en iu granda kafejo aŭ restoracio. La oficiala malfermo okazas ĉiam en urbodomo aŭ en alia, bela publika kontsruaĵo /középület/. La malferma kunsido komenciĝas per la esperanta himno. Post tiu oni ludas la himnon de tiu nacio, kiuj partoprenas, salutas la kongreson. En Budapest, en la jaro 1929, estis mondkongreso kaj tiam el 34 landoj estis partoprenantoj. Dum aliaj tagoj antaŭtagmeze estas la oficialaj kunsidoj, kie la gvidantoj de la movado priparolas ĉiujn demandojn de la mondlingvo. Posttagmeze la gesamideanoj ekskursas, rigardas la belaĵojn de la gastiganta /vendéglátó/ urbo ktp.”

„A kongresszus mindig egy hétig tart és mindig nyáron rendezik meg. A hivatalos nyitónap előtt van az ismerkedési est valamely nagy kávézóban vagy étteremben. A hivatalos megnyitó mindig egy városházán vagy egy másik, szép középületben zajlik. A nyitóülés az eszperantó himnusszal kezdődik. Aztán eljátszódik annak az országnak a himnuszát, ahol a kongresszus zajlik. Aztán minden ország képviselője, mely részt vesz, üdvözlí a kongresszust. Budapesten 1929-ben volt vilákgongresszus, és akkor 34 országból voltak résztvevők. A többi napon délelőtt vannak a hivatalos ülések, ahol a mozgalom vezetői megvitatják a világnyelv minden kérdését. Délután az eszmetársak kirándulnak, megnézik a vendéglátó város szépségeit stb.” (Szalay é.n. a: 40).

Ha név nélkül is, egy temetőlátogatás során beazonosítható módon olvashatunk a tankönyvekben a hazai eszperantó mozgalom korai éveinek egyik meghatározó és kiemelkedő alakjáról:

„Kaj ĉu vi vidas tie la Kristo-statuon, kies originalo troviĝas supre sur la Andoj? Sub tiu ĉi statuo sonĝas pri la paco kaj boneco mildanima katolika pastro, kiu estis pioniro de Esperanto kaj de aliaj sociaj movadoj”

„És látod ott a Krisztus-szobrot, melynek eredetije az Andok felett található? Ez alatt a szobor alatt álmódik a békéről és jóságról egy jólelkű katolikus pap, aki az eszperantó és más társadalmi mozgalmak úttörője volt” (Kökény 1947: 37).

A szóban forgó sír Giesswein Sándoré, kinek 1923-as halála után síremlékét, mely Giesswein Sándor utolsó akarata szerint az Andokban, az Argentína és Chile határán, mintegy 3800 méter magasan található Megváltó Krisztus szobra után készült, 1931-ben, Pünkösd hétfőjén avatták fel a Kerepesi úti temetőben (A Giesswein-síremlék felavatása 1931).

Egy másik neves eszperantista sírjával is találkozhatunk a tankönyvek lapjain – igaz, az ő nevét sem említi a könyv, de könnyen kitalálható:

„Lu bona esperantisto vizitis en malproksima tombejo la tombon de pioniro de Esperanto, kiu komence de la centjaro kiel presisto savis la tiam solan Esperanto-gazeton”

„Valamely jó eszperantista meglátogatta egy közeli temetőben az eszperantó úttörőjének sírját, aki az évszázad kezdetén nyomdászként megmentette az akkor egyetlen eszperantó újságot” (Kökény 1947: 50).

Lengyel Pál mellett más híres magyar – de a tankönyv megjelenésekor még élő – eszperantis-táról is olvashatunk, ezúttal névvel említve:

„Unue mi prezentas al vi a plej faman pedagogon de Esperanto, kies nomo estas Andreo Cseh (Ĉe). Mi legis en lia bonhumora vortareto: Kongreso = multaj homoj sidas en ĉambrego, parolas kaj ne komprenas unu la alian. Esperanto-Kongreso = la sama, sed la homoj komprenas unu la alian”

„Először bemutatom önnek az eszperantó leghíresebb pedagógusát, kinek neve Cseh András. Olvastam az ő jóhumorú szótáracskáját: kongresszus = sok ember ül egy nagy szobában, beszél és nem érti egymást. Eszperantó kongresszus = ugyanaz, de az emberek megértik egymást” (Kökény 1947: 57; Horváth 2015e).

Az mindenesetre nagyon is szembeötlő, hogy a tankönyvek még a vasfüggöny lehullása előtt beszámolnak olyan hazai eszperantó kongresszusokról, ahol nemzetközi résztvevők is voltak. Igaz, ezek az alábbiak tanúsága szerint már csaknem mind a szocialista blokk országaiból érkezett résztvevők:

„Sed nun ni lasu la eksteran urboparton, kaj vizitu kune kun la studentoj la festenon de la Esperanto-Societo, kies programo estis »la bona najbareco«. Vere internacia publiko! Tamen ne estis ĥaoso, ĉar ĉiu bone komprenis unu la alian. Sed jam komenciĝis la festeno. Ĉeĥoslovaka orkestro ludis bonege. Poste sekvis sinjoro el Rumanujo, kiu parolis pri la parencaj motivoj en la poezio de la najbaraj popoloj. Sovetunia artisto deklamis poemon majestran: la Himnon de l’laboro. Jugoslava scienculo parolis pri la heroo batalo de la partizanoj. Ŝtatsekretario el Polujo konigis la homaranajn ideojn de d-ro Zamenhof. Hungara aktorino deklamis el la pacifistaj poemoj de Baghy kaj Kalocsay. Aŭstra profesoro elektis interesan temon. Li diris inter aliaj, ke homaĉoj ekzistas, sed ne estas naciaĉoj. Eĉ kun fihomoj ni ofte renkontiĝas, sed fipopoloj neniam troviĝis, vane la ŝovinistaj profetaĉoj kaj aliaj fibuŝuluj parolas pri bonaj kaj malbonaj, unruarangaj kaj duarangaj popoloj. Bulgara kantistaro prezentis belajn popolkantojn, eĉ unu el ili kanton ilustris per danco. Fine oni disdonis premiojn inter tiuj esperantistoj, kiuj la plej multajn bonajn amikojn akiris per Esperanto en la najbaraj patrujoj”

„De hagyjuk most a külső városrészeket, s látogassuk meg a diákokkal együtt az Eszperantó Szövetség ünnepségét, melynek programja »a jó szomszédság« volt. Igazi nemzetközi közönség! Mégsem volt káosz, mert mindenki jól megértette a másikat. De már el is kezdődött az ünnepség. Egy csehszlovák zenekar kiválóan játszott. Aztán következett egy úr Romániából, aki a szomszédos népek költészetében levő rokon vonásokról szólt. Egy szovjet művész felséges verset szavalt el: a munka himnuszát. Egy jugoszláv tudós a partizánok hősies harcáról beszélt. Egy államtitkár Lengyelországból dr. Zamenhof homaranizmussal kapcsolatos gondolatait ismertette. Egy magyar színésznő Baghy és Kalocsay békeverseiből szavalt. Egy osztrák professzor érdekes témát választott. Egyebek közt azt mondta, hogy léteznek megvetendő emberek, de nem léteznek megvetendő népek. Még erkölcstelen emberekkel is gyakran találkozunk, de erkölcstelen népekkel soha nem találkoztunk, hiába beszélnek a sovinszta prókátorok és más mocskosszájú emberek jó és rossz, első- és másodosztályú népekről. Bolgár énekesek szép népdalokat mutattak be, közülük az egyik egy dalt tánccal szemléltetett. Végül díjakat osztottak ki azok között az eszperantisták közt, akik az eszperantó révén a legtöbb jó barátot szereztek a szomszédos országokban” (Kökény 1947: 43).

Persze nem minden kongresszus ennyire meghitt, fennkölt és komoly: legalábbis vannak olyan résztvevők, akik kevésbé komolyan veszik ezeket az összejöveteleket:

„Sed ankaŭ la »malseriozaj« membroj de la kongreso pasigas bonege la tempon. Ili pli multe promenadas, ol la »seriozaj«, studas la naciajn kutimojn, studadas ankaŭ la naciajn manĝaĵojn. Multaj nun konatiĝas persone kun siaj korespondamikoj, multaj aliaj nun trovas amikojn”

„De még a »komolytalan« kongresszusi résztvevők is kiválóan töltötték az időt. Ők többet sétáltak, mint a »komoly« résztvevők, tanulmányozták a nemzeti szokásokat, a nemzeti ételeket is. Sokan most ismerkednek meg személyesen levelezőpartnereikkel, sokan mások pedig most találnak barátokat” (Kökény 1947: 58).

A kongresszusi élettel kapcsolatban számos alkalommal találunk további érdekes információkat a tankönyvekben. Olyan – tipikusan és kizárólag – az eszperantó kultúrához köthető jelenségekről van szó, mint amilyenről az alábbiakban, a *krokodili* ’krokodilkodni’ ige használata kapcsán olvashatunk:

„– Mit jelent az, hogy krokodilkodni?

– Kongresszusi zsargon; nem eszperantóul beszélni eszperantistával” (Mátéffy–Nagy 1964: 55).

A *krokodili* (és több más hasonló szó) kifejezetten az eszperantó kultúrához köthető sajátos kifejezés, az idézetben szereplő tartalommal. A kongresszusokon persze van más is:

„– Először is azt döntjük el, hogy mintakongresszisták leszünk-e vagy talmi kongresszisták.

– Mi a különbség?

– Nos, a mintakongresszista már két nappal előbb megérkezik, hogy le ne késsen az ismerkedési estélyről. A megnyitóülésen véresre tapsolja a tenyerét a megnyitó beszéd után, majd minden nemzet és nemzeti egyesület küldöttének üdvözlő szavai után, és meg akarja újrázni a himnuszot. Azután részt szeretne venni az Egyetemes Eszperantó Egyesület (UEA), az állandó és a helyi kongresszusi bizottság, az eszperantó világbéke-mozgalom, a Nemzetközi Eszperantó Tudományos Egyesület minden munkaülésén, az orvosok, jogászok, tanítók, újságírók, geográfusok, egyetemi hallgatók, építészek, vegetáriánusok és természetjárók nemzetközi eszperantó egyesületének vagy ligájának vagy körének összejövetelein, továbbá...

– Elég! És mi a talmi kongresszista?

– Annak csak csinos eszmetársnők iránt van »benső eszméje« (körülbelül: népek közötti szeretet); ilyen-nel kóborol békés együttélésben a város legromantikusabb helyein, szakkörök helyett pedig a helyi szórakozóhelyeken buzgólkodik” (Mátéffy–Nagy 1964: 55–56).

A kongresszusok helyszínéről is értesülhetünk:

„Okaze de la 70-jara jubileo en 1957 estis la 42-a Universala Kongreso de Esperanto en Marseille, en Francujo”

„A 70 éves jubileum alkalmával volt Marseille-ben a 42. Eszperantó Világkongresszus” (Baghy 1959: 147).

Az 1966-os budapesti, sorrendben 51. világkongresszus is szerepel a tankönyvek lapjain:

„Budapesten 1966-ban Eszperantó Világkongresszus lesz. Öt világrész 40–50 országából várunk vendégeket. Sok közülük először jár Magyarországon, jó néhányan Európában is” (Fajsi 1966: 2).

A világkongresszusokhoz kapcsolódóan más összejövetelekről, szervezetekről is tájékoztatnak a tankönyvek:

„La Tutmonda Esperantista Junulara Organizo (T.E.J.O) kune kun la Studenta Tutmonda Esperantista Ligo organizas renkontiĝon post la Mondkongreso (Universala Kongreso – U.T.)”

„Az Eszperantó Ifjúsági Világszervezet a Diákeszperantista Világligával egyetemben találkozót szervez a Világkongresszus után” (Szerdahelyi 1965: 133).

Az 1966-os budapesti UK-ra való készülés jegyében arról is értesülünk a tankönyvekből, hogy a „Kereskedelmi Dolgozók Eszperantó Szakköre megalakult” (Fajsi 1966: B3)

A gyermekeknek írt tankönyvekben értesülhetünk az eszperantó gyermekkongresszusairól is; ezekről egy egész leckét is találunk (Szerdahelyi 1968: 97–106):

„Dum la 51-a UK en Budapeŝto oni aranĝis la X-an Infankongreseton”

„Az 51. budapesti UK alatt rendezték meg a X. gyermekkongresszust” (Szerdahelyi 1968: 97).

A hazai és nemzetközi eszperantó mozgalom története, szervezetei szinte az összes tankönyvben megtalálhatóak. Így:

„La elstaran agadon de la hungaraj esperantistoj montras la fakto, ke en Budapeŝto jam trifoje estis organizita UK. Unuafoje en la jaro 1929, poste en 1966, kaj la 68-a UK en 1983. La 68-a Universala Kongreso estos memorinda por la esperantistaro, ĉar tiam la unuan fojon en la historio de Esperanto la nombro de partoprenantoj de UK superis la nombron 5000”

„A magyar eszperantisták kiemelkedő tevékenységét mutatja a tény, hogy Budapesten már háromszor rendeztek világkongresszust. Először 1929-ben, aztán 1966-ban, és a 68. világkongresszus 1983-ban volt. A 68. világkongresszus emlékezetes lesz az eszperantisáknak, mert akkor az első alkalommal az eszperantó történetében a résztvevők száma felülmúlta az 5000-t” (Princz 1984: 75).

A hazai tankönyvekből értesülhetünk a további hazai eszperantista rendezvények legszélesebb körű eseményeiről is. Néhány kiragadott példa:

„Nemzetközi Barátság Hete. Időpont: február vége; Helye: Pécs; [...]

Nemzetközi Zamenhof Békemenet. Május 9. táján. Helye: Verőcsemaros [...]

Eszperantó Nyári Egyetem. Időpont: július első hete. Helye: Gyula [...]

Téli Eszperantó Találkozó. Ideje: egy hét Szilveszter körül [...]

Országos Vasutas Eszperantó Találkozó. Helye: mindig változik, más-más városában az országnak. Időpont: az első szombat és vasárnap júliusban” (Princz–Rados: 1987: 32–33).

Az 1983-as, Budapesten megrendezett 68. világkongresszus is megjelenik a tankönyvek lapjain:

„Az eszperantó mozgalom újabb virágkorában veszi kezébe Ön e tankönyvet. Az 1983-ban Budapesten rendezett 68. Eszperantó Világkongresszus sikere újabb lökést adott a magyar mozgalomnak; a figyelmes szemlélő nap mint nap találkozhat az eszperantóval a sajtóban, rádióban, televízióban, könyvtárakban,

közművelődési intézményekben, s néhány év óta egyre gyakrabban intézmények, vállalatok tevékenységénél. Legtöbbször még ma is levelezési és személyes kapcsolataikban és a turizmusban használják az eszperantó nyelvet” (Princz 1984: 7).

Retrospektív jelleggel pedig az 1983-a kongresszus mellett felbukkan az első, 1905-ös is:

„Az első eszperantó világkongresszuson, a franciaországi Boulogne-sur-Merben pár százan vettek részt, az 1983-as Budapesten tartott hatvannyolcadikon mintegy 5000-en. S ez csak az eszperantóul tudók kis töredéke” (Princz–Rados 1987: 1)

A tankönyvekből megismerkedhetünk a kongresszusi élet más vonatkozásaival is: a Nemzetközi Nyári Egyetem, Gyermekkongresszus, Nemzetközi Bál mellett persze mindig nagy kérdés, hol lesz a következő évi világkongresszus:

„Azt a záróülést tudjuk meg. Ha nem Európában lesz, sajnos nem fogunk tudni elmenni” (Mátéffy–Nagy 1964: 57).

Értesülhetünk a korabeli mozgalmi élet legfontosabb eszperantó folyóiratairól is:

„Minden eszperantó lap, a Magyar Eszperantista, a Magyar Élet, az Északi Prizma, a Déli Csillag, a Mai Bulgária, az UEA-Esperanto stb. tartalmaz hirdetéseket levelezni óhajtó eszperantistáktól” (Mátéffy–Nagy 1964: 57).

A korabeli eszperantó irodalom legújabb alkotásai is felbukkannak a kötetekben:

„Nagyon mulatságos könyv: „Mutatóba” Baupierre-től. Igen sikerült irodalmi karikatúrák, „így írtok ti” a leghíresebb eszperantista költőkről és írókról” (Mátéffy–Nagy 1964: 57).

A leghíresebb írók listája máshol is fellelhető:

„En Esperanto laboradas talentaj verkistoj, kiel Baghy (bagi), Hilda Dresen, Engholm, Forge, Teo Jung, Kalocsay (kaloĉai), Privat (priva), Nekrasov, Raymond Schwartz (ŝvarc), Szilágyi (siladji) kaj aliaj – por ke ni menciu nur niajn vivantajn verkistojn”

„Eszperantóul tehetséges szerzők alkotnak, így Baghy, Hilda Dresen, Engholm, Forge, Teo Jung, Kalocsay, Privat, Nekrasov, Raymond Schwarz, Szilágyi és mások – hogy csak néhányat említsünk az élő szerzők közül” (Kökény 1947: 59).

Élő magyar eszperantisták többször is szerepelnek tananyagként a korabeli tankönyvekben:

„Dro Kolomano Kalocsay hungara ĉefkuracisto, la plej granda Esperantista poeto, tradukisto, lingvisto kaj estetisto. Liaj ĉefverkoj: »Eterna bukedo«, tradukitaj poeziaĵoj el la ĉefverkoj de la mondliteraturo, la tradukoj de Tragedio de l’Homo de Madách, Divina Komedio de Dante, La plena gramatiko, Parnasa Gvidlibro ktp. ktp.”

„Dr. Kalocsay Kálmán magyar főorvos, a legnagyobb eszperantista költő, fordító, nyelvész és esztéta. Fő művei: »Eterna bukedo«, a világirodalom fő műveiből fordított költemények, Madách Az ember tragédiájának, Dante Isteni színjátékának fordítása, La plena gramatiko, Parnasa Gvidlibro stb. stb.” (Harmadik negyedév 1963: 17).

Ugyanílyen méltató szavakat olvashatunk Baghyról is, aki az idézett könyv megjelenésekor még maga is élt:

„Baghy Gyula egyike a ma élő legeredetibb eszperantista íróknak. 1891. január 13-án született Szegeden. Apja színész volt. Nemcsak hazájában, hanem külföldön is, így Észtországban, Litvániában, Hollandiában, Franciaországban tanította, terjesztette a nyelvet és szervezte a mozgalmat. Művei között találunk verseket, prózát és drámai műveket. Életét és műveit alapvető életelve hatja át: »A szeretet békét teremt, a béke tartósítja az emberiséget«” (Negyedik negyedév 1963: 45).

Egy másik példa Baghyval kapcsolatban:

„Híres /fama/ eredeti eszperantó költőnk Baghy Gyula, aki tankönyvet is írt. Az ember tragédiáját Dr. Kalocsay Kálmán fordította eszperantóra, ő írta a nagy eszperantó nyelvtant is” (Szabó 1967: 64).

Ugyanennek a kötetnek egy későbbi pontján az 1967-ben elhunyt Baghy részletes önéletrajzát is olvashatjuk, mely immáron egyfajta nekrológ is egyben (Szabó 1967: 91); ugyanazon az oldalon pedig a még élő Kalocsay életrajza is olvasható.

Az 1961-ben elhunyt Baranyai Imre *Az utca* c. verse is szerepel az egyik tankönyvben: (Szerdahelyi 1968: 138).

A már említett olyan klasszikusok mellett, mint Baghy, Kalocsay vagy éppen Baranyai, más nevek is előfordulnak a tankönyvek lapjain, akik sokat tettek az eszperantó irodalomért:

„Budapeŝto havas gravan lokon en nia literaturo. La du klasikuloj estas Kalocsay kaj Baghy, kaj ni laŭdu la verkistan agadon ankaŭ de Szilágyi, Tárkony, Baranyai kaj Szathmári”

„Budapestnek fontos helye van irodalmunkban. A két klasszikus Kalocsay és Baghy, és dicsérjük Szilágyi, Tárkony, Baranyai és Szathmári írói munkásságát is” (Kökény 1971: 92).

Összegezve talán az eszperantó irodalom, nyelv és kultúra kapcsolatát, érdemes figyelnünk az alábbi idézet szavaira is:

„Neniu lingvo povas vivi sen literaturo – jen ni legas sur reklamilo de Literatura Mondo, revuo denove aperinta post la dua mondmilito”

„Egyetlen nyelv sem élhet irodalom nélkül – íme, ezt olvashatjuk a Literatura Mondo hirdetésén, mely folyóirat ismét megjelent a második világháború után” (Kökény 1947: 58).

Újabb, az eszperantóval foglalkozó hazai kiadványokat hirdető reklámok is felbukkannak a tankönyvek lapjain: így találkozhatunk Baghy *Eszperantó, a jelenkor nemzetközi nyelve, mint kulturtényező* és Tiborc *Közös elv – közös nyelv* c. kötetével is (Baranyai 1947: B3; Tiborc 1945). Arra is találunk példákat, hogy a néhány évvel korábbi nemzetközi mozgalmi tervek immáron reális eredménnyé váltak az idő múlásával – a tankönyvek legalább erről tanúskodnak:

„Gyakorlati értékét az eszperantisták 42 világkongresszusa, sok száz nemzetközi konferenciája, több ezer egyesülete, irodalmának állandó növekedése bizonyítja. 1954 novemberében Montevideóban az UNESCO teljes ülése az eszperantó híveinek a világ minden részéről gyűjtött, 16 millió aláírással ellátott kérvénye alapján határozati javaslatot fogadott el, amely elismeri e nyelv gyakorlati értékét, támogatja annak célkitűzéseit, tanítását az iskolákban is javasolja, mert a kulturális kapcsolatok és a békeépítés kitűnő eszközének tartja. Az Egyetemes Eszperantó Szövetségnek 62 országban 2338 helyen van megbízottja, több mint száz eszperantó lap jelenik meg (általános, mozgalmi, irodalmi, szakmai tartalommal), az idegenforgalmi szervek minden országban eredményesen használják fel, az eszperantó nyelven híreket vagy műsort közlő rádióállomások száma évről évre nő, a közlekedési intézmények is sikeresen alkalmazzzák nemzetközi viszonylatban a nyelvet” (Baghy 1959: 4).

Az eszperantó világméretű elterjedtségét, sikereit hivatott szemléltetni az alábbi versrészlet is:

„Pol’, ĉinino, franc’, bulgaro
kaj amuze, kaj komprene,
negro, ruso, kaj hungaro,
kune kantu ni serene:
Esperanto!”

„Lengyel, kínai, francia, bolgár
vidáman és megértésben,
néger, orosz és magyar,
énekeljük együtt derűsen:
Eszperantó!” (Szerdahelyi 1965: 75).

A hazai eszperantó élet változásai is nyomon követhetőek a tankönyvekben. 1955-től (különféle szerepkörrel és elnevezéssel) működni kezd az Országos Eszperantó Tanács, melynek elnöke történetesen maga Baghy, főtítkára pedig Márton Lajos (Baghy 1959: 2).

A tankönyvi szövegekből arról is értesülünk, hogy éppen hogyan áll a nemzetközi és a hazai eszperantó mozgalom kapcsolata. Az egyik tankönyvben holland eszperantisták látogatnak Magyarországi eszmetársaikhoz, ahol az aktív eszmecsere egyebek közt az alábbiakról szól:

„Li: Ĉu vi abonas la gravan revuon »Norda Prismo«? Lia ĉefredaktoro estas ja hungaro, d-ro Ferenc Szilágyi.

Ŝi: Ĉu vi ricevas la Internacian Revuon de Universala Esperanto Asocio?

Mi: Jes, kaj krome ankaŭ la literaturan gazeton »Nica Literatura Revuo«”

„A férfi: Előfizetnek a fontos »Norda Prismo« c. folyóiratra? Főszerkesztője ugyanis magyar, dr. Szilágyi Ferenc.

A nő: Megkapják az UEA Nemzetközi Szemléjét?

Én: Igen, és ezen kívül a »Nica Litaratura Revuo« c. irodalmi újságot is” (Baghy 1959: 129).

A *Norda Prismo* c. irodalmi folyóiratot 1955-ben alapította Szilágyi Ferenc, aki a lapot is szerkesztette. Szilágyi halála (1967) után a lap irányítását William Auld vette át. A *Nica Literatura Revuo* 1955–1962 között jelent meg, Waringhien szerkesztése alatt. További példa a nemzetközi eszperantista folyóiratok tankönyvi megjelenésére:

„Jen la ĵurnalo »Esperanto«, la oficiala organo de U.E.A. (Universala Esperanto-Asocio). Ĝi aperas monate”

„Íme az »Esperanto« c. újság, az UEA (Eszperantó Világszövetség) hivatalos orgánuma. Havonta jelenik meg” (Szerdahelyi 1965: 91).

Bulgária említése kapcsán az ottani eszperantista mozgalmi életre is bepillantást nyerhetünk a tankönyvekből:

„Bulgario – »Nuntempa Bulgario«”

„Bulgária – »Nuntempa Bulgario«” (Harmadik negyedév 1963: 7).

A *Nuntempa Bulgario* 1957–1970 között megjelent eszperantista folyóirat volt, melynek célja a szocializmus Bulgáriában elért eredményeinek külföld felé történő ismertetése volt (Lins 1990: 485–486).

Természetesen találunk bőven példákat a hazai eszperantó újságok tankönyvi bemutatására is:

„Jen, mi montras al vi du Esperantajn ĵurnalojn:

»Hungara Esperantisto« kaj »Hungara Vivo«. Ilin eldonas la Hungara Esperanto-Asocio (H.E.A)”

„Íme, mutatok neked két eszperantó újságot: a »Hungara Esperantisto« és a »Hungara Vivo«. A Magyar Eszperantó Szövetség adja ki őket” (Szerdahelyi 1965: 106).

A nemzetközi mozgalom részletes adataiba is bepillantást nyerünk a tankönyvek révén:

„En 1982 UEA havis membrojn en 94 landoj. La supera organo, kiu direktas la agadon de la Asocio, estas ĝia Komitato”

„AZ UEA-nak 1982-ben 94 országban voltak tagjai. A legfőbb szerv, mely a Szövetség tevékenységét irányítja, a Bizottság” (Princz 1984: 75).

Az eszperantó tankönyvek nyomon követik a nevezetes évfordulókat is:

„En la jaro 1987 la tutmonda esperantistaro festas la 100-jaran datrevenon de la Internacia Lingvo”

„1987-ben a világ eszperantistái a nemzetközi nyelv 100. évfordulóját ünneplik” (Szerdahelyi 1987: 57).

A vidéki klubélet is meglehetősen élénk – ez derül ki a korszak tankönyveiből. Ezekből az ugyancsak kortárs Szerdahelyi is visszaköszön aktív szereplőként, ahogy találkozhatunk a korabeli eszperantó rádióadásokat hallgató eszperantistákkal is:

„En vintraj monatoj la kluba vivo ĉe ni estas tre vigla. Multaj samideanoj partoprenis la klubajn vesperojn kaj ĉiam ĉeestis kelkaj eksterlandanoj. [...]

Prof. D-ro Stefano Szerdahelyi ripetis sian paroladon faritan pasintjare en Graz pri la internacia ekzamensistemo. [...]

Kelkfoje ni organizas tiel nomatan /t.n./ »gajan vesperon«, »lud-vesperon« kaj ni aŭskultas kune la esperantlingvan Radio-programon de Budapeŝto»

„A téli hónapokban a klubélet nálunk igen élénk. Sok eszmetárs vett részt a klubesteken és mindig jelen volt néhány külföldi. [...]

Prof. Dr. Szerdahelyi István elismételte a tavalyi évben Grazban tartott beszédét a nemzetközi nyelv-vizsga-rendszerről. [...]

Néha úgynevezett (ún.) »vidám estet«, »játékestet« szervezünk és együtt hallgatjuk a budapesti eszperantó nyelvű rádióadást» (Szabó 1967: 85).

Végezetül érdemes itt megemlíteni egy – az eszperantó tankönyvkiadással és oktatásával kapcsolatos eseményt is. Figyelemreméltó az alábbi jogszabályi idézet az egyik korabeli tankönyvben, mely az eszperantó hazai iskolai oktatásának lehetőségeit van hivatva szemléltetni:

„Az eszperantó nyelv tanítása az általános és a középiskolákban.

Megjelent a Művelődési Közlöny VII. évfolyam, 19. számában

1963. okt. 1.

»Az eszperantó nyelv – nemzetközi jelentőségére való tekintettel – tanítható az általános iskolákban és a középiskolákban.

Az eszperantó nyelvet a szükséges személyi feltételekkel rendelkező általános iskolák az V–VIII. osztályban tanfolyami keretben, a 145/1961. /M.K.16/ M.M. számú utasítás szerint taníthatják.

A középiskolákban mint idegen nyelvet rendkívüli tárgyként, a 69/1957. /M.K.12/ M.M. számú utasítás szerint lehet tanítani.

Az eszperantó nyelvet azok a pedagógusok taníthatják, akik a Magyar Eszperantó Szövetség nyelvoktatói tanfolyamát elvégezték és a részükre a szövetség működési bizonyítványt adott.

A középiskolákban használható tankönyv: Baghy Gyula: Eszperantó nyelvkönyve. Az általános iskolákban használandó jegyzetet és a tananyag beosztásokat a Magyar Eszperantó Szövetség (Budapest, VIII. Kenyérmező u. 6.) bocsátja az iskolák rendelkezésére. Szakmai és módszertani tanácsokért ugyanoda fordulhatnak az érdeklődő iskolák. (Miklósvári Sándor s.k.) főosztályvezető-helyettes

Megyjegyzés: általános iskolai tankönyv:

Dr. Szerdahelyi: Eszperantó-1«» (Szabó 1967: 13).

A második világháború utáni tankönyvek esetében a nemzetközi és hazai eszperantó mozgalom bemutatásával nem lehet hiányérzetünk. Amit a nyelvtanulónak tudnia kell, a tankönyvekből naprakész jelleggel megtudja. A tankönyvek – ha nem is minden évre pontosan – de nagy vonalakban tájékoztatnak a nemzetközi és hazai eszperantó mozgalmi élet legfontosabb eseményeiről, szervezeteiről.

A második világháború után rendezett világkongresszusokról név szerint viszonylag kevésről olvashatunk, de fontos, hogy a két, Budapesten rendezett – 1966-os és 1983-s (sőt, még az 1929-es!) kongresszusról is találunk információt a tankönyvekben. A tankönyvekben részletes információhoz jutunk az eszperantó irodalom, mozgalmi élet, a legnevesebb – kortárs és immáron klasszikus – alkotók, szerzők, írók, költők tevékenységéről, műveiről. Ugyanígy értesülhetett a korabeli nyelvtanuló a különböző eszperantó szervezetek működéséről, címéről, a rendezvények helyéről és idejéről. Tájékozódhatott – nagy vonalakban, de helyi jelleggel is – a folyóiratok, újságok létéről is.

5.3.1 *Magyarság és eszperantó*

Már a háború utáni első tankönyvben megindul az eszperantó helyének és a magyarság eszperantóhoz való viszonyának újrapozicionálása. A tankönyvek fontosnak tartják hangsúlyozni a háború előtti korszak szellemiségének teljes és általános elutasítását:

„Magyarország történetének utolsó huszonöt esztendeje alatt se haladó szellem, se útírány... Imbolygás jellemezte a közéletet és a megfelelő eszközök semmibevevése bizonyította a vezetők osztályérdekeinken túli érdektelenségét mindennel szemben, ami *csak* a nemzet érdekét szolgálta.

A hatalom birtokosai a rendelkezésekre álló sok eszköz közül az *Eszperantó*-val sem tudtak mit kezdeni. Az alulról növekvő nemzetközi segédnyelvben eleinte csak a szállodai és turisztikai tolmácsnyelvet látták és így mozgalmát lebecsülték, majd később felismerve annak a népek közötti békeépítő jelentőségét, megértést szolgáló kulturális erejét, igyekeztek elnyomni azt rágalmakkal, később hivatalos beavatkozással” (Baghy 1945: 3)

Mivel a háború tabula rasát teremtett, az új helyzetben a régi-új eszközök helyes alkalmazására is szükség van – ez derül ki Szalay Sándor kiadó előszavából:

„A békeépítés nehéz munkájában nemcsak elvek alkalmazására, hanem megfelelő eszközök felhasználására is szükség van. Ilyen nélkülözhetetlen kultureszköz az Eszperantó. Joggal nevezhetnénk a demokrácia nemzetközi nyelvének, mert mozgalma az eszményi demokrácia tükröképét adta számos nemzetközi kongresszuson” (Baghy 1945: 3).

Szintén Szalay előszava fogalmazza meg, milyen nélkülözhetetlen szerepet is játszik a magyarság szempontjából az eszperantó:

„Elindítjuk útjára nyelvtanunkat, amely hazafias feladatot is hivatva van teljesíteni: *legyen ez egyik kultureszköze a magyarságnak, amely történelmének végig a szabadság harcosa volt és lesz, ellentétben a róla terjesztett rágalomokkal.*

Az Eszperantó segítségével – békeépítő és kulturális munkánk bemutatásával – győzzük meg a világot, hogy *nem szégyen magyarnak lenni és a magyarság teremtő erejére szükség van Európában*” (Baghy 1945: 4).

Immáron két világháború után az utoljára 1914 előtt tankönyvvel jelentkezett Mezei Károly is minőségi fordulatot lát az eszperantó szerepét és lehetőségeit illetően (nem csupán a magyarság számára):

„Amíg az eszperantó hőskorában többnyire idealisták, örök álmodozók csoportosultak körülötte, akik a nagy mesternek, Zamenhofnak nemcsak a korszakalkotó nyelvét tanulták meg, hanem megértették az eszperantó »interna ideo«-ját, az emberszeretetet is, addig ma már inkább a realistákat látjuk előtérbe nyomulni. A való élet embere látja, hogy mit nyújt neki az eszperantó. *Inter arma silent musae* mintájára mondhatjuk, hogy *inter arma silent* [sic!] *Esperanto*; a két világháború alatt zátonyra futott az eszperantó hajója. De utánuk a világ lelkes eszperantistái levontatták a zátonyról és a szabad vizekre juttatták. A nyelvi megértés lehetővé fogja tenni a lelki megértést, amely nélkül a világ demokráciája el sem képzelhető” (Mezei 1947: 4)

Más kiadványban is találunk az eszperantó szerepének újradefiniálásával kapcsolatos elveket:

„Nekünk magyaroknak különösebben fontos az eszperantó nyelv ismerete, hogy hazánkat, fiatal demokráciánk hatalmas erőfeszítéseit és eddig elért eredményeit a nagyvilággal megismertethessük és úgy neki, mint magunknak barátokat szerezzünk” (Szalay é.n. b: 1)

Magyarország ebben a korszakban a népi demokráciák sorában áll, így különösen érdekes az alábbi célkitűzés az eszperantó felhasználásával kapcsolatban:

„Reméljük, hogy ezzel a könyvvel is szolgálni tudjuk az eszperantó további terjedését és a népek közötti kölcsönös megbecsülés gondolatát, s hisszük, hogy a magyar eszperantisták, mint eddig is, a jövőben szintén hozzájárulnak hazánknak és kultúránknak külföldön való megismertetéséhez és megszerettetéséhez.

Külön jelentősége van annak, hogy az eszperantót mint nyelvi eszközt a népi demokráciák eszperantó mozgalmi felhasználják nem csupán kulturális kapcsolatok létesítésére, hanem ezenfelül a béke ügyéért folytatott gyakorlati harcban és a szocialista építésben is” (Baghy 1959: 4).

Az eszperantó használatának ilyen jellegű gondolata később is megfogalmazódik:

„Esperanto, la moderna latino praktika, servas kiel paca rimedo, kulturinstrumento al ĉiu bonvola inteligentulo. Ni apliku ĝin por noblaj celoj: por konstruo de la socialismo kaj por la tutmonda paco”

„Az eszperantó, a modern, gyakorlati latin, békés megoldásként, kultúreszközként szolgál minden intelligens ember számára. Használjuk nemes célokra: a szocializmus építésére és a világbéke érdekében” (Baghy 1959: 9).

Az eszperantó és a világbéke gondolatának összekapcsolásának más tankönyvektől sem idegen:

„Dolgozunk a békéért, és testvéri egyetértésért. Az Eszperantó fog nekünk ebben segíteni” (Első nyedév 1962: 25).

Máshol is megfogalmazódnak hasonlóan szép elvek:

„Per Esperanto por la mondpaco!”

„Az eszperantóval a világékéért!” (Szerdahelyi 1965: 65; Kökény 1971: 29).

Ugyanez a jelszó némileg más megfogalmazásban:

„Esperanto fortigas la tutmondan pacon!”

„Az eszperantó erősíti a világbékét!” (Szerdahelyi 1965: 73).

Vannak persze olyan könyvek is, melyek szerényebb célokat tűznek ki maguk elé; ilyen a Magyar Népköztársaságért való munka:

„Labori por la Hungara Popolrespubliko! A Magyar Népköztársaságért dolgozni!” (Kökény 1971: 30).

Számos más hazai és nemzetközi szaktekintély és tekintélyes személyiség eszperantóval kapcsolatos véleménye mellett Kádár János eszperantóval kapcsolatos szavait is olvashatjuk a tankönyvek lapjain:

„Az eszperantó nyelv művelői és terjesztői nemes ügyet szolgálnak, mert különböző nemzetiségű emberek sok százezres tömegét kapcsolják össze, a népeket elválasztó nemzeti elzárkózottság felszámolását, a népek közötti közeledést, a barátság és szolidaritás elmélyítését mozdítják elő...” (Szabó 1967: 24).

Egy másik kiadványból azt is megtudjuk, hogy Kádár elvtárs e szavai 1961-ben, a *Hungara Vivo* c. eszperantó folyóirat elindulásával kapcsolatban hangzottak el először (Kökény 1971: 3).

Van olyan szerző és tankönyv, aki a kereskedelemben látja annak lehetőségét, hogy az eszperantó segítségével pozitív képet alakítsunk ki a világban hazánkról:

„Az idegen az országban először a kereskedelemmel találkozik. Igen fontos része az életünkről alkotott képnek az, amit a kereskedelem alakít ki. A kereskedelem az ország kirakata” (Fajsi 1966: I)

Az eszperantó használatának ugyanakkor egészen praktikus okai is lehetnek a tankönyvek szerint:

„A nemzetközi nyelv gyakorlati alkalmazásának egyik fontos területe a külföldiekkel való társalgás, amelyre sor kerülhet külföldre utazásunk során vagy belföldön is, ha külföldi eszperantisták látogatják meg hazánkat. A gyakorlati alkalmazás területének ez a kettőssége szabta meg e zsebkönyv összeállítását is” (Mátéffy–Nagy 1964: 3).

Azt is megtudjuk a tankönyvekből, 1971-ben mi is volt a Magyar Eszperantó Szövetség célja:

„Az eszperantó nyelv közel hozza egymáshoz az embereket, a kölcsönös megértést szolgálja, s ezzel hozzájárul a népek közötti barátság és bizalom erősítéséhez. Ebben méltó szerepet vállal a magyar eszperantó mozgalom is, amely a nemzetközi tekintélye alapján sokat tehet valamennyiünk nagy reménye, a béke biztosításáért” (Princz–Rados 1987: 29).

A korszak végére érve különösen érdekes olvasni a – részben zamenhofi, részben a kor szellemiségére jellemző – gondolatokat az eszperantó céljáról, lehetőségeiről és felhasználásáról:

„La celo de Esperanto estas helpi la internacian komunikadon inter la diverslingvaj nacioj. Per tio Esperanto helpas la internacian interkompreniĝon kaj kunlaboradon, kaj per tio ĝi subtenas la pacan kunvivadon de la diversaj popoloj”

„Az eszperantó célja segíteni az eltérő nyelvű nemzetek közötti nemzetközi kommunikációt. Ezzel az eszperantó segíti a nemzetközi megértést és együttműködést, és ezzel támogatja a különböző nyelvű népek békés együttélését” (Szerdahelyi 1987: 138).

A magyarság és az eszperantó kapcsolatának kérdésében a korszak tankönyveinek vizsgálata során arra a megállapításra juthatunk, hogy a korszakon belül a hazai tankönyvírók igen változatos – és nem egy esetben nem eszperantisták szájából elhangzott – célokat fogalmaztak meg az eszperantó céljai, lehetőségei és sajátosan magyar szempontból történő hasznosítása kapcsán.

A kezdeti, az ismételten vesztes világháború utáni első reakció, ahogy az az előző időszakban is jellemző volt, a pozitív nemzetkép kialakításának igénye a külvilág felé; ehhez társul a barátok szerzésének szüksége.

A szocializmus immáron megkérdőjelezhetetlen államrenddé válását követően a békétáborra jellemző jelszavak hangoztatása és a szocializmus építése válik az eszperantó használatának egyik legfontosabb kérdésévé.

A korszak vége felé közeledve azonban ismét előkerülnek a sokkal praktikusabb lehetőségek: így a turizmus, a kereskedelem – végül a korszak legvégén szinte zamenhofi alap gondolatokat ismételnék meg a szerzők az eszperantó hasznosításának, felhasználásának (magyarság szempontjából is érdekes) lehetőségei kapcsán.

5.4 A tankönyvek társadalomképe

5.4.1 Férfi szerepek

A második világháborút követően így alakul a férfiak társadalmi szerepeinek köre a tankönyvek tükrében:

tanár, tanító	168
orvos	88
katona	82
munkás	81
tanuló	80
király	75
hadifogoly	56
pap	38
elnök	32
mérnök	31
vasutas	31
kereskedő	27
igazgató	26
író	26
színész	26
hivatalnok, irodista	25

professzor	24
miniszter	23
ezredes, ezredparancsnok	22
molnár	22
úttörő	22
királyfi	19
mészáros	18
pincér	18
polgármester	18
sofőr	18
szerző	17
cipész	16
gyógyszerész	16
költő	16
művezető	16

pék	16
filozófus	15
szolga	15
árus, eladó	14
doktor	14
paraszt	14
postatisztviselő	14
hajó(s)kapitány, hajó- parancsnok	13
szabó	13
tengerész	13
császár	12
kalauz	12
hercegfi	11
rendőr	11
szemész	11
államfő	10
bíró	10
írnok	10
mozdonyvezető	10
tudós	10
asztalos	9
borbély	9
diák	9
herceg	9
riporter	9
festő	8
főszerkesztő	8
gyártásfőnök, gyár- tásvezető	8
idegenvezető	8
kertész	8
postamester, postafő- nök	8
postás	8
tábornok	8
akadémikus	7
cserkész	7
fodrász	7
hotelportás	7
őr	7
portás	7
szakács	7
udvaronc, udvarnok	7
zeneszerző	7

zsellér	7
bankigazgató	6
báró	6
főpincér	6
főtitkár	6
fűszeres	6
hős	6
kereskedősegéd	6
marós	6
munkavezető	6
muzsikus	6
rabszolga	6
segédjegyző	6
segédmunkás	6
sírásó	6
szerzetes	6
szobafőnök	6
szőnyegkészítő	6
tisztiszolga	6
váltóőr	6
gazda	5
gépész	5
kapitány	5
könyvtáros	5
sportoló	5
szerkesztő	5
titkár	5
tolvaj	5
állomásfőnök	4
cár	4
gyufaárus	4
iskolaigazgató	4
kovács	4
művész	4
szerelő	4
szónok	4
táborvezető	4
tisztviselő	4
vámos	4
agronómus	3
akrobata	3
alelnök	3
fényképész	3
fordító	3
képviselő	3

lakatos	3
miniszterelnök	3
pilóta	3
proletár	3
szakmunkás	3
történész	3
újságíró	3
ügyvéd	3
arisztokrata	2
bandita	2
bélyeggyűjtő	2
csaló	2
csizmadia	2
falufőnök	2
favágó	2
focista	2
fogorvos	2
főorvos	2
fűtő	2
gróf	2
gyilkos	2
gyűjtő	2
hadvezér	2
halász	2
határőr	2
hentes	2
huszár	2
juhász	2
karmester	2
kiadó	2
komikus	2
kondás	2
kormányzó	2
közvetítő	2
lovag	2
megbízott, delegátus	2
nagykövet	2
nyelvész	2
órás	2
osztályfőnök	2
osztályvezető	2
pápa	2
parancsnok	2
pedagógus	2
rendőrfőnök	2

szakaszparancsnok	2
szelidítő	2
tiszt	2
traktoros	2
vezető	2
zenész	2
aligazgató	1
alkirály	1
állami alkalmazott	1
állatorvos	1
alpolgármester	1
anyakönyvvezető	1
archeológus	1
bandavezér	1
banktisztviselő	1
birkózó	1
B-listázott tisztviselő	1
cégvezető	1
cenzor	1
cseléd	1
csikós	1
diktátor	1
dobos	1
egészségügyi dolgozó	1
előadó	1
énekes	1
erdőőr	1
érsek	1
esztéta	1
fáraó	1
filológus	1
fogadás	1
fotográfus	1
főgépész	1
földbirtokos	1
földműves	1
füll-orr-gégész	1
gyáros	1
gyerekmunkás	1
hegedűs	1
hivatalvezető	1
hordágyvivő	1
játékos	1
káplár	1
kocavadász	1

kocsmáros	1
községi bíró (elől-járó)	1
kritikus	1
megyefőnök, alispán	1
munkanélküli	1
műhelyvezető	1
nagyúr	1
nemes	1
népdalénekes	1
nyelvtanár	1
nyomdatuljadosos	1
ortopéd szakorvos	1
partizán	1
pecsenyész	1
pedellus	1
pénzember	1
pénztárnok	1
politikus	1
prófeta	1
propagandista	1
püspök	1
régész	1

rendező	1
sebész	1
statiszta	1
szakszervezeti elnök	1
százados	1
szobainas	1
táncos	1
tanfelügyelő	1
társadalomtudós	1
tehervivő	1
telefonszerelő	1
textilmunkás	1
tolmács	1
törzsfőnök	1
TSZ-elnök	1
uralkodó	1
ügynök	1
vadász	1
vendéglős	1
villanyszerelő	1
vívó	1
zugújságíró	1
zsarnok	1

25. táblázat: Férfi szerepek a tankönyvekben a második világháború után

A fenti adatok áttekintő táblázata az alábbiakban látható:

szellemi szabadfoglalkozású, művész, értelmiségi, tanár stb.	852	ebből	oktatás	331
ipar, kereskedelem, szolgáltatás	508	ebből	közlekedés	92
arisztokrácia, államvezetés	513	ebből	arisztokrácia	195
			közigazgatás	103
			fegyveres erők, karhatalom	213
mezőgazdaság	53			
egyház	49			
függő állapotú, alárendelt	23			
egyéb	12			

26. táblázat: Áttekintő táblázat a második világháború utáni férfi szerepekről

Ami a férfiak társadalmi szerepvállalásának megjelenítését illeti a korszak hazai eszperantó tankönyveiben, elmondható, hogy a korábbi történelmi koroknak megfelelően a gyakorisági csúcson továbbra is a tanárok állnak:

„La lernejo estas alta, duetaĝa domo. Mia maljuna instruisto loĝis tie. En tiu ĉi lernejo instruis tri instruistoj kaj du instruistinoj. Unu el la instruistinoj estis tre bela kaj ĉarma. Ŝi havis belegan voĉon kaj ŝi ofte kantis en la preĝejo. Tiu ĉi instruistino nun estis mia bofratino, la edzino de mia pli maljuna frato”

„Az iskola magas, kétemeletes épület. Ott lakott az én idős tanítóm. Ebben az iskolában három tanító és két tanítónő tanított. Az egyik tanítónő nagyon szép és bájos volt. Gyönyörű hangja volt és gyakran énekelt a templomban. Ez a tanítónő most az én sógornőm, az idősebbik testvérem felesége” (Baghy 1945: 63).

A korábbi korok elitje, az uralkodók, királyok, császárok, cárok, arisztokraták, grófok, bárók és a régi rend más képviselői leginkább anekdotákban, történeti elbeszélésekben, mesékben jelennek meg:

„Reĝo Matiaso estis klera kaj tre saĝa reĝo”

„Mátyás király művelt és nagyon bölcs király volt” (Szerdahelyi 1968: 123).

Hasonló jelleggel más uralkodók is megjelennek a tankönyvekben. II. József – egy anekdota erejéig – szintén felbukkan a tankönyvek lapjain:

„Jozefo, »la ĉapela reĝo«, vizitis foje monaĥejon”

„József, »a kalapos király«, egyszer meglátogatott egy kolostort” (Szalay é.n. a: 39).

További példa:

„Antaŭ kelkaj jarcentoj, kiam Nederlando apartenis al Anglujo, la angla reĝo traveturis la landon, por rigardi ĝin”

„Néhány száz évvel ezelőtt, amikor Hollandia Angliához tartozott, az angol király átutazott az országon, hogy szemügyre vegye” (Szalay é.n. a: 35).

Ugyanígy a korszak végén is találunk hasonló tankönyvi példát:

„La reĝo Aleksandro la Granda volis vidi la saĝulon kaj kun granda akompanantaro vizitis lin”

„Nagy Sándor, a király látni akarta a bölcset és nagy kísérettel meglátogatta őt” (Szerdahelyi 1987: 49).

A papság, az egyház képviselői is megtalálhatók a tankönyvekben, a korszak elején még egészen életszerű helyzetekben is:

„Tie la maljunaj virinoj babiladis pri la najbaroj aŭ parolis pri la predikado de la vilaĝa pastro”

„Ott az öregasszonyok csevegtek a szomszédokról vagy a falusi pap prédikációjáról” (Baghy 1945: 63).

Ami az állami tisztviselőket, a parlamenti képviselőket, a hivatalnokokat illeti, ők is kellő mennyiségben vannak ábrázolva a tankönyvekben.

A tankönyvekben – először a három történelmi korszakban – felbukkannak a parlamenti képviselők is, munkavégzés közben:

„La parlamentanoj, la deputitoj kunvenas tie por kunsidi, debati, priklakti kaj direkti la aferojn de la lando”

„A parlament tagjai, a képviselő jönnek ott össze összeülni, megvitatni, megtárgyalni és irányítani az ország ügyeit” (Baghy 1945: 129).

Egy egészen érdekes fogalommal is találkozhatunk a tankönyvek lapjain – mellyel később nem is találkozunk: „*eksoficisto*: B-listázott tisztviselő” (Kalocsay 1948: 25).

A korszak korai tankönyveiben a cselédség megléte még létező realitás – később ez pusztán csak történelmi emlék, ha egyáltalán megjelenik:

„A szekéren öreg falusi üldögélt, néha beszélt néhány szót a cselédünkhöz, aki a konyha ajtajánál játszott velem” (Baghy 1945: 67)

Egészen más szerepet foglal el azonban a korszak tankönyveiben a munkásság: nincs immáron társadalmi különbség az egyszerű melósok és az őket irányító mérnök között – a korabeli tankönyvek legalábbis ezt tükrözik:

„Sinjoro Bartók, la inĝeniero de la fabriko, sidas en la sama benko kun sinjoro Csontos, laboristo de la sama fabriko”

„Bartók úr, a gyár mérnöke ugyanabban a padban ül Csontos úrral, aki ugyanannak a gyárnak a munkása”
(Baghy 1945: 77).

A szocialista Magyarországon a tankönyvekben az egyszerű munkások egyre tekintélyesebb szerepet kapnak. Így van ez például a korábban soha nem látott marósokkal:

„Kun Petro mi iris al granda frezmaŝino, ĉe kiu lia patro laboras. Li estas frezisto (frezlaboristo)”

„Péterrel odamentünk egy nagy marógéphez, melynél az apja dolgozik. Ő marós (marómunkás)” (Baghy 1959: 68).

A tankönyvek korábban soha nem látott mennyiségben és változatosságban mutatják be a munkaalapú társadalom dolgozóit:

„Panon bakas la bakisto,
Ŝuojn faras la ŝuisto,
Vestojn faras la taljoro,
Aŭton stiras la ŝoforo”

„Kenyeret süt a pék,
Cipőt készít a cipész,
Ruhát készít a szabó,
Autót vezet a sofőr” (Szerdahelyi 1987: 39).

Az szocialista társadalomban természetesen a mezőgazdasághoz, az állattenyésztéshez kapcsolható tevékenységek is előfordulnak a tankönyvekben:

„La ŝafaro pastis sin trankvile, juna ŝafisto gardis la ŝafaron. Ni volis vidi ankaŭ ĉevalaron kun la ĉevalisto, kaj ankaŭ bovaron, sed la plej grandan parton de la ĉevaloj kaj bovoj oni forportis dum la milito al aliaj lokoj”

„A nyáj nyugodtan legelt, a fiatal pásztor őrizte a nyáját. Látni akartuk a ménest is a csikóssal, meg a gulyát is, de a legnagyobb részét a lovaknak és a marháknak elvitték a háború alatt más helyekre” (Kökény 1947: 20).

A szocialista társadalom legújabb generációja, az úttörők sem maradnak le a tankönyvek lapjairól:

„Alvenis grupo de eksterlandaj pioniroj gastis ĉe ni”

„Egy csapat külföldi úttörő érkezett hozzánk vendégeskedni” (Szerdahelyi 1965: 109).

A korábbi korszakok férfi szerepeinek tankönyvi ábrázolásához képest elmondható, hogy soha nem látott mennyiségű és fajtájú szereppel és szereplővel találkozunk e tankönyvek lapjain. Ahogy azt a korábbi korok tankönyveiben is láthattuk, a társadalom teljes palettája képviselteti magát a tankönyvek lapjain – de a korábbi koroknál jóval részletesebben.

A második világháború kataklizmája után a magyar társadalom is jelentős mértékben átalakult. Az egykori Magyar Királyság, melynek élén a két háború között kormányzó állt, eltűnt, s vele a múlt süllyesztőjébe került az arisztokrácia, a földbirtokosok, a társadalom korábbi elitje is. Megszűntek a nemesi címek is, ennek megfelelően, bár a tankönyvekben továbbra is találkozunk királyokkal, királyfikkal, arisztokratákkal, különféle rangú nemesekkel – ezek a második világháború utáni könyvekben nem élő figuraként, a valóság részeként jelennek meg, hanem jobbára csak anekdotákban, mesékben, történetekben, esetleg a történelemkönyvek szereplőjeként.

Tagadhatatlan, hogy a papság is megjelenik a tankönyvekben: ahogy láttuk, a korszak elején még aktív tankönyvi szereplők is lehetnek papok – a későbbiekben ilyenre példát egyre kevesebbet találunk, ha egyáltalán.

A katonák – és érdekes módon a hadifoglyok – továbbra is igen előkelő helyen szerepelnek a listán, ennek magyarázata azonban leginkább a két háború közötti könyvek reprint kiadásáiban rejlik.

Nagy számban találunk szereplőket az államigazgatás és a bürokrácia sorából is, ahogy – amint arról szó volt – a legnagyobb számban továbbra is a tanárok képviseltetik magukat a tankönyvek lapjain.

Mellettük természetesen a legnagyobb számban a különféle – mondjuk így – a munkásosztályhoz tartozó szereplők vannak a könyvekben, igen nagy választékban. A gyári munkásoktól kezdve a bolti eladón át a bérből és fizetésből élő kétkezi munkásokig a dolgozók hatalmas, korábban soha nem látott tömege bukkan fel a kötetek lapjain.

Találunk természetesen mezőgazdasági dolgozókat is a listában, ill. kár lenne elhallgatni, hogy – főleg a korszak elején – még cselédekkel, szolgálkkal is találkozunk: a háború utáni társadalmi átalakulás azonban ez utóbbi kategóriát, az arisztokráciával egyetemben, leginkább az anekdoták világába űzi.

5.4.2 Női szerepek

A második világháború után a nők társadalmi szerepvállalása is átalakul.

tanárnő, tanítónő	49	hadifogolynő	2
tanuló lány, diáklány	40	királykisasszony	2
hercegnő	29	rabszolganő	2
ápolónő	16	uralkodónő	2
kalapos	16	ügyvédnő	2
szobalány, szolgálólány	16	apáca	1
orvosnő	13	boszorkány	1
színésznő	13	császárnő	1
postásnő, postáskisasszony	12	diktátor	1
eladónő	10	diplomata	1
szabónő	9	fodrásznő	1
mosónő	7	fogorvosnő	1
mérnöknő	6	főnöknő	1
hivatalnok (nő)	5	gépirónő	1
királynő	5	grófnő	1
munkásnő	5	írónő	1
varrónő	5	művésznő	1
doktornő	4	pénztárosnő	1
énekesnő	4	szövegíró	1
szakácsnő	4	úttörő	1
háziasszony	3	ügyésznő	1
bajtársnő	2	virágárusnő	1

27. táblázat: Női szerepek a tankönyvekben a második világháború után

Fenti adatok áttekintő táblázata:

ipar, kereskedelem, szolgáltatás	42			
szellemi szabadfoglalkozású, művész, értelmiségi, tanár stb.	34	ebből	oktatás, nevelés	28
arisztokrácia	26			
függő állapotú, alárendelt	11			
mezőgazdaság	8			
egyéb	4			

28. táblázat: Áttekintő táblázat a második világháború utáni női szerekről

A lista élén – ahogy azt az előző korszakban is láthattuk – a tanárnők állnak. Igaz, a tankönyvek szerzői nem mindig pusztán tanári kvalitásaik miatt említik meg őket:

„13. *Kiu estas tiu sinjorino? Mia instruistino de muziko. Ŝi estas mem la beleco kaj boneco. Mi tre amas ŝin*”

„13. *Ki az az asszony? A zenetanárnőm. Ő maga a szépség és jóság. Nagyon szeretem*” (Baghy 1945: 75)

Noha Magyarországon a nők először 1919-ben kaptak válaszójogot, sőt, a Horthy-korszakban is létezett – korlátozott – választójog a nők számára, az egyenjogúsítás e tekintetben – legalábbi papíron – a második világháború után jött el. A nők előtt – korábban soha nem tapasztalt módon – megnyílt a politikában való részvétel joga (Fábri 1999; Huszár 2011). A tankönyvekben ezzel kapcsolatban természetesen más kérdések is felvetődnek, sajátos értelmezésben:

„10. *Ĉu vi opinias, ke ankaŭ la knabinoj devus politiki? La knabinoj ĉiam politikas. Antaŭ kaj post la geedziĝo. Ili estas grandaj diplomat(in)oj kaj kion ili volas, tion ili havos. En la plej bona lernejo oni instruas ilin pri la politika arto: en la kuirejo kaj en la familia hejmo. Mi ne ŝercas*”

„10. *Úgy gondolja, hogy a lányoknak kellene politizálnia? A lányok mindig politizálnak. A házasság előtt és után is. Nagy diplomaták, és amit akarnak, el is érik. A legjobb iskolában tanítják meg őket a politika művészetére: a konyhában és a családi otthonban. Nem viccelek*” (Baghy 1945: 95).

E meglehetősen sajátos értelmezés mellett persze a nők egyre többször jelennek meg aktív dolgozóként. Nem lehet persze minden nő tanár, tanuló vagy éppen királynő, királylány, de még diplomata sem: a tankönyvek arról is tanúskodnak, hogy – főleg a korszak elején – valós szereplőként cselédként, szolgálóként is dolgoznak:

„Miaj gepatroj estas for de la domo, ankaŭ mi ne estas hejme, eble mia frateto kun la servistino sidas ĉe la fenestro kaj ili reatendas min”

„A szüleim távol vannak otthonról, én sem vagyok otthon, lehet, hogy a kistestvérem az ablaknál ül a szolgálólánnyal és hazavár engem” (Baghy 1945: 75).

A szobalányként dolgozó nők tankönyvi ábrázolásával is találkozhatunk: „Küldje be a szobalányt!” (Mátéffy–Nagy 1964: 39).

Vannak egyéb alkalmazottként dolgozó női szereplők is. Gyakori – ahogy azt a két világháború közötti időszakban már láthattuk – a postáskisasszonyok figurája a tankönyvekben. Ki kell

emelni, hogy náluk sem kizárólag a szakmai jártasság az egyetlen érték, melyről megemlékeznek a tankönyvek – legyen szó akár a legnagyobb tankönyvírókról is:

„Maldekstre de la instruisto, en la unua benko sidas Dobozi, gimnazia lernanto kaj mia amiko kaj fraŭlino Edit Epres, la bela poŝtistino, kiu laboras en la poŝtoŝeĵejo”

„Balra a tanítótól, az első padban ül Dobozi, a gimnáziumi diák és egyben a barátom, illetve Epres Edit kisasszony, a szép postás-kisasszony, aki a postahivatalban dolgozik” (Baghy 1945: 77).

Olyan eset is előfordul, hogy bár a tankönyvben szereplő nők dolgoznak, pontosan nem tudjuk meg, milyen feladatot is látnak el – egyébiránt minden bizonnyal felelősségteljes – tisztségükben. Munkavégzésük helyét ugyan ismerjük, ez pedig egyúttal betekintést enged a korszak sajátos munkaviszonyaira is. Vélhetőleg a közigazgatás, a folyamatosan bővülő állami bürokrácia irodai alkalmazottai ők:

„[...] ŝi laboras ĉe la Urba Konsilantaro, kaj Elizabeto laboras ĉe la Sindikata Konsilantaro”

„[...] ő a Városi Tanácsnál dolgozik, Erzsébet pedig a Szakszervezeti Tanácsnál dolgozik” (Baghy 1959: 23).

A művészvilágban is találunk női szereplőket: „A színésznő megérdemli a nagy tapsot” (Mátéffy–Nagy 1964: 42).

Szemmel látható a nők helyzetének újrapozicionálása a társadalmon belül. A tankönyvekben arra is találunk – szinte egészen szimbolikus – példát, ahol felvetődik a költői kérdés: mi a nő?

„Kio estas la virino?
La turko respondis: militkaptitino
Albano diras: sklavino
Serbo opinias: servantino
Bulgaro konjektas: kamaradino
Laŭ la greko: regantino
Por hungaro ŝi estas la duono de la viro”

„Mi a nő?
A török azt feleli: hadifogolynő
Az albán azt mondja: rabszolganő
A szerb úgy véli: szolgálónő

A bolgár azt veti fel: bajtársnő
A görög szerint: uralkodónő
A magyar számára ő a férfi fele” (Szalay é. n. a: 33)

A társadalom legszélesebb skáláján találunk szereplőket a női hadifogolytól a rabszolganőn és szolgálónőn át a bajtársnőig és az uralkodónőig, de az eredeti kérdésre a példában szereplő és az igen hangzatos (ráadásul sajátosan magyar!) válasz sem adja meg a tényleges választ, legfeljebb csak szavak szintjén. Ahogy az az alábbiakból kiderül, a valóság egészen más a papíron létező egyenjogúsággal szemben egészen más még a szocialista Magyarországon is.

A tankönyvekben ábrázoltak alapján ugyanis – a választójogi egyenjogúság után több mint 25 évvel – a szocialista Magyarországon is küzdeni kell a nők hagyományos szerepei, az őket érő negatív sztereotípiák ellen; a papíron létező egyenjogúság mellett szükséges az osztálytársadalmi gondolkodás átalakítása is. Egy tankönyvi leckében egy férfi és egy nő beszélgetnek a nők helyzetéről:

„– [...] Ankaŭ vi scias, ke nia socialisma ŝtato donis al la virinoj egalrajton, sed...

– Mi mem diras ke ĉiu ŝtatano devus kunlabori per sia propra agado, por efektivigi ne nur la egalrajton, sed ankaŭ egalan situacion de la virinoj en la familio kaj en la socio. Ni devas batali kontraŭ la falsaj opinioj, kiuj okupas la kapon de multegaj homoj.

– Mi ĝojas, ke vi ĝuste vidas la problemon. Sed vidu, Emilio, ankaŭ »Hungara Vivo« /1970/1/ presigis 18 proverbojn el la »Proverbaro Esperanta« kaj ĉiuj proverboj estas kontraŭ la virinoj. El tiuj ĉi proverbaĉoj mi citas nur la unuan: »Virino havas haron longan kaj saĝon mallongan«

„– [...] Ön is tudja, hogy szocialista államunk a nőknek egyenjogúságot adott, de...

– Én magam is azt mondom, hogy minden állampolgárnak együtt kéne működni a maga tevékenységével, hogy ne csupán az egyenjogúságot, de a nők egyenlő helyzetét is érvényesítsük a családban és a társadalomban. Küzdenünk kell a hamis vélemények ellen, melyek rengeteg ember fejét elfoglalták.

– Örülök, hogy ön is helyesen látja a problémát. De nézze, Emilio, a »Hungara Vivo« /1970/1/ is kinyomatott 18 közmondást a »Proverbaro Esperanta«-ból, és az összes közmondás a nők ellen szól. Ezekből a silány közmondásokból csak egyet idézek: »Hosszú haj, rövid ész«” (Kökény 1971: 47–48).

Komoly társadalomkritika, genderszemléletű (Huszár 2009) világlátás is fogalmazódik meg a tankönyvekben a nők hazai és világszintű helyzetét illetően, de ha csupán a táblázatokban szereplő adatokat nézzük, a férfiközpontú társadalom – legalábbis a tankönyvek által ábrázolt kép szerint – nem csupán az első világháború előtt, a két világháború között, de még a második világháború után is fennáll. Történik mindez annak ellenére, hogy Kádár maga is többször beszélt arról, hogy az embernek ember általi kizsákmányolása a szocializmusban megszűnt – de

a tankönyvi példák alapján úgy látszik, a kérdést a férfiak és nők viszonyában még nem sikerült megoldani.

A listán továbbra is igen előkelő helyet foglalnak el a királynők, királylányok stb., de ahogy azt a férfiak esetében is láthattuk, e figurák előfordulásának helye immáron végképp a mesék és a történelem.

Bizonyos fokú egyenjogúság ezen túlmenően is megfigyelhető: ahogy az egykori uralkodó osztály férfi és női tagjai is jobbára mesefigurákká váltak, a leggyakrabban előforduló foglalkozás a nők esetében is a tanárnőké.

Azt már az előző korszakban is láthattuk, hogy a lista élére a tanárnők és tanítónők kerülnek, de újszerű az előző korszakhoz képest, hogy felzárkózik mögéjük a tanulólányok köre.

A tankönyvek tanúsága szerint sok nő dolgozik az egészségügyben, sokan különféle munkásként, de vannak műszaki területen és az igazságszolgáltatáshoz köthetően, ügyvédként vagy ügyészként megjelenő női szereplők is: igaz, utóbbiak csupán említés szintjén.

Jelen dolgozatnak nem tárgya a tankönyvekben szereplő vizuális, képi anyagok elemzése: ez pedig önmagában is további kutatásokat érdemelne. Itt csupán – mintegy zárásként – arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a nők bizonyos tankönyvekben történő képi megjelenítésétől – még ha viccesnek szánt, karikaturisztikus formában is – távolról sem idegen a tárgyiasítás (Horváth 1979).

A tankönyvi példák alapján úgy látszik, a nők helyzetében az igazi egyenjogúság 1989-ig biztosan nem következett be.

6. Összegzés

Mielőtt további kérdéseket fogalmaznánk meg, válaszolnunk kell a korábban feltett kutatási kérdésekre:

1. kutatási kérdés: Milyen geopolitikai kép jellemzi az egyes történelmi korokban született hazai eszperantó tankönyveket, különös tekintettel a Kárpát-medence és Magyarország helyzetére?

Az általam megvizsgált több mint 130 kötet alapján elmondható, hogy a három nagy történelmi korszak hazai eszperantó tankönyvei igen szépen ábrázolják azt a geopolitikai képet, mely az egyes történelmi korokban az adott világot jellemezte.

Ennek megfelelően elmondható, hogy a Monarchia idejének könyveiben az Európán kívüli világ ábrázolása leginkább Amerikára és a Közel-Keletre, kisebb részben Ázsiára korlátozódik. Itt szerepet kapnak természetesen egyrészt az eszperantóhoz, másrészt az egyetemes kultúrához köthető helyszínek is. Az ábrázolásból a leginkább feltűnő módon – a gyarmati – Afrika maradt ki. Már itt is találunk példát arra, hogy bizonyos helyszínek azért kerülnek be a tankönyvekbe, mert a tankönyv szerzőjének valamilyen kapcsolata van a kérdéses helyszínnel.

Ami a Monarchián kívüli Európa ábrázolását illeti, elmondható, hogy az előzetes várakozásnak megfelelően leggyakrabban Európa legfontosabb országai, ill. ezek népei, települései szerepelnek a tankönyvekben. Ez részben e helyszínek objektív jelentőségének, de számos alkalommal az eszperantóhoz való kapcsolatának tudható be. Arra is találunk azonban példákat, hogy adott szerzők személyes kötődése révén kerülnek be bizonyos adatok, helyek a tankönyvi példák közé.

A Magyarországon kívüli Monarchia, azaz az Osztrák Császárság – a közös állami keret ellenére – viszonylag szerényebb mértékben jelenik meg a hazai kiadású korabeli tankönyvekben. Sokkal inkább jellemző Ausztria – és azon belül is leginkább az egykori osztrák örökös tartományok – bemutatása a Bécsben kiadott, de részben magyar szerzőhöz köthető kötetekben. Ahogy azt a korábbiakban is láthattuk, e tankönyvek szerzői aktív szereplői az osztrák eszperantista mozgalomnak; így a témafelvetés részükről – noha Glück csehországi, Sós pedig magyarországi születésű – érthető. Esetükben az is megfigyelhető, hogy kifejezetten büszke patriotaként ábrázolják Bécset és az osztrák tájakat.

A korabeli Magyarország tankönyvi ábrázolása esetén elmondható, hogy egyrészt látható a tankönyvekben az eszperantó korai időszakának elterjedése – az első tankönyv így Kolozsváron jelent meg, de pl. Szekszárd is fontos helyet kapott a korai hazai eszperantó mozgalmi életben.

A hangsúly csak később tolódik el Budapestre – viszont innentől kezdve Budapest kiemelt szerepet kap a tankönyvekben.

A két világháború közötti időszakot szemügyre véve az első megjegyzés az, hogy a tankönyvekben előforduló helyszínek abszolút száma jelentősen nőtt. A másik pedig, hogy e helyszínek egyre sokszínűbbé válnak.

Az Európán kívüli világ esetében talán a leginkább kiemelendő kérdés a szerzők személyes érintettsége. Gondolnunk kell itt Baghy szibériai hadifogságára és ebből fakadóan a tankönyvekben megjelenő helyszínekre, de gondolhatunk még Szilágyi svédországi tevékenységére is. Természetesen továbbra is meghatározó, hogy mely országokban zajlik nagyobb eszperantó tevékenység Európán kívül – ezek értelemszerűen többször is megjelennek a tankönyvekben. Hasonlóan fontos az egyetemes kultúrához köthető helyszínek jelenléte.

Ami a Magyarországon kívüli Európát illeti, elmondható, hogy egyrészt – a Monarchia felbomlását és a trianoni békediktátumot követően – addig belföldnek vagy K. u. K. belföldnek számító területek immáron a határokon kívülre kerülnek. A korszak tankönyvi képére – a határok zártsága, az utazás nehézsége mellett – jellemző Magyarország viszonylagos elszigeteltsége, kirekesztettsége, de az ezzel szemben való fellépés, a kitörés – és a revízió – szándéka is. Különösen érdekesnek tartom a korábban is megfogalmazott észrevételt, hogy a szomszédos országok – az egyetlen Ausztria kivételével – nem igazán jelennek meg a korabeli hazai tankönyvekben. A trianoni utódállamok, a kisantant országai elő sem fordulnak nevesítve a hazai tankönyvekben, ahogy a Szovjetunió nagyon is létező valósága sem.

A hazai viszonyok tekintetében pedig az mondható el, hogy itt továbbra is nagyon fontos a helyeknek az eszperantóhoz, a szerzők személyéhez való kötődése mellett az, hogy a turizmus és az eszperantó összekapcsolása révén a tankönyvekben az országimázs javításának kimondott szándékával a szerzők általában igyekeznek igen pozitív képet festeni az országról – főleg Budapestről.

Vannak persze a korszakban olyan tankönyvek is, melyek – a munkásság nehézségeinek hangsúlyozása mellett – a negatív jelenségekre is felhívják a figyelmet, de ettől függetlenül maguk is adóznak a főváros és a vidék szépségeinek.

A harmadik történelmi korszak, a második világháború utáni időszak tankönyveinek esetében elmondható, hogy az előző korokhoz képest még nagyobb számban és változatosságban fordulnak elő hely- és népnévek, helyszínek a tankönyvekben.

Az Európán kívüli világ esetében a leginkább szembeötlő jelenség Ázsia és Afrika előretörése a találati listán. Utóbbi esetében az is nyilvánvaló, hogy a volt afrikai gyarmatok felszabadulása

és a megosztott világon belül Magyarország e jelenséghez való viszonyulása volt a fő tényező abban, hogy Afrika ilyen mértékben előforduljon a hazai eszperantó tankönyvekben.

A Magyarországon kívüli Európa is nagyot változott a korábbi korokhoz képest: a második világháborút követően a világ, s benne Európa geopolitikai képének átrendeződése miatt Magyarország a keleti, szocialista blokk országai közé került – ezt pedig nagyon is pontosan közvetítik a tankönyvek.

Míg az előző korban nem találkoztunk Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia (a volt kisantant), vagy éppen a Szovjetunió nevével, ebből az időszakból ezek teljesen kihagyhatatlanok. Hasonlóképpen nem lehet elmenni a tény mellett, hogy a kérdéses időszakban Németország kettészakítottasága is jellemezte az európai politikát: az NDK és az NSZK léte a tankönyvek lapjain is hétköznapi realitás.

A harmadik történelmi korszakban hazai földrajzi neveit vizsgálva azt mondhatjuk, itt is alaposan megnő a találati arány: nincs olyan régió az országban, mely ne szerepelne a tankönyvek lapjain. Betudható ez természetesen az egyes szerzők kötődésének, de az eszperantó országos elterjedtségének is, ahogy a turisztikai és propagandisztikus országimázsnak is.

Röviden válaszolva tehát az első kutatási kérdésre: az egyes történelmi korokban született hazai eszperantó tankönyveket nagyon is arra a korra jellemző geopolitikai kép jellemzi, melyben fogantak. A szerzők és a tankönyvek, akarva vagy akaratlanul, az adott korszakra jellemző azt világképet rögzítik. Ezt tükrözi mind az Európán kívüli, a Magyarországon kívüli és a hazai világ képe is.

2. kutatási kérdés: Hogyan jelenik meg a hazai (és összehasonlításban: a nemzetközi) eszperantó mozgalom a hazai eszperantó tankönyvekben?

Általánosságban és összességében azt mondhatjuk, mindhárom történelmi korszak tankönyvei igen nagy részletességgel szólnak az eszperantó kultúra számos vonatkozásáról. Az eszperantó mozgalom neves személyiségei, alkotói, fordítói mellett bőven találunk utalásokat, adatokat a különböző szintű eszperantó rendezvényekre (kongresszusok, találkozók, rendezvények) is. Hasonlóképpen számos adat szól a különféle kiadványokról, melyek lehetnek eredeti eszperantó nyelvű művek, vagy fordítások, de lehetnek az eszperantó sajtótörténet részét képező újságok és folyóiratok is.

Mindhárom történelmi korszakra nézve elmondható, hogy legfőképp saját korának eseményeit, szerzőit stb. kívánja bemutatni, bár mindig van egyfajta retrospektív jelleg, különös tekintettel a Mester, Zamenhof személyére, kinek személyisége az eszperantó történetében minden kétséget kizárólag megkerülhetetlen.

Az idő előhaladtával természetesen a múlt egyes eseményei háttérbe, a jelené előtérbe kerülnek, de arra is találunk példát, hogy a tankönyvek ismeretlen okokból szemérmesen hallgatnak a nemzetközi, s főként a hazai mozgalmi történetekről.

Az első történelmi korszakban a tankönyvek révén szemtanúi lehetünk az eszperantó gyors térnyerésének, a nemzetközi kongresszusok kibontakozó világának, a korai szerzőknek, az első újságnak.

Hasonlóképpen nyomon követhetjük e korban a hazai és nemzetközi eszperantó szervezetek alakulását, olvashatunk legfontosabb szereplőiről.

A második történelmi korszak Magyarország számára – a már korábban említett okokból – mozgalmi szempontból is nehezebb. Ennek ellenére a tankönyvek segítségével nyomon követhetjük a hazai – és a nemzetközi – eszperantó mozgalom főbb vonalait, ágenseit, produktumait, de nem szabad elhallgatni, hogy a tankönyvek mily keveset szólnak az első Budapesten rendezett eszperantó világkongresszusról.

A harmadik történelmi korszak kapcsán érdemes megjegyezni, hogyan is figyelhető meg a két külön kisebb szakasz elkülönülése: a Rákosi előtti és a Rákosi utáni időszak.

Fontos, hogy ez az a kor, amikor az állam először vállal tevékeny szerepet az eszperantó tankönyvkiadásban – ennek eredménye a kötetek mennyiségében és milyenségében meg is látszik. A kor tankönyveiből nem derül ki, de a további kutatás számára érdekes kérdés, miként is változik az eszperantó tankönyvkiadás – és általában az eszperantó – helyzete Magyarországon az 1989-es rendszerváltás – és az állami szerepvállalás megszűnése után.

A tankönyvek arról is részletesen szólnak, hogyan is látják az egyes korok és egyes szerzők a magyarság és az eszperantó viszonyát. Itt ismét vissza kell utalni Madách, Zamenhof, Saussure és Klemperer szinte látnoki meglátásaira: az eszperantó, kikerülve alkotója kezéből, a felhasználók kezén önálló életre kel.

A tankönyvek tanúsága szerint az egyes tankönyvek és szerzők a magyarság szempontjából a legkülönbébb hasznosítási módokat vélték elfogadhatónak az eszperantó számára: a zamenhofi alapelvektől, a népek közti megértés elősegítésétől kezdve az irredentizmus eszközétől az osztályharc fegyveréig, a szocializmus építésének lehetséges eszközétől a békeharc fegyveréig számos szerepet szántak az eszperantónak, beleértve a turizmus, a kereskedelem, a gazdaság, a munkaerő szabad áramlásának kérdését is.

Röviden válaszolva tehát a második kutatási kérdésre: a hazai eszperantó tankönyvek igen részletesen ábrázolják mindhárom történelmi korszakban a hazai és nemzetközi eszperantó mozgalmat – igaz, céljuk nem a mozgalom történetének kimerítő leírása, ezért nem is várhatunk el tőlük ilyen jellegű részletességet.

Arra mindenesetre bőven alkalmasak, hogy a nyelvtanulókat tájékoztassák a legalapvetőbb ismeretekről.

3. kutatási kérdés: Hogyan jelenik meg az egyes történelmi korok magyar társadalma a hazai eszperantó tankönyvekben?

Elmondható, hogy az egyes történelmi korok tankönyvei igen részletes képet nyújtanak a hazai társadalom aktuális képéről, ezen belül a férfi és női szerepek megoszlásáról.

A három történelmi korszak mindegyikére elmondható a tankönyvekben megjelenő férfiközpontú szemlélet: nem csupán előfordulásuk számát tekintve, de sokrétűségükben is a férfiak által képviselt tevékenységek abszolút elsőséget élveznek. Ha ehhez hozzávesszük a férfiak és nők által az egyes korokban betöltött szerepek milyenségének kérdését is, a helyzet még előnytelenebbé válik a nők számára.

Mindhárom történelmi korszakban megfigyelhető, hogy a szereplők tükrözik a fennálló társadalmi rendet, annak változásait, dinamikáját, különös tekintettel az olyan nagy és radikális társadalmi változások eredményeire, mint az első és a második világháború, melyek egyúttal korszakhatárok is (és nem csupán az eszperantó tankönyvek történetében).

Az első történelmi korszak tankönyveiben a szemünk előtt felvonuló szereplők szemléltetik a Monarchia korának társadalmát, a második történelmi korszak szereplői pedig az első világháború okozta változásokat: a háborús sokkot, a hadifogságot, a női munkaerő gyakoribbá válását, a két háború közötti gazdasági válságot; a lassú, de fokozatos átalakulást.

A harmadik történelmi korszak tankönyveiben pedig nyomon követhetjük a második világháború utáni radikális társadalmi változásokat: a férfiak és nők – legalábbis jogszabályi – egyenjogúságának létrejöttét, a régi uralkodó osztály – az arisztokrácia – letűntét, a munkás-paraszt szocialista társadalom kialakulását.

E korszak tankönyveiből azonban az is kiderül, hogy a férfiak és nők valódi egyenlősége még a tankönyvek lapjain sem valósult meg, holott az igény – utópisztikus formában – már a két világháború közötti tankönyvekben is megfogalmazódott.

Zárásként visszautalnék a fejezet elején feltett kérdésekre, melyek természetesen további kutatásokat igényelnek, ill. tesznek lehetővé.

Úgy vélem, választ kaptunk a három kutatási kérdésre, de nyitva hagyunk számos más – nem kevésbé érdekes – kérdést. Pusztán példálózó jelleggel álljon itt néhány kérdés, mely esetleges további kutatások alapjául szolgálhat:

- 1) Mi jellemezheti a három korszak hazai eszperantó tankönyveit más és más további szempontból? Így pl. érdemes lenne megvizsgálni a közlekedés, életmód, étkezés kérdését, a társadalom számos más szegmensét.
- 2) Hogyan jellemezhető magának az eszperantó nyelvnek a változása, fejlődése a tankönyvek alapján?
- 3) Milyen képet kapunk a nem magyarországi, de idehaza is kiadott szerzők tankönyvei alapján az eddigi kérdésekről?
- 4) Milyen kép tárul elénk a rendszerváltás (1989) után Magyarországon kiadott hazai (és nem hazai) szerzők könyveiből?
- 5) Mi jellemezheti vajon mindezen kérdések megválaszolásakor a nem hazai eszperantó nyelvkönyveket, melyeket adott esetben Magyarországon ki sem adtak az általam elemzett időszakokban?

A felmerült kérdések távolról sem az egyedüliek, a kérdések a megfelelő szempontok szerint szinte a végtelenségig bővíthetők.

Érdemes viszont egészen általánosan is feltenni a kérdést: amennyiben a *Deákok tüköre* (Szilágyi 1986) bepillantást enged az egykori magyar diákélet rejtelmeibe, milyen hozadékaik lehetnének egy *Tankönyvek tüköre* című kötetnek, tantárgynak, kutatásnak? A tankönyvkutatás, a tankönyvelemzés, a tankönyvelmélet interdiszciplináris alapokon nyugvó megközelítését alkalmazva alighanem csak egyetérthetünk az oly gyakran idézett Mária Terézia-korabeli megfogalmazással:

„Die Schulwesen aber ist, und bleibt allzeit ein Politikum”

„Az iskolarendszer azonban politikum, és mindig is az lesz”.

E gondolatot folytatva és a hazai eszperantó tankönyvek három történeti korszakának kérdéseit áttekintve azzal is egyet kell értenünk, hogy a tankönyvkiadás kérdése is politikum, és mindenkor az is marad (Mészáros 1989).

Elfogadva ezt a premisszát, egyúttal visszakanyarodva a hazai eszperantó tankönyvekhez, azt mondhatjuk, hogy Madách korábban már idézett kijelentésének megfelelően az eszperantó, miután annak sorsát Zamenhof a beszélők közösségére bízta, Saussure „jóslatának” megfelelően elindul önálló nyelvi fejlődésének útján. E nyelvi fejlődés során pedig ismételten egyet kell értenünk Klempererrel, aki szerint mindenki arra használja a nyelvet, amire éppen szeretné.

Az idea, a nyelv (jelen esetben a semleges nyelv) elindult egy úton, ahol minden felhasználó a saját (és ideológiától szinte soha nem mentes) céljára használja azt. Joggal merül fel a kérdés: Mi lett, mi lesz az eredeti ötlettel, a semleges nyelvvel?

Bibliográfia:

Tankönyvek:

Altenburger Adolf (1906): *A nemzetközi nyelv kérdése és az esperanto mint e kérdés legjobb megoldása. (Függelékül: Az esperanto nyelvtan áttekintése szemelvényekkel és szótárral.)*

Traub B. és társa, Szeged

– (1907): *Gyakorlati Esperanto nyelvtan. Cart Teofil parisi tanár francia műve nyomán szerkesztette Altenburger Adolf.* Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest

Baghy Gyula (1928): *Önoktató esperantó nyelvmester.* A Magyar Országos Esperantó Egyesület kiadása, Budapest

– (1937a): *La verda koro. Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj, por daŭrigaj kursoj.* Oddział Warszawski Polskiego Związku Esperantystów, Warszawa

– (1937b): *La verda koro. Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj, por daŭrigaj kursoj.* La nederlandaj geamikoj de la aŭtoro

– (1937c): *La verda koro. Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj, por daŭrigaj kursoj.* L’Akacio Akademy Esperantista Rondo, Byblos

– (1939): *Esperantó. A modern kor gyakorlati segédkönyve.* Magyar Esperantó Szövetség, Sashalom

– (1945): *Önoktató esperantó nyelvmester. Új módszeres tankönyv magántanulók és tanfolyamok számára.* Szalay Sándor könyvkiadó kiadása, Budapest

– (1947): *La verda koro. Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj, por daŭrigaj kursoj.* La nederlandaj geamikoj de la aŭtoro. Rotterdam

– (1948): *La verda koro c. kezdők és haladó tanfolyamok számára írt könnyű regényéhez nyelvtani vezérkönyv fejezetek szerinti szójegyzékkel.* Budapest

– (1954): *La verda koro. Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj, por daŭrigaj kursoj.* La nederlandaj geamikoj de la aŭtoro. Amsterdam

– (1959): *Esperantó nyelvkönyv.* Tankönyvkiadó, Budapest

– (1960): *Esperantó nyelvkönyv.* Tankönyvkiadó, Budapest

– (1962a): *Esperantó nyelvkönyv.* Tankönyvkiadó, Budapest

– (1965a): *Esperantó nyelvkönyv.* Tankönyvkiadó, Budapest

– (1967): *Esperantó nyelvkönyv.* Tankönyvkiadó, Budapest

– (1968): *Esperantó nyelvkönyv.* Tankönyvkiadó, Budapest

- (1982): *La verda koro. Facila romaneto por komencantoj*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest
- (1989): *Gramatika demandaro resuma*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest
- Baghy Gyula (Julio Baghy) (1962b): *La verda koro: Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj*. Oddział Warszawski Polskiego Związku Esperantystów, Warszawa
- (1965b): *La verda koro: Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj*. Oddział Warszawski Polskiego Związku Esperantystów, Warszawa
- Baghy Gyula (Julio Baghy) (1969a): *La verda koro: Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj*. Fondumo Esperanto, Helsinki
- Baghy Gyula (Julio Baghy) (1969b): *La verda koro: Facila romaneto el la vivo de esperantistoj en Siberio por komencantoj*. Esperanto Grupo, Verona
- Bánó Miklós, dr. (1923): *Az eszperantó nyelvtana hat leckében. Magántanulók és tanfolyamok részére Dolgos Pál kézírata után összeállította dr. Bánó Miklós*. Hungara Esperanto Instituto, Budapest
- (1924): *Az eszperantó nyelvtana hat leckében. Második javított kiadás. Magántanulók és tanfolyamok részére Dolgos Pál kézírata után összeállította dr. Bánó Miklós*. Hungara Esperanto Instituto, Budapest
- Barabás Ábel (1898): *Esperanto világnyelv. Gyakorlati és elméleti módszer a Zamenhof-féle világnyelv néhány nap alatt való megtanulására. Nyelvtannal, gyakorlatokkal és szótárral. A szerző kiadása*, Kolozsvár
- Baranyai Imre (1940a): *Népszerű eszperantó nyelvtan, a magántanulók és tanfolyamok részére*. Szalay, Budapest
- (1940b): *Eszperantó nyelvtan tizenkét leckében tanfolyamok és magántanulók részére*. Szalay Esperanto Kiadóvállalat, Budapest
- (1948): *Népszerű eszperantó nyelvtan 12 könnyű leckében, magántanulók és tanfolyamok részére*. Szalay Eszperantó Könyvkiadóhivatal, Budapest
- Bulyovszky Gyula (szerk.) (1913): *Kulcs Altenburger Adolf Gyakorlati Esperanto nyelvtanához*. Kiadja Kókai Lajos, Budapest
- Ĉefeĉ, E. (Höveler, Herbert F.) (é.n.). *Esperanto Kulcs. Esperanto. Gyakorlati esperanto-magyar-német beszélgetésekkel, a kiejtés pontos feltüntetésével és esperanto-magyar szótárral. Rozsnyai Gyors Nyelvmesterei bármely nyelv alapos elsajátítására tanár nélkül*. Rozsnyai Károly antikvár, könyv- és zenemű-kereskedése, Budapest (é.n.)

Eszperantó nyelvtan kezdő tanfolyamok számára. II. javított kiadás. Összeállította a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének Oktatásügyi Bizottsága (1925). Lingua, Budapest

Eszperantó nyelvtan kezdő tanfolyamok számára. III. javított kiadás. Összeállította a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének Oktatásügyi Bizottsága (1926). Lingua, Budapest

Eszperantó nyelvtan kezdő tanfolyamok számára. IV. javított kiadás. Összeállította a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének Oktatásügyi Bizottsága (1927). Bleier Vilmos, Budapest

Eszperantó nyelvtan tanfolyamok és magántanulók számára (é.n.): Kiadja a Magyar Vasutasok és Hajósok Országos Szabad Szakszervezete és a Magyar Közlekedési Alkalmazottak Szabad Szakszervezete, Budapest

Eszperantó nyelvtan tanfolyamok és magántanulók számára. V. javított kiadás. (é.n.) A Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének kiadása, Budapest

Eszperantó tanfolyamok számára. A harmadik negyedév anyaga (1963). Magyar Eszperantó Szövetség Oktatási Bizottsága, Budapest

Eszperantó tanfolyamok számára. A második negyedév anyaga (1962). Magyar Eszperantó Szövetség Oktatási Bizottsága, Budapest

Eszperantó tanfolyamok számára. A negyedik negyedév anyaga (1963). Magyar Eszperantó Szövetség Oktatási Bizottsága, Budapest

Eszperantó tanfolyamok számára. Az első negyedév anyaga (1962). Magyar Eszperantó Szövetség Oktatási Bizottsága, Budapest

Eszperantó-kulcs (1948). Literatura Mondo, Budapest

Fajszí Károly (1966): *Eszperantó. Kereskedelmi gyorsított tanfolyam.* Fővárosi Tanács VB Iparcikk Kereskedelmi Iroda

Faragó Katalin (1977): *Eszperantó jegyzet kezdők és haladók részére.* h.n.

Fehér Miklós (1979): *Eszperantó mini nyelvtan.* Az „Ora Duopo-Kalocsay-Baghy” Eszperantó Szakkör és a szerző közös kiadványa. Miskolc

– (1980): *Alapfokú eszperantó tankönyv magántanulók és tanfolyamok számára.* Miskolc

Fülöp József (szerk.) (1982): *Tanuljunk eszperantóul!* Tanfolyami segédanyag. Magyar Eszperantó Szövetség Vas megyei Bizottsága, Szombathely

Glück, Julius–Sós Edmund, dr. (1910): *Vollständiges Lehrbuch der internationalen Hilfssprache Esperanto.* Verlag Paul Knepler, Wien

- (1911): *Vollständiges Lehrbuch der internationalen Hilfssprache Esperanto. Zum Selbstunterricht vorzüglich geeignet.* Verlag Paul Knepler, Wien
- (1914): *Vollständiges Lehrbuch der internationalen Hilfssprache Esperanto. Für Kurse und Selbstunterricht.* Verlag Paul Knepler, Wien
- (1926): *Vollständiger Lehrgang der internationalen Hilfssprache Esperanto. Für Kurse und Selbstunterricht.* Verlag Paul Knepler, Wien
- (1930): *Vollständiger Lehrgang der internationalen Hilfssprache Esperanto. Für Kurse und Selbstunterricht.* Verlag Paul Knepler, Wien
- Hegedűs Béláné (1973): *Eszperantó szakpróba.* Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest
- Hegyí István (1967): *Eszperantó jegyzet alapszintű rövidített tanfolyamok számára.* Eszperantó Kör, Veszprém
- Honesta, Helena (1963): *Kiu kion scias? Paco Esperanto-Rondo,* Szeged
- (1965): *Kiu kion scias? Paco Esperanto-Rondo,* Szeged
- Horváth József (Jozefo Horváth) (1979): *30 nap alatt eszperantóul.* Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest
- (1981): *...már tudom, mi az eszperantó!* Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest
- Kakas F.–Tholt Pál (1909): *Az összetett igeidők az eszperantóban – Az esperanto mondat szórendje.* In: Kolekto de Hungara Esperantisto. No 1-a, Budapest
- Kalocsay Kálmán (1948): *Eszperantó nyelvtan. Magyarázatok Kökény Lajos: Populara lernolibro c. könyvéhez.* Literatura Mondo, Budapest
- (1966): *Rendszeres eszperantó nyelvtan.* Tankönyvkiadó, Budapest
- (1968): *Rendszeres eszperantó nyelvtan.* Tankönyvkiadó, Budapest
- Kaszab Andor–Benczik Vilmos (1971): *Eszperantó–magyar diáklevelezés. Kifejezés és levélgyűjtemény.* Segédkönyv az általános és középiskolai tanulóifjúság számára. Tankönyvkiadó, Budapest
- (1982): *Eszperantó–magyar diáklevelezés. Kifejezés és levélgyűjtemény.* Segédkönyv az általános és középiskolai tanulóifjúság számára. Tankönyvkiadó, Budapest
- (1987): *Eszperantó–magyar diáklevelezés. Kifejezés és levélgyűjtemény.* Segédkönyv az általános és középiskolai tanulóifjúság számára. Tankönyvkiadó, Budapest
- Király Lajos (1958): *Eszperantó tanfolyam anyaga kezdők számára.* MÁV Erkel Ferenc Kulturház, Miskolc
- Kovács J. (1910): *Praktika metodo por instrui la lingvon Esperantan.* La Verda Standardo, Budapest
- Kökény Lajos (1971): *Beszélgessünk eszperantóul!* Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest

- Kökény Lajos (Ludoviko Kökény) (1947): *Populara lernolibro de Esperanto. Internacia gramatiko por komencantoj*. Literatura Mondo, Budapest
- Láng Jenő (1905): *Beszéli már az Esperantót? Nyelvtan és gyakorlókönyv*. Sachs Frigyes kiadása, Budapest
- Lengyel Pál (1921): *Eszperantó nemzetközi nyelv teljes tankönyve*. Kultúra, Budapest
- Lengyel Pál et al. (1903): *Esperanto nyelvtan és szótár. Zamenhof után összeáll. Lengyel Pál, Schwörer József, Miletz József; előszóval ellátta Altenburger Adolf*. Nagy Sándor könyvnyomdája, Budapest
- Manglitz K. (szerk.) (1912): *La Verda Standardo bővített és javított tanfolyama kezdők számára*. La Verda Standardo, Budapest
- Marich Ágoston (1908a): *Teljes Esperanto nyelvtan szótárral*. Szerzői kiadás, Budapest
- Mátéffy József–Nagy István (1964): *Eszperantó társalgási zsebkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest
- (1966): *Eszperantó társalgási zsebkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Medgyesi János (1910): *Esperanto nyelvgyakorló-olvasókönyv és szótár*. Löblovitz Zsigmond könyvnyomdája, Budapest
- Mezei Károly (1909): *Az Esperanto nemzetközi nyelv vezérfonala*. Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest
- (1910): *Az Esperanto nemzetközi nyelv vezérfonala*. Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest
- (1911a): *Az Esperanto nemzetközi nyelv vezérfonala*. Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest
- (1911b): *Az Esperanto nemzetközi nyelv vezérfonala*. Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest
- (1911c): *Az Esperanto nemzetközi nyelv vezérfonala*. Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest
- , dr. (1947): *Az eszperantó nyelvtana. Olvasmányokkal és szójegyzékkel. Hetedik teljesen átdolgozott kiadás*. Kókai Lajos kiadása, Budapest
- Mihalik József, Hernádszurdoki – Zöldy István (1938): *Esperanta–hungara frazaro*. Gyakorlati értékű eszperantó–magyar mondatok gyűjteménye. Kókai Lajos kiadása, Budapest
- Mihalik József, Hernádszurdoki (1938): *Az eszperantó kisegítőnyelv módszeres tankönyve. Magántanulásra és tanfolyamokon való használatra*. Kókai Lajos kiadása, Budapest
- (1941): *Eszperantó, a modern kor emberének kisegítő világnyelve*. Magyar Eszperantó Szövetség, Sashalom

- Mikulás Ilona–Mikulás József (1989): *Esperanto – por ni 1–4*. Hungara Esperanto–Asocio, Budapest
- Nagy István (1966): *Megismerkedem az eszperantóval*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest
- (1967): *Megismerkedem az eszperantóval*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest
- (1973): *Megismerkedem az eszperantóval*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest
- (1980): *Megismerkedem az eszperantóval*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest
- Pechan Alfonz (szerk.) (1964): *Gvidlibro por supera ekzameno 1*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest
- (1966): *Gvidlibro por supera ekzameno 2. Skizo de historio kaj literaturo de Esperanto*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest
- (1979): *Gvidlibro por supera ekzameno*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest
- Polgár Izsó (1914): *Esperanto tanfolyam husz leckében teljes nyelvtannal, olvasmányokkal és szótárakkal*. Kókai Lajos Esperanto Könyvkereskedése, Budapest
- (1919): *Esperanto tanfolyam husz leckében teljes nyelvtannal, olvasmányokkal és szótárakkal*. Kókai Lajos Esperanto Könyvkereskedése, Budapest
- (1920): *Esperanto tanfolyam husz leckében teljes nyelvtannal, olvasmányokkal és szótárakkal*. Kókai Lajos Esperanto Könyvkereskedése, Budapest
- (1922): *Esperanto tanfolyam husz leckében teljes nyelvtannal, olvasmányokkal és szótárakkal*. Kókai Lajos Esperanto Könyvkereskedése, Budapest
- (1924): *Esperanto tanfolyam husz leckében teljes nyelvtannal, olvasmányokkal és szótárakkal*. Kókai Lajos Esperanto Könyvkereskedése, Budapest
- (1926): *Esperanto tanfolyam husz leckében teljes nyelvtannal, olvasmányokkal és szótárakkal*. Kókai Lajos Esperanto Könyvkereskedése, Budapest
- Princz Oszkár (1984): *Eszperantó nyelvkönyv. Magántanulók és tanfolyamok számára*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest
- Princz Oszkár–Rados Péter András (1987): *Bemutatjuk az eszperantót*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest
- Robicsek Pál (szerk.) (1922): *Esperanto-kulcs. Rövid nyelvtan és szótár*. Egri Nyomda-részvénytársaság kiadása, Eger
- (é.n.): *Teljes, új kiadású Esperanto-kulcs*. Eger
- Salga Attila, dr.–Vincze Ferdinánd (1978): *Eszperantó nyelv. Alapismeretek*. Ho Shi Minh Tanárképző Főiskola Orosz Intézet, Eger

- Schatz Róbert, dr. (1909): *Esperanta-hungara frazlibro. Magyar – Esperanto beszélgetések.* Budapest, Kókai Lajos könyvkereskedése
- (1910): *Esperanta-hungara frazlibro. Magyar-Esperanto beszélgetések.* Kókai Lajos könyvkereskedése, Budapest
- Szabó Imre (szerk.) (1981): *Alapfokú eszperantó társalgás turisták részére.* Országos Idegenforgalmi Hivatal, Budapest
- Szabó Tibor (1967): *Eszperantó 1. Kezdő tanfolyam levelező hallgatók, magántanulók és tanfolyamok számára.* Magyar Eszperantó Szövetség Pedagógus Csoport
- Szalay Sándor (é. n. b): *Szalay eszperantó levéltanfolyama.* Budapest
- (é.n. a): *Eszperantó jegyzet.* MÁV Budapesti Vasútigazgatóság Eszperantó szakköre, Budapest
- Szerdahelyi István (1965): *Esperanto 1. Eszperantó nyelvkönyv 10–14 éves korúak számára.* Tankönyvkiadó, Budapest
- (1968): *Esperanto 2. Daŭriga kurso. Eszperantó nyelvkönyv 10 – 14 éves korúak számára.* Tankönyvkiadó, Budapest
- (1972a): *Esperanto 1. Eszperantó nyelvkönyv 10–14 éves korúak számára.* Tankönyvkiadó, Budapest
- (1972b): *Eszperantó. Bevezetés és nyelvgyakorlatok.* Tankönyvkiadó, Budapest
- (1976): *Eszperantó. Bevezetés és nyelvgyakorlatok.* Tankönyvkiadó, Budapest
- (1979a): *Eszperantó nyelvkönyv a gimnáziumok III. osztályai számára.* Országos Pedagógiai Intézet, Budapest
- (1979b): *Esperanto 1. Eszperantó nyelvkönyv 10 – 14 éves korúak számára.* Tankönyvkiadó, Budapest
- (1980a): *Esperanto 2. Daŭriga kurso. Eszperantó nyelvkönyv 10 – 14 éves korúak számára.* Tankönyvkiadó, Budapest
- (1980b): *Eszperantó nyelvkönyv a gimnáziumok IV. osztályai számára.* Országos Pedagógiai Intézet, Budapest
- (1987): *Kevés szóval eszperantóul.* Tankönyvkiadó, Budapest
- Szilágyi Ferenc (1931): *La simpla Esperanto.* Literatura Mondo, Budapest
- (1935): *Dr Szilágyi's kurs i Esperanto med läsövningar och illustrationer.* Förlagsföreningen Esperanto, Stockholm
- (1936a): *A Practical Course in Esperanto with Reading Exercises and Illustrations.* The Esperanto Publishing, London

- (1936b): *Moderne Esperanto-kursus let morsom og illustreret*. Dansk Esperanto-Fortag, Aabyhoj
- (1937a): *Cours illustré d'Espéranto. Méthode directe*. Esperantista Centra Librejo, Paris
- (1937b): *Ellernu! Progresá kurso de Esperanto*. Literatura Mondo, Budapest
- (1937c): *Ellernu! Progresá kurso de Esperanto*. Nederlanda Esperanto-Centro, Rotterdam
- (1938): *Eszperantó nyelvtan sok vidám képpel*. Hungara Esperanto Instituto, Budapest
- (1952): *Curso Prático de Esperanto. Com exercícios de leitura e versão e 210 ilustrações*. The Esperanto Publishing Co. Ltd., Rickmansworth
- (1969a): *A Practical Course in Esperanto. With Reading Exercises and Illustrations*. The Esperanto Publishing Co. Ltd., Rickmansworth
- (1969b): *Ellernu! Progresá kurso de Esperanto*. Kultura Kooperativo de Esperantistoj, Rio de Janeiro
- (1972): *Konversacia Esperanto-Kurso*. Dansk Esperanto-Forlag, Aabyhoj
- Török Péter (1909): *Az Esperanto nemzetközi segédnyelv nyelvtana olvasmányokkal és szótárral a magyar nyelvhez alkalmazva*. Szerzői kiadás, Debrecen
- Varga Nándor (é.n. a): *Esperanto nyelvtan és szótár. Az Esperanto nemzetközi nyelv elsajátítására. Olvasmányokkal és levélmintákkal*. Pfeifer Manó kiadása, Budapest
- (é.n. b): *Esperanto gyakorlatok*. Pfeifer Manó kiadása, Budapest
- Velösy Klára (1989): *Amuza lernolibro de Esperanto*. Mazuch Ilona, Budapest

Felhasznált irodalom:

- A székesfőváros közigazgatása az 1933. évben (1933). *Statisztikai Közlemények* (szerk. Illyésfalvi I. Lajos, dr.) 77. kötet 3. szám., Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest
- Altenburger Adolf (1904?): *A nemzetközi nyelv célja és szükségessége*. Nagy Sándor nyomdája, Budapest
- Antal László (1976): *A tartalomelemzés alapjai*. Magvető Kiadó, Budapest
- Bárczi Géza (1987): *A nemzetközi nyelvről*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest
- Bárdos Jenő (1988): *Nyelvtanítás: múlt és jelen*. Magvető Kiadó, Budapest
- (2000): *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- (2005): *Élő nyelvtanítás-történet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Barna Zoltán (1986): *La laborista Esperanto-movado en Hungario 1913–1934*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest

- Berend T. Iván (1983): *Válságos évtizedek*. Gondolat, Budapest
- Blanke, Detlev (red.) (1977): *Esperanto. Lingvo, movado, instruado*. Kulturbund der DDR Zentraler Arbeitskreis Esperanto, Berlin
- (red.) (1978): *Socipolitikaj aspektoj de la Esperanto-movado*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest
- (red.) (1979): *La internacia lingvo – sciencaj aspektoj*. Kulturligo de GDR – Centra Laborrondo Esperanto, Berlin
- Boas, Franz (1975): *Népek, nyelvek, kultúrák. Válogatott írások*. Gondolat, Budapest
- Dockhorn, Birke (2005): La interkultura aliro. In: Kováts Katalin (szerk.) (2005): *Manlibro pri instruado de Esperanto*. ILEI – E@I, Hago. 39–44.
- Drezen, Ernest (1972): *Analiza historio de Esperanto-movado*. L’Omnibuso, n.a.
- Fábrí Anna (szerk.) (1999): *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777–1865*. Kortárs Kiadó, Budapest
- Falkné Bánó Klára (2008): *Kultúraközi kommunikáció. Az interkulturális menedzsment aspektusai*. Perfekt, Budapest
- Fischer Ferenc (1993): A megosztott világ. A Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991). IKVA, Budapest
- Fóris Ágota (2008): *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Fortes, Fabio (2022): Krom esperantlingvanoj, ĉu esperantistoj? In: Koutny Ilona (red.) (2022): *Esperanta kulturo*. Wydawnictwo, Poznań. 33–44. DOI 10.48226/ 978-83-67287-32-6
- Gergely Jenő (1998): *A trianoni Magyarország 1918–1945*. Vincze Kiadó Kft., Budapest
- Hidasi Judit (2008): *Interkulturális kommunikáció*. Scolar, Budapest
- Holló Dorottya – Kontráné Hegybíró Judit – Timár Eszter (1996): *A krétától a videóig. Nyelvtanárok kézikönyve*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Holló Dorottya (2008): *Értsünk szót! Kultúra, nyelvtanítás, nyelvhasználat*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Horváth Ágota–Andor Mihály (1980): Társadalomkép az általános iskolai olvasókönyvekben (Tartalomelemzés). In: Karlovitz Mihály (szerk.) (1980): *Tankönyvekről – mindenkinek*. Tankönyvkiadó, Budapest 104–126.
- Horváth Krisztián (2013a): Nem elég jónak lenni, annak is kell tűnni. *Nyelv és Tudomány*, 2013. február 20. <https://www.nyest.hu/hirek/nem-eleg-jonak-lenni-annak-is-kell-tunni> Utolsó letöltés: 2023. február 21.

- (2013b): Eszperantó: a senkiföldjén? *Nyelv és Tudomány*, 2013. február 27. <https://www.nyest.hu/hirek/eszperanto-a-senkifoldjen> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2013c): Ősi eszperantó közmondások. *Nyelv és Tudomány*, 2013. április 12. <https://www.nyest.hu/hirek/osi-eszperanto-kozmondasok> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2013d): Habent sua fata proverbia – A közmondásoknak megvan a saját sorsuk. *Nyelv és Tudomány*, 2013. április 24. <https://www.nyest.hu/hirek/habent-sua-fata-proverbia-a-kozmondasoknak-megvan-a-sajat-sorsuk> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2013e): Az első eszperantó fecske Magyarországon. *Nyelv és Tudomány*, 2013. május 24. <https://www.nyest.hu/hirek/az-elso-eszperanto-fecske-magyarorszagon> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2013f): Eszperantó nyelvkönyv a boldog békeidőkből. *Nyelv és Tudomány*, 2013. június 7. <https://www.nyest.hu/hirek/eszperanto-tankonyvek> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2013g): Még egyszer az eszperantó frazeológiáról. *Nyelv és Tudomány*, 2013. augusztus 14. <https://www.nyest.hu/hirek/meg-egyszer-az-eszperanto-frazeologiarol> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2013h): Eszperantó blitzkrieg. *Nyelv és Tudomány*, 2013. október 1. <https://www.nyest.hu/hirek/eszperanto-blitzkrieg> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2013i): Az eszperantó frazeológia és marketing kezdetei. *Nyelv és Tudomány*, 2013. október 29. <https://www.nyest.hu/hirek/az-eszperanto-frazeologia-es-marketing-kezdetei> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2013j): Az eszperantó mumusa és az eszperantó Szókratész. *Nyelv és Tudomány*, 2013. november 22. <https://www.nyest.hu/hirek/az-eszperanto-mumusa-es-az-eszperanto-szokratesz> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2013k): 5 gramm eszperantó. *Nyelv és Tudomány*, 2013. december 13. <https://www.nyest.hu/hirek/5-gramm-eszperanto> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2014a): Kulturális sztereotípiák, nők és az eszperantó a 20. század elején. *Nyelv és Tudomány*, 2014. január 2. <https://www.nyest.hu/hirek/kulturalis-sztereotipiak-nok-es-az-eszperanto-a-20-szazad-elejen-1> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2014b): Pedagógiai és közhasznú eszperantó. *Nyelv és Tudomány*, 2014. február 11. <https://www.nyest.hu/hirek/pedagogiai-es-kozhasznu-eszperanto> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2014c): A K. u. K. eszperantó utolsó éve. *Nyelv és Tudomány*, 2014. március 6. <https://www.nyest.hu/hirek/a-k-u-k-eszperanto-utolso-eve> Utolsó letöltés: 2023. február 21.

- (2014d): Önoktató (és túlélő) eszperantó nyelvmester. *Nyelv és Tudomány*, 2014. május 30. <https://www.nyest.hu/hirek/onoktato-es-tulelo-eszperanto-nyelvmester> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2014e): Egy eszperantó nyelvkönyv Trianon idejéből. *Nyelv és Tudomány*, 2014. október 31. <https://www.nyest.hu/hirek/egy-eszperanto-nyelvkonyv-trianon-idejebol> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2014f): Egy vak mérnök eszperantó nyelvkönyve. *Nyelv és Tudomány*, 2014. december 19. <https://www.nyest.hu/hirek/egy-vak-mernok-eszperanto-nyelvkonyve> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015a): Irredenta eszperantó. *Nyelv és Tudomány*, 2015. január 9. <https://www.nyest.hu/hirek/irredenta-eszperanto> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015b): Munkásmozgalmi eszperantó. *Nyelv és Tudomány*, 2015. január 30. <https://www.nyest.hu/hirek/munkasmozgalmi-eszperanto> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015c): Magyar találmány: nyelvoktatás vicces képekkel. *Nyelv és Tudomány*, 2015. március 12. <https://www.nyest.hu/hirek/magyar-talalmany-nyelvoktatas-vicces-kepekkel> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015d): Faremido és solresol. *Nyelv és Tudomány*, 2015. március 18. <https://www.nyest.hu/hirek/faremido-es-solresol> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015e): Tankönyv nélkül. *Nyelv és Tudomány*, 2015. április 13. <https://www.nyest.hu/hirek/tankonyv-nelkul> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015f): A remény tankönyve. *Nyelv és Tudomány*, 2015. április 16. <https://www.nyest.hu/hirek/a-remeny-tankonyve> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015g): „Semleges eszperantó mozgalom nincs!” *Nyelv és Tudomány*, 2015. május 12. <https://www.nyest.hu/hirek/semleges-eszperanto-mozgalom-nincs> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015h): Az első magyar egyetemes nyelv. *Nyelv és Tudomány*, 2015. május 20. <https://www.nyest.hu/hirek/az-elso-magyar-egyetemes-nyelv> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015i): „[...] győzzük meg a világot, hogy nem szégyen magyarnak lenni [...]” *Nyelv és Tudomány*, 2015. június 12. <https://www.nyest.hu/hirek/gyozzuk-meg-a-vilagot-br-hogy-nem-szegyen-magyarnak-lenni> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015j): Osztogatás és fosztogatás egy „lengyel” városban. *Nyelv és Tudomány*, 2015. június 17. <https://www.nyest.hu/hirek/osztogat-as-fosztogat-br-egy-lengyel-varosban> Utolsó letöltés: 2023. február 21.

- (2015k): Phik-phak nyelv. *Nyelv és Tudomány*, 2015. június 18. <https://www.nyest.hu/hirek/phik-phak-nyelv> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015l): Mielőtt a vasfüggöny leereszkedik. *Nyelv és Tudomány*, 2015. július 17. <https://www.nyest.hu/hirek/az-eszperanto-elonyeirol-1947-ben> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015m): 110 év alatt századszorra! *Nyelv és Tudomány*, 2015. július 24. <https://www.nyest.hu/hirek/110-ev-alatt-szazadszorra> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015n): A szapora írástól az egyetemes nyelvig. *Nyelv és Tudomány*, 2015. július 31. <https://www.nyest.hu/hirek/a-szapora-irastol-az-egyetemes-nyelvig> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015o): Magyar, szocialista, eszperantó! *Nyelv és Tudomány*, 2015. augusztus 19. <https://www.nyest.hu/hirek/magyar-szocialista-eszperanto> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015p): Elvtárs vagy eszmetárs? *Nyelv és Tudomány*, 2015. október 1. <https://www.nyest.hu/hirek/elvtars-vagy-eszmetars> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015q): Interkontinentális eszperantó. *Nyelv és Tudomány*, 2015. november 10. <https://www.nyest.hu/hirek/interkontinentalis-eszperanto> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2015r): 1964 (Mil naucent sesdek kvar). *Nyelv és Tudomány*, 2015. november 20. <https://www.nyest.hu/hirek/1964-mil-naucnt-sesdek-kvar> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2016a): Egy úttörő jellegű tankönyv. *Nyelv és Tudomány*, 2016. január 27. <https://www.nyest.hu/hirek/egy-uttoro-jellegu-tankonyv> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2016b): Kereskedelmi eszperantó. *Nyelv és Tudomány*, 2016. február 25. <https://www.nyest.hu/hirek/kereskedelmi-eszperanto> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2016c): Felsőfokú eszperantó. *Nyelv és Tudomány*, 2016. március 22. <https://www.nyest.hu/hirek/felfok-eszperanto> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2016d): Helyi, nemzeti és nemzetközi eszperantó. *Nyelv és Tudomány*, 2016. július 5. <https://www.nyest.hu/hirek/helyi-nemzeti-es-nemzetkozi-eszperanto> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2016e): „Az eszperantóval a szocializmusért!” *Nyelv és Tudomány*, 2016. szeptember 14. <https://www.nyest.hu/hirek/az-eszperantoval-a-szocializmusert> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- (2017): Kommunista-szabadkőműves, keresztény-nemzeti és semleges eszperantó. *Nyelv és Tudomány*, 2017. május 29. <https://www.nyest.hu/hirek/kommunista-szabadkomuves-kereszteny-nemzeti-es-semleges-eszperanto> Utolsó letöltés: 2023. február 21.

- (2022): Eszperantó – a bűnözők nyelve? *Nyelv és Tudomány*, 2022. január 6. <https://www.nyest.hu/hirek/eszperanto-a-bunozok-nyelve> Utolsó letöltés: 2023. február 21.
- Huszár Ágnes (2009): *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- (2011): *A nő terei*. L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, Budapest
- Jaroszewska, Boleszlava (1888): Tárca Varsóból. *Fővárosi Lapok*, 1888. március 9. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/FovarosiLapok_1888_03/?pg=60&layout=s Utolsó letöltés: 2022. június 30.
- Kalocsay, Kálmán (é.n.): *Lingvo, stilo, formo. Studoj*. Librejo Pirato, n.a.
- Karlovitcz János, dr. (2001): *Tankönyv – elmélet és gyakorlat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Klemperer, Victor (1984): *A Harmadik Birodalom nyelve*. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadása, Budapest
- Koutny Ilona (2022a): Enkonduko al Esperanta kulturo. In: Koutny Ilona (red.) (2022): *Esperanta kulturo*. Wydawnictwo, Poznań. 9–32. DOI 10.48226/ 978-83-67287-32-6
- (2022b): Esperantlingva bildo de la mondo. In: Koutny Ilona (red.) (2022): *Esperanta kulturo*. Wydawnictwo, Poznań. 45–66. DOI 10.48226/ 978-83-67287-32-6
- Kökény Lajos (1928): *A magyarság és az eszperantó*. A Hungara Heroldo folyóirat kiadása, Budapest
- Kraus E. István (1914): Esperanto, mint nemzetközi segédnyelv. Esperanto és a kereskedelem. *Czegléd*, 1914. július 19. [https://adt.arcanum.com/hu/view/Cegled_1914/?query=SZO%3D\(spesmilo\)&pg=181&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/Cegled_1914/?query=SZO%3D(spesmilo)&pg=181&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. július 3.
- Krippendorf, Klaus (1995): *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi Kiadó, Budapest
- Lins, Ulrich (1990): *La danĝera lingvo. Studo pri la persekutoj kontraŭ Esperanto*. Eldonejo „Progreso”, Moskva
- Madách Imre (2014): *Az ember tragédiája*. Madách Irodalmi Társaság, Szeged
- Magyarország története 1890–1918, I–II*. (1988). Akadémiai, Budapest
- Magyarország története 1918–1919, 1919–1945, I–II*. (1988). Akadémiai, Budapest
- Marich Ágoston (1908b): Esperanto. *Pesti Hírlap*, 1908. november 22. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiHirlap_1908_11/?query=evoluci%C3%B3&pg=768&layout=s Utolsó letöltés: 2022. július 2.
- (1909): *Az Eszperanto nemzetközi érintkező nyelv célja, története, szerkezete, mai elterjedtsége, hiveinek szervezete, előnyei és a magyar Eszperanto-mozgalom*. „La verda standardo” kiadása, Budapest

- (1910): *Tíz nap Cataloniában. Képek a barcelonai V. esperanto kongresszusról képekkel*. Eldono de Lud. Kókai, Budapest
- Matolcsy László, dr. (1925): *Esperanto*. Külön lenyomat a „Szent Család Képes Névnaptára” 1926. évi XLIII. évfolyamából, Győregyházmegyei alap könyvsajtója, Győr
- Medgyes Péter (1997): *A nyelvtanár. A nyelvtanítás módszertana. Dialógus*. Corvina, Budapest
- Merényi László (1978): *Boldog békeidők...* Gondolat, Budapest
- Mészáros István (1989): *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Tankönyviadó, Budapest – Dabasi Nyomda, Dabas
- Móra Ferenc (1982): Az esperantó magyar ősei. In: Móra Ferenc: *Sokféle – Utazás a föld alatti Magyarországon*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 94–97.
- Pál István (1988): *Szemelvények a miskolci esperantó mozgalom történetéből 1913–1988*. Miskolc
- Pál István–Pásztor László (2014): *Szemelvények a miskolci esperantó-mozgalom történetéből*
- Pietiläinen, Jukka (2022): Esperanto-gazetaro: historio kaj perspektivo. In: Koutny Ilona (red.) (2022): *Esperanta kulturo*. Wydawnictwo, Poznań. 161–180. DOI 10.48226/ 978-83-67287-32-6
- Rátkay Árpád (é.n.): 1902 Dob utca 100. http://esperantohea.hu/hea/e107_files/public/Ratkai_Arpád_-_1902_Dob_utca_100.pdf Utolsó letöltés: 2022. október 25.
- Révai Kétkötetes Lexikona (1948). Révai Irodalmi Intézet, Budapest
- Révai Nagy Lexikona (1915). Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest
- Révai Nagy Lexikona (1916). Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest
- Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest
- Sapir, Edward (1971): *Az ember és nyelv*. Gondolat, Budapest
- Saussure, Ferdinand de (1997): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina, Budapest
- Schatz Róbert, dr (1910): *Magyar–esperantó zsebszótár*. Kókai Lajos kiadása, Budapest
- Ŝirjaev, I. et al. (1986): *Enciklopedio de Esperanto*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest
- Støp-Bowitz, C.–Isbrucker, Ir. J. R. G. (1948): *La Esperanto-movado. Ĝia historio, organizo kaj nuna stato*. Esperantoforlaget A/S – Eldonejo Esperanto, Oslo
- Struck, Bernhard (2021): *In memoriam Julius Glück: From Duschnik to Berlin, Paris, Amtsfort, Auschwitz*. <https://www.transnationalhistory.net/esperanto/en/2021/02/23/in-memoriam-julius-gluck-from-duschnik-to-berlin-paris-amtsfort-auschwitz/> Utolsó letöltés: 2023. január 21.
- Szabolcsi Miklós (1980): A kultúra. In: Szerdahelyi István (szerk.) (1980): *A kultúra fogalmáról*. Kossuth, Budapest 41–47.

Székely György (főszerk.) (2001): *Magyar színháztörténet II.* Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest.

<http://mek.oszk.hu/02000/02065/html/2kotet/142.html> Utolsó letöltés: 2023. január 17.

Szerdahelyi István (1975): *Metodologio de Esperanto*. Tankönyvkiadó, Budapest

Szilágyi Ferenc (1986): *Deákok tüköre*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest

Szilágyi Mihály, dr. (1988): *Lengyel Pál eszperantista nyomdász, újságíró, akadémikus*. A Magyar Eszperantó Szövetség Tolna Megyei Bizottsága és a Szekszárdi Nyomda, Szekszárd

Tiborc Zsigmond (1945): *Közös elv – Közös nyelv*. Szalay kiadás, Budapest

– (1959): *Az eszperantó Magyarországon. Bibliográfia. Esperanto en Hungarlando. Bibliografio*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

Tholt Pál: A nemzetközi nyelvről. *A verseczi m. kir állami főreáliskola értesítője az 1904-5. tanévről*.

https://adt.arcanum.com/hu/view/Versec_41332_AllamiForealis-kola_41365_1904/?pg=0&layout=s Utolsó letöltés 2022. július 2.

Tolnai Új Világlexikona (1927), Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részv.-Társ. kiadása, Budapest

Varga Istvánné (2021): *Fajszai Károly, az eszperantó mozgalom jeles személyisége*. In: Honismeret 2021/2., 89–93.

XXI-a Universala Kongreso de Esperanto, Budapest, 2–9 aŭgusto, 1929. Kongreslibro (1929): Budapest

Zalánné Szablyár Anna – Petneki Katalin (1997): *Hogyan válasszunk nyelvkönyvet? Az iskolai nyelvoktatásban használt nyelvkönyvek, tanulási és tanítási segédletek minősítési rendszere*.

Soros Alapítvány, Budapest

Zamenhof, L. L. (2006): *Az eszperantó fundamentuma*. Flandra Esperanto-Ligo, Antwerpen

Zöldy István (1940?): *Az eszperantó a magyar nemzeti gondolat szolgálatában*. Szalay Eszperantó Könyvkiadóvállalata, Budapest

Internetes források:

„Zamenhof-utca”-t és „Eszperantó-utca”-t. Magyar Nemzet, 1946. május 8. [https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNemzet_1946_05/?query=eszpe-](https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNemzet_1946_05/?query=eszperant%C3%B3%20utca&pg=35&layout=s)

[rant%C3%B3%20utca&pg=35&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNemzet_1946_05/?query=eszperant%C3%B3%20utca&pg=35&layout=s) Utolsó letöltés: 2023. február 28.

8,5 millió könyv – 1800 tonna papír. Népszabadság, 1957. január 19. https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszabadsag_1957_01/?query=eszperant%C3%B3&pg=224&layout=s

Utolsó letöltés: 2023. február 28.

- A Giesswein-síremlék felavatása.* Magyarország, 1931. május. 27. https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarországMilotayPetho_1931_05/?query=Giesswein&pg=428&layout=s
Utolsó letöltés: 2023. február 28.
- A Közmunkatanács.* Szabad Szó, 1946. július 18. https://adt.arcanum.com/hu/view/Szabad-Szo_1946_07-09/?query=eszperant%C3%B3&pg=134&layout=s Utolsó letöltés: 2023. február 28.
- A Magánalkalmazottak Sport-Egyesülete.* Népszava 1909. november 6. https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszava_1909_11/?query=eszperant%C3%B3%20cs%C3%A9v&pg=67&layout=s Utolsó letöltés: 2023. február 26.
- Államocskák a vízen.* Ország-Világ, 1968. augusztus 7. [https://adt.arcanum.com/hu/view/OrszágVilag1957_1968_2/?query=TEXT%3D\(R%C3%B3zsa%20sziget%20eszperant%C3%B3\)&pg=184&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/OrszágVilag1957_1968_2/?query=TEXT%3D(R%C3%B3zsa%20sziget%20eszperant%C3%B3)&pg=184&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. október 29.
- Az Esperanto az orvosi kongresszuson.* Pesti Hírlap, 1909. szeptember 8. [https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1909_09-1/?query=SZO%3D\(Schwarz%20Samu%20esperanto\)&pg=245&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1909_09-1/?query=SZO%3D(Schwarz%20Samu%20esperanto)&pg=245&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. július 4.
- Az Esperanto országa.* Az Ujság, 1908. július 7. https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1908-07_1/?query=Moresnet%20esperanto&pg=288&layout=s Utolsó letöltés: 2022. október 29.
- Bristol – Duna – Intercontinental.* Magyarország, 1969. június 8. https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarországUj_1969_1/?query=hotel&pg=788&layout=s Utolsó letöltés: 2023. február 28.
- Csév község nem tűri az »Eszperanto-kutat« s elrendelte a turisták menedékházának lerombolását is.* Esti Kurir, 1928. szeptember 20. https://adt.arcanum.com/hu/view/EstiKurir_1928_09/?query=eszperant%C3%B3%20forr%C3%A1s%20cs%C3%A9v%20&pg=200&layout=s Utolsó letöltés: 2023. február 26.
- Esperanto Leitfaden* (1908). Möller & Borel, Berlin. https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_4607251&order=1&view=SINGLE Utolsó letöltés: 2022. július 2.
- Esperanto.* Budapesti Hírlap, 1909. március 18. [https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1909_03/?query=SZO%3D\(Mezei%20K%C3%A1roly%20eszperant%C3%B3\)&pg=521&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1909_03/?query=SZO%3D(Mezei%20K%C3%A1roly%20eszperant%C3%B3)&pg=521&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. július 2.
- Esperantó.* Pécsi Figyelő, 1897. július 31.

Esperanto-mozgalom. Az Ujság, 1910. október 23. https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1910-10_2/?query=Faludi%20Erzsike%20esperanto&pg=276&layout=s Utolsó letöltés: 2022. július 4.

Eszperantó a budapesti egyetemen. Fejér Megyei Hírlap, 1964. december 20. https://adt.arcanum.com/hu/view/FejerMegyeiHirlap_1964_12/?pg=125&layout=s&query=Pechan Utolsó letöltés: 2023. február 28.

Eszperantó a budapesti egyetemen. Pesti Napló, 1918. október 31. [https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiNaplo_1918_10/?query=TEXT%3D\(eszperant%C3%B3\)%20DATE%3D\(1918-10-30--1918-11-11\)&pg=370&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiNaplo_1918_10/?query=TEXT%3D(eszperant%C3%B3)%20DATE%3D(1918-10-30--1918-11-11)&pg=370&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. október 25.

Eszperantó étterem nyílik. Esti Hírlap 1967. december 20. https://adt.arcanum.com/hu/view/EstiHirlap_1967_12/?query=eszperant%C3%B3&pg=118&layout=s Utolsó letöltés: 2023. február 28.

Eszperantó mozgalom. Székely Nép, 1911. június 29.

Eszperanto tankönyv. Pécsi Napló, 1919. január 29. [https://adt.arcanum.com/hu/view/PecsiNaplo_1919_01/?query=TEXT%3D\(eszperant%C3%B3%20tank%C3%B6nyv\)%20DATE%3D\(1918-10-30--1919-06-01\)&pg=158&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/PecsiNaplo_1919_01/?query=TEXT%3D(eszperant%C3%B3%20tank%C3%B6nyv)%20DATE%3D(1918-10-30--1919-06-01)&pg=158&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. október 25.

Eszperanto-tanfolyam munkások részére. Népszava, 1910. április 8. [https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszava_1910_04/?query=DATE%3D\(1910-04-08--1910-04-08\)&pg=88&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszava_1910_04/?query=DATE%3D(1910-04-08--1910-04-08)&pg=88&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. július 2.

Felavatták az Eszperantó-forrást. Turista, 1966. szeptember 1. https://adt.arcanum.com/hu/view/TermesztjarasTurista_1966/?query=S%C3%A1ndor%20eszperant%C3%B3%20forr%C3%A1s%20&pg=231&layout=s Utolsó letöltés: 2023. február 26.

Feloszlatták a Magyar Országos Eszperanto Egyesület hódmezővásárhelyi csoportját. Friss Ujság, 1944. június 6. [https://adt.arcanum.com/hu/view/FrissUjsag_1944_06/?query=TEXT%3D\(eszperant%C3%B3\)%20DATE%3D\(1944-06-01--1945-01-01\)&pg=22&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/FrissUjsag_1944_06/?query=TEXT%3D(eszperant%C3%B3)%20DATE%3D(1944-06-01--1945-01-01)&pg=22&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. október 25.

Jegyzőkönyv a budapesti könyvkereskedők 1901. augusztus 17-én tartott gyűléséről. Corvina, 1901. augusztus 30. https://adt.arcanum.com/hu/view/Corvina_1901/?query=schw%C3%B6rer%20j%C3%B3zsef&pg=162&layout=s Utolsó letöltés: 2022. június 28.

Magyar eszperanisták Antwerpenben. Világ, 1911. július 23. https://adt.arcanum.com/hu/view/Vilag_1911_07/?query=Zipernowsky%20K%C3%A1rolyn%C3%A9%20eszperanto&pg=518&layout=s Utolsó letöltés: 2022. július 4.

Megjelent az eszperantó nyelvkönyv. Világ Ifjúsága, 1959. május 1. https://adt.arcanum.com/hu/view/VilagIfjusaga_1959/?query=eszperant%C3%B3&pg=76&layout=s Utolsó letöltés: 2023. február 28.

Megnyitották az eszperantisták nemzetközi kongresszusát Budapesten. Pesti Hírlap, 1929. augusztus 4. https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1929_08/?query=S%C3%B3s%20Edmund%20eszperant%C3%B3&pg=99&layout=s Utolsó letöltés: 2023. február 22.

Mica republică Moresnet, țărișoara ventrală dintre Belgia și Prusia se poate lăuda că e primul „stat” care practică „esperanto” ca limbă... oficială. Opinia, 1908. július 1. https://adt.arcanum.com/hu/view/Opinia_1908_07/?query=Moresnet%20esperanto&pg=1&layout=s Utolsó letöltés: 2022. október 29.

Miniállamot alapít a bártulajdonos? Esti Hírlap, 1968. július 4. [https://adt.arcanum.com/hu/view/EstiHirlap_1968_07/?query=TEXT%3D\(R%C3%B3za%20sziget%20eszperant%C3%B3\)&pg=28&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/EstiHirlap_1968_07/?query=TEXT%3D(R%C3%B3za%20sziget%20eszperant%C3%B3)&pg=28&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. október 29.

Morituri vos salutant. Pesti Napló, 1907. november 7. [https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiNaplo_1907_11/?query=SZO%3D\(esperanta%20universala%20biblioteko\)&pg=171&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiNaplo_1907_11/?query=SZO%3D(esperanta%20universala%20biblioteko)&pg=171&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. július 2.

Mozgalmi hírek. Szabadság, 1945. február 17. [https://adt.arcanum.com/hu/view/Szabadsag1945_1945_01-03/?query=TEXT%3D\(eszperant%C3%B3\)%20DATE%3D\(1945-01-01--1945-02-28\)&pg=96&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/Szabadsag1945_1945_01-03/?query=TEXT%3D(eszperant%C3%B3)%20DATE%3D(1945-01-01--1945-02-28)&pg=96&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. október 25.

Nagy Bécs, kis Budapest. Pesti Napló, 1911. január 29. [https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiNaplo_1911_01/?query=TEXT%3D\(Budapest%20lakoss%C3%A1ga\)%20DATE%3D\(1909-01-01--1914-06-01\)&pg=821&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiNaplo_1911_01/?query=TEXT%3D(Budapest%20lakoss%C3%A1ga)%20DATE%3D(1909-01-01--1914-06-01)&pg=821&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. november 5.

Negyedszázad új városai. Esti Hírlap 1970. július 18. https://adt.arcanum.com/hu/view/EstiHirlap_1970_07/?query=m%C5%B1csarnok&pg=138&layout=s Utolsó letöltés: 2023. február 28.

Nemzetközi eszperanto-Kongresszus [sic!] Antwerpenben. Pesti Hírlap, 1911. augusztus 29. https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1911_08-2/?query=kakas%20d%C3%BCsseldorf%20esperanto&pg=445&layout=s Utolsó letöltés: 2022. június 28.

Nemzetközi gyorsíró-kiállítás. Budapesti Hírlap, 1907. április 28. [https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1907_04/?query=SZO%3D\(magyar%20irodalom%20espe-ranto\)&pg=715&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1907_04/?query=SZO%3D(magyar%20irodalom%20espe-ranto)&pg=715&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. július 2.

Nemzetközi. Csongrád Megyei Hírlap 1962. augusztus 07. https://adt.arcanum.com/hu/view/CsongradMegyeiHirlap_1962_08/?query=primosten%20eszpe-rant%C3%B3&pg=38&layout=s Utolsó letöltés 2023. február 28.

Svájc. Népszava, 1906. augusztus 4. [https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nep-szava_1906_08/?query=SZO%3D\(Societo%20Hungara\)&pg=39&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nep-szava_1906_08/?query=SZO%3D(Societo%20Hungara)&pg=39&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. július 2.

Természetbarátok Turista Egyesülete. Magyar Hírlap, 1927. október 1. https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarHirlap1891_1927_10/?query=eszpe-rant%C3%B3%20forr%C3%A1s%20cs%C3%A9v%20&pg=5&layout=s Utolsó letöltés: 2023. február 26.

Törvényszéki legbejegyzett közkereseti- s betéti társaságok és egyéni cégek. Budapesti Czim és Lakásjegyzék, 1904-1905 (16. évfolyam). [https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BPLAKCIM-JEGYZEK_16_1904-1905/?query=SZO%3D\(Sachs%20Frigyes\)&pg=627&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BPLAKCIM-JEGYZEK_16_1904-1905/?query=SZO%3D(Sachs%20Frigyes)&pg=627&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. november 5.

Unesco 1954/1985. E-Euroscola 2003 <http://e.euroscola.free.fr/unesko.htm> Utolsó letöltés: 2022. október 29.

Világnyelv-kongresszus. Az Ujság, 1905. augusztus 13. [https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AzUjsag_1905-08_1/?query=SZO%3D\(espe-ranto\)%20AND%20DATE%3D\(1905-01-01--1905-12-31\)&pg=298&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AzUjsag_1905-08_1/?query=SZO%3D(espe-ranto)%20AND%20DATE%3D(1905-01-01--1905-12-31)&pg=298&layout=s) Utolsó letöltés: 2022. július 2.